T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

MADDİ KÜLTÜR UNSURU OLARAK "YATAK": OSMANLI TOPLUMUNDA UYUMA VE DİNLENME PRATİĞİNDEKİ DÖNÜŞÜMLER (1839-1914)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FURKAN İNCE

BURSA – 2025

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

MADDİ KÜLTÜR UNSURU OLARAK "YATAK": OSMANLI TOPLUMUNDA UYUMA VE DİNLENME PRATİĞİNDEKİ DÖNÜŞÜMLER (1839-1914)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Furkan İNCE

Danışman:
Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI

Bursa – 2025

TEZ ONAY SAYFASI

T. C. BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı'nda 702242001 numaralı Furkan İNCE'nin hazırladığı "Maddi Kültür Unsuru Olarak 'Yatak': Osmanlı Toplumunda Uyuma ve Dinlenme Pratiğindeki Dönüşümler (1839-1914)" başlıklı yüksek lisans tezi ile ilgili savunma sınavı, 13/08/2025 günü 10.00-12.00 saatleri arasında yapılmıştır. Alınan cevaplar sonunda adayın …….. (başarılı / başarısız) olduğuna …….. (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Cafer ÇİFTCİ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Fırat YAŞA
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

YÜKSEK LİSANS / DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 16/07/2025

Tez Başlığı / Konusu: Maddi Kültür Unsuru Olarak 'Yatak': Osmanlı Toplumunda Uyuma ve Dinlenme Pratiğindeki Dönüşümler (1839-1914)
Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 275 sayfalık kısmına ilişkin, 16/07/2025 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %7'dir.

Uygulanan filtrelemeler:
1- Kaynakça hariç
2- Alıntılar hariç/dahil
3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

16/07/2025

Adı Soyadı:	Furkan İnce
Öğrenci No:	702242001
Anabilim Dalı:	Tarih
Programı:	Yüksek Lisans
Statüsü:	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora

Danışman
Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI **16/07/2025**

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans / Doktora tezi olarak sunduğum “Maddi Kültür Unsuru Olarak ‘Yatak’: Osmanlı Toplumunda Uyuma ve Dinlenme Pratiğindeki Dönüşümler (1839-1914)” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

16/07/2025

Adı Soyadı: Furkan İnce
Öğrenci No: 702242001
Anabilim Dalı: Tarih
Programı: Yüksek Lisans
Tezin Türü: Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar adı soyadı	**Furkan İNCE**
Üniversite	**Bursa Uludağ Üniversitesi**
Enstitü	**Sosyal Bilimler Enstitüsü**
Anabilim dalı	**Tarih**
Bilim dalı	**Yakınçağ Tarihi**
Tezin niteliği	**Yüksek Lisans**
Mezuniyet tarihi	**……/……/20….**
Tez danışmanı	**Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI**

MADDİ KÜLTÜR UNSURU OLARAK "YATAK": OSMANLI TOPLUMUNDA UYUMA VE DİNLENME PRATİĞİNDEKİ DÖNÜŞÜMLER (1839-1914)

Bu tez, uykuyu yalnızca fizyolojik bir gereksinim değil; tarihsel, kültürel, mekânsal ve ideolojik boyutlarda şekillenmiş toplumsal bir olgu biçiminde ele almaktadır. Uyku, insan bedeninin zamanla, mekanla ve eşyayla kurduğu ilişkinin bir yansıması olarak, modernleşme süreçlerinin içinde yeniden tanımlanmıştır. Çalışmada, uykuya dair evrimsel, biyolojik ve nörolojik veriler, Osmanlı modernleşmesinde gündelik yaşamın yeniden düzenlenmesi süreciyle birlikte değerlendirilmiştir.

Özellikle Tanzimat Fermanı'nın (1839) ilan edilmesinden sonrasında uyku pratikleri; üretkenlik, dakiklik, çalışkanlık ve beden disiplini gibi modern değerlerle bütünleştirilmiş, yataklar ise mahremiyetin sınırlarını çizen, sınıfsal kimliği gösteren tüketimle bütünleşen araçlara dönüşmüştür. Yapay aydınlatmaların yaygınlaşmasıyla gece ve uyku ilişkisi bir dönüşüm geçirmiş, karyola gibi mobilyalar mağazalarda sergilenerek Batılı yaşam tarzının sembolü haline gelmiştir. Yatak odalarının mimarisi, mekânsal ayrışmalar ve eşyaların dönüşümü, uykunun ideolojik bir alana çekildiğini göstermiştir.

Çalışma, uyku üzerinden modern bireyin inşasını; zaman, beden, mekân ve eşya ekseninde çok katmanlı biçimde analiz ederek, Osmanlı modernleşmesini mahrem ve gündelik olan üzerinden yeniden düşünmeye imkân tanımaktadır.

Anahtar kelimeler: Maddi Kültür, Osmanlı Toplumu, Uyku, Yatak, Osmanlı Modernleşme Süreci, Tüketim Kalıpları, Tembellik, Verimlilik.

ABSTRACT

Name & surname	**Furkan İnce**
University	**Bursa Uludağ University**
Institute	**Institute of Social Sciences**
Field	**History**
Subfield	**Modern History**
Degree awarded	**Master**
Date of degree awarded	**……/……/20….**
Supervisor	**Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI**

"BED" AS ELEMENT OF MATERIAL CULTURE: TRANSFORMATIONS IN THE PRACTICE OF SLEEPING AND RESTING UNDER THE OTTOMAN SOCIETY (1839-1914)

This thesis examines sleep not only as a physiological need but also as a social phenomenon shaped by historical, cultural, spatial, and ideological dimensions. Reflecting the relationship between the human body and time, space, and objects, sleep was redefined within the processes of modernization. The study brings together evolutionary, biological, and neurological data on sleep with the reorganization of daily life during the Ottoman modernization.

After the proclamation of the Tanzimat Edict (1839), sleep practices became associated with modern values such as productivity, punctuality, diligence, and bodily discipline. Beds turned into items that marked the boundaries of privacy, reflected class identity, and were linked to patterns of consumption. The spread of artificial lighting transformed the relationship between night and sleep, while furniture such as bedsteads, displayed in shops, came to symbolize a Western lifestyle. Changes in bedroom architecture, spatial separation, and furnishings indicate that sleep had entered an ideological sphere.

By analyzing the shaping of the modern individual through sleep—across the dimensions of time, body, space, and objects—this study provides a multi-layered perspective on Ottoman modernization, viewed through the lens of the private and the everyday.

Keywords: Material culture, Ottoman Society, Sleep, Bed, Ottoman Modernization Process, Consumption Patterns, Laziness, Productivity.

ÖNSÖZ

Bir akademik çalışmanın şekillenmesinde, araştırmacıyı o çalışmayı tutkuyla ve şevkle sürdürmeye iten kişisel bir ilgi ya da merakın rol oynadığını söylemek, aslında bilinen bir gerçeği yinelemek olacaktır. Ancak bu olgunun gerçekliğini, yıllar sonra bugün, lise yıllarında ilk kez Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenimden duyduğum bir sözün hayata geçtiğini fark ettiğimde tam anlamıyla idrak ettim: "Yazar, yaşar, yazar."

Öğretmenimin, her eserin dönemin koşullarından ve yazarın yaşamından izler taşıdığına dair yaptığı bu vurgu, bugün dönüp baktığımda, kendi çalışmam açısından da açıklayıcı bir temel sunuyor.

Lisans eğitimimin ardından başladığım yüksek lisans sürecinde teorik ders döneminin sonuna yaklaşırken hala bir tez konusu belirleyememiş olmak, ciddi bir bunalım ve zihinsel buhran yaşamama neden olmuştu. Bu çıkmazda bana yön veren kişi, *Tarihsel Yöntem ve Düşünce: Uygulama Metinleri* dersinin koordinatörü Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI oldu. Ders kapsamında güncel bir kitabı inceleme ve üzerine tartışma ödevi verilmişti. Tam da bu sırada, yalnızca birkaç ay önce Türkçeye çevrilmiş olan *Yatakta Neler Yaptık?: Yatay Bir Tarih* adlı kitabı tesadüfen keşfettim. Avrupa'da yaygınlaşan maddi kültür unsurları üzerinden şekillenmiş bir tarih yazımına "uyku" ve "yataklar" ekseninden yaklaşan bu eser, adeta zihnimde devrim yarattı. Sunumun ardından, Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI'nın bu çalışmanın "yerelleştirilmesi" yönündeki önerisi, zihnimde yeni çağrışımların ve fikirlerin filizlenmesine yol açtı.

Bu fikirlerin kişisel bir dayanağı olduğunu inkâr edemem. Zira yürümeye, oturmaya ve amaçsız dolaşmalara karşı ciddi bir "yatma ve uzanma" tutkunu olduğumu söyleyebilirim. Çoğu kişinin tembellikle ilişkilendireceği bu alışkanlığı tembellikten ziyade, kişisel zevklerimi gerçekleştirmeme, sosyalleşmeme ve sorumluluklarımı yerine getirmeme engel teşkil etmeyen bir tercih, bilinçli bir boş zaman değerlendirme biçimi olarak yorumluyorum.

Bu kişisel bilgileri paylaşmak, belki de 200 yıl öncesine döndüğümüzde daha anlamlı hale getirilebilir. Ünlü Fransız tarihçi Jules Michelet'e, Fransız Devrimi üzerine birçok değerli eser yazılmışken neden en çok onun çalışmasının öne çıktığı sorulduğunda şu cevabı vermişti: "Ben daha çok sevdim." Elbette, genç ve henüz akademik kariyerine yeni başlayan bir araştırmacı olarak benim herhangi bir dönem ya da konu üzerinde sivrilmek gibi bir iddiam yok, ki böyle bir fikri bir altyapı ve donanımdan yoksun olduğumun farkındayım. Ancak Michelet'in yaklaşımını ödünç alarak söyleyebilirim ki "Yatakları en çok ben sevdim."

Tüm bu sürecin sonunda, bu tezi yazmamda emeği olan kişilere içten teşekkürlerimi sunmak isterim.

Öncelikle, kendimi bildim bileli özellikle okumam konusunda beni her zaman destekleyen, sevgisini her daim kalbimde hissettiğim, maddi-manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili annem Meral İNCE'ye en derin şükranlarımı sunuyorum. Manevi açıdan annem kadar destek olmasa da maddi destekleriyle daima yanımda olan sevgili babam Ahmet İNCE'ye, tez sürecinde yaşadığım sıkıcı ve bunaltıcı anları neşeyle hafifleten kardeşlerim

Ömer Faruk ve Muhammet Hüdai'ye, bu süreçte hem hayatıma anlam katan hem de beni motive ederek destekleyen tüm arkadaşlarıma gönülden teşekkür ederim.

Özel hayatıma dair teşekkürlerin ardından, akademik ve düşünsel dünyamın şekillenmesinde katkısı bulunan hocalarıma teşekkür etmeyi ciddi bir görev addediyorum. Bu bağlamda ilk teşekkürü, Bursa Uludağ Üniversitesi Tarih Bölümü'nden kısa süre önce emekli olan Prof. Dr. Nurcan ABACI'ya sunmak isterim. Kendisi hiçbir özel misyon yüklenmeden, belki de farkında bile olmadan, yalnızca görevini yerine getirerek lisans ve yüksek lisans derslerinde dikkat çektiği konular ve bu konulara yaklaşımı sayesinde tarih disiplininde bambaşka bir dünyanın mümkün olduğunu fark etmemi sağladı. Kendisi, ufuk açıcı kitap önerileri, düşünsel yönlendirmeleri ve akademik duruşuyla yalnızca entelektüel gelişimime değil, aynı zamanda bir akademik rol model edinmeme de vesile oldu.

Bir diğer teşekkürü ise Tez Savunma Jürisini oluşturan kıymetli hocalarıma sunmalıyım. Öncelikle hem lisans hem de yüksek lisans düzeyinde verdiği dersler sayesinde akademik bir araştırma gerçekleştirmenin inceliklerini ve ciddiyetini kendisinden öğrenme fırsatı elde ettiğim, aynı zamanda eşsiz bilgi ve birikimiyle düşünce dünyamı etkileyen ve tezimi titizlikle inceleyerek kıymetli fikirlerini ve değerlendirmelerini paylaşan Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ'ye ve son olarak yoğun akademik programı arasında değerli vaktini ayırarak yapıcı değerlendirmeleri ve kıymetli eleştirileriyle tezimin son halini almasında ciddi katkıları bulunan Doç. Dr. Fırat YAŞA'ya şükranlarımı sunarım.

Son olarak en büyük teşekkürü, tezimin danışmanı Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI'ya iletmek isterim. Kendisinin rehberliği, yönlendirmeleri, sabrı ve anlayışının yanı sıra hem lisans hem de yüksek lisans dönemimde aldığım derslerdeki katkıları sayesinde bu çalışmanın ortaya çıkması mümkün olmuştur. Kendisine daha önce bir konuşmamızda sözlü şekilde de ilettiğim üzere, koordinatörlüğünü yaptığı *Aydınlanma Tarihi* dersi ve dersin henüz başında, inceleyerek yorumlarda bulunduğu Chodowiecki'nin *Aufklärung* adlı gravürü, düşünce dünyamda derin bir kırılma yaratmıştır. Bu kırılma olmasaydı, bugün bu tez de ortaya çıkmayacaktı.

Furkan İNCE
16/07/2025

GÖRSEL TABLOSU

Görsel 1: Nathaniel Kleitman ve asistanı Bruce Richardson 1939 yılında Mammoth Mağarası'nda. 21
Görsel 2: Primatların ağaç dalları üzerine inşa ettikleri uyku platformları. 46
Görsel 3: Mezhyrich Oblastı'nda gerçekleştirilen kazılarda mamut kemiklerinden yapıldığı tespit edilerek rekonstrükte edilen çadır-ev. 55
Görsel 4: Tespit edilen en eski yatak kalıntısı (Solda) ve bu yatak kalıntısının dik kesitli fotoğrafı (Sağda) 57
Görsel 5: Tatami ve futon kullanımı. 60
Görsel 6: Tutankhamon'un mezarında bulunan bir yatak. 61
Görsel 7: Nübye'de, günümüzde angareb germe tekniğiyle yapılan yataklar. 62
Görsel 8: Günümüzde, Asya ülkelerinin kırsal bölgelerinde kang kullanımı. 64
Görsel 9: 1968 yılında Paestum'da keşfedilen Tomb of Diver'da symposium esnasında klinē üzerinde uzanan insanlar. 66
Görsel 10: Asurbanipal ve eşini bir ziyafet sahnesinde gösteren rölyef. 73
Görsel 11: Roma İmparatoru Lucius Verus'a (M.Ö. 161-169) ait olduğu düşünülen bir lectus. 75
Görsel 12: Roberto Bompiani'nin Roma Ziyafeti ismindeki convivium temalı tablosunda lectus kullanımı. (1875) 79
Görsel 13: Finistère/Fransa'da bulunan bir kutu-yatak. 88
Görsel 14: Duvar içine yerleştirilmiş niş-yatak. 89
Görsel 15: Melville Kontu'na ait yatak. 92
Görsel 16: XIV. Louis'nin Versaille Sarayı'ndaki yatak odası. 95
Görsel 17: Ware'da bulunan 12 kişilik yatak. 97
Görsel 18: Prens Eugen'in Viyana'da Türklere karşı kazandığı zaferin anısına yaptırılan propaganda yatağı. 100
Görsel 19: Napolyon Bonaperte için tasarlanmış sfenks ve koçbaşı işlemeli yatak. 101
Görsel 20: Kraliçe Viktorya'nın Osborne'daki yazlık konutunda vefat ettiği yatak. 109
Görsel 21: 4 penilik uyku tabutları (solda), 1 penilik gece bankları (sağ üstte) ve 2 penilik uyku halatları (sağ altta) 116
Görsel 22: 1900'lü yıllarda İngiltere'de yayımlanan ve karyolaların çelikten imal edilmiş olduğu vurgulanan bir reklam. 118
Görsel 23: Anadolu'da konar-göçer yaşantıyı sürdüren toplulukların çadır içerisinde döşek, yastık ve yorganlarını topladıkları yüklük. 131
Görsel 24: Anadolu'da hâlâ gündüzleri oturmak geceleri ise üzerinde uyumak amacıyla kullanılan kerevet. 136
Görsel 25: Darüssaâde Ağası Mehmed Ağa'nın bir suikast girişimi sonucunda yaralanan Sokollu Mehmed Paşa'yı hasta yatağında ziyareti. 145
Görsel 26: Anadolu'daki konutlarda gündüzleri oturmak geceleri uyumak amacıyla hala kullanılan sekilik/sedir 156
Görsel 27: Levnî'ye ait, III. Ahmed'in dört şehzadesini sünnet yatağında gösteren minyatür. 175
Görsel 28: Sultan Abdülmecid için tasarlanan yatağın L'Illustration gazetesinde yer alan gravürü. 186
Görsel 29: Dolmabahçe Sarayı'ndaki 73 numaralı oda (Sultan Abdülaziz yatak odası) 192
Görsel 30: II. Wilhelm için hazırlanan yatak odası ve Lit à la polonaise tarzındaki yatak. 202
Görsel 31: Sultan II. Abdülhamid'in vefat ettiği yatak. (8 Numaralı Oda) 203
Görsel 32: Cadde-i Kebir üzerindeki Bon Marché mağazasını gösteren bir kartpostal 210
Görsel 33: Doğu Ticaret Yıllıklarında Bon Marché broşürü ve ürün çeşitliliği. 211

Görsel 34: Doğu Ticaret Yıllıkları'nda Orosdi Back (Solda) ve Bazar Allemand (Sağda) Broşürleri 211
Görsel 35: Doğu Ticaret Yıllıkları'nda yer alan F. Neyrat adlı karyola mağazasına ait bir broşür214
Görsel 36: Doğu Ticaret Yıllıkları'nda yer alan J. Bloch & A. Bloch Fils. adındaki mobilya mağazasına ait broşür. 216
Görsel 37: Servet-i Fünûn dergisinde yayımlanan Psalty mağazasına ait bir karyola ve gardrop reklamı. 217

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ... iii
YÜKSEK LİSANS / DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU ... iv
YEMİN METNİ ... v
ÖZET ... vi
ABSTRACT ... vii
ÖNSÖZ ... viii
GÖRSEL TABLOSU ... x
İÇİNDEKİLER ... xii
KISALTMALAR ... xv
GİRİŞ ... 1

BİRİNCİ BÖLÜM
UYKUYU TANIMLAMAK

1.1. Uyku Kavramının Tanımı ... 9
1.2. Biyolojik Ritimler ve Sirkadiyen Ritim ... 16
1.2.1. Kronobiyolojinin İcadı ve Sirkadiyen Ritmin Tarihi ... 18
1.2.2. Kronotip: Tavuklar ve Baykuşlar ... 21
1.2.3. Zeitgeber ... 26
1.2.3.1. Ana Zeitgeber - Sirkadiyen Ritmin Motoru: Mavi Işık ... 28
1.3. Uyku Uyanıklık Döngüsünün Hormonları ... 30
1.4. Kronik Uykusuzluğun Kronikleşmesi ... 34

İKİNCİ BÖLÜM
ANTİK KÖKENLERİNDEN GÜNÜMÜZE BİR MOBİLYA OLARAK YATAK

2.1. Çok Eski ve Yaygın Bir Anlatı Olarak Uyku ... 40
2.2. İlkel Yatakları Tanımak ... 42
2.3. Yerden Yükseğe: Tarihsel Süreçte Yatakların Biçimsel Dönüşümü ... 55
2.3.1. Tarihin En Eski Yatağı ... 56
2.3.2. Geleneksel Japon Yatakları: Tatami - Futon ... 58
2.3.3. Antik Mısır Yatakları: Angareb ... 61
2.3.4. Antik Çin Yatakları: Kang ... 63
2.3.5. Antik Yunan Yatakları: Klinē ... 65
2.3.6. Hitit Yatakları ... 68
2.3.7. Antik Pers Yatakları (Akhamenid İmparatorluğu) ... 69
2.3.8. Antik Asur Yatakları ... 72
2.3.9. Antik Roma Yatakları: Lectus ... 75
2.3.10. Bizans Yatakları ... 80
2.4. Avrupalı Yataklara Genel Bir Bakış (11.-20. Yüzyıllar Arası) ... 83
2.4.1. Ortaçağ Avrupası'nda Yatakların Genel Durumu (11.-16. Yüzyıllar Arası) ... 83
2.4.2. Bir Gecede İki Kere Uyumak: Unutulan Bir Ortaçağ Alışkanlığı ... 89
2.5. Ortaçağ Sonrası Yataklara Genel Bir Bakış (16-20. Yüzyıllar) ... 91
2.5.1. Pahalı ve Süslü Yataklar ... 91
2.5.2. Törensel Anıt-Yataklar ... 94
2.5.3. Çok Kişilik Yataklar ... 96
2.5.4. Propaganda Aracı Olarak Yatak ... 98

2.5.5. Alt Sınıfların Yatakları 102
2.5.6. Duvarlar, Mahremiyetin Kökeni ve Bireysel Yataklar 104
2.5.7. Yatağın Çağrıştırdıkları: Ayıplanan Yataklar ve Viktoryen Ahlakçılık 107
2.5.8. Makineleşme, Sanayileşme, Kapitalizm ve Yataklar 111
2.5.9. Çarkın Dışında Kalanlar: Yeni Hayata Dahil Olamayan Halkın Yatakları 113
2.5.10. Yataklarda Kalıcı Form Değişişimi ve Halk Kitlelerinin Kullanımına Girişi 117

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
OSMANLI ÜLKESİNDE UYUMAK

3.1. Uyku Kavramına Kur'an-ı Kerim Merkezli Genel Bakış 120
3.2. İslam Literatüründe Uykuya Genel Bir Bakış 122
3.2.1. Hadislerde Uyku Kavramı 122
3.2.2. İslam Tıp Bilginlerinin Uyku Kavramı Üzerine Düşünceleri 122
3.2.3. Modern Öncesi Osmanlı Tıbbi Literatüründe Uykuya Genel Bir Bakış 125
3.3. Modern Öncesi Dönemde Osmanlı Ülkesinde Yatak Kavramı 128
3.3.1. Uyku, Yatak ve Bağlantılı Diğer Kelimelerin Türkçe Etimolojik Kökeni 129
3.3.2. Türk Konar-Göçer Kültüründe Yataklar 130
3.3.3. Erken Dönem Osmanlı Kültüründe Yataklar 132
3.4. Kent Dinamikleri ve Osmanlı Yataklarında Değişim 135
3.4.1. Topkapı Sarayı'nın İnşası ve Saray Yaşantısında Yatak Odaları 136
3.4.2. Topkapı Sarayı'nın II. Mehmed Sonrası Sakinleri ve Yataklar 140
3.4.2.1. II. Bayezid'in Uyku Protokolü 141
3.4.2.2. Kanunî Sultan Süleyman'ın Muhteşem Has Odası 141
3.4.2.3. Eril Gelenekten Dişil Etkiye: III. Murad Köşkü'nün İnşası ve Mekansâl Değişimin Hükümdar Karakterine Etkilerinin Yatak ve Uyku Bağlamında Okunması 142
3.4.2.4. I. Ahmed'in Uyku ve Dinlenme Pratikleri 145
3.4.2.5. IV. Mehmed Döneminde Yataklar 147
3.5. Osmanlı Toplumunun Günlük Yaşamına Kısa Bir Bakış (14-18. Yüzyıllar Arası) 149
3.5.1. Toplum Yapısı, Ekonomik ve Sosyal Hayat 150
3.5.2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk Evi ve Konut Mimarisi 150
3.5.3. Konutlarda Alan Kullanımı ve Oda Kavramları 152
3.5.4. Odaların ve Mimari Elemanların Mahremiyet Algısına Hizmetleri 153
3.5.5. Odaların İşlevleri ve Sıradan Halkın Yatakları 154
3.5.6. Osmanlı Toplumunun Uyku Normalleri 162

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
MODERNLEŞEN YATAKLARDA MODERN UYKULAR

4.1. Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Devleti 164
4.2. Bir Kavram Olarak Modernleşme ve Kavrama Genel Bir Bakış 164
4.3. Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme Algısı ve Kavramsal Sapmalar 167
4.4. Lale Devri: Paris Sefâretnâmesi'nin Gölgesinde Şekillenen Bir Dönüşüm 168
4.4.1. Lale Devrinin Yatakları 172
4.5. Modernleşmenin Eşiği: Tanzimat Fermanı'ndan Kırım Harbi'ne Kadar Geçen Süreçte Değişen Osmanlı Hayatı (1839-1853) 176
4.5.1. Büyük Kırılma: Kırım Harbi'nin Osmanlı Toplumunu Değiştirici Etkisi 178
4.6. Batılı Görünüş, Doğulu İçerik: Tanzimat Dönemi Saraylarında Dönüşüm 180
4.6.1. Sultan Abülmecid Döneminde Yataklar 182

4.7. Batı'ya Yolculuk, Eve Dönüş: Sultan Abdülaziz Döneminde Saray ve Dönüşüm.187
4.7.1. Sultan Abdülaziz Döneminde Yataklar.....190
4.8. Yalnız Bir Sultan Portresi: II. Abdülhamid 195
4.8.1. Güven ve İnziva: II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı 197
4.8.2. II. Abdülhamid'in Zanaatkârlığı ve Yıldız Sarayının Mimari Karakteri Üzerine Bir Değerlendirme.....198
4.8.3. Sessiz Bir Devrim: Karyolaların Yıldız Sarayı'ndaki Sürekliliği.....199
4.9. Modernleşmenin Şehre Yansıması: Galata ve Pera Örneği.....204
4.9.1. Batılı Ürünlerin Mekânı: Pera'da Açılan Mağazalar ve Ürün Yelpazesi.....209
4.9.2. Mobilya Mağazaları ve Karyola Satışları.....212
4.10. Osmanlı Modernleşmesinde Uyku, Tembellik ve Çalışkanlık Söylemleri 222
4.10.1. Modernleşme Öncesi Dönemde Zaman Kavramı 223
4.10.2. Lineer Medeniyet, Lineer Zaman: Osmanlı Toplumunda Vasatî Saat Kullanımına Geçişin İdeolojik Altyapısı 227
4.10.3. Greenwich Meridyeni ve Medeniyetin Çizgisi: Batı Merkezli İnşa Edilen Zaman, Medeniyet ve Kültürel Egemenlik 230
4.11. Zamanla Batılılaşan Zaman: Osmanlı'da Zamanın ve Uyku Vakitlerinin Dönüşümü 232
4.11.1. Gurubî Saatten Vasatî Saat Uygulamasına Geçiş Süreci 232
4.11.2. Değişen Dünya, Değişen Uyku: Osmanlı Toplumunda Uyku Vakitlerinin Değişimi 239
4.12. Hasta Bedenden Terbiye Edilmiş Bedene: İlerleme, Ahlak, Çalışkanlık ve Değişen Uyku Pratikleri 247
4.12.1. Hasta Bedenler, Hasta Devlet: Osmanlı Aydınlarının Bakış Açısıyla Geri Kalmışlık Düşüncesinin "Hastalık" Metaforu Üzerinden Değerlendirilmesi.....248
4.12.2. Terbiye Edilmiş Bedenler: Verimlilik, Çalışkanlık, İlerleme Söylemi ve Uyku 251
4.12.3. Uykudan Feragat Edip Çalışmaya Adanmak: Edebi Metinlerde Uyku-Çalışkanlık Söylemi 256

SONUÇ 260

KAYNAKÇA.....265

EKLER 294

KISALTMALAR

AKDTYK.	Atatürk Kültür Dil Tarih Yüksek Kurumu
Art.	Article/Article Number
Bkz.	Bakınız
BOA.	Başkanlık Osmanlı Arşivi
Cont.	Contributor
Cur.	Curator
Çev.	Çevirmen
Der.	Derleyen
Exc.	Excavated
H.	Hicri
Haz.	Hazırlayan
İSAM.	İslam Araştırmaları Merkezi
Jahrgang.	Yıl/Sene
M.	Miladi
MUTAD.	Marmara Türkiyat Araştırma Dergisi
No.	Numara
Pub.	Publisher
Sor.	Sorumlu
S.P.C.K.	Society for Promoting Christian Knowledge
Suppl.	İlave, Ek Sayı
TDK.	Türk Dil Kurumu
TDVİA.	Türkiya Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ter.	Tercüme Eden
Tra.	Translator
Trans.	Transkipsiyon
Uyar.	Uyarlayan (Günümüz Türkçesine)
Vol.	Volume
Yay.	Yayınlayan

GİRİŞ

Biyolojik bir varlık olarak insan, yaşamını sürdürebilmek adına bazı temel ve değişmez gereksinimlere ihtiyaç duyar. Abraham Maslow'un ortaya koyduğu "ihtiyaçlar hiyerarşisi" kuramına göre bu gereksinimlerin en alt ve en öncelikli basamağında fizyolojik ihtiyaçlar yer alır. Yeme, içme, nefes alma gibi temel işlevlerle birlikte uyku da insanın hem varlığını sürdürmesi hem de beden-zihin bütünlüğünü koruyabilmesi için vazgeçilmez bir gerekliliktir.[1] Uyku, yalnızca bireyin dinlenmesini ve zihinsel toparlanmasını sağlamaz, aynı zamanda biyolojik ritimlerin düzenlenmesinde, öğrenme süreçlerinde, bağışıklık sisteminde ve duygusal dengenin korunmasında da hayati rol üstlenir. Ancak bu temel ihtiyaç, diğer fizyolojik ihtiyaçlardan farklı olarak doğrudan bir araca değil mekâna ihtiyaç duyar. Uyumanın doğal ortamı olan "yataklar", bu yönüyle yalnızca fiziki bir destek nesnesi değil, tarih boyunca farklı toplumlarda, sınıflarda, cinsiyetlerde ve yaş gruplarında çok çeşitli biçimsel ve simgesel anlamlar yüklenmiş kültürel bir yapı olarak gelişmiştir. Yataklar, mahremiyet, statü, konfor, düzen, ahlak ve iktidar ilişkileri ile iç içe geçmiş, tarihsel olarak dönüşmüş objelerdir.

Tıpkı "karanlık" gibi, bir olgu olarak uyku, geçmişten günümüze evrensel ve tüm insanlık için kalıplaşmış, tek tip bir deneyim gibi görünse de uyumanın zamanı, biçimi, süresi ve mekânı toplumdan topluma değişmiş, sınıfsal ve kültürel farklarla şekillenmiştir. Bu çerçevede uyku ve yataklar, modern algıların öne sürdüğü yekpare, homojen ve zamansız deneyimler değil, aksine tarihsel bağlamda kültürel normlarla biçimlendirilmiş ve ideolojik olarak kurgulanmış pratikler olarak ele alınmalıdır.[2]

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın başlarına kadar uzanan süreçte uyku ve yatak pratiklerinin gündelik hayat, zaman algısı, mahremiyet anlayışı ve mekânsal düzen içinde nasıl dönüşüme uğradığını incelemektedir. Tanzimat döneminde ve sonrasında oluşan yeni yaşam tarzları ve Batılılaşma olgusunun etkileriyle birlikte yatak artık yalnızca bir nesne değil, bireyin toplumsal konumunu, ev içi rollerini ve modernleşmeyle temasını yansıtan bir kültürel araca dönüşmüştür. Uyku

[1] Sedat Kula & Bekir Çakar, "Maslow İhtiyaçlar Hiyerarşisi Bağlamında Toplumda Bireylerin Güvenlik Algısı ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki", *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 6/12, 2015, s.196.
[2] Avner Wishnitzer, *Gece Çökerken: Osmanlı'da Gece Hayatı*, Can Gümüş İspir (çev.), Ankara: Fol Kitap, 2023, s.24.

ise yeni toplumsal düzende biyolojik bir zorunluluk olmanın ötesine geçerek normatif bir disiplin kimliği kazanmıştır.

Çalışmanın tarihsel sınırları, Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği 1839 yılından başlayarak I. Dünya Savaşı'nın patlak verdiği 1914 yılına kadar olan süreci kapsamaktadır. Bu dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nun yalnızca siyasi ve idari değil, aynı zamanda kültürel, mekânsal ve gündelik yaşam pratikleri açısından da köklü bir dönüşüm geçirdiği bir zaman aralığıdır. Tanzimat reformlarıyla birlikte Osmanlı devlet aygıtı Batı'nın etkisiyle şekillenirken, bu dönüşüm yalnızca üst yapılarla sınırlı kalmamış, gündelik hayatın ritimleri, mekân kullanımı, bedene dair alışkanlıklar ve eşya kültürü gibi alanlara da yansımıştır.

Uyku ve dinlenme gibi fizyolojik eylemlerin yeniden düzenlenmesi, bu süreçte dikkat çeken bir unsur haline gelmiştir. Özellikle zamanın mekanik saatler üzerinden ölçülmeye başlanması, mesai ve ders saatlerinin belirlenmesi gibi uygulamalar, bireyin günlük ritmini değiştirerek uykunun biçimini, zamanını ve mekânını da dönüştürmüştür. Bu nedenle, çalışmanın başlangıç noktası olarak 1839 yılının seçilmesi hem kurumsal hem de gündelik dönüşümlerin görünür hale gelmeye başladığı bir tarihsel eşiğe işaret eder.

Öte yandan, çalışmanın tarihsel çerçeveye oturtulabilmesiyle birlikte uyku eyleminde ve yatak mobilyasında gerçekleşen dönüşümün öncüllerinin takip edilebilmesi amacıyla tarihi sınırlar, geriye ve ileriye doğru esnetilmiştir. Örneğin, geleneksel uyku düzenlerinin açıklanmasında erken dönem Osmanlı kaynaklarına ve İslami literatüre başvurulmuş, modern yatak anlayışının biçimsel dönüşümünü kavramak adına erken Cumhuriyet dönemine kadar uzanan bir tarihsel süreklilik gözetilmiştir.

Çalışmanın mekânsal sınırları, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1839-1914 yılları arasında egemenlik kurduğu tüm coğrafyayı kapsayacak şekilde belirlenmiştir. Söz konusu geniş toprak parçası, Anadolu'dan Balkanlara, Arap yarımadasından Kuzey Afrika'ya kadar uzanan çok çeşitli iklim, kültür ve sosyal yapıları içinde barındırmaktadır. Bu çeşitlilik, yatak formlarının ve uyku pratiklerinin farklı bölgelerde ne tür varyasyonlar gösterdiğini gözlemleme fırsatı sunmuştur. Ancak ulaşılan temel bulgu, tüm değişkenlere rağmen Osmanlı toplumunun geniş kesiminde uyuma pratiklerinin ve yatak nesnesine yüklenen anlamların büyük ölçüde benzer kalıplarda şekillendiği, gündelik alışkanlıklar açısından

geleneksel sürekliliğin sürdüğü yönündedir. Buna karşılık belirgin farklılıkların daha çok sınıfsal statü, coğrafi konum, iklimsel şartlar, kentsel-kırsal ayrımlar gibi faktörlerle şekillendiği anlaşılmıştır. Ancak çalışmanın analitik kapsamını genişletebilmek ve yatak adlı nesnenin tarihsel ve biçimsel evrimini tam anlamıyla ortaya koyabilmek için mekânsal sınırlar yer yer Osmanlı coğrafyasının dışına taşırılmıştır. Özellikle Avrupa'da ortaya çıkan mobilya üretim ve tüketim alışkanlıklarının Osmanlı toplumunda nasıl yankı bulduğunu anlamak adına Fransa ve İngiltere gibi mobilya kullanımının geliştiği ülkelerdeki dönüşümler ayrıntılı şekilde incelenmiştir.

Osmanlı topraklarında yatak gibi mobilya formlarının çok geç biçimlendiği ve uzun süre boyunca geleneksel "döşek kültürünün" varlığı göz önüne alındığında, bahsedilen dış kaynaklı gelişmelerin açıklanması önemli bir ihtiyaç olarak tespit edilmiştir. Ayrıca bazı kavramların ve pratiklerin kültürlerarası dolaşımını izleyebilmek amacıyla Uzak Doğu ve Afrika toplumlarına dair antropolojik ve tarihsel örneklemelere de başvurulmuştur. Bu genişletilmiş çerçeve, özellikle uyku mekânlarının kamusal ve özel alanlar arasındaki konumlanışı, uykuya atfedilen değer, bedenin yere ya da mobilyaya teması gibi parametrelerde toplumlararası benzerlik ve farkların görünür kılınmasına imkân tanımıştır. Böylelikle Osmanlı modernleşmesini yalnızca içsel bir dönüşüm değil, aynı zamanda küresel etkilerle şekillenmiş tarihsel bir senkronizasyon süreci olarak değerlendirmek mümkün hale gelmiştir.

Çalışmanın temel amacı, fizyolojik bir eylem niteliğindeki uyku ile gündelik yaşamın maddi unsurlarından yatak nesnesinin, tarihsel süreç içinde toplumsal ve ideolojik anlamlarla nasıl yüklendiğini, ayrıca söz konusu pratiklerin modernleşme dinamikleri doğrultusunda Osmanlı toplumunda geçirdiği biçimsel, mekânsal ve kültürel dönüşümleri ortaya koymaktır. Uyku ve yatak, bireysel ihtiyaçların ötesinde toplumsal düzenin, zaman rejimlerinin ve beden politikalarının taşıyıcı unsurları şeklinde ele alınmaktadır. Bu doğrultuda çalışma, Osmanlı toplumunun erken modern dönemden modernleşme sürecine uzanan dönüşümünü takip ederek yatakları tarihsel bir izlek ve maddi kültürün çözümlenebileceği analitik bir araç olarak konumlandırmaktadır. Böylelikle tez, Osmanlı modernleşmesinin görünmeyen katmanlarına, gündelik yaşamın sıradan görünümlü fakat derin anlamlar barındıran maddi kültür unsurları –uyku pratikleri ve yatak nesnesi– üzerinden disiplinlerarası bir pencere açmayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın kaynakları hem geniş zaman aralığını hem de disiplinlerarası yaklaşımı desteklemek amacıyla çeşitlendirilmiş ve kapsamlı bir literatür taraması neticesinde oluşturulmuştur. Bu kaynaklar arasında, uykunun fizyolojik, ruhsal ve kültürel boyutlarını anlamaya yönelik antik dönemden kalma düşünce sistemleri, İslam tıp geleneği, modern uyku bilimi araştırmaları ve sosyolojik yorumlar yer almaktadır. Bunların yanı sıra gündelik pratiklerin belgelenmesi adına şer'iyye sicillerinden elde edilen muhtelif mahkeme kayıtlarına başvurulmuştur. Yatakların mülkiyet, miras ve boşanma gibi toplumsal olaylardaki işlevi, bu belgeler aracılığıyla takip edilmiştir. Aynı zamanda, seyyah ve elçi raporları, Osmanlı toplumunun uyku ve yatak kültürüne dışardan bakan gözlerin algısını aktarması bakımından büyük önem taşır.

Çalışmada hem geleneksel hem de modern dönem Osmanlı tıp ve ahlak literatüründe uykunun kavramsallaştırılmasından örneklere yer verilmiştir. Özellikle modernleşme döneminde Osmanlı toplumunda önemli yer tutan gazeteler incelenmiş ve konuyla bağlantılı çeşitli makaleler kullanılmıştır.

Literatür genel hatlarıyla incelendiğinde kapsamlı ve bütüncül bir çalışmanın eksikliği dikkat çekmektedir.[3] Özellikle, Osmanlı toplumunun uyku alışkanlıklarını merkeze alan kült nitelikte bir eserin yokluğu, çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmaktadır.[4] Bu çalışma ile Osmanlı toplumunda yatak ve çevresinde şekillenen gündelik yaşam pratiklerine, mekânsal düzenlemelere ve mahremiyet biçimlerine dair boşluğun değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

[3] Osmanlı toplumunun gece algısı ve uyku pratiklerine dair tespit edilebilen en kapsamlı ve nitelikli çalışma Avner Wishnitzer'a aittir. Literatürde bu konuya bütüncül biçimde yaklaşan tek kaynak olarak öne çıkan eser, özellikle ilk bölümlerinde Osmanlı toplumundaki uyku pratiklerine, geceye dair toplumsal algıya ve yatak kültürüne dair önemli tespitler içermektedir. Ancak hem çalışmanın 18. yüzyılla sınırlı bir zaman aralığına odaklanması hem de yazarın kurduğu anlatıyı daha çok karanlık, gece ve suç temaları üzerinden ilerletmesi, uykunun modernleşme süreci içerisindeki dönüşümünü kapsamlı biçimde ortaya koymak açısından bazı sınırlılıklar barındırmaktadır. Buna rağmen çalışma, mevcut literatür içerisinde ciddi ve öncü bir girişim olarak öne çıkmakta, konuyla ilgili yapılacak araştırmalar için önemli bir referans noktası teşkil etmektedir. Bahsedilen eser için bkz.: Avner Wishnitzer, *Gece Çökerken: Osmanlı'da Gece Hayatı*, Can Gümüş İspir (çev.), Ankara: Fol Kitap, 2023.

[4] Avrupa'da gelişen "uyku" temalı tarihsel çalışmalar için bkz.: A. Roger Ekirch, *At Days Close: Night in Times Past*, New York: W. W. Norton & Company, 2005.; Craig Koslofsky, *Evening's Empire: A History of the Night in Early Modern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

Son yıllarda Osmanlı toplumunda gündelik yaşam, üretkenlik/verimlilik, beden algısı, zaman ve mahremiyet kültürü üzerine yapılan çalışmalar belirgin bir artış gösterse de[5] söz konusu çalışmaların uykuyu fizyolojik bir eylem olarak kavraması nedeniyle bu araştırmalar, uykunun mekânsal, kültürel ve toplumsal boyutlarını büyük ölçüde ihmal etmiştir. Uykunun; mekânsal, kültürel ve toplumsal boyutlarının dikkate alındığı edebi incelemelerde ise uyku, çoğunlukla dil çözümlemeleri bağlamında ele alınan sembolik bir unsur olmaktan öteye geçememiştir.[6] Buna karşın Osmanlı toplumunda uykunun tarihsel perspektiften nasıl deneyimlendiği, nasıl düzenlendiği ve mekâna nasıl yansıdığı gibi sorular hala cevapsızdır. Bu eksiklik, uykunun yalnızca fizyolojik bir gereklilik olarak görülmesine ve onun kültürel kodlarla inşa edilmiş bir pratik olduğunun göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Oysa modernleşme süreciyle birlikte Osmanlı toplumunda beden, zaman ve mekân yeniden tanımlanmış, bu bağlamda uyku da bu dönüşümün dışında kalmamıştır. Elinizdeki çalışmanın temel motivasyonu, şimdiye dek ihmal edilen bu boşluğu görünür kılmak ve uykuyu tarihsel, mekânsal ve kültürel bağlamları içinde ele almaktır. Bu çerçevede tez, gündelik ve sıradan bir pratik gibi görünen uykunun Osmanlı modernleşme sürecinde üstlendiği ideolojik, mimari ve toplumsal işlevleri tartışmaya açmayı hedeflemektedir.

Yataklar üzerine yapılan literatür taraması, "uyku" temasına kıyasla daha zengin bir veri kümesine ulaşılabildiğini göstermektedir. Bu fark, büyük ölçüde yatakların maddi ve görünür bir eşya olması sayesinde araştırmacıların dikkatini daha kolay çekebilmesine dayanmaktadır. Ancak mevcut çalışmaların büyük bölümü iki temel eksen etrafında şekillenmiştir: nesnel nitelik ve biçimsel üslup. Yatak, çoğu zaman sanat tarihi ya da dekoratif sanatlar disiplini bağlamında ele alınmış, mekânla, bedenle ve toplumsal yaşamla kurduğu ilişkiler büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Bu alandaki en belirgin örneklerden biri Feryal İrez'in tez olarak hazırladığı ve ardından kitap şeklinde yayınlanan *XIX. Yüzyıl Saray Mobilyası* adlı çalışmasıdır. İrez'in incelemesi, Batı'da gelişen mimari ve dekoratif üslupların Osmanlı saray mobilyaları üzerindeki etkisini

[5] Verimlilik-üretkenlik-çalışkanlık ekseninde ciddi bir çalışma için bkz.: Melis Hafez, *Osmanlı'da Tembelliğin İcadı*, Dâra Elhüseyni (çev.), Ankara: Fol Kitap, 2023.
[6] Örnek bir çalışma için bkz.: Mehmet Özdemir "Necati Beg Divanı'nda Uyku Kavramının Kullanımı Üzerine Bir İnceleme", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 60, Eylül 2017, ss.115-138.

ortaya koymakta, saray ortamında kullanılan yatakları ve diğer mobilyaları, biçimsel ve estetik bağlamda değerlendirmektedir.[7]

Benzer bir yaklaşımla, İlona Baytar da doktora tezinde İrez'in ortaya koyduğu düşünceleri geliştirerek Avrupa etkisinin saray mobilyaları üzerindeki biçimsel dönüşümünü daha modern yöntemlerle detaylandırmıştır.[8] Her iki çalışmanın da sanat tarihi disiplini çerçevesinde yapılmış olması, içeriklerinin daha çok üslup analiziyle sınırlı kalmasına yol açmıştır.

Literatür değerlendirmesi, yatak gibi gündelik bir eşyanın Osmanlı toplumundaki sosyokültürel anlamlarının henüz sorgulanmadığını göstermektedir. Dolayısıyla yatak temasını odağına alan, ancak bunu yalnızca estetik ve üslup temelinde değil, mahremiyet olgusu, mekân kullanımı, beden pratiği ve modernleşme süreciyle ilişkisi üzerinden değerlendiren kapsamlı bir çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu tez ile amaçlanan da tam anlamıyla budur: Osmanlı toplumunda yatağın mahremiyetle ilişkisini, Batı etkisindeki mobilya kullanımının gündelik yaşamdaki karşılığını, uyuma ve dinlenme gibi eylemlerin tarihsel seyir içindeki dönüşümünü çok katmanlı biçimde incelemek ve bu doğrultuda hem maddi kültür hem de toplumsal temsil alanlarına dair nispeten yeni bir perspektif önermektir.

Mevcut literatür, "yatak" temasını merkeze alan bir araştırmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, yapılan çalışmayla ulaşılmak istenen temel hedef, Osmanlı toplumunun mahremiyet algısını, yatak odalarının ve yatakların dönüşümünü, Batılı hayat tarzının etkisiyle şekillenen mobilya kullanımının gündelik yaşam pratikleri üzerindeki yansımalarını ve uyuma ile dinlenme eylemlerinin tarihsel süreçte geçirdiği dönüşümü bütüncül bir perspektiften incelemektir.

Çalışmanın cevap aradığı sorular ise temelde şunlardır:

- Osmanlı devletinde yönetici sınıf ve reayanın uyku alışkanlıkları nasıldır?
- Bir mekân olarak yatak, Osmanlı Devleti'nde hangi işlevleri üstlenmiştir?

[7] Feryal İrez, *XIX. Yüzyıl Saray Mobilyası*, Ankara: AKDTYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1989.
[8] İlona Baytar, *Abdülmecid, Abdülaziz ve II. Abdülhamid Dönemlerinde Saray Mobilyasının Üslup Açısından İncelenmesi*, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

- Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerinden, Tanzimat sonrası modernleşme sürecine kadar uzanan zaman aralığında "uyku ve yatak kültürü" biçimsel ve anlam bakımından ne tür değişimlere uğramıştır?
- Uyku ve dinlenme pratikleri, Tanzimat sonrası dönemde tembellik, çalışkanlık, modernleşme ve ilerleme gibi kavramlar etrafında nasıl yeniden tanımlanmıştır?
- Tanzimat sonrası dönemde yatak ve uyku, Osmanlı eliti için nasıl bir tüketim göstergesine dönüşmüştür?
- Modernleşen ve değişen zaman algısı, bireyin uyku süresini ve ritmini yeniden nasıl biçimlendirmiştir?

Dört ana bölümden oluşan tezde, uyku ve yatak olguları tarihsel, kültürel ve sosyolojik düzeylerde bütüncül biçimde ele alınmaktadır. Her bölüm, farklı bir kuramsal ve tarihsel ağırlık taşıyarak Osmanlı modernleşmesinin gündelik yaşamdaki izlerini uyku ve yatma pratikleri üzerinden takip etmeyi amaçlamaktadır.

Birinci bölüm, uykunun biyolojik ve kavramsal çerçeve içerisinde tanımlanmasına ve açıklanmasına odaklanmaktadır. "Uyku nedir?", "neden gereklidir?" gibi temel sorular fizyolojik temeller üzerinden yanıtlanmakta, aynı zamanda uykuya tarihsel ve kültürel olarak ne tür anlamlar yüklendiğini sorgulamaktadır. Amaç, uykuya hem evrensel bir fizyolojik işlev hem de tarihsel olarak inşa edilmiş bir bilinç hali olarak yaklaşmaktır.

İkinci bölüm, yatak nesnesinin tarihsel gelişimini ve çeşitli toplumlarda kazandığı biçimsel/simgesel anlamları incelemektedir. Bu bağlamda yatak, yalnızca bir eşya değil, aynı zamanda toplumsal statüyü, mahremiyeti ve mekânsal düzeni belirleyen kültürel bir nesne olarak değerlendirilmiştir. Bu bölümde hem Antik dünyada hem de Avrupa'da uyuma biçimleri, yatma mekânları, zemin kültürü, mobilya kullanımı ve beden-mekân ilişkisi karşılaştırmalı şekilde ele alınmıştır. Böylece, Osmanlı toplumundaki yatak anlayışının özgünlüğü ile dış etkilerle geçirdiği dönüşümler arasındaki süreklilik ve kırılma noktaları ortaya konmuştur.

Üçüncü bölüm, Osmanlı İmparatorluğu'nda uyku ve yatma pratiklerinin tarihsel seyri üzerine odaklanmaktadır. Bu bölümde hem halk arasında hem saray çevresinde uykunun zamanlaması, mekânı, düzeni ve anlamı irdelenmiş; uykunun sınıf gibi değişkenler doğrultusunda nasıl farklılaştığı gösterilmiştir. Şer'iyye sicilleri, elçi raporları, seyyah

anlatıları ve dini referanslar eşliğinde uykuya dair hem normatif hem de pratik düzeydeki çeşitlilik analiz edilmiştir. Amaç, Osmanlı toplumunda uykunun sadece kişisel değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel boyutta düzenlenen bir eylem olduğunu ortaya koymaktır.

Dördüncü bölüm, Tanzimat Fermanı'nın ilanından İkinci Meşrutiyet'e kadar geçen süreçte Osmanlı modernleşmesinin uyku ve yatak kültürüne etkilerini incelemektedir. Bu bölümde, Batılı yaşam tarzlarının etkisiyle oluşan yeni beden disiplinleri, üretkenlik ve tembellik kavramları, zaman yönetimi, mobilya tüketimi ve mahremiyet anlayışı gibi dönüşüm alanları analiz edilmiştir. Yatak, bu bağlamda hem fiziksel bir nesne hem de ideolojik bir araç olarak değerlendirilmiş; mobilya ilanları, ahlak kitapları, pedagojik metinler ve tıbbi yayınlar üzerinden dönüşümün izleri sürülmüştür. Amaç, Osmanlı modernleşmesini yalnızca hukuki ya da bürokratik düzlemde değil, gündelik yaşamın en mahrem ve sessiz alanlarından biri olan uyku pratikleri üzerinden yeniden düşünmektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

UYKUYU TANIMLAMAK

1.1. Uyku Kavramının Tanımı

İnsanlık, yüzyıllar boyunca çevresi, kendisi ve eylemleri hakkında düşünerek yaşamı anlamlandırmaya çalışmıştır. Bu anlamlandırma sürecinde açıklanması en zor olgulardan biri de uyku kavramı olmuştur. Uykunun içsel dinamiklerinin incelenemediği bu süreçte anlaşılır ve kabul edilebilir şekilde yaşanan fikri bunalım, insanlığı uyku olgusu üzerinde düşünmeye ve anlam arayışına itmiştir. Bu arayış, uykuya dair birçok önerme, anlayış ve teori ileri sürülmesine sebep olurken uykuyu anlamlandırma çabalarının en bilinen ve yaygın şekli Macnish tarafından dile getirilmiştir:

"*Uyku, uyanıklık ve ölüm arasında bir süreçtir.*"[9]

Macnish'in eserinin giriş cümlesi olan bu ifade, şüphesiz uyku ve ölümün kardeş olduğuna inanılan yüzlerce yıllık evrensel bir fikrin mirası, uykunun pasif bir beyin durumu olduğu görüşüyle paralel olarak gelişmiş bir düşünceydi. Ancak modern bilimsel veriler, bu düşüncenin gerçeği yansıtmadığını, uykunun kendi içerisinde aktif bir süreç olduğunu ortaya koymuştur.[10]

Sözü edilen anlam arayışlarına getirilen yorumlar, zaman zaman dini ve mitsel[11]nitelik taşırken kimi zaman dünyanın gözlemlenmesine bağlı akıl yürütmeler şeklinde ortaya çıkmış, çağın gerçekleriyle ve imkânlarıyla[12] örtüşen düşüncelere evrilmişlerdir. Söz konusu süreç boyunca –teknolojik yetersizliklerle doğrudan ilişkili olarak– rasyonel, elektronik, parametrik ölçümler ve çıkarımlar yapılamaması, hatta uykunun insan

[9] Robert Macnish, *The Philosophy of Sleep (Third Edition)*, Glasgow: W.R. M'Phun, 1836, s.1.
[10] Bu veriler için bkz.: İbrahim Hakkı Bora & Aylin Bican, "Uyku Fizyolojisi", *Türkiye Klinikleri Journal of Surgical Medical Sciences*, 3/23, 2007, s.1.; Leyla Şahin & Meral Aşçıoğlu, "Uyku ve Uykunun Düzenlenmesi", *Sağlık Bilimleri Dergisi*, 22/1, 2013, s. 94.; Mustafa Saygın & Mehmet Fehmi Özgüner, "Uykunun Mikro Yapısı ve Mimarisi", *Uyku Bülteni*, 1/1, 2020, s.20.
[11] Yunan mitolojisinde "Gece Tanrıçası" olarak bilinen *Nyks*'ün birçok çocuğu olmuştur. "Uyku Tanrısı" *Hypnos* ve "Ölüm Tanrısı" *Thanatos* bu çocuklardan ikisidir. Bu bilgi için bkz.: Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 6. Baskı, 1996, s.219. *Nyks-Hypnos-Thanatos* arasındaki aile bağları, şüphesiz gece-uyku-ölüm triosunun çağrışımlarına ve yakınlığına paralel olarak okunmalıdır.
[12] Özellikle 17.yüzyılda René Descartes'in fikri devrim gerçekleştirmesi yani Aristocu dünya ve bilim anlayışını reddetmesiyle "uyku" kavramının bilimsel temeli de değişti. Descartes, beyinde bulunan epifiz beziyle ilişkilendirdiği uyku-uyanıklık döngüsü teorisiyle, hâkim olan Aristocu uyku anlayışını temelden yıkmıştır. Bkz.: M. J. Thorpy, "Chapter 1: History of Sleep Medicine", *Handbook of Clinical Neurology*, Pasquale Montagna & Sudhansu Chokroverty (ed.), 98/3, Elsevier, 2011, s.10.

bedenindeki hangi organda gerçekleştiğinin tespit edilememesi[13] gibi sebepler uzunca bir süre uykunun gerçek dinamiklerinin öğrenilememesinin önündeki en büyük engel olmuştur.

1875 yılına gelindiğinde ise Richard Caton tarafından hayvanların kafasına yerleştirilen elektrotlar sayesinde nörofizyolojik ölçümlerin yapılması, uyku çalışmaları için büyük bir adım olmuştur.[14] Uykunun şifrelerinin çözülmesinde ikinci ve tartışmasız en büyük adım Richard Caton'dan yaklaşık 50 yıl sonra Alman psikiyatrist Hans Berger tarafından atılmıştır. Berger, 1924 yılında insan beynindeki elektriksel aktiviteleri ölçmek için *Electroencephalography (EEG)* adında bir cihaz geliştirmiş ve ilk ölçümleri yaparak uyku araştırmalarında yeni bir sayfa açmıştır.[15]

1961 yılına gelindiğinde ise tüm bu teknolojik gelişmelerin analizi, Nathaniel Kleitman'ın çabalarıyla daha derli toplu bir hale getirilmiştir. Kleitman, aralarında *psikiyatrist*, *pediatrist*, *endokrinolojist*, *nörolojist* ve *fizyolojist* bulunan çok geniş bir akademi ekibini çocuklar, insanlar ve hayvanlar üzerinde gerçekleştirilecek uyku çalışmalarını etkileşimli ve organize şekilde yürütmek için bir araya toplamıştır.[16]

Bahsedilen çabalar uykunun çok daha karmaşık, içsel ve dışsal süreçler ile etmenlere bağlı biyolojik bir durum olduğunu ortaya çıkarmıştır. Teknolojik ilerlemelere bağlı olarak elde edilen tüm bulgulara rağmen yine de uyku ve ona bağlı olguların bir kısmının hala karanlıkta olduğu ise enternasyonal seviyedeki uyku bilimciler tarafından kabul edilen bir gerçektir.[17]

Anılan çalışmalardan hareketle bugün, uluslararası düzeyde kalıplaşmış ve kabul görmüş bir uyku tanımı yapmak mümkün görünmektedir. Uyku; asırlardır tıp, sosyoloji, felsefe gibi alanlarda çalışan bilim insanlarının ilgisini çekmesi sebebiyle bahsedilen sahalardan

---

[13] Hartmut Schulz, "The History of Sleep Research and Sleep Medicine in Europe", *Journal of Sleep Research*, 31/4, 2022, s.1.
[14] Erik K. St. Louis & Lauren C. Frey, *Electroencephalography: An Introductory Text and Atlas of Normal and Abnormal Findings in Adults, Children and Infants*, Chicago: American Epilepsy Society, 2016, s.4.
[15] Daha fazlası için bkz.: Erik K. St. Louis & Lauren C. Frey, *a.g.m.*, s.4.
[16] W. B. Webb, "A History of the Scientific Study of Sleep", *Encyclopedia of Sleep*, Clete Kushida (ed.), Vol.1, 2013, s.2.
[17] Marcos G. Frank, "The Mystery of Sleep Function: Current Perspectives and Future Directions", *Reviews in the Neurosciences*, 17/4, 2006, s.375; NIH, "Information About Sleep", *NIH Curriculum Supplement Series*, MD: National Institutes of Health, 2007. url: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK20359/ (16 Ekim 2024 tarihinde erişilmiştir.); Saygın & Özgüner, *a.g.m.*, s.19.

bakışla bu olgu için çeşitli tanımlar yapılmıştır. Türkçe literatürdeki bu tanımlar birbirini anlamsal açıdan destekler niteliktedir:

Gürün, uyku için şu tanımı kullanmıştır: "*Algısal etkinliğin ve istençli devinimin kaybolmasıyla, genellikle çevrimsel olarak ortaya çıkan fizyolojik durum.*"[18]

Akalın, *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*'nde uykuyu "*Dış uyaranlara karşı bilincin, bütünüyle veya bir bölümünün yittiği, tepki gücünün zayıfladığı ve her türlü etkinliğin büyük ölçüde azaldığı dinlenme durumu.*"[19] olarak tanımlamıştır.

Uyku için bir diğer tanımlama Enç tarafından yapılmıştır: "*Dış uyaranlara karşı bilincin uyuştuğu, tepki gücünün ve etkinliklerin büyük ölçüde azaldığı dinlenme durumu.*"[20]

Bakırcıoğlu ise uykuyu şöyle özetlemiştir: "*Merkezi sinir sisteminin ve bedenin edilgin dinlenmeye geçtiği ve biyoritimsel olarak kendiliğinden ortaya çıkan bilinçsizlik durumu.*"[21]

Karadağ'da uyku için şöyle bir tanım görülür: "*Uyku kişinin uygun duygusal ya da başka uyaranlarla geri döndürülebilen bir bilinçsizlik hali olmasının yanında, sadece organizmanın dinlenmesini sağlayan bir hareketsizlik hali değil, tüm vücudu yaşama yeniden hazırlayan aktif bir yenilenme dönemidir.*"[22]

Uyku kavramını karşılayan İngilizce kelime "sleep" için basit bir internet taraması yapıldığında çevrimiçi İngilizce sözlüklerde de benzer tanımlara rastlanır: Bilincin kapanması, tepkisizlik ve dinlenme durumu.[23] Daha detaylı İngilizce araştırmalarda ise uyku, benzer şekilde şöyle tanımlanır:

"*...Davranışsal açıdan hareketten yoksunluk ya da harekette azalma, yavaş göz hareketleri, karakteristik bir uyku pozisyonu, dış uyaranlara tepkide azalma, reaksiyon*

[18] O.A. Gürün, *Psikoloji Sözlüğü*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1991, s.156.
[19] Şükrü Haluk Akalın (Haz.), *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları, 11.Baskı, 2011, s.2428.
[20] Mithat Enç, *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları, 2. Baskı, 1980, s.162.
[21] Rasim Bakırcıoğlu, *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*, Ankara: Anı Yayıncılık, 2012, s.1361.
[22] Mehmet Karadağ, "Uyku Bozuklukları Sınıflaması (ICSD-2)", *Türkiye Klinikleri Akciğer Arşivi*, 8/3, 2007, s.88.
[23] https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/sleep (16 Ekim 2024 tarihinde erişilmiştir.)
https://www.merriam-webster.com/dictionary/sleep (16 Ekim 2024 tarihinde erişilmiştir.)
https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/sleep (16 Ekim 2024 tarihinde erişilmiştir.)

süresinde artış, uyarılma eşiğinin yükselmesi, bilişsel işlevlerde bozulma ile özdeşleşen tersine çevrilebilir bir bilinç dışı durum."[24]

"*Davranışsal açıdan; sırtüstü uzanma postürü, hareketten yoksunluk, kapalı gözler ve uyarılma eşiğinin artmasıyla karakterize bilinçdışı bir durum*."[25]

"*Beynin dış uyarılara daha az tepki verdiği, tersine çevrilebilir bir bilinçsizlik durum.*"[26]

"*Bilinç kaybı veya yokluğu, kas gevşemesi, düşük uyarılma düzeyi ve uyaranların çoğuna karşı genel bir tepkisizlik ile karakterize edilen periyodik bir durum.*"[27]

"*Memelilerde; yatay duruşla, yüksek duyusal eşikle ve farklı poligrafik işaretlerle tanımlanan davranışsal bir durumdur. Uyku esnasında motor aktivite çok azdır, gözler genellikle kapalıdır ve dış uyaranlara verilen tepkiler, uyanıklık durumuna kıyasla daha azdır.*"[28]

"*Bilincin kısmen ya da tamamen askıya alındığı, istemli kasların işlevsiz duruma geldiği, uyarılara karşı göreceli bir duyarsızlıkla karakterize edilen sirkadiyen durum.*"[29]

Uyku hakkında, bilimsel verileri genelleyen ve kapsayıcı bir tanım yapmak istersek şunu söyleyebiliriz: "*Uyanık olma durumundan yoksunluk, yatay pozisyonda/uzanılan bir bedensel duruş, geri döndürülebilir şekilde dış uyaranlara tepki göstermekte, bilinçte, vücut ısısında, kan basıncında, solunumda ve diğer vücut fonksiyonlarında azalma*"[30]. Bu tanımlara ek olarak uyku esnasında beyin hala aktif[31] olmakla birlikte bu aktivite minimum düzeyde olup günlük bilişsel aktivitelerden farklı bir süreç olarak ilerler.[32]

Genel tanımdan hareketle ele alınacak ilk olgu, uyuyan sağlıklı bir insanın standart olmak üzere belirli özellikler göstermesidir. Bunlardan ilki dışarıdan bakıldığında bir insanı

---

[24] Sudhansu Chokroverty, "Overview of Sleep & Sleep Disorders", *Indian Journal of Medical Research*, 131/2, 2010, s.127.
[25] S. Singh et al., "Sleep and Health – An Introduction", *International Journal of Head and Neck Surgery*, 10/1, s.1.
[26] M. Schupp & C. D. Hanning, "Physiology of Sleep", *British Journal of Anaesthesia*, 3/3, 2003, s.69.
[27] David Matsumoto (ed.), *The Cambridge Dictionary of Psychology*, Cambridge University Press, 2009, s.496.
[28] Philip Winn (ed.), *Dictionary of Biological Psychology*, Routledge Press, 2001, s.1544.
[29] G. R. VandenBos (ed.), APA Dictionary of Psychology (Second Edition), Maple Press, 2007, s.987.
[30] A.N. Rama & R. Zachariah, "Normal Human Sleep", *Encylcopedia of Sleep*, Clete Kushida (ed.), Vol.1, 2013, s.16.
[31] Bora & Bican, *a.g.m.*, s.1.
[32] Saygın & Özgüner, *a.g.m.*, s.19.

uyuyor olarak tanımlayacak kalıplaşmış beden pozisyonudur.[33] Bu pozisyon, kişiden kişiye değişim gösteriyor olsa da fark edilebilir şekilde gözleri kapalı durumda uzanma hali[34] gözlemci için gözlenen kişinin uyuyor olduğu izlenimi veren ilk belirteçtir.

İkincil belirteç, vücudu ayakta tutan ve merkezi sinir sistemine bağlı olan kasların uyku sürecinde gevşeyerek bedenin hareketsiz kalmasına sebep olmasıdır. Bahsedilen durumda beyin, vücuttaki tüm istemli kasları devre dışı bırakır ve uyuyan kişi tıpkı felç geçirmiş bir birey gibi kuvvetsiz bir bedene dönüşür.[35] Tanımda bahsedilen tepkisizlik olgusu da tamamen bu durumla alakalıdır.

Üçüncü belirteç olarak, vücut ısısında ve soluk alıp vermede geçici, dışarıdan fark edilebilir bir düşüş yaşanır. Uyuyan bir birey takip edildiğinde göğüs kafesinin normalden daha yavaş fakat düzenli şekilde inip kalktığı ve soluk alıp verme hızının yavaşladığı kolaylıkla gözlemlenebilir. Uyku esnasında solunum, istemsiz şekilde gerçekleşir[36] ve bir miktar azalsa da düzenini korur.[37] Ayrıca uyku-uyanıklık döngüsü esnasında vücut ısısı gece boyunca azalır, uykunun son evresine kadar azalış sürer[38], uyanıklığın başlamasıyla kademeli şekilde tekrar artar.[39] Evde aile fertlerinden birinin kanepede ya da koltukta uyuyakaldığı zaman diğer aile üyelerinden birinin uyuyan kişinin üstünü hemen örtmesi söz konusu durumu yani uykuda vücut ısısının düşmesine bağlı üşümeyi tecrübe etmenin günlük tepkisidir.

Dördüncü belirteç, uyku için en ayırıcı ve karakteristik olandır: geri döndürülebilir olma. Yukarıda bahsedilen tüm özellikler insan bedeninde gerçekleşen farklı olaylarda da görülebilir. Bayılma ve ölüm anında da bilinç kapanması, istemli kasların işlevsizliği, uzanır pozisyonda olma gibi tüm belirteçler sergilenirken, uyku basit bir şekilde geri

[33] Irene Tobler, "Is Sleep Fundamentally Different Between Mammalian Species?", *Behavioural Brain Research*, Antonio Giuditta (ed.), 69/1-2, Elsevier, 1995, s.35.
[34] W. H. Moorcroft, *Understanding Sleep and Dreaming*, New York: Kluwer Academic Publishers, 2003, s.27.
[35] N. A. Güzel vd., "Kas Tonusu Kontrolü ve Fizyolojisi", *Kas Tonusu ve Fizyoterapi-Rehabilitasyon*, Uğur Cavlak (ed.), İstanbul: İstanbul Tıp Kitabevi: 2022, s.29.
[36] M. B. Arslan & K. Ağan, "Uykudaki Fizyolojik Değişiklikler", *Uyku Nörofizyolojisi ve Hastalıkları 1*, Gülçin Benbir Şenel (ed.), Ankara: Türk Nöroloji Derneği Yayınları, 2022, s.39.
[37] Şahin & Aşçıoğlu, *a.g.m.*, s.96.
[38] Arslan & Ağan, *a.g.m.*, s.43.
[39] K. O. Mizuno & K. Mizuno, "Effects of Thermal Environment on Sleep and Circadian Rthym", *Journal of Psychological Anthropology*, 31/14, 2012, s.1.

döndürülebilirlik ilkesiyle onlardan tamamen ayrılır.[40] Uyuyan bir bireye dışarıdan yapılan seslenme veya dürtme hareketi ile birey uyku durumundan uyanıklık durumuna belli bir süre içerisinde dönebilir.

Uykuya dair beşinci ve son belirteç ise uykunun, döngüsel bir zaman periyoduna bağlı şekilde gerçekleşmesidir. Yani uyku, 24 saatlik günün genellikle belirli saatlerinde gerçekleşen bir eylemdir. Bu belirli saatler nitelemesi ekstrem bir durum olmadıkça gece saatlerini işaret eder çünkü insan *diurnal** bir canlı türüdür.[41]

Gece vardiyasında çalışanlar, uyku problemleri ile uyku bozukluklarından mustarip olanlar ve çalışmama lüksüne sahip ayrıcalıklı kişiler ya da hala kabile yaşam stilini devam ettiren topluluklar genelin dışında bırakılırsa dünyadaki insan nüfusunun büyük çoğunluğu, gündüzleri çalışır ve bu çalışma sonucunda oluşan yorgunluğa bağlı olarak geceleri uyur. Böylelikle dışarıdan bir gözlemci olarak gözlenen bireyin uykuda olduğunu anlatan 5 ana belirteç olduğu ortaya konmuştur. Bu belirteçler, istisnalar** olmakla birlikte neredeyse bütün memeliler için geçerlidir.[42] İlaveten, uyuyan canlılar arasında yalnızca insanlar ve hayvanlar bulunmaz. Bitkilerin güneş ışığına doğru yaptığı yaprak açma ve güneş ışığı kaybolurken yaptıkları yaprak kapama hareketleri bitki uykusu olarak adlandırılır.[43] Yine bitkilerin yanı sıra kuşların da uyuduğu, sürüngen ve böceklerin de memeli canlılarda ve insanlarda görülebilen uyku eylemine benzer, karakterize bir uyanık olmama evresine girdiği tespit edilmiştir.[44] Bu durumda canlılar dünyasında uykunun farklı şekillerde olsa dahi ortak şekilde görülen bir eylem olduğu sonucu kolaylıkla çıkartılabilir.

Kişi, başkasının uyuyor olduğunu yukarıda bahsedilen belirteçlere dayanarak kolaylıkla anlayabilir. Ancak, insanın kendi uyku deneyiminin farkına nasıl vardığı sorusu da

---

[40] S. A. Keenan et al., "Monitoring and Staging Human Sleep", *Encylcopedia of Sleep*, Clete Kushida (ed.), Elsevier, Vol.1, 2013, s.71.

* Diurnal: Gündüzcü, yaşamsal fonksiyonlarının ve eylemlerinin çoğunu gündüz gerçekleştiren.

[41] J. Waterhouse et al., "Daily Rhythms of The Sleep-Wake Cycle", *Journal of Psychological Anthropology*, 31/5, 2012, s.1.

** Bu istisnalar için örnek vermek gerekirse bir deniz memelisi olan yunusların sırtüstü uzanarak, ya da uçan bir memeli olarak yarasanın cenin pozisyonunda uyku eylemini gerçekleştirmediği bilinen bir gerçektir.

[42] Saygın & Özgüner, *a.g.m.*, s.19.

[43] Justin Begley, "John Hill (1714?-1775) on 'Plant Sleep': Experimental Physiology and The Limits of Comparative Analysis", *Annals of Science*, 78/1, 2020, s.41.

[44] Saygın & Özgüner, *a.g.m.*, s.19.

cevaplanması gereken önemli bir problemdir. Kişinin gece uyuyup sabah da uyanabilmesi aslında bu sorunun cevabı olabilir ancak olayı daha bilimsel perspektiften incelememiz gerekirse kişi, uyumuş olduğunu iki şekilde algılar: Dış dünyaya dair algısının geçici bir süre kapanmasıyla ve zaman bilgisinin yitimiyle.

Kişinin kendi uyku deneyimine dair ilk algısı, bilişsel farkındalığının kapandığını fark etmesiyle açıklanabilir. Uyku esnasında bilinç durumu aktif olmasına rağmen bu bilinç, uyanıklık durumundan farklı bir düzeyde olup[45] beyin ile sürekli etkileşim halindedir.[46] Başka bir deyişle, bilinç ve beyin arasındaki iletişimin kesilmediği ancak uyku sebebiyle bilincin farklı bir duruma evrildiği söylenebilir.

Teknik açıdan konuyu daha fazla irdelemek gerekirse, duyusal verilerin ilk algılandığı ve beynin ana duyusal merkezine taşınmasını sağlayan bölge *talamus* adındaki yumurtamsı ve gri renkte bir madde parçasıdır.[47] *Talamus*, uyku ve uyanıklık döngüsüne yardımcı olmakla birlikte uyku durumuna geçildiğinde işlevini uyku süresince durdurur ve duyusal veriler geçici olarak algılanamaz.[48] Uyanıklığa dönüş ile birey, dış dünyada olan bitenleri uyanık haldeki stabil algılama düzeyini yitirdiğinin ve geçici süreli bir bilinç kaybı yaşadığının farkına varır.

Kişinin kendi uyku deneyimine dair ikinci algısı, zaman mefhumunu geçici olarak yitirmesidir. Birey, uyku esnasında ne kadar zamandır uyuduğunun farkında değildir. Ancak aynı birey günlük rutin düzenine bağlı bir uyuma eylemi gerçekleştirirse uyku-uyanıklık döngüsü arasındaki süreyi tahmin edebilir. Çünkü bu düzen, insan doğasının içsel ritimleriyle doğrudan alakalıdır ve onun uyuyup uyanmasını sağlayan şey biyolojik saatidir.[49] Rutini dışında uyuyakalan bir bireyin uyandığında geçen süreyi kontrol etmesi, uykunun geçici bilinç kaybına sebep olmasıyla[50] doğrudan ilişkilidir.

[45] Şahin & Aşçıoğlu, *a.g.m.*, s.93.
[46] Bora & Bican, *a.g.m.*, s.1.
[47] Yakup Türkel & Murat Terzi, "Talamus'un Anatomik ve Fonksiyonel Önemi", *Journal of Experimantal and Clinical Medicine*, 24/4, 2009, s.144.
[48] Saygın & Özgüner, *a.g.m.*, s.22.
[49] Ferda Şenel, "Biyolojik Saat", *Tübitak: Bilim ve Teknik*, 493, Aralık 2008, s.64.
[50] G. Tononi et al., "Consciousness and Sleep", *Neuron*, 112/10, 2024, s.1569.

1.2.Biyolojik Ritimler ve Sirkadiyen Ritim

Kompleks bir biyolojik varlık olarak insanlar ve diğer tüm organizmalar yaşamsal faaliyetlerini, davranışlarını ve çeşitli eylemlerini çevresel değişimlere uyum sağlayarak gerçekleştirir. İklimler, gece-gündüz döngüsü gibi bu çevresel değişimler belirli zaman periyotlarında gerçekleşirken insan bedeni de bu döngüye ayak uyduracak içsel biyolojik ritimler içerir. Bu başlık altında, insan bedeninde var olan *ultradiyen*, *sirkadiyen*, *infradiyen* ve *sirkannual*[51] gibi farklı zaman aralıklarında gerçekleşmeleriyle bu isimleri alan biyolojik ritimlerden söz edeceğiz.

Bu olguları tek tek inceleyecek olursak, ultradiyen ritim 24 saatten kısa sürede gerçekleşen döngüsel eylemleri ifade eden bir kavramdır.[52] 24 saatten daha kısa sürede tekrarlanma düzeni, bu döngü etkisinde gerçekleşen eylemlerin bir günde birden fazla kez görülebilmesine yol açar. 24 saat içerisinde genellikle 20 dakika ile 6 saat arasında tekrar eden bir döngü[53] olduğu kabul edilen ultradiyen ritmin etkisinde olan insan bedeninde gerçekleşen bir eylem olarak bireylerin düzenli idrara çıkma alışkanlığı gösterilebilir.

İnsan vücudunun etkisinde olduğu biyolojik ritimlerden biri de infradiyen ritimdir. Bu döngü 24 saatten çok daha uzun süren, gerçekleşmesi kimi zaman ayları bulan ritmik eylemleri tanımlar.[54] Yaklaşık 28 günde bir yumurta üreten sağlıklı kadın üreme sistemi, insan bedenindeki infradiyen ritme uyan fizyolojik durumların tipik bir örneğidir.[55]

Bahsedeceğimiz bir diğer ritim ise sirkannual ritimdir. Bu ritim, yaklaşık olarak yılda 1 defa tekrarlayan döngüsel olaylar için kullanılan bir kavramdır.[56] Bu döngüye örnek vermek gerekirse insan doğumu yaklaşık olarak yılda 1 defa gerçekleşmesiyle sirkannual ritmik olay olma özelliği taşır.

---

[51] Feyza Kocar & Hatice Kübra Elçioğlu, "Sirkadiyen Ritim ve Sirkadiyen Ritimi Etkileyen Faktörler", *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 15/2, 2022, s.29.
[52] M. P. Gerkema, "Ultradian Rhtyms", *Biological Rythms*, V. Kumar (ed.), Berlin: Springer, 2022, s.207.
[53] A. Coşkun et al., "Pyshiological Rhtyms and Biological Variation of Biomolecules: The Road to Personalized Laboratory Medicine", *International Journal of Molecular Sciences*, Horst Werner Korf (ed.), 24/7, 2023, s.2.
[54] Yavuz Selvi vd., "Kronobiyoloji ve Duygudurum Bozuklukları", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3/3, 2011, s.370.
[55] Peter S. Spencer (ed.), "Chapter 3: Circadian Rtyhms", *Biological Rhythms: Implications for the Worker*, Washington DC: U.S. Government Printing Office, September 1991, s.43.
[56] Dicle Çayan, "Sirkadiyen Ritim", *Güncel Nöroloji Çalışmaları*, Ahmet Özşimşek (ed.), Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2021, s.171.

Uyku ve uyanıklık döngüsünün de mensubu olduğu, asıl odak noktamız olan başka bir biyolojik döngünün adı sirkadiyen ritimdir. Kendi etrafında dönen dünya, 24 saat süren bu turunu tamamlarken dünya üzerindeki birçok olay ve varlığı da etkiler. 24 saatlik bu turun etkisi memeli canlılarda günlük bir döngü oluşturmasıdır.[57] Latince bir isimle adlandırılan bu döngüye sirkadiyen ritim denmektedir. 1959 yılında Franz Halberg, "*circa*: yaklaşık" + "*diem => dien*: (bir) gün" anlamlarından yola çıkarak bu kavramı geliştirmiştir.[58] Bu tamlamadan da anlaşılacağı üzere sirkadiyen ritim kavramı "yaklaşık olarak 1 gün süren" döngüleri niteler.[59] Sirkadiyen ritim, insanların içsel zamanını kendi dışında kalan dünyayla eşzamanlı hale getirmenin biyolojik yolu olarak tanımlanabilir.[60]

İnsan vücudunda sirkadiyen ritmi düzenleyen bölge *suprakiyazmatik çekirdek*tir. Beynin hipotalamus bölgesinde bulunan suprakiyazmatik çekirdeğin[61] temel işlevi, insan bedenini dış dünyaya optimize etmek ve onunla eşgüdümlü hale getirerek değişen şartlara uyumunu ayarlamaktır.[62] Suprakiyazmatik çekirdekte oluşacak bir hasar ya da tahribatın doğal olarak sirkadiyen döngüye zarar vermesi kaçınılmazdır.

Suprakiyazmatik çekirdek-sirkadiyen ritim ilişkisinin işlerliğini sağlayan "ateşleyici güç" ışıktır. Gözün en arka kısmındaki retinaya ulaşan ışık, suprakiyazmatik çekirdeğin sirkadiyen ritmi otomatik şekilde ayarlamasını sağlar.[63] Işığın suprakiyazmatik çekirdekle olan işbirliği melatonin hormonuyla doğrudan alakalıdır. Suprakiyazmatik çekirdeğe gelen ışık, melatonin hormonunun salgılanmasını engellerken ışıktan yoksun bir ortamda

[57] Başaran Demir, "Depresyon ve Günlük Ritimler", *Klinik Psikiyatri*, 15, Ek.1, 2012, s.3.
[58] C. Robertson McClung, "Plant Circadian Rhythms", *The Plant Cell*, 18/4, 2006, s.792.
[59] Sirkadiyen ritim Latince orijininden de anlaşılacağı üzere yaklaşık olarak 1 günü temsil eder. Buradaki "yaklaşık" ifadesi 24 saati biraz aşması ya da biraz altında kalması sebebiyledir. Uyku ve sirkadiyen ritim alanının önemli bilim insanlarından olan C. A. Czeisler, J. J. Gooley ile yaptığı çalışmada bu sürenin 24.1-24.2 saat olduğunu belirtir. Bkz.: C. A. Czeisler & J. J. Gooley, "Sleep and Circadian Rhtyms in Humans", *Cold Spring Harbor Symposia on Quantitative Biology*, New York: Cold Spring Harbor Laboratory Press, 72, s.585.; Sirkadiyen ritim kavramını da içeren başka bir çalışmada bu döngünün 23.47-24.64 saat arasında olduğu belirtilir. Bkz.: Lucia Pagani et al, "The Physiological Period Length of the Human Circadian Clock *In Vivo* Is Directly Proportional to Period in Human Fibroblasts" *PLoS ONE*, 15/5, October 2010, s.1.; Çayan ise çalışmasında bu sürenin 24.8 saat olduğunu yazmıştır. Bkz.: Çayan, *a.g.m.*, s.171.
[60] A. Jagannath et al., "The Genetics of Circadian Rhythms, Sleep and Health" *Human Molecular Genetics*, 26/R2, 2017, s.R128.
[61] Kocar & Elçioğlu, *a.g.m.*, s.30.
[62] Y. S. Atan vd., "Körlüğün Biyolojik Ritimler Üzerine Etkisi ve Sirkadiyen Ritim Bozukluğunun Sonuçları", *Turkish Journal of Ophthalmology*, 53/2, 2023, s.112.
[63] Cansu Özbayer & İrfan Değirmenci, "Sirkadiyen Saat, Hücre Döngüsü ve Kanser", *Dicle Tıp Dergisi*, 38/4, s.514.

beyin, melatonin hormonun salgılanmasını serbest bırakır.[64] Bu durum uyku-uyanıklık hallerinin oluşmasını açıklamaktadır.

1.2.1. Kronobiyolojinin İcadı ve Sirkadiyen Ritmin Tarihi

Sirkadiyen kelimesi Latince orijinli olup kavramın isim babası Franz Halberg'tir. Franz Halberg bu tanımı kullandıktan sonra kelime popülarite kazanmış ve 10 yıl içerisinde (1959-1969), başlığında sirkadiyen yer alan 436, içerisinde herhangi bir şekilde sirkadiyen kelimesi geçen 68.000'den fazla makale yazılmıştır.[65] Bu emektar ve alanında çığır açan akademik kişiliğin başka bir armağanı ise *kronobiyoloji* kavramı olmuştur. Kronobiyoloji alanının kurucusu ve en büyük araştırmacısı kabul edilen Halberg,[66] kendi adında bir kronobiyoloji laboratuvarı kurarak[67] çalışmalarını daha sistemli şekilde yürütmüştür.

Kronobiyoloji, canlıların dış etkenlere uyum sağlarken geliştirdikleri biyolojik ritimlerin ve bu ritimlerle ilişkili tüm mekanizmaların çeşitli alanlar tarafından detaylıca incelenmesi olarak tanımlanan bilim dalıdır.[68] Bu çalışmaların sistemleşmesi modern zamanlara rastlasa da ilk girişimler ve süreç biraz daha eskiye dayanır. Yazılı kaynaklara göre M.Ö. 4. yüzyılda Büyük İskender'in Doğu seferleri sırasında ona eşlik eden Androsthenes, literatür ismi *tamarind* olan demirhindi bitkisinin yaprak hareketlerini izleyerek notlar aldı.[69] Aldığı bu notlarda demirhindi bitkisinin yapraklarının bir uyarana bağlı olarak gün içerisinde açılıp gece olduğunda kapandığını yazmıştı.[70] Bu durum, uzun süre canlı faaliyetlerinin dışsal uyaranlara, özellikle de günlük karanlık-aydınlık değişimine bağlı bir döngüde gerçekleştiğini düşündürdü.[71] Ancak 2000 yıldan fazla zaman geçip 1729 yılına gelindiğinde Fransız gök bilimci Jean Jacques d'Ortous de Mairan bilimsel bir devrim gerçekleştirdi. Bazı çalışmalarda *heliotropium europaeum*

[64] Ö. Memiş & N. Ekren, "İnsan Odaklı Aydınlatma", *International Periodical of Recent Technologies in Applied Engineering*, 1/1, 2019, s.231.
[65] Roberto Refinetti, "Franz Halberg (1919-2013), *Journal of Biological Rhtyhms*, 28/5, 2013, s.305.
[66] G. Cornelissen et al., "Remembering the Father of Chronobiology and Chronomics: Franz Halberg, MD (5 July 1919 – 9 June 2013", *Clinical Therapeutics*, 164/4, 2013, s.I.
[67] Selvi vd., *a.g.m.*, s.369.
[68] Onur Yılmaz, "Kronobiyolojiye Giriş", *Kronobiyoloji ve Sirkadiyen Ritim*, Pınar Güzel Özdemir (ed.), Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2022, s.1.
[69] McClung, *a.g.m.*, s.792.
[70] Melisa Lee Phillips, "What Makes Life Tick: Taking Apart the Living Clock", *BioScience*, 55/11, 2005, s.928.
[71] Banu Gökçay & Berna Arda, "Tıp Tarihi Açısından Uyku ve Uyku Araştırmaları", *Lokman Hekim Journal*, 3/1, 2013, s.73.

bilimsel isimli akrep/bambul/kedi otu, bazı çalışmalarda ise *mimosa pudica* bilimsel isimli küstüm çiçeğini kullandığı varsayılan bir deneye başladı.[72]

Bitkinin ismi bir yana bırakılırsa Mairan, ele aldığı bitkiyi gün ışığından tamamen izole ettiği karanlık bir odaya yerleştirerek incelemiştir. Yaptığı gözlem sonucunda bitkinin, günün aydınlık saatlerinde izole olan odada gün ışığını alamamasına rağmen yapraklarını açtığına ve günün karanlık saatlerine geçildiğinde çiçeklerini kapadığına şahit olmuştur.[73] Mairan, bu deneyle birlikte sirkadiyen ritmin dışsal etmenlerden bağımsız şekilde de sürdürülebilen otonom bir durum olduğunu kanıtlamıştır.

Mairan'ın deneyi, Franz Halberg'in 1959 yılında isim babası olarak çalışmalarını da başlattığı kronobiyoloji disiplininde atılmış ilk modern adımdı.[74] Mairan'dan kısa süre sonra, bitkiler üzerinde çalışan ve bugün modern iki isimli biyolojik taksonominin kurucusu olarak kabul edilen Carl Linné[75] günün belirli saatlerinde açılıp kapandığını fark ettiği çiçeklerle formüle edilmiş *Horologium Florae* adında bir çiçek saati bile oluşturdu.[76] Charles Darwin ise bu çalışmalara bitkilerin her zaman açılıp kapanma hareketi yapmayacağı, kimi zaman fasulye yapraklarında olduğu gibi yükselip alçalma hareketleri yaptığı düşüncesiyle katıldı.[77]

Bitki saati üzerine çalışmalar uzun zaman boyunca devam etti ve bu bireysel saatin basit tek hücrelilerden karmaşık yapıdaki gelişmiş hayvanlara kadar her tür canlıda olduğu keşfedildi.[78] Bu çalışmalar gelişen teknoloji ve bilim insanlarının yoğun çabaları ile insan

---

[72] Bu deneydeki çiçeğin (daha doğrusu bitkinin) ne olduğu hakkında bir kesinlik bulunmamaktadır. Çeşitli çalışmalarda bu bitkiden bahsedilirken *mimosa pudica* ismi kullanılır. Aynı konudan bahseden bir dizi çalışmada ise bu bitki, *heliotropium europaeum* olarak yer almaktadır. Bu konuya da değinen bir çalışma için bkz.: André Klarsfeld, "At The Dawn of Chronobiology", *Bibnum Education*, 2013, s.3. url: http://www.bibnum.education.fr/sites/default/files/122-mairan-analysis.pdf (26 Kasım 2024 tarihinde erişilmiştir.) ; mimosa pudica isminin görüldüğü bir çalışma için bkz.: Ayşegül Ateş & Şafak Ermertcan, "Bakteriyel Sirkadiyen Ritim", *Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Dergisi*, 53/1, 2023, s.1.; heliotropium europaeum isminin görüldüğü bir çalışma için bkz.: Phillips, *a.g.m.*, s.928.

[73] Gökçay & Arda, *a.g.m.*, s.73.

[74] Jonathan Sobel, "The Birth of Chronobiology: A Botanical Observation", *Society for Research on Biological Rhythms*. 2019. url: https://srbr.org/the-birth-of-chronobiology-a-botanical-observation/ (26 Kasım 2024 tarihinde erişilmiştir.)

[75] Charles H. Calisher, "Taxonomy: What's in a Name? Doesn't a Rose by Any Other Name Smell as Sweet?", *Croatian Medical Journal*, 48/2, 2007, s.268.

[76] Brian G. Gardiner, "Linnaeus' Floral Clock", *The Linnean*, 3/1, 1987, s.26.

[77] M. M. A. Woodley et al., "Circadian Leaf Movements Facilitate Overtopping of Neighbors", *Progress in Biophysics and Molecular Biology*, Vol. 146, 2019, s.104.

[78] Hikmet Karatosun & Mustafa Şahin, "Uyku ve Ötesi", *Tübitak: Bilim ve Teknik*, Sayı: 246, Mayıs 1988, s.22.

üzerindeki araştırmalara evrildi. Araştırmaların ve tartışmaların büyük çoğunluğu, insan ritimlerinin endojen veya eksojen olduğu çerçevesinde gerçekleşiyordu.[79]

İnsan ritimlerinin endojenliği ve eksojenliği üzerine gerçekleştirilen en dikkat çekici deneylerden birinin altında, uyku araştırmalarının tartışmasız şekilde en önemli isimlerinden Nathaniel Kleitman'ın imzası bulunuyordu. Kleitman'ı bu çalışmaya yönelten temel motivasyon, bir dönem öğrencisi olan ve sonrasında alanın önde gelen bilim insanlarından biri haline gelen William Dement'in dile getirdiği, insanlar üzerinde yapılan tüm çalışmaların o devrin teknolojik ve günlük rutinlerine uyum sağlamış bireyler üzerinde gerçekleştirilmesi sebebiyle bulguların genellenebilirliği ve kesinliğinin eleştiriye açık olması düşüncesi bulunuyordu.[80] Bu yorumu önemseyen Kleitman, asistanı Richardson'la birlikte bir deney tasarladı[81] ve gerçekleştireceği deneyin mekânı olarak 1939 yılının dünyasında, tüm dış uyaranlardan yalıtılmış kusursuz bir laboratuvar ortamı sunacağını düşündüğü Kentucky'de bulunan Mammoth Mağarası'nı seçti.[82]

Kleitman ve Richardson'un amacı, bu izole laboratuvarda geçen sürede gün ışığından yoksun insan bedeninin bir sirkadiyen ritim oluşturup oluşturmayacağını saptamaktı. Kısacası hedeflediği şey, insan ritimlerinin endojen olarak mı yoksa eksojen olarak mı geliştiği sorusuna cevap bulmaktı. Bu çalışma için 24 saat süren bir günü ve 7 gün süren hafta düzenini deney bağlamında değiştirerek 28 saatlik bir gün ve 6 gün süren 1 hafta düzenini benimsediler.[83]

Toplamda 32 gün süren bu deney sonucunda Kleitman bazı bulgular elde etti. Bu bulgulardan en önemlisi, öğrencisi Richardson'un 28 saat süren yeni sirkadiyen düzene uyum sağlamasıydı.[84] Bu bulgunun en büyük yararı, tıpkı de Mairan'ın 1729 tarihli bitki deneyinde olduğu gibi dış uyaranlardan izole edilen insanın kendi içsel sirkadiyen ritmini ürettiği bilgisine ulaşılmasıydı. Kısacası Kleitman'ın deneyi, insan ritimlerinin endojen olarak gelişebildiğini ortaya koymuştu.

---

[79] K. D. Hussey, "Timeless Spaces: Field Experiments in the Psyhiological Study of Circadian Rhythms, 1938-1963", *History and Philosophy of the Life Sciences*, 45/17, 2023, s.16.
[80] Hussey, *a.g.m.*, s.17.
[81] Matthew Wolf-Meyer, "Where Have You All Our Naps Gone? Or Nathaniel Kleitman, the Consolidation of Sleep, and the Historiography of Emergence", *Antrophology of Consciousness*, 24/2, 2013, s.97.
[82] Wolf-Meyer, a.g.m., ss.96-97.
[83] Hussey, *a.g.m.*, s.17.
[84] Hussey, *a.g.m.*, s.17.

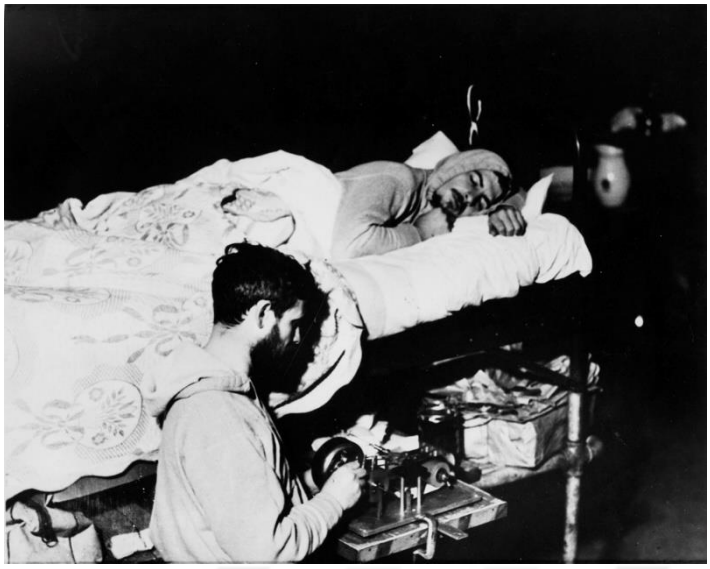

Görsel 1: Nathaniel Kleitman ve asistanı Bruce Richardson 1939 yılında Mammoth Mağarası'nda.
url: https://photoarchive.lib.uchicago.edu/db.xqy?one=apf1-03489.xml
(21 Temmuz 2025 tarihinde erişilmiştir.)

İnsana dair neredeyse her çalışmada olduğu üzere evrim kuramı, sirkadiyen ritim hakkında da hipoteze sahiptir. Bu hipoteze göre sirkadiyen ritim, insanların primat atalarının vahşi ve yırtıcı hayvan tehlikelerinden günümüzdeki kadar uzak olmadığı dönemden miras kalan ve bu yırtıcıların ortaya çıkma saatlerinin haberini vücuda veren alarm sistemidir.[85] Söz konusu alarm sisteminin diğer işlevi, primat atalara yiyecek bulmak için doğru zaman olduğu uyarısını da yapmış olmasıdır.[86]

1.2.2. Kronotip: Tavuklar ve Baykuşlar

Yaygın şekilde bilindiği üzere her birey birbirinden farklı bir biyolojik düzene göre yaşamını sürdürür. Özellikle değişen dünyadaki mecburiyetler de biyolojik düzenimize eklenince yaşam tarzımız şekillenir. Hayata ve bireylere dair bu organizasyon, insanların biyolojik döngülerinde ve uyku standartlarında da açıkça görülmektedir. Bu başlık altında bireylerin biyolojik döngülerinde, günlük performanslarında ve uyku standartlarında mevcut bulunan farklar ile bunların altında yatan sebepler incelenecektir.

İnsan psikolojisinde ve fizyolojisinde, sirkadiyen ritim etkisinde yaşanan değişimler bireylerin yaşam standartlarına ve çeşitli etmenlere göre farklılık gösterir. Bu farklılıklara bağlı olarak kişilerin uyku alışkanlıkları ve günlük performanslarının bireyden bireye

[85] I. Heyde & H. Oster, "Induction of Internal Circadian Desynchrony by Misaligning *Zeitgebers*", *Scientific Reports*, Vol.12, 2022, s.1.
[86] Heyde & Oster, *a.g.m.*, s.1.

değişim göstermesi *kronotip* olarak tanımlanmaktadır.[87] Daha basit bir şekilde dile getirecek olursak, her bireyin kendine ait biricik olan sirkadiyen döngüsü kronotip olarak bilinir.[88] Kronotip kalıplarındaki farklılıklar, kişilerin vücut termoregülasyonu, hormon sağlığı, bilişsel kabiliyeti, diyeti, fiziksel durumu ve uyku alışkanlıklarıyla doğrudan ilişkilidir.[89]

Bu kronotip tanımlamasına bağlı olarak bireyler iki ana kronotip özelinde değerlendirilir: *Morningness* ve *Eveningness*. Bu kavramlar ilk defa 1931 yılında Wuth tarafından dile getirilmiştir. Wuth, uyku-uyanıklık döngüleri üzerinde yaptığı çalışmalara bağlı olarak bireyleri akşamları erkenden uyuyanlar (Morningness: Sabahçıl) ve daha geç uyuyanlar (Eveningness: Akşamcıl) olarak iki gruba ayırmıştır.[90]

1939 yılına gelindiğinde Kleitman, Wuth'un bulguları üzerine kendi çalışmalarını da dahil ederek bu verileri, bireyleri vücut ısısı ile iş performansı üzerinden kategorize ettiği bir tanım altında birleştirdi. Kleitman, günlük performansı ve vücut ısısı sabah saatlerinde maksimuma ulaşan bireyleri *Sabahçıl*, akşam saatlerinde maksimuma ulaşan bireyleri ise *Akşamcıl* olarak tanımladı.[91] Bu kavramlar daha sonra argoda ve günlük halk dilinde *Tarla Kuşları* (larks)* ve *Baykuşlar (owls)* isimlerini aldı.[92]

Sirkadiyen ritimleri günün çok erken saatlerinde uykusunu almış ve dinlenmiş olarak uyanmaya programlı; akşamları bitkinliği gözlemlenebilen, yatağa erken giren ve uykuya

---

[87] Y. Çakır vd., "Üniversite Öğrencilerinde Kronotipe Göre Besin Tüketiminin Değerlendirilmesi", *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 46/2, 2018, s.137.
[88] F. Karasu vd., "Yetişkinlerde Yatakta Uyumadan Önce Elektronik Cihaz Kullanımının Kronotip, Gündüz Uykululuk ve Yaşam Kalitesi ile İlişkisi", *Bağımlılık Dergisi*, 24/2, 2023, s.124.
[89] Azize Karahan vd., "Hemşirelerin Çalıştıkları Şiftlere ve Kronotip Özelliklerine Göre Uyku Kalitesi, Yorgunluk ve Dikkat Durumlarının Belirlenmesi", *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 11/2, 2020, s.98.
[90] Satyam Chauhan et al., "Beyond Sleep: A Multidimensional Model of Chronotype", *Biobehavioural and Neuroscience Reviews*, Vol.148, 2023, s.7.
[91] Chauhan et al., *a.g.m.*, s.8.
[92] *Alauda arvensis* bilimsel isimli tarla kuşları, ülkemizde de yaygın olarak görülen ve sabahları çok erken saatlerde enerjik biçimde ötmeleriyle bilinen bir kuş türüdür. Bu bilgi ve daha fazlası için bkz.: Society for Promoting Christian Knowledge (Cont.), *Lesson Derived from the Animal World*, 1st Serie, London: S.P.C.K., 1847, s.269. Bu literatür isimlendirmesi şüphesiz bu kuşların sabah enerjisiyle doğrudan ilişkilidir.
* Çeviri kavramların sık sık yaşadığı dile özgü değişime ve kullanıma bağlı olarak Türkçe yazında tarla kuşları yerine zaman zaman "sabah kuşu – erkenci kuş" söyleminin kullanıldığını görürüz. Ancak akşam güneş batarken erkenden kümeslere tıkılan ve sabahları da erken saatlerde güne başlayan "tavuk" kelimesi, dilimizde tarla kuşlarının yerini alan yaygın bir argo sözcük olmuştur.

dalma süresi kısa bireyler *sabahçıl (morningness)* olarak bilinir.[93] Sabahçıllar, mizahi bir yaklaşımla sabahları erkenden uyanan ve şakıyan tarla kuşlarına benzetilir.[94] Sabahçıl kronotipe sahip bireyler, günün erken saatlerinde gösterdikleri iş ve eylem performansları daha yüksek olduğu için[95] önem verdikleri işlerini maksimum verimlilikte oldukları günün erken saatlerinde yapmayı tercih ederler.[96]

Sabahçıl kronotipin tam zıttında ise daha geç saatlerde uyuyan ve buna bağlı olarak sabah saatlerinde uyanmakta zorlanan[97], sabah yorgunluğu yaşayan, performansları ve verimleri akşamları maksimuma ulaşan, uykuya dalmaları ve derin uykuya geçmeleri daha uzun süren insanların mensup olduğu *akşamcıl (eveningness)*[98] kronotip bulunur. Akşamcıl bireyler önemli gördükleri işleri, günlük enerjilerinin en yüksek olduğu an olan akşamları yapmak üzere planlar.[99] Akşamcıl kronotipteki bireylerin içsel saati, sabahçıl kronotipteki bireylerin içsel saatine göre 2 saat[100] ile 12 saat[101]arasında ileride seyreder. Son olarak akşamcıl bireyler mizahi bir yaklaşımla geceleri uyumayan ve noktürnal yaşam tarzına sahip baykuşlara benzetilir.[102]

Kronotip alanında yapılan akademik çalışmalar incelendiğinde özellikle akşamcıl kronotip üzerine yoğun bir eğilim görülür. Akşamcıl kronotip için yapılan çalışmalardan elde edilen bazı ilginç bulgular arasında bu söz konusu kronotipteki bireylerin günümüz dünyasının diurnal çalışma kalıplarına uyum sağlamakta oldukça zorlandığı tespit edilmiştir. İçsel ritimleri ve iş düzenleri arasında sıkışan bireylerin sosyal hayata ve çalışma normallerine uyum sağlamak için daha fazla kafein tüketimine başvurdukları

[93] G. A. Kerkhof, "Inter-Individual Differences in the Human Circadian System: A Review", *Biological Psychology*, Vol.20, 1985, s.84.
[94] Samuel E. Jones et al., "Genome-wide Assosiciation Analyses of Chronotype in 697,828 Individuals Provides Insights into Circadian Rhythms", *Nature Communications*, 10/343, 2019, s.2.
[95] Selvi vd., *a.g.m.*, s.374.
[96] Necla İpar, "Relationship Between Sleep Quality, Chronotype and Depression in Youth: A Cross-Sectional Study", *Gulhane Medical Journal*, 66/4, 2024, s.168.
[97] Büşra Balta vd., "Kronotip ve Çocukluk Çağı Psikiyatrik Bozuklukları", *Turkish Journal of Child and Adolescent Mental Health*, 28/2, 2021, s.70.
[98] Kerkhof, *a.g.m.*, s.84.
[99] İpar, *a.g.m.*, s.168.
[100] Selvi vd., *a.g.m.*, s.374.
[101] Ana Adan et al., "Circadian Typology": A Comprehensive Review", *Chronobiology International*, 29/9, 2012, s.1153.
[102] C. Randler, "From Lark to Owl: Developmental Changes in Morningness-Eveningness from New-Borns to Early Adulthood", *Scientific Reports*, Vol.7, 2017, s.1.

tespit edilmiştir.[103] Uyarılma seviyesini arttırabilmek ve uyanıklığı sağlamak için tüketilen kafeinin sirkadiyen ritimde yaşatacağı düzensiz dalgalanmalar bir kenara bırakılacak olursa bireylerin uykusuzluğa bağlı dikkat eksikliğinin çalışma hayatında veya trafikte doğuracağı sonuçları tahmin etmek zor olmayacaktır. Bu şüpheyi destekleyecek bir çalışma Ursavaş & Ege tarafından yapılmış olup uykusuz araç kullanımının alkollü araç kullanımından daha fazla trafik kazasına sebep olduğu saptanmıştır.[104] Uykusuzluğa bağlı toplum problemlerine ayrıca değinilecek olmasına rağmen bu örnek, akşamcıl kronotipteki bireylerin sosyal hayata katılımındaki zorlukları ortaya çıkarması açısından önemlidir. Bahsedilen zorluğu tanımlamak adına bireylerin sosyal yükümlülükleri ve biyolojik saatleri arasında yaşadığı senkronizasyon ve dengesizlik problemini niteleyen *sosyal jet-lag* kavramının kullanıldığını vurgulamakta fayda bulunur.[105]

Akşamcıl kronotipteki bireylere dair başka bir gerçeklik ise anksiyete,[106] depresyon, mental bozukluklar ile bunlara bağlı intihar girişimlerinin ve düşüncelerinin sabahçıl insanlara göre daha sık görülmesidir.[107] Akşamcıl kronotipteki insanların aksine sabahçıl insanlarda depresyon ve mental hastalıklara karşı ciddi derecede doğal bir savunma mekanizması geliştirilmiştir.[108] Yine akşamcıl tiplerde bağımlılık yapan zararlı maddelerin, tütün ve alkol ürünlerinin kullanımının sabahçıl tiplere göre daha yaygın olduğu tespit edilmiştir.[109] Sabahçıl tiplerin anlaşması daha kolay, sorumluluk sahibi ve uyumlu kişiler olduğunu gösteren çalışmalar mevcuttur.[110]

Bahsedilen tüm durumlara yol açan sebepler arasında tartışmasız şekilde ilk sırayı, akşamcıl tiplerin uyku saatlerine bağlı olarak gün ışığından daha az yararlanmaları

---

[103] H. Park et al., "Chronotype and Suicide: The Mediating Effect of Depressive Symptomps", *Psychiatry Research*, Vol.269, 2018, s.316.
[104] Ahmer Ursavaş & Ercüment Ege, "Uyku Apne Sendromu ve Trafik Kazaları", *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 30/1, 2004, s.38.
[105] Balta vd., *a.g.m.*, s.72.
[106] Haowen Zou et al., "Chronotype, Circadian Rhythm and Psychiatric Disorders: Recent Evidence and Potential Mechanisms", *Frontiers Neuroscience*, Vol.16, 2022, s.4.
[107] Bu veriyi destekleyen çalışmalar için bkz.: Selvi vd., *a.g.m.*, s.375.; Haowen Zou et al., *a.g.m.*, s.12.; Adan et al., *a.g.m.*, s.1165.
[108] Neslihan Kılıç vd., "Unipolar Depresyon Hastalarında Kronotip ve Mizaç İlişkisi ile Kronotipin Özkıyım Riskine Etkisi", *Anatolian Journal of Psychiatry*, 20/5, 2019, s.461.
[109] Neşe Toktaş et al., "Nutritional Habits According to Human Cronotype and Nutritional Status of Morningness and Eveningness", *Journal of Education and Training Studies*, 6/3a, 2018, s.61.
[110] Park et al., *a.g.m.*, 2018, s.316.

almaktadır.[111] Ayrıca tüm bunlara ek olarak akşamcıl kronotipteki insanların kalp-damar hastalıkları, diyabet, kanser,[112] astım, obezite, metabolik hastalıklar ve Tip-2 Diyabet gibi problemler yaşama ihtimalinin daha yüksek olduğu görülür.[113]

Akşamcıllar, sabahçıllara göre daha düzensiz bir uyku döngüsüne sahip oldukları için beslenme saatleri de zamansızdır.[114] Bu durum, uyanma saatlerine denk gelen akşam saatlerinde daha fazla yemek yemeye sebep olmakta ve obezite riskini arttırmaktadır.[115] Özellikle doymuş yağ, sakaroz ve yüksek kalorili besinlerin tüketimiyle ilişkili sağlıksız diyetin akşamcıl kronotiple ilişkili olduğu görülmektedir.[116] Bu bağlamda akşamcılların fast-food ürünlerini, sebze ve meyveden daha çok tükettiğini ortaya koyan çalışmalar mevcuttur.[117] Sabahçıl insanların yeme alışkanlıklarının ve bunu kontrol etme mekanizmalarının daha gelişmiş ve sağlıklarının da daha düzgün olduğu elde edilen başka bir bulgudur.[118]

Bu iki kronotip arasında bir de *ara kronotip* bulunur. Bu kronotip herhangi bir tarafa meyilli olmayan *nötr/ara kronotip* duruşu sergilemektedir.[119] İnsanların büyük bir çoğunluğu bu ara kronotipe mensuptur.[120] Adan vd.'nin aktardığına göre dünya üzerindeki yetişkinlerin %40'ı akşamcıl ya da sabahçıl kronotip arasında paylaşılırken %60'lık dilim herhangi bir kronotipe mensubiyet göstermeyen ara kronotipe dahildir.[121]

Bahsedilen "tavukluk" ya da "baykuşluk" kalıpları birçok faktöre bağlı olabilir. Bu faktörlerden bazıları şöyle sıralanabilir: genetik, yaş, gün içinde ışığa maruziyet, eğitim

[111] Adan et al., *a.g.m.*, s.1165.
[112] Alice Rosi et al., "Association Between Chronotype, Sleep Pattern and Eating Behaviours in a Group of Italian Adults", *International Journal of Food Sciences and Nutrition*, 73/7, s.981.
[113] Toktaş et al., *a.g.m.*, s.61.
[114] Toktaş et al., *a.g.m.*, s.61.
[115] Ali Kandeğer et al., "Feeding and Eating Disorders in the Context of Circadian Rhtyhms", *Alpha Psychiatry*, 22/6, 2021, s.280.
[116] Kandeğer et al., *a.g.m.*, s.280.
[117] Çakır vd., *a.g.m.*, s.137.
[118] Altınsoy & Yavuz, a.g.m., s.136.
[119] Zou et al., *a.g.m.*, s.3.
[120] Canan Altınsoy & Ayten Yılmaz Yavuz, "Üniversite Öğrencilerinde Kronotipin, Yeme Tutumu ve Beden Algısı ile İlişkisinin İncelenmesi", *Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6/1, 2021, s.136.
[121] Adan et. al, *a.g.m.*, s.1153.

seviyesi, dini inanç[122], bulunulan coğrafi konum, enlem ve rakım, kişinin doğduğu mevsim ve yaşam tarzı.[123]

Evrimsel teori açısından bu kalıpların açıklanması, insanların atalarının yırtıcı hayvanlar veya rakip kabileler gibi dışsal tehlikelerden korunmak için bir grup halinde nöbetleşe uyuması sebebiyle ortaya çıktığı şeklindedir.[124] Özellikle Samson vd.'nin hala avcı-toplayıcı özellikler gösteren Tanzanya'daki Hadza kabilesi üzerine yaptığı bir deney bu durumu kanıtlar nitelikte bulgular sunmaktadır. Çalışmaya göre bileklerine uyku takip cihazı takılmış kabile üyelerinin izlendiği 20 gece uykusunda yalnızca 18 dakika aynı anda uyanık kaldıkları tespit edilmiştir.[125] Bu durum, moderniteden ve sanayileşmeden oldukça uzak yaşama sahip[126] grup uykusu[127] anlayışını sürdüren Hadza kabilesinde nöbetleşe uykunun varlığını destekler niteliktedir. Nöbetleşe uyuyan kabile bireylerinde üyelerin büyük çoğunluğu uyurken, belirli sayıda seçilen gözcüler grubun güvenliğini sağlamakla yükümlüdür. Uyuyan gruptaki bireyler uyandığında ise nöbet tutan bireylerin uyku saati gelir. Evrim, akşamcıl kronotipteki bireylerin, her kabilede mevcut olan küçük sayıdaki bu gözcü-nöbetçilerin çocukları ve torunları olduğunu yani bu durumun biyolojik bir miras olarak günümüze aktarıldığını ileri sürer. Öyle ki evrimci kurama göre uyku esnasında zaman zaman sebepsiz yere uyanıp geri uykuya dalmamız, güvenlik kaygısıyla tetikte uyuyan atalarımızın uyanma reflekslerinden bize aktarılmış mirastan başka bir şey değildir.[128]

1.2.3. Zeitgeber

Daha önce de değindiğimiz üzere canlılardaki -çalışma bağlamında aslında insanlardaki- sirkadiyen ritmin düzenini ve işlerliğini sağlayan birçok faktör bulunur. Bunlardan bir kısmı endojen yani beden tarafından içsel olarak üretilirken bir kısmı da eksojen yani çevresel/dışsal senkronizatörler aracılığıyla sirkadiyen ritimlere etki ederler.

---

[122] L. Magnani et al., "Evening Chronotype and Suicide: Exploring Neuroinflammation and Psychopathological Dimensions as Possible Bridging Factors – A Narrative Review", *Brain Sciences*, 14/1:30, 2024, s.2.
[123] Balta vd., *a.g.m.*, s.71.
[124] Frederick Snyder, "Toward an Evolutionary Theory of Dreaming", *American Journal of Psychiatry*, Vol.123, s.130.
[125] David R. Samson et al., "Chronotype Variation Drives Night-Time Sentinel-Like Behaviour in Hunter-Gatherers", *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 284/1858, 2017, s.4.
[126] Samson et al., *a.g.m.*, s.2.
[127] Samson et al., *a.g.m.*, s.4.
[128] Samson et al., *a.g.m.*, s.1.

Sirkadiyen ritmi etkileyen ve günün 24 saatlik döngüsüne optimizasyonu sağlayan eksojen faktörler 1950'li yıllarda Alman bilim insanı Jurgen Aschoff tarafından *Zeitgeber* olarak tanımlanmıştır.[129] Kavram, köken olarak incelendiğinde *Zeit* kelimesi Almancada "zaman" manasını taşırken[130] *geber* ise "veren, verici" anlamlarına gelir.[131] Türkçeye "zaman verici" olarak çevrilebilecek zeitgeber kavramı daha yalın bir şekilde, biyolojik saatimizi etkileyen ve bu saati günün akışına optimize etmeye yardımcı harici uyaranlar olarak açıklanabilir.[132] Kocar & Elçioğlu da yaptıkları çalışmada *Zeitgeber* için aynı anlama gelen farklı bir yaklaşımla şu tanımı yapmışlardır:

"*Sirkadiyen ritmi sıfırlayan herhangi bir uyaran.*"[133]

Çeşitli tanımlar sayesinde Zeitgeber kavramının "zaman verici" olarak isimlendirilmesini içselleştirmek ve kavramak kolaylaşacaktır. Çünkü bu tanımlardan, zeitgeberların insan içsel saatini 24 saatlik dış dünya ile eşzamanlı hale getiren bir zaman düzenleyici, ayarlayıcı olduğu anlamı elde edilir. Aksi bir durumda, yani organizma dış uyaranlardan (Zeitgeber) soyutlandığında kendi içsel saatini devam ettirme eğilimi gösterir ancak bu düzen 24 saati aşar, sürekliliğinde ise içsel ve dışsal saatlerin birlikteliği zarar görür.[134] Bu birlikteliğin zarar görmesi de kanser ve diyabet gibi hastalıklara yol açarken bağışıklık sistemini ise hasara uğratır.[135] Harici uyaranlar olan zeitgeberlar arasında ilk sırayı tartışmasız şekilde ışık alırken[136] diğer önemli zeitgeberlar arasında fiziksel ve sosyal aktiviteler, beslenme düzeni[137], ortam sıcaklığı[138], bireyin sportif faaliyetleri ve çalışma rutini[139] sayılabilir.

---

[129] Philip Lewis et al., "Exercise Time Cues (Zeitgebers) for Human Circadian Systems can Foster Health and Improve Performance: A Systematic Review", *BMJ Open Sport & Exercise Medicine*, 4/1, 2018, s.1.
[130] Von Karl Steuerwald, *Almanca-Türkçe Sözlük*, İstanbul: ABC Kitabevi, 1. Baskı, 1998, s.649.
[131] Steuerwald, *a.g.e.*, s.238.
[132] Mirja Quante et al., "Zeitgebers and Their Association with Rest-Activity Patterns", *Chronobiolgy International*, 36/2, 2018, s.204.
[133] Kocar & Elçioğlu, *a.g.m.*, s.30.
[134] Demir, *a.g.m.*, s.4.
[135] Philipp Burt et al., "Principles Underlying the Complex Dynamics of Temperature Entrainment by a Circadian Clock", *iScience*, 24/11, 2021, s.1.
[136] Asghar Amanpour vd., "Mavi Işık Maruziyetinin Sirkadiyen Ritim ve Beslenme Üzerindeki Etkisi", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 8/3, 2021, s.567.
[137] J. Waterhouse, "Sleep and Mental Performance: Effects of Time-Zone Transitions", *Encyclopedia of Sleep*, Clete Kushida (ed.), Vol.1, 2013, s.190.
[138] Demir, *a.g.m.*, s.8.
[139] Kocar & Alçioğlu, *a.g.m.*, s.30.

1.2.3.1. Ana Zeitgeber - Sirkadiyen Ritmin Motoru: Mavi Işık

Sirkadiyen ritmi detaylı kavrayabilmek için ışık kavramına kısaca değinmemiz ve bu kavramı detaylandırmamız gerekir. Işık dendiğinde, güneş ışığı gibi doğal kaynaklardan ev tipi yapay aydınlatmalara kadar akla gelebilecek geniş bir ışık yelpazesi bulunur. Burada sözü edilen ve sirkadiyen ritmi düzenleyen ışık ise doğal ve yapay ışıkların içerisinde bulunan ve renkli bir ışın olan mavi ışıktır. Mavi ışığa maruziyet süresi ve ışığın kuvveti sirkadiyen ritim üzerinde doğrudan etkili bir durumdur.[140]

Güneşin yaydığı ışıkta çok geniş bir renk paleti bulunur ve bu paletin birlikteliği gün ışığını meydana getirir.[141] Bu renk paletinin bir üyesi olan mavi ışığın enerji seviyesi maksimum düzeyde olup ışık dalga boyu ise diğerlerine göre en düşük seviyededir.[142] Güneş ışığından yayılan ışınların dalga boyu azaldıkça etkisinin arttığı[143] bilgisi göz önüne alındığında mavi ışığın kuvveti anlaşılacaktır.

Güneş yoluyla yeterli zaman zarfında ve yoğunlukta alınan mavi ışığın insan bedenine ve sirkadiyen ritme faydası olduğu kanıtlanmış bir gerçektir. Bu faydalar arasında hafızayı geliştirmesi, ruh halinde iyileşme sağlaması, bilişsel faaliyetleri güçlendirmesi, uyanık kalmayı sağlaması[144], kalp-damar sisteminde koruma sağlaması, hormon salınımını ayarlaması, vücut sıcaklığını düzenlemesi, bağışıklık sistemini güçlendirmesi[145] bulunur. Mavi ışığa dengeli maruziyetin büyük ölçekli depresyona ve mevsimsel duygusal bozukluğa *(SAD)* iyi geldiği tespit edilmiştir.[146] Ayrıca yeterli seviyede mavi ışık alınmaması insanlarda miyop olma olasılığını arttırmaktadır.[147] Bahsedilen tüm faydalarına rağmen kontrolsüz, doğrudan ve sürekli mavi ışığa maruziyet hem gözde bulunan kornea, mercek ve retinada tahribata[148] hem de sirkadiyen ritimde olumsuz

[140] Amanpour vd., *a.g.m.*, s.567.
[141] Memiş & Erken, *a.g.m.*, s.231.
[142] Aykut Pelit, "Mavi Işık Tehlikeli Midir?", *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 31/3, 2022, s.232.
[143] Pelit, *a.g.m.*, ss.231-232.
[144] Jyoti Kumari et al., "Impact of Blue Light and Digital Screens on the Skin", *Journal of Cosmetic Dermatology*, 22/4, 2023, s.1186.
[145] C. Carmelo Gomes & Sandra Preto, "Blue Light: A Blessing or Curse?", *Procedia Manifacturing*, Vol.3, 2015, s.4476.
[146] Robert E. Strong et al., "Narrow-Band Blue-Light Treatment of Seasonal Affective Disorder in Adults and The Influence of Additional Nonseasonal Symptoms", *Depression and Anxiety*, 26/3, s.277.
[147] Kumari et al., *a.g.m.*, s.1186.
[148] Zhi-Chun Zhao et al., "Research Progress About the Effect and Prevention of Blue Light on Eyes", *International Journal of Ophthalmology*, 11/12, 2018, s.1999.

değişimlere yol açmaktadır.[149] Biyolojik olarak insanların göz yapısı çocukluk yıllarından itibaren kendisini mavi ışığa karşı savunma mekanizmasına sahip olsa da yıllar geçtikçe bu mekanizma zayıflar ve retina mavi ışığa karşı daha hassaslaşır.[150]

Mavi ışık yapay bir şekilde günümüzün elektronik ve sanayileşmiş dünyasında ev tipi aydınlatma ürünlerinde, yapay ışıklarda, dijital ekranı olan teknolojik ürünlerin neredeyse tamamında bulunur.[151] Kullanıcılara daha gelişmiş bir deneyim sunmak adına görüntü kalitesini ve netliği arttırmayı sağlayan, çok yoğun miktarda mavi ışık içeren LED teknolojisine sahip bilgisayarlar, tabletler, e-okuyucular, oyun konsolları, televizyonlar, cep telefonları ve aydınlatma sistemleriyle[152] etrafı çevrili insanların göz sağlıklarını kaybetmesi ve sirkadiyen ritminin bozulmasına bağlı uykusuzluk problemleri yaşaması hiç de şaşırtıcı değildir.

Işık çevresinde yoğunlaşan bunca bilginin ardından akla gelmesi muhtemel bir soruya erken cevap, doğuştan görme yetisi olmayan bireylerde de sirkadiyen ritim olduğu ancak bu döngü süresinin 24 saatten fazla sürdüğüdür.[153] Bu durum retinayı uyaran ışığın yanı sıra sirkadiyen ritmi harekete geçiren birden fazla uyarıcı olduğunu tekrar ortaya koyar. Bu uyarıcılar yani zeitgeberlar arasında vücut ve ortam sıcaklığı, diyet şekli, açlık durumu, uyku döngüsü ve yorgunluk-dinçlik olduğu tespit edilmiştir.[154]

Tüm bunlara ek olarak sirkadiyen ritmin cinsiyetten cinsiyete farklar gösterdiği de ortaya konmuştur. Uyku kalitesini ve süresini belirleyen şey cinsiyetler olmasa da sirkadiyen döngünün kadınlarda erkeklere oranla daha kısa sürede tamamlandığı tespit edilmiştir.[155] Bu durum açıkça kadınlarda daha sık uyku problemi görülmesine yol açmaktadır.

Uyku fizyolojisine dönecek olursak, günün ilk saatlerinde dünyanın aydınlanmasıyla odamıza vuran ışık vücutta uyanma alarmı oluşturur. Bu alarm, vücutta seratonin, kortizol

[149] Amanpour vd., *a.g.m.*, s.570.
[150] Gomes & Preto, *a.g.m.*, s.4474.
[151] Pelit, *a.g.m.*, s.232.
[152] Nishant Bansal et al., "Effects of Blue Light on Cognitive Performance", *International Research Journal of Engineering and Technology*, 4/6, 2017, s.2434.
[153] Yeliz Serin & Nilüfer Acar Tek, "Effect of Circadian Rhythm on Metabolic Process and the Regulation of Energy Balance", *Annals of Nutrition & Metabolism*, 74/4, 2019, s.323.
[154] Serin & Tek, *a.g.m.*, s.323.
[155] J.F. Duffy et al. "Sex Difference in the Near-24-Hour Intrinsic Period of the Human Circadian Timing System", *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 108/ Supp.3, 2011, s.15605.

ve adrenalin hormonlarının salınımıyla sonuçlanır.[156] Örneğin, güneşten gelen mavi ışıklar gündüz saatlerinde kortizol hormonunu harekete geçirir ve bu hormon kan şekerini artırır. Bu artış sebebiyle sağlıklı bir insan vücudu zinde bir şekilde güne başlamaktadır.[157]

1.3.Uyku Uyanıklık Döngüsünün Hormonları

İnsanlığın geçmişte fikrî olarak birçok ortak problemi bulunuyordu. Bunlar arasında şüphesiz en ilgi çekici konulardan birisi "uyku" ve "uykunun oluşumuydu". Bu başlıkta uyku uyanıklık döngüsünü sağlayan hormonların dünyasına değinilecektir.

Uyku, uzun zaman boyunca algı yükünün artması ve beynin yorulması sebebiyle gerçekleşen bir olay olarak algılanmıştır.[158] Ancak özellikle 19. yüzyıldan sonra yaşanan bilimsel gelişmeler bu anlayışı değiştirmiştir. Uyku, daha önce yaptığımız bütün tanım ve açıklamalara ek olarak bugün kesinliği kanıtlanmış şekilde nörokimyasal bir süreç olarak nitelenirken[159] bu süreçte birçok bileşen etken durumdadır.[160] Uykunun başlaması ve uyku durumunun sürmesi de beyinde bulunan çeşitli bölümlerin işbirliği ile mümkün olmaktadır.[161] Bu işbirliğine kapsamlı olarak değinmek hem ayrı bir uzmanlık alanı gerektirdiği hem de konunun sınırlarını aşacağı için uyku uyanıklık döngüsünü hormonal açıdan ele almak daha faydalı ve isabetli olacaktır.

Uyku ve uyanıklık döngüsünün hormonal dünyası incelendiğinde göze çarpan iki unsur bulunur: *Serotonin* ve *melatonin*. 1937 yılında Maffo Vialli ve Vittorio Ersparmer tarafından keşfedilen serotonin[162], neredeyse tüm organlar ve sistemler için faydalı bir bileşendir.[163] 1953 yılında, Betty Twarog & Irvine Page tarafından beyinden alınan bir sıvıda da tespit edilen serotoninin[164] insan vücudunda salgılandığı yerlerden biri *raphe*

[156] Memiş & Ekren, *a.g.m.*, s.32.
[157] Küçük, *a.g.m.*, s.97.
[158] Sevda İsmailoğulları, "Uyku-Uyanıklık Döngüsündeki Nöral Mekanizmalar" *Uyku Nörofizyolojisi ve Hastalıkları 1*, Gülçin Benbir Şenel (ed.), Ankara: Türk Nöroloji Derneği Yayınları, 2022, s.11.
[159] Nava Zisapel, "New Perspectives on the Role of Melatonin in Human Sleep, Circadian Rhtyhms and Their Regulation", *British Journal of Pharmacology*, 175/16, 2018, s.3191.
[160] Bora & Bican, *a.g.m.*, s.1.
[161] Şahin & Aşçıoğlu, *a.g.m.*, s.94.
[162] Anne M. Andrews, "Celebrating Serotonin", *ACS Chemical Neuroscience*, 3/9, 2012, s.644.
[163] Miles Berger et al., "Expanded Biology of Serotonin", *Annual Review of Medicine*, Vol.60, 2009, s.355.
[164] Berkalp Berker vd., "Mutluluğun İletimi: Serotonin ve İnsan Sağlığı", *XIV. Öğrenci Sempozyumu Çalışma Grubu Sunumları*, Ankara: Başkent Üniversitesi Tıp Fakültesi, 15-16 Mayıs 2012, s.2.

nuclei adındaki[165] beyin sapının ortalarında bulunan bir çekirdek topluluğudur.[166] Serotoninin beyindeki üretim merkezi konumundaki raphe nuclei'de yaşanan bir hasarın uyku bozukluğuna yol açtığı bilinmektedir.[167] Buna ek olarak yüksek miktarda salgılanan yerlerden bir diğeri de bağırsaklardır.[168]

Kimyasal literatürde *5-HT* ismiyle bilinen serotoninin[169], canlı yaşamında çok eski devirlerden beri bulunan bir bileşen olduğu; tek hücreli basit organizmalar, süngerler, hidralar, bitkiler ve omurgalı canlılarda da bulunduğu tespit edilmiştir.[170] Özellikle insanlarda serotonin artışı, vücutta besin alma isteğini azaltmakta ve söz konusu azalma doğal olarak fazla kilo problemlerini engellemektedir.[171] Serotonin, vücutta üretilmeyen ve dışarıdan alınan *triptofan (5-HTP)* isimli bir aminoasitten sentezlenir.[172] Bu aminoasit, insanlarda ve hayvanlarda büyümeyi sağlarken sağlık sistemini de olumlu etkiler.[173] Triptofan; ceviz, çikolata, peynir, tavuk, yulaf, muz[174], büyükbaş hayvan eti, ton balığı, yumurta, ekmek, buğday[175] gibi çeşitli gıdalarda bulunmaktadır.

Ruhsal durum, algı sağlığı, öfke ve saldırganlık dürtüsünün kontrolü, cinsellik gibi insan davranışlarının düzenlenmesinin her aşamasında yer alan serotonin[176] aynı zamanda uyanıklığı sürdüren diğer bölgeleri direkt olarak uyarır ve bu bölgelerle birlikte uyanıklık durumunun oluşmasını sağlar.[177] Uyanıklık durumu, serotonin miktarının fazlalığıyla meydana gelir, serotonin seviyesinin azalması uyku durumuna geçişte bir belirteçtir.[178]

---

[165] Berker vd., *a.g.m.*, s.3.
[166] Jean-Pierre Hornung, "The Human Raphe Nuclei and The Serotonergic System", *Journal of Chemical Neuroanatomy*, 26/4, 2023, s.331.
[167] Berker vd., *a.g.m.*, s.14.
[168] Natalie Terry & K. Gross Margolis, "Serotonergic Mechanisms Regulating the GI Tract: Experimental Evidence and Therapeutic Relevance, *Handbook of Experimental Pharmacology*, Vol.239, s.320.
[169] Berker vd., *a.g.m.*, s.2.
[170] Sara Gonçalves et al., "Enzyme Promiscuity in Serotonin Biosynthesis, From Bacteria to Plants and Humans", *Frontiers Microbiology*, Vol.13, 2022, s.2.
[171] Berker vd., *a.g.m.*, s.1.
[172] Gao et al., "Tryptophan Metabolism: A Link Between the Gut Microbiota and Brain", *Advances in Nutrition*, 11/3, 2020, s.710.
[173] Gao et al., *a.g.m.*, s.709.
[174] Güray Mete, "Romatoid Artritte Triptofan Yıkımı ve İmmün Aktivite İlişkisi", (Yüksek Lisans Tezi), *Ankara: Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü*, 2009, s.18.
[175] Meryem Elif Öztürk & Nurcan Yabancı Ayhan, "Triptofan ve Sağlık", *Geleneksel Tamamlayıcı Tıp Dergisi*, 3/3, 2020, s.407.
[176] Berger et al., *a.g.m.*, s.356.
[177] İsmailoğulları, *a.g.m.*, s.12.
[178] Şahin & Aşçıoğlu, *a.g.m.*, s.94.

Bilimsel verilere göre serotoninin uyanıklık esnasında maksimum seviyede olduğu tespit edilmiştir.[179]

Uyanıklık durumundaki serotonin yoğunluğu, uykuya geçerken yerini melatonine bırakır. Melatonin, 1958 yılında Aaron B. Lerner tarafından sığır epifiz bezi üzerinde çalışırken keşfedilmiştir.[180] Melatonin, serotonin *(5-HT)* isimli bileşenden sentezlenen,[181] çok sayıda canlıda ve organizmada salınımı yapılan, memelilerde ise epifiz bezinde üretildiği bilinen bir hormondur.[182] Epifiz bezinden salınan melatonin, kana karışarak vücudun tüm bölgelerine dağılmak için yola çıkar.[183] Melatonin, en başta sirkadiyen ritimi düzenleyen, bağışıklığı güçlendiren, metabolizma faaliyetleri sonucunda atıkların oluşmasını, vücutta oluşumu istenmeyen negatif durumları gidermeye yardımcı olan[184], üreme sistemini ve cinselliği kuvvetlendiren, kalp ve damar sağlığına faydalı, retinal sisteme yararlı[185] bir hormondur. Ayrıca melatoninin merkezi sinir sisteminin gelişiminde faydalarının olduğunu gösteren çalışmalar bulunur.[186] Sirkadiyen ritmi düzenleme işlevi, melatonin aynı zamanda bir zeitgeber olduğunu gösterir. Melatonin hormonunun salınımı yaşa bağlı olarak değişir. İnsan bedeninde ilk salınım doğduktan 3-4 ay sonradır. 8-10 yaş seviyelerine gelindiğinde pik yapar, ergenlik döneminde gerilemeye başlar. 40-45 yaş aralığına gelindiğinde ise aşağı doğru düşüş yaşanır.[187]

Çalışmada daha önce dile getirildiği üzere retina aracılığıyla suprakiyazmatik çekirdeğe ulaşan ışık, melatonin salınımını ortaya çıkarır. Göz merceğinde, safrada, kadınların yumurtalıklarında, kemik iliğinde, gastrointestinal sistemde[188] olmak üzere vücudun birçok bölgesinde sentezlendiği ileri sürülse de bahsedilen miktarlar, epifiz bezinde

[179] Erbil Gözükırmızı, "Serotonin ve Uyku", *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni*, Sayı 3/1-2,1993, s.39.
[180] Sylvie Tordjman et al., "Melatonin: Pharmacology, Functions and Therapeutic Benefits", *Current Pharmacology*, 15/3, 2017, s.434.
[181] Bo Hyun Lee & Bertil Hille & Duk-Su Koh, "Serotonin Modulates Melatonin Synthesis as an Autocrine Neurotransmitter in the Pineal Gland", *Proceeding of the National Academy of Sciences*, 118/43, 2021, s.7.
[182] Russell G. Foster., "Melatonin", *Current Biology*, 31/22, 2021, s.R1456.
[183] Ebru Çetin, "Melatonin ve Bağışıklık Sistemi", *Erciyes Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 2/2, 2005, s.120.
[184] Zahid Paksoy, "Melatonin ve İskemi-Reperfüzyon", *Sağlık Bilimleri Alanında Akademik Araştırmalar*, Bülent Bayraktar ve Seda Çelikel (ed.), 2021, Ankara: İksad Yayınevi, s.211.
[185] Tordjman et al., *a.g.m.*, s.437.
[186] Tordjman et al., *a.g.m.*, s.436.
[187] J. J. Poza et al., "Melatonin in Sleep Disorders", *Neurología (English Edition)*, 37/7, 2022, s.576.
[188] Paksoy, *a.g.e.*, s.211.

üretilen miktara göre çok azdır.[189] Melatonin salınımı genellikle akşam saatlerinde başlar, sabaha karşı zirveye ulaşır günün ilk ışıklarından itibaren azalır.[190] Bu da melatonin hormonu ile karanlık arasında doğrusal bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Hatta bu ilişki sebebiyle melatonin mizahi bir yaklaşımla "Drakula hormonu" olarak adlandırılmıştır.[191] Ayrıca melatonin sentezi vücut sıcaklığı düştükçe artış gösterir.[192]

Tüm bilgilere ek olarak melatonin, sirkadiyen ritim üzerinde düzenleyici etkiye sahiptir[193] ve melatoninin uyku-uyanıklık döngüsüne[194] yardımcı bir hormon olduğu kabul edilmektedir. Tordjman vd., melatonin için suprakiyazmatik çekirdekte bulunan merkezi saati düzenleyen bir "*senkronizatör*" ve "*kronobiyotik molekül*" benzetmelerini yapar.[195] Burada üzerinde durulması gereken ve düzeltilmesi gereken bir nokta bulunmaktadır. Son yıllarda yapılan ve aksini kanıtlayan çalışmalara rağmen melatonin, yanlış ve yaygın bir kanı olarak "uyku hormonu" olarak adlandırılmaktadır. Burada kastedilen durum, uykuyu meydana getiren hormonun melatonin olduğu yanılgısıdır. Ancak melatonin, yalnızca karanlık ve aydınlık döngüsüne bağlı olarak otomatik şekilde salgılanan bir hormondur.[196] Melatonin salgısının uykuda geçirilen zamana etkisinin bulunmadığının[197], yalnızca uyku için doğru zaman olduğunu salık veren ve uykuyu getiren bir uyaran olduğunun altı çizilmesi gerekir. Öyle ki, melatonin salgılanması için illa uyumak gerekmemektedir.[198]

Yeterli düzeyde ve miktarda alındığında faydalı olan mavi ışık, değişen dünya düzeniyle birlikte gerekli yoğunluk ve zaman kalıplarını aşmıştır. Uyumadan önce yatakta akıllı telefonlarla geçirilen sürenin, uykuya dalmak için yardımcı olması düşüncesiyle izlenen bir video ya da filmin ya da elektronik kitap okuyuculardan birkaç sayfa kitap okumanın

[189] Nurhayat Atasoy, "Melatonin ve Antioksidan Etkileri", *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 9/3, 2019, s.198.
[190] Özüm Büke Atasoy & Oytun Erbaş, "Melatonin Hormonunun Fizyolojik Etkileri", *FNG & Bilim Tıp Dergisi*, 3/1, 2017, s.55.
[191] Alina Masters et al., "Melatonin, The Hormone of Darkness: From Sleep Promotion to Ebola Treatment", *Brain Disord Ther.*, 4/1, 2014, s.5.
[192] Poza et.al, *a.g.m.*, s.576.
[193] Gregory M. Brown, "Light, Melatonin and the Sleep-Wake Cycle", *Journal of Psychiatry & Neuroscience*, 19/5, 1994, s.347; Masters et al., a.g.m., s.2.
[194] Fernanda Gaspar do Amaral & José Cipolla-Neto, "A Brief Review About Melatonin, A Pineal Hormone", *Archives of Endocrinology and Metabolism*, 62/4, 2018, s.476.
[195] Tordjman et al., *a.g.m.*, s.436.
[196] Fatih Özçelik vd. "Melatonin: Genel Özellikleri ve Psikiyatrik Bozukluklardaki Rolü", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 5/2, 2013, s.182.
[197] Atasoy & Erbaş, *a.g.m.*, s.57.
[198] Atasoy ve Erbaş, *a.g.m.*, s.57.

uykuyu getirmekten çok mavi ışığa maruziyet sebebiyle uykuyu ötelediği bilimsel bir gerçek olarak karşımızda durur.

Sonuçta yapay olarak neredeyse tüm akıllı ekranlarda ve LED aydınlatmalarda bulunan mavi ışığın etkisine ihtiyaç kalıplarını aşarak maruz kalan insanlar telafi edici olarak yapay melatonin tedavisine sarılmaktadır. "Melatonin" anahtar kelimesiyle online bir tarama yapıp alışveriş sekmesine tıklandığında sıvı, tablet, yastığa sıkılan sprey, bant, jel, kapsül gibi birçok forma girmiş reçete gerektirmeden "melatonin satın almak" mümkündür. Bu durum, modern dünyanın bizden teknoloji yoluyla çaldığı uykumuzu başka bir teknolojik gelişme olan farmakoloji aracılığıyla satın almaya çalıştığımızı gözler önüne serer. Bu döngüsel durumun birbirinden beslenen bir pazar yarattığı ise oldukça açık bir gerçektir.

1.4.Kronik Uykusuzluğun Kronikleşmesi

Uyku, karmaşık nörokimyasal yapısının yanında beden ve beyin sağlığı için tartışmasız önemine rağmen en umursanmayan, aksatılan ve hor kullanılan fizyolojik eylemimiz olabilir. Gerçekten de herhangi bir birey acıktığı zaman eğer olağanüstü şartlar içerisinde değilse karnını doyurmayı genelde ertelemez ya da vücudunun herhangi bir bölgesinde ufak ağrılar hissettiğinde ilgili doktorun kapısını çalmayı ihmal etmez. Ancak konu uyku ve uyumak olduğunda "eğilimler" ve "tercihler" tam tersine döner.

İnsan türünün sağlıklı bebekleri 3 yaşına gelene kadar, 24 saat süren günün ortalama 14 saatini uyuyarak geçirir.[199] Bebeklikten okul çağına geçişte büyük çapta değişimler görülmezken bu sürenin yalnızca birkaç saat düştüğü gözlemlenebilir.[200] Ancak özellikle ergen bireylerde görülen self-determinasyon arzusu ve eğilimi[201], aile denetiminden ve otoritesinden bağımsız hareket etme isteği[202], sosyal uyaranlar ve sorumluluklar[203] gibi sebeplerden uyku da etkilenir ve uyku süresi en iyi ihtimalle 7-8 saate[204] düşer.

---

[199] M. G. Karadağ & M. Aksoy, "Uyku Regülasyonu ve Beslenme", *Göztepe Tıp Dergisi*, 24/1, 2009, s.10.
[200] Karadağ & Aksoy, *a.g.m.*, s.10.
[201] Innessa Donskoy & Darius Loghmanee, "Insomnia in Adolescence", *Medical Sciences*, 6/3, 2018, s.1.
[202] L. D. Asarnow & R. Mirchandaney, "Sleep and Mood Disorders Among Youth", *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 30/1, 2021, s.253.
[203] Vesile Şenol vd., "Adolesanlarda Uyku Kalitesi ve Etkileyen Faktörler", *Kocatepe Tıp Dergisi*, 13/2, 2012, s.98.
[204] Karadağ & Aksoy, *a.g.m.*, s.10.

Bahsedilen iyimser uyku süresinin de kendi içerisinde sorunları bulunur. Buradaki temel problem, bu sürenin genelde kesintisiz gece uykusu olarak gerçekleşmemesi* ve ergenlerin birçoğunun basit tipteki kronik uykusuzlukla mücadele etmesidir.[205] Günümüzün teknolojik dünyasında dijital uyaranların gece uykusunda yarattığı gecikmeler, en yalın haliyle çoğu ergenin gece uykusu yerine okula gittiğinde ders esnasında uyumasıyla sonuçlanırken[206] bu durum akademik başarı oranının düşmesine doğrudan sebep olmaktadır.[207]

Yetişkinlerde ise uyku artık "fizyolojik bir zorunluluk" durumundan "feda edilebilir bir tercih" fenomenine dönüşmüştür. Özellikle uyku esnasında geçen zamanın oldukça fazla olması[208] ve uyku esnasında herhangi bir ikinci eylemin yapılamamasına bağlı "hayatı ıskalama" hissi[209], günümüzde global manada milyonlarca insanın, uykunun sağladığı faydalardan istifade etmek yerine bu saatleri farklı aktivitelere feda ederek harcamasına sebep olmaktadır.[210] Yakın zamanlı çalışmalar, özellikle teknolojik bağımlılığın yarattığı uykusuzluğun global ölçekte bir epidemiye dönüşmesine sebep olduğunu ortaya koyar.[211] Billari vd., yaşanan problemi "yatak odalarının dijitalleşmesi"[212] kavramıyla özetlerken

[205] Massimiliano de Zambotti et al., "Insomnia Disorder in Adolescence: Diagnosis, Impact and Treatment", *Sleep Medicine Reviews*, Vol.39, 2018, s.12.
*Okul çağındaki ergenlerde yaygın olarak ders esnasında, toplu taşımada veya okul servislerinde aralıklı uyuklamalar görülür. Daha büyük ölçekte problem ise okuldan sonra eve gelince uyumayla gerçekleşir ki bu durum uyku düzeninin kaymasına ve olması gerekenden daha geç saatte uyumaya neden olur. Böylelikle asla düzelmeyecek bir uyku problemi döngüsü başlatılır. Burada erken başlayan okul saatlerinin yarattığı problemlerden de söz etmek gerekir. Özellikle ülkemizde mevcut olan kalıcı kış saati uygulamasının etkisiyle birçok çocuk/ergen öğrencinin hava aydınlanmadan uyanmak zorunda bırakılması halen büyük tartışma konusudur.
[206] Asarnow & Mirchandaney, *a.g.m.*, s.253.
[207] Ian M. Colrain & Fiona C. Baker, "Changes in Sleep as a Function of Adolescent Development", *Neuropsychology Review*, 21/1, 2011, s.16.
[208] M. Gibson & J. Shrader, "Time Use and Labor Productivity: The Returns to Sleep", *Review of Economics and Statics*, 100/5, s.2. url: https://sci-hub.se/10.1162/rest_a_00746 (16 Aralık 2024 tarihinde erişilmiştir.)
[209] *Better Sleep Council*'in 2015 yılında ABD'nin Virginia eyaletinde yaptığı bir ankette, katılımcılara bir insan hayatının yaklaşık 1/3'ünün uykuda geçtiği bilgisi verilmiştir. Bu bilgiye dair fikirleri sorulan %15 civarındaki katılımcının uykuyu boşa geçen büyük bir zaman kaybı olarak nitelediği sonucu elde edilmiştir. Bilgi için bkz.: https://bettersleep.org/press-releases/sleep-waste-of-time-or-welcome-respite/ (17 Aralık 2024 tarihinde erişilmiştir.)
[210] G. M. Sayre et al., "Does Sleep Help or Harm Managers' Perceived Productivity? Trade-offs Between Affect and Time as Resources", *Journal of Occupational Health Psychology*, 26/2, 2021, s.128.
[211] F. C. Billari et al., "Broadband Internet, Digital Temptations and Sleep", *IZA Institute of Labor Economics*, IZA Discussion Papers, No.11050, September 2017, s.2. url: https://docs.iza.org/dp11050.pdf (18 Aralık 2024 tarihinde erişilmiştir.)
[212] Billari et al., *a.g.m.*, s.2.

AlShareef ise teknolojik cihaz kullanımının yatakta gerçekleşmesi beklenen asli eylemlerden biri olan uykudan rol çaldığını vurgular.[213]

Teknolojinin yanı sıra, zamanın kısıtlı bir kaynak olması ve bireylerin iş hayatının da bu sınırlı kaynaktan büyük "harcama yapmasının" uykusuzluktaki etkisi yadsınamaz.[214] Çalışma merkezli zaman tahsisi ve uyku düzeni, kapitalist sistem kaynaklı bir probleme dönüşmüştür.[215] Bu bağlamda üstünde durulması gereken önemli noktalardan biri de "uykuyu vererek" "daha fazla çalışma süresinin satın alınması" olgusunun[216] tamamen bir yanılgı olduğudur. Çok ciddi sayıda önemli şirket CEO'sunun, siyasi figürlerin, halka mal olmuş sanatçıların, ünlülerin hatta bilim insanı unvanı taşıyan kişilerin dillendirdiği "az uyumanın başarıdaki rolü" söylemi üretkenlik kavramıyla ilişkili olsa da[217] yakın zamanlı birçok çalışma durumun tam aksini göstermektedir. Bu çalışmalar, bireylerin yeteri kadar uyumamasının çalışma esnasındaki uyuklamaları sebebiyle üretkenliklerini düşürdüğünü, iş kazalarını arttırdığını, performansta gözle görülür azalma yaşandığını ve bu durumun birçok iş kolunda ekonomik zarara sebep olduğunu ortaya koymaktadır.[218]

Daha az uyumak hakkında güncel bir fenomen ise "karizma" ile ilişkisidir. Sosyal statü bakımından daha üst konuma yerleştirilen bireylerin bu ayrıcalıklarını "daha az uyuyarak elde ettikleri" düşünülmektedir. Bu düşünceyi destekleyen kanıtlar arasında ilk sırayı, gençlerin daha az uyumakla iftihar ettiklerini dile getirmesi[219] alır. Uykusuzluk ve karizma arasında kurulan ilişki, yalnızca gençler arasında değil tüm yaş gruplarında görülen Veblenyen bir tüketim tarzının uyku alanındaki yansıması olarak tartışmasız şekilde bir "meşguliyet ve yoğunluk göstergesi" olarak karşımıza çıkar.

---

[213] Saad Mohammed AlShareef, "The Impact of Bedtime Technology Use on Sleep Quality and Excessive Daytime Sleepiness in Adults", *Sleep Science*, 15/Spec.2, April-June 2022, s.319.
[214] O. M. Boxton et al., "Work-Family Conflict and Employee Sleep: Evidence from IT Workers in The Work, Family and Health Study", *Sleep*, 39/10, 2016, s.1871.
[215] E. Kurmuş & Ç. Topal, "Günümüz Çalışma Rejiminde Uykunun İkircikli Konumu: Kavramsal Bir Tartışma", *Journal of Economy Culture and Society*, Sayı:64, 2021, s.365.
[216] Sayre et al., *a.g.m.*, s.128.
[217] Kurmuş & Topal, *a.g.m.*, s.373.
[218] Bu konudaki çeşitli çalışmaları içeren kaynaklar için bkz: Kurmuş & Topal, *a.g.m.*, s.368; Gibson & Shrader, *a.g.m.*, s.30; Nikki Forrester, "How Better Sleep Can Improve Productivity", *Nature*, Vol.619, 2023, ss.659-661.
[219] Sreya Ramar & R. M. Lloyd, "Perspective: Teenagers and the Sleep Paradox", *Journal of Clinical Sleep Medicine*, 19/8, 2023, s.1570.

İddia edilen düşüncemizi destekleyen önemli çalışmalardan bir diğeri de Bauducco vd. tarafından gerçekleştirilmiştir. Bahsedilen çalışma, yaklaşık 1500 İsveçli genç öğrenci üzerinde yapılan ankette okulun en popüler çocukları olarak görülen gençlerin daha az uyuduklarını raporlamaları bulgusuna ulaşıldığını gösterir.[220] Bu doğrultudaki diğer bir algı ise daha az uyumanın "erkeklik" ile paralel düzeydeki ilişkisi fikridir. Capraro & Barcelo'nun 2020 yılındaki özgün çalışmasında ortaya koyduğu üzere COVID-19 global salgını esnasında maske takmanın "daha kırılgan bir erkeklik sembolü" olduğu düşüncesi[221] gibi çok uyumanın erkekleri "daha kadınsı" algılamaya sebep olduğu düşüncesine yol açtığı Warren & Campbell tarafından ortaya konmuştur.[222]

Az uyumanın "karizma" ile algı ilişkisine rağmen az uyuyan bireylerde dışsal/fiziksel bozulmalar daha açık görülmektedir. Kızarmış ve şişkin gözler, daha düşük göz kapakları, göz altlarında morarmalar, cilt renginde bozulma[223] ve bitkin bir beden postürü görünümü[224] gibi dış görünüşteki fark edilen değişimler yeteri kadar gece uykusu almamanın fizyolojik belirtileridir. Bu fizyolojik belirteçleri taşıyan kişilerin daha az çekici algılandıkları[225] ve bireylerin bu kişilerle daha az zaman geçirmeye meyilli oldukları düşüncesi[226] uyku ve karizma arasında bağlantı kurmaya sebep olan düşünceleri tekrar sorgulamaya sebep olmaktadır.

Uykusuzluğa dayalı tüm negatif imajların yanında yeteri kadar uyku almamanın bireyler açısından birçok kazayla sonuçlandığı bilinmektedir. Yeteri kadar uyku almayan bireylerde gözlemlenen bitkin fizyolojik görünüme bağlı olarak bireylerin bu kişilerden sosyal anlamda daha uzak durdukları ve söz konusu uzaklığın, herhangi bir sosyal hata

---

[220] Serena Bauducco et al., "Sleepy and Popular? The Assosication Between Popularity, Sleep Duration and Insomnia in Adolescents", *Frontiers in Sleep*, 3:1346806, 2024, s.04. doi: 10.3389/frsle.2024.1346806 (18 Aralık 2024 tarihinde erişilmiştir.)

[221] V. Capraro & H. Barcelo, "The Effect of Messaging and Gender on Intentions to Wear a Face Covering to Slow Down COVID-19 Transmission", *Journal of Behavioral Economics for Policy*, Vol.4/COVID-19 Special Issue 2, 2020, s.50.

[222] N. B. Warren & T. H. Campbell, "The Sleep-Deprived Masculinity Stereotype", *Journal of the Assosication for Consumer Research*, 6/2, 2020, s.5. doi: 10.1086/711758. (18 Aralık 2024 tarihinde erişilmiştir.)

[223] Tina Sundelin et al., "Cues of Fatigue: Effects of Sleep Deprivation on Facial Appearance", *Sleep*, 36/9, 2013, s.1359.

[224] Menekşe Karahan et al., "How Sleep Quality Affects Postural Control?", *Bezmialem Science* ,12/2, 2024, s.177.

[225] Tina Sundelin et al., "Negative Effects of Restricted Sleep on Facial Appearance and Social Appeal", *The Royal Society Publishing: Royal Society Open Science*, 4/5:160918, 2017, s.5.
doi: https://doi.org/10.1098/rsos.160918 (18 Aralık 2024 tarihinde erişilmiştir.)

[226] Sundelin et al., *a.g.m.*, 2017, s.4.

ya da kazaya daha eğilimli oldukları içgüdüsel düşüncesiyle paralellik gösterdiği fikri[227] pek de haksız bir çıkarım gibi gözükmemektedir. Çünkü çok sayıda çalışma, çeşitli iş kollarında ve farklı sektörlerde çalışan kişilerin geceleri yetersiz miktarda uyumasına bağlı olarak çalışma esnasında uyuklamalarının insan kaynaklı iş kazalarına yol açtığını ortaya koymaktadır.[228] İş kazalarının çoğunun gece vardiyalarında gerçekleşmesi[229], aynı zamanda ciddi miktarda trafik kazasının gece saatlerinde görülmesi[230] gibi veriler, uykusuzluk problemini ciddi bir etken olarak görmemize yol açar.

Bugün uluslararası kurum ve kuruluşların, uzmanlar ile araştırmacıların çoğu fiziksel, bilişsel, psikolojik ve duygusal sağlığın korunması için ortalama 8 saatlik gece uykusunu önermektedir.[231] Elbette bu durum, ortaya koyduğumuz nedenlerden ötürü pek mümkün gözükmese de özellikle ABD'de bazı ilginç girişimler mevcuttur. ABD'de faaliyetlerini sürdüren *AETNA* adındaki bir sigorta şirketi 2014 yılında başlattığı uygulama ile 1 ay içindeki 20 gecede en az 7'şer saat uyuyan çalışanlarına 25$ ödeme kararı almıştır. Şirketin CEO'su bu girişimi başlatmadaki dürtülerinin, çalışanların hata yapma olasılığını ve ihtimalini minimum seviyeye indirmek ve daha sağlıklı karar vermelerine yardım etmek olduğunu dile getirmektedir.[232] *Ulusal Güvenlik Konseyi (NSC)*'nin 2018 yılı verilerine göre ABD'de uykusuz çalışmanın ve bitkinliğe bağlı üretimdeki performans kaybının işverenlere maliyeti çalışan başına yılda 1200-3100$ iken toplamda 136 milyar $'a ulaştığı[233] düşünüldüğünde bu girişim aslında feda edilebilir bir gider olarak görülebilir.

---

[227] Sundelin et al., *a.g.m.*, 2017, s.8.
[228] D. F. Dinges, "An Owerview of Sleepiness and Accidents", *Journal of Sleep Research*, 4/Supp.2, 1995, s.7.
[229] Dinges, *a.g.m.*, s.7; Dinges, aynı yazısında alıntıladığı bir çalışmada 3 vardiyalı bir fabrikada yapılan deneyde yaralanma ve kaza riskinin, geceleri gündüz vardiyasına göre 1.23 kat daha yüksek olduğuna ulaşıldığını aktarır. Bilgi için bkz: Dinges, a.g.m., s.7.
[230] J. A. Horne & L. A. Reyner, "Driver Sleepiness", *Journal of Sleep Research*, 4/Supp.2, 1995, ss.23-24.
[231] Bireye gereken uyku saati çeşitli faktörlere göre değişebilmektedir. Ancak ortalama 8 saat gece uykusu, ortak bir fikir olarak dünya üzerinde kabul görür. Bu bilgiler için bkz.: Max Hirshkowitz et al., "National Sleep Foundation's Sleep Time Duration Recommendations: Methodology and Results Summary", *Sleep Health*, 1/1, 2015, s.43; Kurmuş & Topal, *a.g.m.*, s.360; National Heart,Lung and Blood Institute, *Your Guide to Healthy Sleep*, Washington DC: U.S Department of Health and Human Services, 2011 (Revision), s.2.
[232] https://www.bbc.com/news/business-36641119 (19 Aralık 2024 tarihinde erişilmiştir.)
[233] https://aasm.org/cost-sleepiness-pricey-ignore/ (19 Aralık 2024 tarihinde erişilmiştir.)

Tüm bilgilere ek olarak söylenebilecek son söz, bir insan ömrünün 1/3'ünün uykuda geçtiği gerçeğidir.[234] Uyku, bireylerin ne kadar ertelerse ertelesin karşısında yenilmeye mecbur olduğu ve asla kaçamayacağı bir fizyolojik gerçek olarak durur. Tıpkı tarihi literatürde "kardeşi" olarak görülen ölüm gibi. Hatta öyle ki insan bedeninde "son kez gerçekleşen uyku" tam o anda "kardeşine kavuşur".

[234] Kurmuş & Topal, *a.g.m.*, s.360.

İKİNCİ BÖLÜM

ANTİK KÖKENLERİNDEN GÜNÜMÜZE BİR MOBİLYA OLARAK YATAK

2.1. Çok Eski ve Yaygın Bir Anlatı Olarak Uyku

Uyku, bugün sıklıkla ertelenebilen ve feda edilebilen hatta kimi insanlar tarafından zaman kaybı olarak nitelenen yüzeysel bir fizyolojik eyleme dönüşürken geçmişte ise insanlar tarafından çok daha yoğun ve derinlemesine yaşanıyordu. Nitekim, farklı milletlere mensup tarihi şahsiyetlerden söz eden klasik metinlerde, bu kişilerin uykuyla ilişkisine mutlaka değinilmesi, söz konusu önemin açık göstergesidir.

Gerçekten de Sümerlerin ölümsüzlüğü arayan Uruklu meşhur kralı Gılgamış ve can dostu Enkidu'dan[235] Greklerin yenilmez savaşçısı Akhilleus'a[236], dünyayı fethedip yönetmek arzusuyla Makedonya'dan Hindistan'a kadar sefer düzenleyen Büyük İskender'den[237] Türk kültürünün en önemli karakterlerinden Oğuz Kağan'a kadar[238] herkes uyuyordu. Hatta yalnızca insanlar değil tanrılar da uyuyordu. Yunan baş tanrısı Zeus[239] ve Babil'in yaratıcı tanrılarından Apsû[240] uyuyan tanrılar arasındayken belki de uyumayı en fazla seven tanrı, Sümer baş tanrısı Enlil'di. Enlil, insan ırkının dünyada yaptığı gürültüden öyle rahatsızdı ki bu durum uyuyamamasına sebep oluyor ve söz konusu problemi çözmek adına dünyaya, insan ırkını tamamen ortadan kaldıracak kuvvetli bir tufan gönderme kararı alıyordu.[241]

Yunanlar ise uyku-insan ilişkisini daha ileri boyuta taşıyarak *Hypnos* adında bir tanrıyı direkt olarak uykuyla bağdaştırdılar. Hypnos, gecenin tanrısı *Nyks* ve karanlığın tanrısı *Erebos*'un çocuğu olup[242] temsil ettiği uyku, Ovidius'a göre "*...her şeyin huzuru,*

[235] Anonim, *Gılgamış Destanı*, Sait Maden (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 16. Baskı, 2022, s.42.
[236] Homeros, *İlyada*, Azra Erhat ve A. Kadir (çev.), İstanbul: Can Sanat Yayınları, 24. Baskı, 2008, s.534.
[237] Plutarkhos, *İskender-Sezar: Paralel Hayatlar*, İo Çokona (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2017, s.37.
[238] W. Bang & G.R. Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul: Burhaneddin Basımevi, 1936, s.18.
[239] Homeros, *a.g.e.*, s.91.
[240] Anonim, Bâbil Yaratılış Destanı -Enuma Eliş-, Selim F. Adalı ve Ali T. Görgü (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2016, s.5.
[241] Thorkild Jacobsen, "The Eridu Genesis", *Journal of Biblical Literature*, 100/4, December 1981, s.528.
[242] Şefik Can, *Klasik Yunan Mitolojisi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 3. Baskı, 1994, s.422.

tanrıların en zarifi, kaygının kaçıp uzaklaştığı ruhun barışı, günlük işlerle yorgun yüreği rahatlatan ve görevler için tazeleyen…"[243] gibi niteliklere sahipti.

Uyku tanrısı Hypnos'un, ölüm tanrısı *Thanatos* ile kardeşliği[244] uyku ve ölüm arasındaki ilişkinin köklü bir düşünceye dayandığını ortaya koyarken Hypnos'un çocuklarından biri olduğu bilinen düşler tanrısı *Morpheus*[245], rüyaların "uykunun çocuğu" olduğuna dair anlayışın mitolojik bir yansımasıdır.

Yunan düşüncesinin en önde gelen düşünürlerinden Aristo da elbette uyuyordu ancak daha önemlisi Aristo, uykunun fizyolojik yapısı hakkında bazı karmaşık düşüncelere sahipti. Aristo'nun düşünceleri arasında doğruya en yakın olanlar, tüm canlıların uyuduğu ve uyku esnasında algının kapandığı fikriydi.[246] Bu fikirlerinin yanı sıra Aristo uykunun nedeni olarak vücut dolaşımındaki kanın bir bölgeye çekilmesini ve bedensel soğumayı gösteriyordu.[247] Aristo, aynı zamanda yorgunluğun atılması ve hareket etmek için gerekli enerjinin toplanması için uykuyu hayati olarak görüyordu.[248]

Homerik evren incelendiğinde de uykunun olmadığı bir anlatı neredeyse düşünülemez. Homeros, meşhur *İlyada* adlı eserinin birçok yerinde uykudan tatlı[249] ve yumuşak[250] olarak söz eder, yine aynı eserin bir sayfasında uykunun Akhilleus'un kalbindeki kaygıyı temizlediğini dile getirir.[251] *Odysseia*'da da uyku Homeros tarafından daima tatlı[252] ve oldukça derin[253] olarak nitelenir. Uykunun derinliği ve tatlılığı öyle güçlü olmalı ki Akhaların Truva'yı almak için yaptıkları tahta atın içine doluşan bir miktar asker, neredeyse tüm Truva şehri "derin ve tatlı" [254] gece uykusundayken ortaya çıkarak şehri ele geçirmiştir.

---

[243] Publius Ovidius Naso, *Dönüşümler I-XV*, Asuman Coşkun Abuagla (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, 2020, s.310.
[244] Erhat, *a.g.e.*, 1996, s.282.
[245] Erhat, *a.g.e.*, 1996, s.208.
[246] Aristoteles, *Parva Naturalia*, Furkan Akderin (çev.), İstanbul: Say Yayıncılık, 2019, s.63.
[247] Aristoteles, *a.g.e.*, s.69.
[248] Aristoteles, *a.g.e.*, s.65.
[249] Homeros, *a.g.e.*, s.93, s.94, s.135.
[250] Homeros, *a.g.e.*, s.244, s.533.
[251] Homeros, *a.g.e.*, s.490.
[252] Homeros, *Odysseia*, Azra Erhat ve A. Kadir (çev.), İstanbul: Can Yayınları, 21. Baskı, 2008, s.123, s.143, s.159.
[253] Homeros, *a.g.e.*, 2008, s.110, s.223.
[254] Vergilius, *Aeneas Destanı*, Türkan Uzel (çev.), Ankara: Öteki Yayınevi, 1998, s.51.

İşin teoriler kısmında en eski tasarının Alcmaeon tarafından ileri sürüldüğü söylenebilir. Kendisinin, gözlemlerine dayanarak ileri sürdüğü teorem, vücudun en uç noktasına kadar damarlar aracılığıyla yayılan kanın, bu damarlardan daha merkezi bir konuma çekilmesiyle uykunun meydana geldiği, çekilen kanın tekrar eklektik damarlara dönüşüyle uyanıklığın başladığı fikrine dayanıyordu. Alcmaeon'un ardından gelen Hipokratik gelenek temsilcileri ve Aristo'nun, onun görüşlerini benimseyerek kendi kuramlarını onun fikirleri üzerine inşa ettikleri kabul edilmektedir.[255]

Bahsedilen büyük Yunan düşünürlerden biraz daha önceki devirlerde yaşayan Hititler ise uyku hakkında ilginç bir anlayışa sahiptir. Animist dünya algısı etkisindeki Hititler, bu bakış açısıyla bağlantılı olarak çanta gibi bugün cansız olduğu kabul edilen nesnelerin de uykuya ve dinlenmeye ihtiyaç duyduklarını düşünüyorlardı.[256] Kronik ve şiddetli uyku yoksunluğu olarak bilinen insomnia, Hititler tarafından da tanınan ve tanrıların insanlara cezası gibi görülen, tedavisinde ise haşhaş ve kenevir bitkilerinin kullanımı yaygın olan bir hastalık olarak görülüyordu.[257] Ayrıca Hititlerde gece vardiyasında çalışan görevliler bulunuyordu ve bahsedilen kişilerin görev esnasında uyumasının önüne geçmek için cezai yaptırımlar mevcuttu.[258] Ayrıca Atila, Hititlerde toplu olarak temizlendikten sonra uyunan bir arınma ritüelinden bahseden bir kalıntı olduğunu dile getirir.[259] Son olarak tıpkı Yunan mitolojisindeki tanrılar gibi Hitit tanrılarının da uyuduğu görülür. Öyle ki uyuyakaldığı için görevini ihmal eden *Telipinu* adındaki tanrıyı uyandırması için başka bir tanrı, *Fırtına Tanrısı*, bir arıyı görevlendirir ve bu arı Telipinu'yu sokarak onun uyanmasına yardımcı olur.[260]

2.2. İlkel Yatakları Tanımak

Çeşitli anlatıların aktardığı "seçilmiş ve özel" insanlar ile tanrılar gibi doğal olarak sıradan insanlar da uyuyordu ve muhtemelen onların uykusu da oldukça derin ve tatlıydı. Ancak bu derinliğe ve tatlılığa ulaşmak için uyku, uzun zaman periyodu boyunca bazı formsal ve mekânsal değişimlere uğradı. Özellikle uyumak amacıyla inşa edilen basit ve

[255] Carl Huffman, "Alcmaeon", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ed.), Summer 2021 Edition. url: https://plato.stanford.edu/entries/alcmaeon/#Sleep (30 Aralık 2024 tarihinde erişilmiştir.)
[256] Nermin Atila, "Hititlerde Uyku ve Uykusuzluk Üzerine Bir İnceleme", *OANNES Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5/2, Eylül 2023, ss.604-605.
[257] Atila, *a.g.m.*, s.614.
[258] Atila, *a.g.m.*, s.612.
[259] Atila, *a.g.m.*, s.605.
[260] Atila, *a.g.m.*, s.608.

ilkel yatakların evrimsel kökenini irdeledikten sonra elde edilen veriler bu zorunluluğun nedenini daha anlaşılır hale getirmektedir.

Çalışmalar, milyonlarca yılla ifade edilen düzeyde geçmişten kalan fosillerin, insanların primat grubundaki canlılarla ortak fiziksel özellikler taşıdığını ileri sürmektedir.[261] Bu "büyük ayrılma" öncesine tarihlenen insan kalıntıları, insanların tırmanma ve sıkıca kavrama eylemlerini rahat gerçekleştirebilen günümüz primatlarıyla benzer kemiklere sahip olduğunu dile getirirken bu durum, doğal olarak insanların günümüz primat türleriyle benzer şekilde ağaçlarla ilişkili bir yaşam ve uyku düzenine sahip olduğunu düşündürmektedir.[262]

Evrimsel teori gözüyle bakıldığında modern insan kavramını karşılayan *Homo Sapiens* söylemi yaklaşık 300 bin yıllık bir geçmişe sahiptir.[263] Söz konusu tarihten öncesine giden kalıntılara göre insanların, kendilerine en yakın türlerle yaklaşık 7 milyon yıl öncesine kadar ortak bir atayı paylaştığı düşünülmektedir.[264] İnsan, evrim sürecindeki ilerleyişine bağlı olarak bugünkü konumuna gelmiş ve taksonomik sınıflandırmada ait olduğu primat takımının en zeki ve en gelişmiş canlısı olmuştur. Bu bağlamda primat grubunun modern insan dışındaki diğer tüm üyeleri yaşamının neredeyse çoğunu ağaçlarla etkileşimli şekilde geçirir ve zamanı geldiğinde uyumak için bu ağaçlara çıkar.[265] Primatlardaki ağaçta uyuma davranışının temel sebebi, uyku esnasında yırtıcılardan korunma ve bu en savunmasız fizyolojik anda kolay av haline gelmekten kaçınma dürtüsüdür.[266]

Ağaçta uyumanın en eski versiyonu ağaç kovuklarını tercih etmektir ancak söz konusu tercih elbette *prosimianlar* gibi daha küçük boyutlardaki primatlar için geçerlidir.[267]

---

[261] F. L. Coolidge & T. Wynn, "The Effects of the Tree-to-Ground Sleep Transition in the Evolution of Cognition in early *Homo*", *Before Farming*, Vol.4, Art.11, 2006, s.4.
[262] Coolidge & Wynn, *a.g.m.*, ss.4-5.
[263] Yılmaz Selim Erdal, "İnsanın Evrimi", *Antropoloji*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Ders Kitabı, Handan Üstündağ Aydın (ed.), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2007, s.109.; Robin Dennell & Linda Hurcombe, "How and Why is *Homo Sapiens* so Successful?", *Quaternary Environments and Humans*", 2/2, March 2024, s.1.
[264] Kay Prüfer et al., "The Bonobo Genome Compared With the Chimpanzee and Human Genoms", *Nature*, Vol.486, 2012, s.527.
[265] Ingelin Kyrrestad, *Nesting Behaviour of the Great Apes*, Published Thesis, Szent Istvan University Department of Ecology: Faculty of Veterinary Medicine, 2014, s.6. url: http://hdl.handle.net/10832/1070. (7 Ocak 2025 tarihinde erişilmiştir.)
[266] Barbara Fruth et al., "Sleep and Nesting Behavior in Primates: A Review", *American Journal of Anthropology*, 166/3, 2018, s.503.
[267] P. M. Kappeler, "Nests, Tree Holes and the Evolution of Primate Life Histories", *American Journal of Primatology*, 46/1, 1998, ss.8-9.

Paleosen ve *Eosen* devirleri boyunca aşama aşama büyüyen bedenler[268], primatların ağaç kovukları gibi dar alanlarda uyumasını imkânsız hale getirince[269] ağaç kovukları, büyük bedenli primatlar tarafından terk edilerek yeni uyku mekanına, ağaç dallarına geçildi.[270] Ancak tahmin edileceği üzere ağaç dallarında uyumak kendi içerisinde bazı problemleri barındırıyordu. Özellikle ağaç kovuğunun gizleyici ve ısıtıcı özelliklerinden mahrum kalınmıştı. Ayrıca dallarda uyumak hem zorlayıcı doğa şartlarına maruziyeti hem de yırtıcılara açık hedef olmayı doğuruyordu.[271] Zorlayıcı doğa şartları arasında yağmur ve rüzgâr gibi hava koşulları bulunurken bunlara diğer insanlar tarafından yapılan tacizler de eklenebilir.

Spörrle & Stich, modern insanlar üzerinde yaptıkları evrimsel psikoloji alanındaki deneysel çalışmasında denek bireylerin %70'inin gece uyudukları yataklarını, odalarında kapıyı görecek şekilde konumlandırdıkları sonucuna ulaştılar.[272] Elbette ağaçta uyurken kapılarımız yoktu ve bu davranış muhtemelen mağaralarda yaşamaya geçtiğimiz dönemden miras kaldı.[273] Ancak ağaçlarda ve açık alanlarda uyurken de sürekli tetikte olmamızı gerektiren yırtıcılar ve canımıza kastedebilecek diğer insanlar mevcuttu.

İnsan türünün keşfedilmiş en eski atalarından biri olarak görülen *Lucy* adındaki primat fosilinin kemikleri üzerinde yapılan çalışmalar, onun trajik bir şekilde ağaçtan düşmeye bağlı travma nedeniyle öldüğünü düşündürse de[274] Lucy'nin uyurken mi yoksa uyanıkken mi ağaçtan düştüğünü kesin olarak bilemeyiz, hatta doğrulayıcı güçlü kanıtlara rağmen bu iddianın doğru olup olmaması bizim için önem içermez. Bu bağlamda odaklanılacak nokta, ağaçtan düşme olgusunun gerçekliği ve uyurken gevşeyen vücudun bu duruma çok daha müsait olduğudur.

---

[268] D. R. Samson, "The Human Sleep Paradox: The Unexpected Sleeping Habits of *Homo Sapiens*", *Annual Review of Anthropology*, Vol.50, 2021, s.262.
[269] C. L. Nunn et al., "Shining Evolutionary Light on Human Sleep and Sleep Disorders", *Evolution, Medicine & Public Health*, 2016/1, January 2016, s.228.
[270] Nunn et al., *a.g.m.*, s.228.
[271] Nunn et al., *a.g.m.*, s.228.
[272] M. Spörrle & J. Stich, "Sleeping in Safe Places: An Experimental Investigation of Human Sleeping Place Preferences from Evolutionary Perspective", *Evolutionary Psychology*, 8/3, 2010, s.407.
[273] Spörrle & Stich, *a.g.m.*, s.407.
[274] J. Kappelman, "Perimortem Fractures in Lucy Suggest Mortality From Fall Out of Fall Tree", *Nature*, Vol.537, 2016, s.4.

Primatlar uykuyu güvenli geçirmek adına yırtıcılardan ve avlanma tehlikesinden gizlenebilecekleri, çevreyi çok daha iyi tanıdıkları bölgelerde bulunan ağaçları tercih ederler.[275] Doğa sayesinde kamufle olmak ve doğa ile örtünmek adına ağaçların ve bitki örtüsünün daha sık olduğu güvenli alanlarda mevcut olan yüksek ağaçlarda uyurlar.[276] Uyku habitatının seçilmesinden ardından dikkat edilen ikinci unsur, uykunun gerçekleştiği yerin konforudur. Bu tercih , vücudun hareketlilik durumunu azaltarak daha kesintisiz bir uyku sağlayacak olan geniş dallara sahip ağaçlara yönelimi beraberinde getirmiştir.[277] Ancak her ne kadar dallar geniş ve düz olsa da daha önce dile belirtildiği gibi ağaç dallarında uyumak, düşme riskini arttırmakta ve beklenen konforu da sağlayamamaktadır.

Yakın tarihli gözlemsel çalışmalar, ağaçta uyuyan primat türlerinin uyumadan önce ağaç dalları üzerinde uyku platformları inşa ettiğini ortaya koymuştur.[278] Primat türlerinde uyku platformu* inşa etmek mimari bir mucize olarak görülmektedir. Çünkü inşa edilen uyku platformları karmaşık birkaç aşamadan meydana gelir ve temelde 4 adımda gerçekleşir:

1- *Doğru alan seçilir.*
2- *Temel hazırlanır: Dallar çapraz bir desende bükülür ya da kırılır ve temel örülür.*
3- *Uyku platformunun kenarlarına oval şekiller verilir.*
4- *Daha yumuşak dallar ve yapraklarla yatak kısmı oluşturulur.*[279]

Bahsedilen uyku platformlarının, bölgesel etkilere ve çevresel tehditlere bağlı olarak yüksekliği 3-25 metre arasında değişebilen ağaçların tepesine kadar kurulabildiği

[275] Addisu Mekonnen et al., "Sleeping Site and Tree Selection by Bale Monkeys *(Chlorocebus djamdjamensis)* at Kokosa Forest Fragment in Southern Ethiopia, *International Journal of Primatology*, Vol.42, 2021, s.917.
[276] Mekonnen et al., *a.g.m.*, s.916-917.
[277] R. A. Hernandez-Aguilar & T. Reitan, "Deciding Where to Sleep: Spatial Levels of Nesting Selection in Chimpanzees *(Pan Troglodytes)* Living in Savanna at Issa, Tanzania", *International Journal of Primatology*, Vol.41, 2020, s.871.
[278] Fruth et al., *a.g.m.*, s.501; Kappeler, *a.g.m.*, s.7; Nunn et al., *a.g.m.*, s.229.
*İnşa edilen "uyku platformları" tanımlaması için İngilizce literatürde *nest* kelimesi kullanılır. Bu kavram Türkçede *yuva* ve *yatak* gibi anlamlarla karşılanırken, yuva kelimesi dilimizde daha çok kuşların inşa ettiği oyuksu yaşam alanlarını çağrıştırır. Yatak kelimesi ise direkt olarak insanların uyku materyalini akla getirebileceği için çalışma içerisinde kavramın karşılığı olarak *uyku platformu* tanımını tercih ediyorum.
[279] Kyrrestad, *a.g.t.*, s.6.

keşfedilmiştir.[280] Uyku platformlarının temel malzemeleri arasında, ağaçların yaprakları ve dallarının yanı sıra sarmaşıklar ve kuru otlar bulunmaktadır.[281]

Görsel 2: Primatların ağaç dalları üzerine inşa ettikleri uyku platformları.
url: https://www.theguardian.com/world/2016/jun/21/chimpanzees-bed-sleep-humankind-evolution-bed#img-3
(21 Temmuz 2025 tarihinde erişilmiştir.)

Dalların birbirine kenetlenerek örülmesiyle ortaya çıkan el işçiliği ürünü olan uyku platformları, her akşamüstü ışık kaybolmadan önce yani gece çökmeden inşa edilir ve bir primat tarafından kullanılan platform çok büyük oranda aynı primat tarafından bir daha kullanılmaz.[282] Bu durum, günümüzde en iyi ihtimalle haftada 1 değiştirdiğimiz nevresim takımları dikkate alındığında primat yataklarının bizim yataklarımızdan temiz ve daha steril olduğunu düşündürmektedir.

Uyumak için bu türden uyku platformları kullanmak birçok yarar sağlarken bunlardan ilki tartışmasız şekilde konfor ve düşme tehlikesinden azade bir uyku deneyimiydi.[283] Ancak daha önemli görülen yarar, konforlu ve tehlikeden yoksun uykunun yüzeysel değil çok daha derin gerçekleşmesidir. Sürekli tehlike altında olma hissinden uzaklaşmak parçalı uyku yapısını ortadan kaldırırken[284] uykuda istikrar ve huzur ortaya çıkmış, ayrıca uyku platformlarının imkân tanıdığı sırtın uyku platformuna temas ettiği yatış pozisyonu, *hominid*lerin bilişsel kapasitesinde gelişme ve artış sağlamıştır. Sonuç olarak bu yatış

[280] Coolidge & Wynn, *a.g.m.*, s.3.
[281] D. R. Samson & C. L. Nunn, "Sleep Intensity and the Evolution of Human Cognition", *Evolutionary Anthropology*, Vol.24, 2015, s.227.
[282] Coolidge & Wynn, *a.g.m.*, s.4.
[283] Coolidge & Wynn, *a.g.m.*, s.4.
[284] Carol M. Worthman, "Chapter 6: Family Influences on Sleep: Comperative and Historical-Evolutionary Perspectives", *National Symposium on Family Issues Volume 8: Family Contexts of Sleep and Health Across the Life Course*, Susan M. McHale et al. (ed.), Cham: Springer, 2017, ss.132-133.

pozisyonu önceki bölümde değindiğimiz REM uykusunun hafızadaki işlevi ve bilişsel süreçteki faydasına ulaşmayı mümkün kılmıştır.[285] Fruth & Hohmann, bu gelişmeyi "*ileriye doğru büyük bir sıçrama*"[286] olarak adlandırıyor ve uzanarak uyumanın primattan insana geçişteki bilişsel gelişime olan muhteşem etkisini vurguluyordu.

Ağaç üzerinde uyumak birçok yönden farklı bir deneyim sunarken aynı zamanda ilkel yatakların prototipini gösterse de ağaçta inşa edilen uyku platformlarında uyumak uykunun o devirlerdeki tek formu değildi. Çok daha büyük bedene sahip, kendisini taşıyacak güçte ağaç olmayan ve bu büyük gövdeleri sebebiyle yırtıcılar tarafından avlanma tehlikesi taşımayan primat türleri, açık alanda yani yerde uyuyordu.[287] Tıpkı ağaç kovuğundan ağaç dallarına geçiş sürecinde olduğu gibi büyüyen ve şekil değiştiren primat türleri de uyumak için ağaç dallarını terk ederek karaya yani yere inmeye başladı.[288]

Çeşitli kalıntılar bize bu sürecin hangi dönemde gerçekleştiğini bildiriyor. Coolidge & Wynn'in çalışmasına göre *Homo habilis* ve *Homo rudolfis* dönemlerinden kalan fosiller, günümüz primatlarında olduğu gibi ağaçlara tırmanmayı ve dallara tutunmayı sağlayan benzer kemikleri içeriyor.[289] Bu durum, bahsedilen dönemlerde henüz tamamıyla ağaçlarla olan ilişkinin yitirilmediğini kanıtlıyor. Ancak *Homo erectus* devrinden bir kalıntı olan *Nariokotome - Turkana Çocuğu* adlı fosilin kemikleri incelendiğinde modern insandan çok ufak farklar tespit edilmesi, *Homo erectus*'ta görülen bipedal duruşun gelişimi ve tırmanma gücünü arttıran uzuvlardaki negatif yönlü değişim, ağaçların terk edildiği dönem olarak bu devri gösteriyor.[290] Bu da yaklaşık 2 milyon yıl ve 120 bin yıl öncesi arasındaki döneme işaret ediyor.[291]

Uykunun ağaç kovuğundan ağaç dallarına geçişte yaşadığı gibi dallardan yere geçiş de bazı dönüşümlerle birlikte gerçekleşti. Primat türleri ve erken insanlar yerde uyumaya

[285] Fiona Anne Stewart, *The Evolution of Shelter: Ecology and Ethology of Chimpanzee Nest Building*, PhD. Thesis, University of Cambridge: Department of Biological Anthropology, July 2011, s.83.; Worthman, *a.g.m.*, s.133.
[286] B. Fruth & G. Hohmann, "Nesting Building Behavior in the Great Apes: The Great Leap Forward?", *Great Ape Societies*, W.C. McGrew et al. (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 1996, s.238.
[287] Kyrrestad, *a.g.t.*, s.7.
[288] Worthman, *a.g.m.*, s.133.
[289] Coolidge & Wynn, *a.g.m.*, s.5.
[290] Coolidge & Wynn, *a.g.m.*, s.5.
[291] Bernard Wood, "Birth of *Homo erectus*", *Evolutionary Anthropology*, 29/6, 2020, s.297.

ağaçtan iner inmez başlamadı. Bu süreç, beraberinde birçok değişimi de yanında getirirken aynı zamanda bu değişimler, sürecin kendisini de değiştirdi. Özellikle insan atalarının iki ayağı üzerine dikilmesi süreci, tartışmasız şekilde insan hayatının her alanında büyük değişime sebep oldu. Darwin'in de paylaştığı düşünceler arasında bulunan bu görüş, iki ayak üzerine dikilme sonucunda "elin" yaratıcılık ve üreticilikte ileri gitmeyi sağladığını, insanlığın bu şekilde dünya üzerindeki dominasyonunu kurduğunu iddia ediyordu.[292] Kısacası Engels'in söylemiyle el, emeğin organı olmuştu.[293]

Sürece, erken örneklere ve kuramsal tartışmalara rağmen daha önce de dile getirdiğimiz üzere iki ayaklılık ağaçlarda yaşayan bir türün özelliği olmaktan çok yerde yaşayan bir türe ait gözükür. Özellikle, erken hominidlerden daha büyük bedenlere sahip ve tırmanmaya yardımcı olan bedensel özelliklerini kaybetmiş görünen *Homo erectus* döneminde yerde zaman geçirme süresinin ve bu çevreye adaptasyonun arttığı düşünülmektedir.[294]

Çalışmanın ilerleyen kısımlarında ele alınacak iki ayak üzerinde durma olgusunun nedenleri üzerine mevcut olan hipotez zenginliğine[295] rağmen evrimsel teoriye göre insan türünün ataları bir şekilde ağaçlardan inmeyi ve iki ayak üzerinde durmayı başardı. Bu gelişmenin ardından yerde uyumayı mümkün kılacak çeşitli refleksler geliştirildi. Geliştirilen reflekslerden ilki grup halinde uyuma bilinciydi. Kolektif uyuma bilinci, yerde uyuyan bireylerin uyku güvenliğini sağlayarak yırtıcılar ve diğer avcılardan kaynaklanan kesintileri önlemektedir. Yeni sağlanan güvenlik durumu ise ortaya çıkışı aynı tarihlere rastlayan başka bir olgu sayesinde mümkün olmuştur: Ateşin keşfi ve kontrolü. Coolidge & Wynn'e göre ilkel insanları ağaçtan indiren olgu da buydu. Ateş, yırtıcılar üzerinde insanların lehine bir etki yaratmıştır.[296]

---

[292] Charles Darwin, *İnsanın Türeyişi*, Öner Ünalan (çev.), İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2. Baskı, 2014, ss.68-69.
[293] Friedrich Engels, "Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Rolü", Arif Gelen (çev.), *Marx-Engels Seçme Yapıtlar 3,* Sol Yayınları, Aralık 1979, s.82.
[294] Coolidge & Wynn, *a.g.m.*, s.5.
[295] Bu hipotezleri içeren detaylı çalışmalar için bkz.: M. A. Maslin et al., "A Synthesis of the Theories and Concepts of Early Human Evolution", *Philosophical Transactions Royal Society B*, Vol.370, 2015.; Kwang Hyun Ko, "Origins of Bipedalism", *Brazilian Archives of Biology and Technology*, 58/6, December 2015.; Kerryn Warren et al., "Chapter 9: Early Hominins", *Explorations : An Open Invitation to Biological Anthropology,* Beth Shook et al. (ed.), 2nd Edition, Virginia: American Anthropological Assosication Publishing, 2024.
[296] Coolidge & Wynn, *a.g.m.*, s.5.

Yaklaşık 2 milyon yıl önce *Homo erectus* döneminde kontrollü şekilde kullanılmaya başlandığı düşünülen[297] ateş hakkında yaygın ve ortak kabul insanın evrim sürecine katkısının çok büyük olduğudur. Bu konu hakkında Darwin, "*...dil ayrı tutulursa belki insanın yaptığı en büyük buluştur.*"[298] söylemiyle konunun önemini vurgulamıştır. Lévi-Strauss ise ateşi kullanmanın "doğal" olanı "kültüre" dönüştürdüğünü söyler.[299] Ateşin kontrol altına alınması, yiyecekleri çiğnemek için sarf edilen enerjinin tasarrufunu sağlayarak çene ve diş yapısındaki değişime etkisi[300], besin sindiriminin kolaylaşmasına yardımcı oluşu[301] gibi faydaları insan hayatına kazandırırken aynı zamanda ateşten yayılan ışık ve duman, yırtıcıları ve hastalık taşıyan böcek türlerini uyku alanından uzak tutmayı sağlamış, soğuk havalarda insanların ısınmasına yardımcı olarak[302] insan hayatını olumlu yönde değiştirmiştir.

İlk bölümde bahsettiğimiz kronotip farklılaşmasına sebep olan gece nöbetleşe uyuma eğiliminin ilk örnekleri de bu dönemlere rastlamaktadır. Ateşin tüm koruyuculuğuna rağmen grup üyelerinin huzurlu uykusunu sağlamak üzere grup içindeki bireyler, uykularını nöbetleşe şekilde gerçekleştirebilmektedir.[303] Nöbetçilerin varlığı ilkel bireylerin uykuda güven duygusunu temin etmektedir. Ateşin varlığı ve kontrollü kullanımı, zaman içerisinde insanların fizyolojisindeki ve bilişsel süreçlerindeki değişime olumlu yönde etkilerle katkıda bulunurken sosyal hayatlarını da baştan aşağı yenilemiştir.

Kullanıma giren ateş kaynaklı ışık, bugünkü yapay aydınlatma sistemlerinin dahil olduğu kadar ekonomik üretkenliği destekleyebilecek işlevsellikte olmasa da[304] sosyal hayatta önemli bir değişime sebep olmuştur. Ateşin sosyal kullanımıyla birlikte insanlar için geçerli olan gün süresi uzamış, üretkenlikle bağdaşmayan, tamamen insani faaliyetlere ve insanlar arasında çeşitli paylaşımlara ayrılabilecek "artık" bir zaman ortaya çıkarmıştır.[305]

---

[297] Coolidge & Wynn, *a.g.m.*, s.6.
[298] Darwin, *a.g.e.*, s.65.
[299] C. Lévi-Strauss, *The Raw and The Cooked: Introduction to a Science of Mythology Volume 1*, John & Doreen Weightman (tr.), New York: Harper & Row, 1969, s.164.
[300] Richard W. Wrangham & Rachel N. Carmody, "Human Adaptation to the Control of Fire", *Evolutionary Anthropology*, 19/5, 2010, s.8.
[301] Richard W. Wrangham et al., "The Raw and The Stolen: Cooking and the Ecology of Human Origins", *Curremt Anthropology*, 40/5, December 1999, s.567.
[302] Samson & Nunn, *a.g.m.*, s.233.
[303] Samson et al., *a.g.m.*, s.1.
[304] Polly W. Wiessner, "Embers of Society: Firelight Talk Among the Ju/'hoansi Bushmen", *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111/39, 2014, s.14027.
[305] Wiessner, *a.g.m.*, s.14027.

Bu büyük çaplı sosyal norm değişiminin insanlar üzerindeki en büyük fizyolojik etkisi, gün sürelerinin uzamasına bağlı olarak insan sirkadiyen ritimlerinde geri döndürülemez bir metamorfoza yol açmasıdır.[306]

Bilindiği üzere ateş öncesi dönemde karanlık, zorunlu bir uyku saati belirteciydi. Ancak ateşle birlikte elde edilen kısıtlı ışık, zaman içerisinde ateşin merkezde olduğu, karanlığın zorlayıcı uyku etmeninden yoksun ve ona meydan okuyan, fakat kısıtlılık sebebiyle üretkenliğin de mümkün olmadığı bir zamanı ortaya çıkardı. Ateşin başında geçirilen bu "yeni" zaman, günlük aktivitelerin, bilgilerin, pratiklerin ve deneyimlerin bireyler arası paylaşımını mümkün kılarken[307] hikâye anlatıcılığı, dans etmek, şarkı söylemek, sohbet etmek[308] gibi üretici olmayan sosyal faaliyetlerin "yeni" zaman boyunca gerçekleştirildiği kuvvetli ihtimal olarak gözükmektedir. Bu tarz sosyal faaliyetlerin toplum üzerindeki pozitif etkisini Dunbar şöyle dile getirmektedir: "*Hikâyeler tüm toplumlarda önemlidir çünkü topluluğu bir arada tutan çerçeveyi sağlarlar.*"[309] Böylelikle, ateşin etrafında kümelenerek sosyalleşme olgusunun, insanların yalnızca uykularında ve yatma şekillerinde değişime sebep olmadığı, bunun yanında bir gruba ait olma bilinci ve birliktelik kültürünün gelişmesine katkı sağladığı anlaşılmaktadır.

Günler ne kadar uzarsa uzasın elbette uyumak fizyolojik bir zorunluluktu. Ancak ateş, sosyal hayatta olduğu gibi uyku alanlarında da değişimlere yol açmıştır. Daha önce bahsettiğimiz ateş kaynaklı korunma faktörü, ateşin merkezde olduğu uyku alanının güvenli ve statik bölge olarak damgalanmasını beraberinde getirirken[310] zaman içerisinde avcılık ve toplayıcılık, rutin faaliyetler ve diğer sebeplerle bölgeden ayrılan birey ve grupların yemek pişirmek, paylaşmak ve nihayetinde uyumak için bölgeye dönmesiyle bu uyku alanlarında sosyal hareketliliğin gelişmesi[311], bu uyku alanlarının çok ilkel formda bir agora işlevi üstlendiğini düşündürmektedir. Ayrıca, ateş merkezli sosyal hareketlilik alanları, doğal olarak geceleri birlikte uyuma pratiğini ortaya çıkarırken[312]

[306] Wiessner, *a.g.m.*, s.14027.
[307] Laura Atwell et al., "Fire in the Plio-Pleistocene: The Functions of Hominin Fire Use, Mechanistic, Developmental and Evolutionary Consequences", *Journal of Anthropological Sciences*, Vol.93, 2015, s.8.
[308] Robin I.M. Dunbar, "How Conservations Around Campfires Came to Be?", *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111/39, ss.14013-14014.
[309] Dunbar, *a.g.m.*, s.14013.
[310] Worthman, *a.g.e.*, s.133.
[311] Worthman, *a.g.e.*, s.134.
[312] Worthman, *a.g.e.*, s.133.

pekişen bu alışkanlık geceleri bireyler arasında yakın uyumaktan kaynaklı duygusal bağların kurulmasını da sağlamıştır.[313] Grup halinde uyumak olağan ve samimi bir normal olarak ortaya çıkmış, görüldüğü kadarıyla uyku günümüzdeki bireysel, izole edilmiş ve yalnız gerçekleştirilen eylem halinden çok uzak bir forma bürünmüştür.

İlerleyen zamanlarda bizden daha hassas burunlara ve kulaklara sahip olmasıyla[314] tehlikeyi daha hızlı sezebilen ve her an tetikte olan bir canlı, köpekler, atalarımızın gece uykularındaki endişelerini gidermeye yardımcı oldu. Yaklaşık 15 bin yıl önce[315] başladığı düşünülen insan-köpek işbirliğinden şüphesiz en çok faydayı insan türü sağladı. Bu faydalar arasında avlanma ve iz sürme gibi kritik durumlar bulunsa da diğer hayati öneme sahip olan şey geceleri ortaya çıkıyordu. İnsanlar, süreç içerisinde evcilleşen köpekleri yalnızca besleyerek ve sevgi göstererek gece uykuları esnasında nöbetçilik, gözcülük ve bekçilik yapmalarından faydalanıyor ve uykularını güvence altına alıyordu.[316] Özellikle evcilleşmiş köpekleri diğer yırtıcılardan ayıran "eşsiz alarm" niteliğindeki havlama özelliği, bu nöbetçilik için bulunmaz bir nimetti. İnsanların, köpeklerin havlamasına sebep olan korku, mutluluk, saldırganlık gibi duygularını havlama sesinden ayırt edebilme ayrıcalığı[317] bu ikili arasındaki ilişkiyi daha da önemli kılıyordu. Bütün bunlara ek olarak uyku döngüleri 21 dakika süren köpeklerin saatte 3 kez uyanmaları[318] ve bu sayede sık sık çevreyi kolaçan etme fırsatları onları muhteşem bir yol arkadaşı yapmıştır.

Bekçilik ve gözcülük dışında köpeğin evcilleştirilmesi başka bir faydayı daha ortaya çıkarmıştır. Günümüz bireylerinin de eğilim gösterdiği evcil hayvanlarla yatak paylaşımı olgusu[319], muhtemelen binlerce yıl öncesinin insanlarına, soğuk gecelerde kendinden

[313] Worthman, *a.g.e.*, s.134.
[314] Ádám Miklósi, *Dog Behaviour, Evolution and Cognition*, 1st Edition, New York: Oxford University Press, 2007, s.144.
[315] Angela Perri, "Dog: Domestication", *Encyclopedia of Global Archaeology*, New York: Springer, 2014, s.2162.
[316] L. J. Wichlinski, "Adaptive Solutions to the Problem of Vulnerability During Sleep", *Evolutionary Psychological Sciences*, Vol.8, 2022, s.462.
[317] Miklósi, *a.g.e.*, s.186.
[318] G.J. Adams & K.G. Johnson, "Sleep-Wake Cycles and Other Night-Time Behaviours of the Domestic Dog *Canis familiaris*", *Applied Animal Behaviour Science*, 36/2-3, 1993, s.238.
[319] Yapılan farklı çalışmalara göre evcil hayvan sahibi bireylerin ortalama olarak yarısı, uyurken yataklarını evcil hayvanlarıyla paylaşıyor. Örnek bir çalışma için bkz.: Brian N. Chin et al., "Co-sleeping with Pets, Stress and Sleep in a Nationally-Represantative Sample of United States Adults", *Scientific Reports*, 14:557, 2024, s.4.

biraz daha yüksek vücut sıcaklığına sahip olan köpeklerle[320] uyuma yoluyla avantaj sağladı. Günümüzün sanayileşmemiş kabile düzenlerinde bu şekilde bir canlıya, özellikle de köpeklere sokularak, yakın ve temaslı uyuma alışkanlığının geceleri onların vücut sıcaklığından faydalanmak amacıyla hala yaygın şekilde görülmesi[321], söz konusu alışkanlığın evrimsel avantajını daha iyi kavramamızı sağlamaktadır.

Kısacası bu evrede insanların ateş merkezli yaşam kültürü, lokasyon bazında çeşitli özelliklere sahip olmak zorundaydı. Bunlar arasında yiyecek kaynaklarına yakınlık ve yırtıcı sahasından uzaklık temeli oluşturmaktaydı.[322] Özellikle avlanan hayvanların ve toplanan yiyeceklerin, etrafında sosyal yaşamın geliştiği ateşe taşınması ve pişirme işleminin yapılması için mesafe kavramı da oldukça önemliydi. Ayrıca gece olduğunda köpeklerle korunan ve ateşi merkeze alan kamp alanları maksimum güven ve konfor için yırtıcıların avlanma ve yaşam sahasından uzakta olmalıydı.

İki ayak üzerinde durabilen, ateş merkezli sosyal bir hayatı benimseyen, etkileşim becerilerini oldukça geliştirmiş hatta evcil hayvan edinmesiyle yavaş yavaş günümüzdeki formuna yaklaşan insan türü son büyük adımını atmak için bir süre daha bekleyecekti. Bu büyük ilerleme öncesinde dar yaşam sahasından, çok daha geniş bir coğrafyaya ve farklı topraklara dağılması gerekecekti. Bu dağılımın gerçekleşmesinde ise anahtar rolü, dört ayaklılıktan iki ayaklılığa geçişin oynadığı düşünülüyor.

Zaman içerisinde kalıcı hale gelen dik duruş ve bipedalizme geçişte neyin tetikleyici olduğu üzerine ileri sürülen tezler aynı zamanda bipedalizme geçişin sonuçlarıyla da paralellik göstermektedir. Örneğin bu konudaki başat teorilerden biri, erken insan türünün başını yukarıda tutmasından yararlanarak otlar ve çalılar arasında tepeden görme ayrıcalığına erişmesinin insan türünün yırtıcılara av olma ihtimalini azalttığını ve ayrıca avlanma başarısının artması sonucunda bipedalizmin kalıcı hale dönüştüğünü ileri sürmektedir.[323] Başka bir teori ise biraz daha önceleri Darwin tarafından öne sürülen ve

[320] Dana A. Vamvakias, "Why it is Critical to Know Your Dog's Normal Body Temperature?", Interview, *American Kennel Club Canine Health Foundation*, 2015, s.2. url: http://www.akcchf.org/canine-health/sporting-field-dogs/Hyperthermia-Dr-Vamvakias-transcript-FINAL.pdf. (23 Ocak 2025 tarihinde erişilmiştir.)
[321] B. P. Smith et al., "A Multispecies Approach to Co-Sleeping", *Human Nature*, Vol.28, 2017, s.259.
[322] Russell N. James III, "The Origin of Spaces: Understanding Residential Satisfaction from Ape Nests, Human Cultures and the Hierarchy of Natural Housing Functions", *Housing, Theory and Society*, 27/4, 2010, ss.286-287.
[323] Hyun Ko, *a.g.m.*, s.930.

bugün büyük ölçüde zayıflamış olan, bipedalizmin elleri serbest bırakarak onları bir şeyler taşımaya ve alet üretmeye olanaklı kılmasından hareketle kalıcı hale dönüştüğü düşüncesiydi.[324]

Wheeler tarafından ileri sürülen fikir ise güneşten alınan ışınların tüm vücuda aynı açıda gelmemesi sebebiyle bipedalizmin, sıcaktan fazlasıyla etkilenmekten kurtulmayı yani termoregülasyonu sağladığı temelinde gelişmişti.[325] Bahsedilen dağılım ile alakalı en önemli düşünce ise Wheeler'ın teorisi üzerine inşa edilen bipedalizmin, dört ayaklılığa göre daha fazla enerji korunmasına olanak tanıması[326], uzun mesafeli ve uzun süreli "sebat avlarını" mümkün kılması[327], çok daha uzun mesafeler kat edebilmeye yardımcı olması bulunur. [328] Bipedalizmin tanıdığı fırsatlar, daha önceleri mevcut olan avcılık ve toplayıcılık ekonomisini tamamen değiştirmiştir.[329] Değişen insan anatomisi, insanların çok daha uzun mesafeler boyunca avlarını kovalamasını mümkün kılmasının yanında insanları çok daha uzun mesafeleri katetmeye uygun canlılar haline getirmiştir. Daha derin ve kesintisiz REM uykusunun ortaya çıkışı, bipedalizme bağlı olarak daha başarılı avlar gerçekleştirilmesi, yüksek protein içeren et merkezli besin tüketimine geçiş ve ateş sayesinde bu etleri pişirerek enerji tasarrufu sağlamak, insan beyninin ve bilişsel sürecinin gelişimini zirveye taşıdı. Son olarak serbestleşen el, yeni eşya ve aletlerin üretimini mümkün kılınca bu aletlerin en önemlilerinden biri olan elbiseler ortaya çıktı.[330] Bu elbiseler, bahsedilen uzun göç yolculukları boyunca vücut ısısını korumak için önem taşıyordu ve tüm bu gelişmelere bağlı olarak Afrika'dan dünyaya dağılma teorisi[331] hayata geçmiş oluyordu.

---

[324] Darwin, *a.g.e.*, s.69.
[325] Hyun Ko, *a.g.m.*, s.932.
[326] P. S. Rodman & H. M. McHenry, "Bioenergetics and the Origin of Hominid Bipedalism", *American Journal of Physical Anthropology*, 52/1, 1980, s.104.
[327] Daniel E. Liberman, *İnsan Vücudunun Öyküsü: Sağlık, Hastalık ve Evrim*, Raşit Bilgin (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2015, s.128.
[328] Herman Pontzer, "Economy and Endurance and in Human Evolution", *Current Biology*, 27/12, 2017, s.R613.
[329] Pontzer, *a.g.m.*, s.R619.
[330] William H. Mcneill, "Human Migration in Historical Perspective", *Population and Development Review*, 10/1, March 1984, s.1.
[331] Fatih Mehmet Berk, "Göç Fenomeni: Tarihsel Perspektif Bağlamında İlk İnsan Göçleri", *OANNES Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/2, Eylül 2020, s.121.

Günümüzde, Afrika dışında tespit edilen en eski fosil kalıntısı Gürcistan'a bağlı *Dmanisi* bölgesinde bulunmuştur.[332] Bu göç, Afrika'nın kurak ikliminden daha ılıman ve yaşama elverişli bölgelere göç edildiğini düşündürmektedir.[333] İlerleyen süreçte göçler, farklı bölgelere doğru çeşitlenmiş ve milyonlarca yıl sonunda bugünkü haline dönüşürken bu uzun süreç boyunca ekonomik gelir kaynakları da değişmiştir. Avcılık ve toplayıcılık ekonomisinin gezginliği zorunlu kılan yerini, insanlığı yavaş yavaş daha statik bir yaşam türüne mecbur eden tarımsal üretim almıştır. Tarımsal üretimin, ürünleri ektikten sonra uzun periyotlarda ürün başında beklemeyi ve mahsule dönüşmesi için ekili araziyi korumayı ve sulama gibi çeşitli bakımları gerektirmesi, doğal olarak tarımsal alanlara yakın konumlu yerleşimlerin inşasını mecbur hale getirmiştir. Böylelikle insanlık, artık açık alanlarda kamp ateşi etrafında uyumaktan daha farklı bir yola girmiş, nitekim uyku alanlarının evriminde son halkayı etrafı ve üstü iyice kapatılmış, hava şartlarının etkilerinden mümkün derecede yalıtılmış, gizlenme ve izolasyonu sağlayan barınak türleri içerisinde uyumak oluşturmuştur. Barınak yapımı, ilk defa tarımla birlikte görülmeyip daha eski zamanda inşa edilmiş barınak versiyonları bulunsa da bahsedilen göçler sonucunda farklı coğrafyalara yayılmak ve bu coğrafyaların doğal kaynaklarından yararlanarak bugünkü modern anlamda evleri andıran prototiplere rastlamak tarımla birlikte mümkün hale gelmiştir.

Ateşin insan hayatındaki ilk kullanımından tarımsal üretime geçene kadar yaklaşık 2 milyon yıllık süreçte insanlar derme-çatma barınaklar ve kulübeler inşa edebilmeyi ve kendini koruma altına almayı becerebilmiştir. Çalışmada değinilen ağaç, dal ve yaprak temelli erken inşa sürecinden sonra özellikle konar-göçer yaşantıyı benimsemiş insanların kolay taşınabilir yapıdaki hasırdan veya deriden imal edilmiş çadır tipleri inşa ettiği bilinmektedir.[334] Ayrıca Ukrayna'nın *Mezyhrich Oblastı*'nda keşfedilen kalıntılarda olduğu gibi hayvan kemiklerinden imal edilen ilkel barınaklar da mevcuttu.[335]

[332] Berk, *a.g.m.*, s.124.
[333] Berk, *a.g.m.*, s.122.
[334] Barr Ferree, "Primitive Architecture. I.Sociological Influences", *The American Naturalist*, 23/265, 1889, s.26.
[335] Berru Demirbaş, "Büyük Açıklıklı Yapıların Tarihsel Gelişim Süreci ve Ahşap Kabuk Sistemlerin Yapısal Özellikleri", (Yüksek Lisans Tezi), *İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, s.3.

Görsel 3: Mezhyrich Oblastı'nda gerçekleştirilen kazılarda mamut kemiklerinden yapıldığı tespit edilerek rekonstrükte edilen çadır-ev.
url: https://earthlymission.com/mezhyrich-perfectly-preserved-mammoth-bone-dwellings-shelters-ukraine-earliest-examples-architecture/ (21 Temmuz 2025 tarihinde erişilmiştir.)

Ele aldığımız gelişmiş barınakların hammaddeleri bulundukları coğrafyaya göre toprak, taş, ormandan elde edilen ürünler ve sert otlar gibi çeşitli doğal maddelerdir. Tarım öncesi dönemde görülen mağara yerleşimleri terk edilmiş ve yerlerini bahsedilen malzemelerden yapılan barınaklar almıştır.[336] Çamur, kerpiç, kil, basit tuğlaların kullanımı, bu süreçte daha gelişmiş yapıların inşasına imkân tanımıştır.[337] Ancak alçının devreye girmesiyle birlikte çok daha dayanıklı yapıların kullanılması mümkün hale gelmiştir.[338] Bu gelişmeler sonucunda uyku artık bir iç mekân eylemi haline dönüşürken uyuma işinin gerçekleştirileceği platformlar da farklı bir kimlik kazanacaktır.

2.3. Yerden Yükseğe: Tarihsel Süreçte Yatakların Biçimsel Dönüşümü

Bu bölüme kadar ele alınan çalışmalar, uykunun insan yaşamı için vazgeçilmez bir biyolojik gereklilik olduğunu ortaya koymuştur. Ancak bu gerekliliğin somutlaştığı mekân, yani yataklar fizyolojik unsurun gelişmesine yardımcı unsur olmasının yanında insanlık tarihinin milyonlarca yıla yayılan gelişim sürecine paralel biçimde sürekli form değiştiren bir maddi kültür ögesi olarak varlığını sürdürmüştür.

Bu başlık altında yatakların farklı toplum ve coğrafyalarda geçirdiği biçimsel değişimler ele alınacak, ayrıca sürecin ilerleyen evrelerinde bir mobilya türü olarak özellikle Avrupa merkezli gelişim çizgisi incelenecektir. Böylece, yatakların gündelik yaşamın işlevsel bir

[336] Süheyl Akman, "Yapı Malzemelerinin Tarihsel Gelişimi", *Türkiye Mühendislik Haberleri*, 426/48, 2023/4, s.31.
[337] Akman, *a.g.m.*, s.32.
[338] Akman, *a.g.m.*, s.33.

parçası olmasının yanında toplumsal hiyerarşiler, estetik anlayışlar ve kültürel alışkanlıklarla iç içe geçmiş tarihsel bir unsur olduğu gösterilecektir.

2.3.1. Tarihin En Eski Yatağı

2020 yılının Ağustos ayında yayınlanan bir makaleye kadar, bilinen en eski yatağın Güney Afrika'daki *Sidibu Mağarası*'nda bulunan 77 bin yaşındaki kalıntı olduğu kabul ediliyordu.[339] Bu zaman dilimi, önceki bölümde bahsedilen ateş etrafındaki ve barınak içinde yerleşimin yanı sıra mağara yaşantısının var olduğu döneme rastlıyordu. Ancak 2020 yılında Güney Afrika'daki *Border Mağarası* içinde bulunan yaklaşık 200 bin yaşındaki yatak kalıntısı bilinen bu kabulü değiştirdi.[340]

Öncellikten ziyade bu tarz mağaralarda yapılan çalışmalar, yatakların zeminin kazılarak içerisine çeşitli bitkilerin doldurulup konforun sağlandığı anlayışla imar edildiğini bildirir.[341] Etimolojik açıdan bakıldığında bu fikrin kaynağı, İngilizce olarak "yatak" kavramını karşılayan *bed* kelimesinin "kazmak" kavramını karşılayan *dig* kelimesinden geldiği anlayışına dayanır.[342] Bahsedilen yatakların zemininde kullanılan bitki ve ot türlerinin zararlı böcekleri kovucu etki gösterdiği bilinirken[343] Border Mağarası'ndaki yatağın temeline böceklerin solunum ve ısırma mekanizmasını etkisiz hale getirdiği için kül serpiştirildiği tespit edilmiştir.[344]

[339] Lyn Wadley et al., "Fire and Grass-Bedding Construction 200 Thousand Years Ago at Border Cave, South Africa", *Science*, Vol.369, s.863.
[340] Wadley et al., *a.g.m.*, s.863.
[341] Deniz Demirarslan, "Tarihsel Süreçte Yatak Odalarının Gelişimi", *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7/52, s.861; Brian Fagan & Nadia Durrani, *Yatakta Neler Yaptık?: Yatay Bir Tarih*, Ceren Demirdöğdü (çev.), İstanbul: Tellekt Yayınları, 2021, s.15.
[342] Gözde Gökdemir & Uğur Efe Uçar, "İç Mekanda Yatağın Örtük Anlamı: Thomas Rowlandson'ın Yatak Temsilleri Üzerine Bir İnceleme", *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 13/2, 2023, s.334.
[343] Wadley et al., *a.g.m.*, s.864.
[344] Wadley et al., *a.g.m.*, s.865.

Görsel 4: Tespit edilen en eski yatak kalıntısı (Solda) ve bu yatak kalıntısının dik kesitli fotoğrafı (Sağda)
Kaynak: Wadley et al., "Fire and grass-bedding construction 200 thousand years ago at Border Cave, South Africa", *Science*, Vol.369/6505, August 2020, s.864.

Ayrıca mağara yaşantısını sürdüren insanların çeşitli sebeplerle ateş yaktıkları da elde edilen bulgulardan biridir.[345] Günümüzde ağaç dallarından ve sazlardan imal edilmiş bu eski tip yataklara Afrika'nın geri kalmış bölgelerinde rastlanır ancak tek fark bu yataklar zeminin kazılmasıyla yere yapılmaz ve yerden biraz yükseğe inşa edilir.[346]

Çeşitli veriler ve arkeolojik kanıtlar, yatakların çok daha erken dönemlerde ağaç üzerinde veya yerde, birkaç dal parçasının üstünde oluşturulan basit zeminler şeklinde kullanıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Uyku platformlarının yani yatakların zaman içerisinde yerden yükselmesi ise daha yeni bir tutumun yansımasıdır. Bu tutum, şüphesiz yaşamın her alanında kendini göstermiş olan statü ve güç anlayışının ürünü ve tezahürüdür. Tahmin edilebileceği üzere yoksul ve ikinci sınıf insanların yere birkaç parça hasır veya basit dokuma ürünleri sererek geçiştirdiği uyku platformu oluşturma işi, varlıklı ve kıdemli kişilerde bu şekilde gerçekleşmemektedir. Özellikle Antik Mısır örneğinde göreceğimiz yatakların da içerisine dahil olduğu çeşitli mobilyaların kullanımı ve yatakların yerden yükselmesi, direkt olarak toplumsal sınıfta daha üst bir konumda olmakla ilişkili bir durumdur.[347] Bahsedilen bu tutumun yalnızca Mısır'a ait olmadığı tespit edilmiş, aynı anlayışa Çin'de de rastlanmıştır. Çin tasvirlerinde kişinin ya da tanrının temsilinin yerden yüksekliği ile ululuğu arasında paralellik olduğu bilgisinden hareketle M.Ö. 1300-1200'lü yıllara tarihlenen kalıntılar yerden yüksek yatakların varlığını doğrulamaktadır.[348] Zeminin kazılmasıyla yere yapılması ya da çeşitli

[345] Wadley et al., *a.g.m.*, s.863.
[346] Demirarslan, *a.g.m.*, s. 861.
[347] Hollis S. Baker, *Furniture in the Ancient World. Origins & Evolution 3100-475 B.C.*, 1st Edition, London: The Connoisseur, 1966, s.110; Anne Charlish & Jonathan Bourne (ed.), *The History of Furniture*, New York: William Morrow & Company, 1976, s.12.
[348] Annie Carlano & Bobbie Sumberg, *Sleeping Around: The Bed From Antiquity to Now*, Seattle: University of Washington Press, 2006, ss.33-34.

malzemelerle yerden yüksekte bir mobilya haline dönüşmesi fark etmeksizin, neredeyse en eski yatak kalıntılarından itibaren değişmeyen ve günümüze kadar ısrarla devam ettirilen en büyük gelenek yatakların dikdörtgen şeklidir.

2.3.2. Geleneksel Japon Yatakları: Tatami - Futon

Japonya ve Japon kültürü, ait olduğu coğrafya ve kültürel içe dönüklük sebebiyle uzun süre dünya tarafından tanınmayan bir evren olmuştur. Ancak özellikle *Meiji Restorasyonu* olarak bilinen ve dünyanın geri kalanıyla ilişkilerin geliştiği dönemin ardından bu kültür ve coğrafya hakkında bilgilerimiz artmıştır.

Geleneksel Japon anlayışında uyumak, muhtemelen kültürel bir eğilim olarak uzunca süre yerde gerçekleştirilen bir eylem olmuştur. Bu iş için kullanılan ve kültürel bir ürün haline dönüşmüş ilk obje *tatami* olarak bilinir. Japon evlerinin çoğunda, ham maddenin ahşap olması sebebiyle tatami kullanımı görülür. Tatami, zeminle teması azaltmak amacıyla ahşap zemine serilen ve zemini kaplayan, kaldırılabilir ve katlanabilir bir döşeme olarak adlandırılabilir.[349] Kelimenin kökeni *tatamu* fiiline dayanır ve bu fiil "kıvırıp katlamak" manasına gelir.[350]

Tatamiler, genellikle pirinç samanının birbirine sıkıca bağlanması yoluyla elde edilirken uçlarına siyah bir şeritle sınır çekilirdi.*[351] Tatamiler hakkında bir diğer önemli bilgi, odaların boyutunun tatami ölçüsüyle alınmasıdır. Buna göre bir oda inşa edilirken gözetilen büyüklük kriteri içerisine alabileceği tatami sayısıyla eş değerdir.**[352] Zemini kaplayan bu matların çok işlevli olduğu ve üzerinde yemek yemek, uyumak, uzanmak gibi birçok amaçla kullanıldığı bilinmektedir. Geçmiş dönemlere ait birçok tabloda insanların tatamiler üzerinde uyuduğu görülmektedir.[353] Bu konuda Amerikan-Japon arkeolog Edward Morse şöyle demiştir: "*İnsanlar, tatamiler üzerinde yemek yer, uyur ve ölür.*"[354]

---

[349] Nicholas Bornoff, *Things Japanese: Everyday Object of Exceptional Beuaty and Significance*, North Clarendon: Tuttle Publishing, 2002, s.26.
[350] Tsai-Yun Lo, "Formation and Historical Development of Tatami in Taiwan", *Bulletin of Japanese Society for the Science of Design*, 60/3, 2013, s.29.
* Overlok işi.
[351] Edward Morse, *Japanese Homes and Their Surroundings*, New York: Harper & Brothers, 1889, s122.
**6 tatamili oda, 10 tatamili oda, 16 tatamili oda vb. şeklinde. Bilgi için bkz.: Morse, *a.g.e.*, s.122.
[352] Morse, *a.g.e.*, s.122.
[353] Carlano & Sumberg, *a.g.e.*, s.18.
[354] Morse, *a.g.e.*, s.124.

Tatamilerin varlığına ait ilk gösterge, *M.S. 700*'lü yıllarda hüküm süren *Nara Dönemi*'nde yatak olarak kullanılmasıdır.[355] Genellikle uzunluğu 1.80 metre, genişliği 90 cm, kalınlığı ise 5 cm olarak imal edilir.[356] Ortalama bir insan boyutuna uygun olarak yapıldığını anlatan bir Japon atasözünde bu durum şöyle dile getirilir: "*Ayakta durmak için yarım tatami, uyumak için bir tatami yeter*"[357] Tatamiler, 8.yüzyılda ve sonraki dönemlerde *okitatami* olarak bilinirken 15.yüzyıla doğru samurayların evlerinin zeminlerini tamamen kaplayarak kullandıkları tatamiye dönüşmüştür.[358] Bu dönemde daha ayrıcalıklı bir sınıfa özgü bir eşya iken önce 1600'lü yıllarda şehirde yaşayan insanlara kadar yayılmış, Meiji Dönemi'nde ise kırsaldaki insanların evine kadar ulaşmıştır.[359] Tatamiler, ev içerisini yazın serin kışın sıcak tutan yapısı sebebiyle klasik Japon mimarisinde oldukça önemli mobilyalar olarak kabul edilmiştir.[360] Bu önem ve kültürel süreklilik anlayışı, devlet konut istatistiklerinin herhangi bir odada mevcut olan tatami sayısına göre tutulmasıyla açıklanabilir.[361]

Tatamilerin serildiği zemin üzerinde uyumak elbette zaman içerisinde farklı bir forma evrilmiştir. Özellikle, Meiji döneminden itibaren terk edilen kimi alışkanlıklar ve Avrupa ile olan ilişkiler bazı ezberleri bozsa da bu durum, birçok Japon evinde geleneksel bir tatami odası olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.[362] Tatamiler, klasik Japon evlerinde 17. yüzyıldan itibaren artık yer döşemesi olarak kullanılmaya başlanmış ve yerini yeni bir yatak yapma geleneğine bırakmıştır: *Futon*.[363] Bu yeni yatak yapma geleneği, yere serilen tatami üzerine genellikle pamuk dolgulu, yerden yüksekliği yalnızca 12 cm civarına ulaşan bir çeşit yer yatağıdır.[364] Sabah uyanan bireyler bu yatakları ve diğer ilgili malzemeleri, yerden tasarruf etmek adına odada bulunan bir dolaba kaldırır.

Yatağın yerleştirildiği herhangi bir çerçeve ya da karyola bulunmuyordu. Bahsedilen pamuk dolgular ise daha varlıklı ve soylu insanlar için geçerliydi. Daha yoksul sınıflar

[355] Carola Hein, "Tatami", A. de Ridder & H. Zijlstra (ed.), *Kyoto Design Lab: The Tangible and The Intangible of the Machiya House*, Delft University of Technology, 2016, s.9.
[356] Gözde Altıparmakoğlu, "Anaylsis of Cultural Factor in the Forming of Furniture in the Cases of Traditional Turkish and Japanese Houses", *Mugla Journal of Science and Technology*, 2/2, 2016, s.34.
[357] Carlano & Sumberg, *a.g.e.*, s.18.
[358] Carlano & Sumberg, *a.g.e.*, s.18.
[359] Lo, *a.g.m.*, s.29.
[360] Hein, *a.g.e.*, s.9.
[361] Carlano & Sumberg, *a.g.e.*, s.18.
[362] Hein, *a.g.e.*, s.11.
[363] Carlano & Sumberg, *a.g.e.*, s.19.
[364] Bornoff, *a.g.e.*, s.26.

için keten, kenevir, saman, saz ve bazı balıkçı köylerinde deniz yosunu gibi malzemeler yatak dolgusu görevi görüyordu.[365] Futon üzerinde uyuyan kişiler için battaniye ya da yorgan ile örtünmek, bilinmeyen bir gelenekti. Onun yerine insanlar kalın ve uzun kollu, *yogi*[366] adında gece tulumları denilebilecek yerel giysiler giyerek uyuyordu. Birçok farklı çeşidi bulunan yastıkların genel ismi ise *makura* olarak biliniyordu.[367] Geleneksel yastıklar yüzeyden biraz daha yüksekte ve kare şekline benzer yapıdaki kutulardı.[368] Kışın sıcak su, yazın soğuk su doldurulan porselen yastıklar gibi farklı malzemelerden elde edilen yastıklar da bulunuyordu.[369] Bu kutuların üstüne yerleştirilen yastıklar kafa ve boynu yerden biraz daha yüksekte tutuyordu. Böylelikle aristokratların, samurayların ve fahişelerin özenle yapılan saçlarının bozulmaması sağlanıyordu.[370]

Görsel 5: Tatami ve futon kullanımı.
url: https://livesofsleep.com/2020/02/24/minimalist-sleep-the-japanese-tatami-mat/
(21 Temmuz 2025 tarihinde erişilmiştir.)

[365] Bornoff, *a.g.e.*, s.26.
[366] Kazuko Koizumi, *Traditional Japanese Furniture: A Definitive Guide*, New York: Kodansha, 1986, s.102.
[367] Koizumi, *a.g.e.*, s.102.
[368] Koizumi, *a.g.e.*, s.102.
[369] Carlano & Sumberg, *a.g.e.*, s.22.
[370] Carlano & Sumberg, *a.g.e.*, s.22.

2.3.3. Antik Mısır Yatakları: Angareb

Mısır coğrafyasının yüksek sıcaklığı ve imal edilen malzemelerin bu havalara karşı dayanıksız olması, araştırmacıları dar bir havuzda çalışmaya iter. Araştırmalarda elde edilen bilgiler, çoğunlukla duvar resimleri, vazo üzerine yapılan çizimler, yazma eserler gibi ipuçlarına[371] ve eğer şanslıysak zaman ile coğrafyaya meydan okuyan sınırlı kalıntılara dayanır. M.Ö. 3100'lü yıllardan başlayarak birçok farklı dönemden kalıntılar içeren *Tarkhan Nekropolü*'nde basit, dikdörtgen çerçeve özellikli yatak fosilleri keşfedilmiştir.[372] Ancak özellikle M.Ö. 14. yüzyılda yaşamış olan ünlü Mısır firavunu *Tutankamon*'un mezar odasında bulunan, firavuna ait sağlam kalmış yatakların spesifik dikdörtgen çerçevesi[373] günümüzde yaygın olan dikdörtgen formdaki yataklarla paralellik gösterir. Bu paralellik, yatakların dikdörtgen formunun en az 5000 yıllık bir mirasın ürünü olduğunu gözler önüne sermektedir.

Görsel 6: Tutankhamon'un mezarında bulunan bir yatak.
url: https://www.flickr.com/photos/menesje/30722479966
(21 Temmuz 2025 tarihinde erişilmiştir.)

[371] Charlish & Bourne, *a.g.e.*, s.11.
[372] Geoffrey Killen, *Ancient Egyptian Furniture Volume I: 4000-1300 BC*, 2nd Edition, Oxford: Oxbow Books, 2017, s.33.
[373] Geoffrey Killen, *a.g.e.*, s.42.

Firavunlar, diğer soylular ve varlıklı kişiler; çerçevesi ahşap ve ağaçtan yapılan, yerden dört ayak üzerinde yükseltilmiş, dikdörtgen formda, karşılıklı kenarları birbirine bağlayan hasır dokumayla yüzeyleri tamamlanan *angareb/angareeb/angarib* tarzdaki yataklarda uyuyorlardı.[374] Angareb yataklar, *12. Hanedanlık* döneminde kimi evlerde görülse de çoğu sıradan insan yere attığı basit hasırlarda uyuyordu.[375] Angareb isminin o günlerde kullanıldığına dair spesifik bir bilgi elimizde mevcut olmasa da. yukarıda bahsedilen forma uygun şekilde yatak imal tekniği bugün hala Nübye bölgesinde, özellikle de günümüz Mısır ülkesine komşu Sudan'da oldukça yaygın olarak varlığını sürdürür ve angareb adıyla bilinir.[376] Bu sebeple antik Mısır yatakları angareb isimlendirmesiyle anılır.

Görsel 7: Nübye'de, günümüzde angareb germe tekniğiyle yapılan yataklar.
Kaynak: Manuela Lehmann, "Angareeb-bed Production in Modern Nubia: Documenting and Dying Craft Tradition", *The Sudan Archaelogical Research Society*, Vol.25, 2021, s.19.

Sosyal statüsüne göre yerden yükseltilmiş bir yatağa sahip olma ayrıcalığı taşıyan bireyler için yatağın üzerine yerleştirilen döşeklerin yapıldığı ham maddeler; keten, yün, hayvan derisi gibi çeşitli ürünler olabilirken[377] daha düşük statüdeki insanlar, uyku döşekleri konusunda saman tarzı kuru otlar ve sazlar[378] ile yetinmek zorunda kalmıştır. Yüksek statülü insanlar için imal edilen ve bugüne ulaşmış Antik Mısır angareblerinin çoğu metal, fildişi, ahşap[379] gibi maddelerden üretilirken karyolaların ayakları ise altın ve gümüş gibi

[374] Gaston Maspero, *Manual of Egyptian Archælogy and Guide to the Study Antiquities in Egypt*, 6th English Edition, Agnes Sophia Johns (tr.), London: H. Grevel and Co., 1914, s.317.
[375] Maspero, *a.g.e.*, s.317.
[376] Birgit Jerbi, "The 'Angarêb' in Northern Sudan: More Than Just a Bed", Medische Antropologie, 18/1, 2006, s.61.
[377] Carlano & Sumberg, *a.g.e.*, s.36.
[378] Demirarslan, *a.g.m.*, s.862.
[379] Judith Miller, *Furniture: World Styles From Classical to Contemporary*, London: A Dorling Kindersley Book, 2005, s.20.

değerli madenlerden yapılmış, ceylan, boğa, aslan, kedi gibi hayvan bacaklarının ve patilerinin görüntüsüne sahip olurken[380] yüzey üzerindeki altın ve gümüş kaplamaların varlığı[381] sayesinde kişinin ihtişamı ve yüceliği vurgulanmıştır.

Klasik angareblerde yastık amacıyla kullanılan herhangi bir yatak başlığı ya da yükselti görülmez ancak yatağın genel simetrisi başın koyulacağı kısmın ayakların denk geleceği yere göre daha yüksek yani eğimli olarak ayarlanmıştır.[382] Yatağın baş kısmında kafayı yataktan yüksekte tutacak takoza benzer, uçları kısa kesilmiş hilal şeklinde dayanakların kullanılmıştır.[383] Yerde uyuyan sıradan insanlar ise yastık olarak başı yerden daha yüksekte tutan, ahşap veya fildişi gibi maddelerden elde edilen takoza benzer, uçları kısa hilal şeklinde ürünler kullanmıştır.[384] Bu yastıklar, kişilerin boynunun terlemesini engelliyor, bazı sürüngen ve böceklere karşı kafayı bir nebze ulaşılamayacak konuma yükseltiyordu. Bahsedilen yastıklarda hastalıklara yakalanmayı önlemek ve kabus görmeyi engellemek amacıyla çeşitli büyüler yer alıyordu.[385] Ayrıca bu yastıklar, cenaze törenlerinde yataklara yatırılan ölülerin başlarını destekleyici olarak kullanılıyordu.[386]

2.3.4. Antik Çin Yatakları: Kang

Çinlilerin en eski yatakları, *Huoqiang* adıyla bilinmektedir. Bu yatak sisteminin temel ve basit mantığı, açık bir alanda ateş yaktıktan sonra bu alanın temizlenmesi ve ardından üzerinde yatmak şeklindeydi.[387] İlerleyen yıllarda ise Çinliler, yerden yükseltilmiş en eski yataklarını bu geleneğe yakın bir metotla oluşturmuşlardı. Batı kültüründe yaygın şekilde mevcut olan ısınma sistemleri ve uyku platformlarının ayrı ayrı kullanımından ziyade Çin kültüründe iki olgunun birleştirildiği yekpare bir durum mevcuttu.[388]

---

[380] Robbie G. Blakemore, *History of Interior Design Furniture: From Ancient Egypt to Nineteenth-Century Europe*, Toronto: John Wiley & Sons, 1997, s.21.
[381] Miller, *a.g.e.*, 2005, s.21.
[382] Maspero, *a.g.e.*, s.327.
[383] Barbara O'Neill, "Sleep and the Sleeping in Ancient Egypt", *Egyptological Open Archive e-Journal*, Edition 5, April 2012, s.3. url: http://lancastrian.net/kemet/2012/04/03/sleep-and-the-sleeping-in-ancient-egypt-8146 (26 Ocak 2024 tarihinde erişilmiştir.)
[384] Demirarslan, *a.g.m.*, s.863.
[385] O'Neill, *a.g.m.*, s.3.
[386] O'Neill, *a.g.m.*, s.2.
[387] Demirarslan, *a.g.m.*, s.861.
[388] Zhi Zhuang et al., "Chinese Kang as a Domestic Heating System in Rural Northern-China – A Review", *Energy and Buildings*, 41/1, 2009 January, s.111.

Özellikle Çin'in soğuk olan kuzey kesimlerindeki evleri ısıtmak için kullanılan sistemin, konut içerisinde geçtiği yerlerin üzerine, yükseltilmiş bir platform inşa etmek yoluyla elde edilen *kang* ismindeki yatakların[389] kullanımı, Çin kültüründe ilk gelişmiş yataklara geçişi temsil ediyordu. Genelde kerpiç, tuğla ya da taştan imal edilmiş bu yatakların altından geçen ısıtma sistemi sayesinde 40˚C'ye kadar ısınabilen kanglar[390] bazen ahşaptan da imal edilebiliyordu.[391]

Görsel 8: Günümüzde, Asya ülkelerinin kırsal bölgelerinde kang kullanımı.
url: https://www.thedaobums.com/topic/48985-tlud-aka-chinese-burner-as-kang-bed-stoves-as-daoist-neidan-alchemy/ (21 Temmuz 2025 tarihinde erişilmiştir.)

2004 yılında, Çin Tarım Bakanlığı'nın verilerine göre 66,85 milyon kang hâla kullanımdaydı ve yaklaşık 175 milyon kişinin kang kullandığı düşünülüyordu.[392] Tüm bu gelişmelere rağmen Çin tarihinde ve kültüründe, bugünkü anlamıyla yalnızca uyumak için kullanılan bir "yatak" olgusunun pek var olmadığı kabul edilebilir çünkü bu toplumda yataklar daima birden çok fonksiyon ile hizmet görmüştür.[393] Boyut ve enlerine göre en

[389] Qinghua Guo, "The Chinese Domestic Architectural Heating-System [Kang]: Origins, Applications and Techniques", *Architectural History*, Vol.45, 2002, s.32.
[390] Guo, *a.g.m.*, s.32.
[391] Sarah Handler, *Austere Luminosity of Chinese Classical-Furniture*, 1st Edition, California: University of California Press, 2001, s.24.
[392] Zhuang et al., *a.g.m.*, s.111.
[393] Carlano & Sumberg, *a.g.e.*, s.34.
*Modern dünyada *Go* adıyla bilinen, tahta üzerinde oynanan çok eski bir Çin oyunu.

az üç farklı türü olduğu düşünülen kangların uyumak dışındaki bazı işlevleri arasında üzerinde *weiqi** gibi oyunlar oynanabilecek geniş bir alan oluşturmak[394], geniş ailelere sosyalleşme adına yaşam alanı sunmak[395] bulunuyordu. Kangların ateşini beslemek için kırsal bölgelerde saman gibi yakacaklar kullanılırken gelişmiş şehirlerde kömür çeşitleri kullanılıyordu.[396] İlaveten, kangların zemini hasır, şilte ya da kilimlerle kaplıydı ve gizliliği sağlaması için kullanılacak olan perdelerle çevriliydi.[397]

2.3.5. Antik Yunan Yatakları: Klinē

Antik Yunan mobilya kültürü, büyük ölçüde Mısır mobilya kültüründen etkilenirken Yunan mobilyacılığı, Mısır mobilyalarına kendi yorumunu katmıştır. Özellikle Mısır mobilyalarının sert yapısı ve pek estetik olmayan kaba görünüşü, Antik Yunan'da yerini çok daha zarif tasarımlara ve konforu merkeze alan yeni yorumlamalara bırakmıştır.[398] Mobilyaların üretiminde gözetilen insan vücudunun şekline uyarlama tekniği yeni bir anlayışı yansırken Yunan coğrafyasının kereste bakımından zenginliği ürünlerde gelişimi sağlayan başka bir unsurdu.[399]

Antik Yunan'da yatakları incelediğimizde imal edilen yatakların günümüzdeki formuna yavaş yavaş yaklaştığı görülmektedir. Bu devirde yataklar çoğunlukla tunç, demir, ağaç, mermer ve taş gibi maddelerden yapılıyor, üzerlerinde battaniye, yatak örtüsü, yastıklar yer alıyordu.[400] Antik Yunan yatakları için *klinē* adında özel bir isimlendirme mevcuttu ve bu klinēler gündüzleri koltuk gibi kullanılırken geceleri ise üzerinde uyunan yataklar olarak hizmet görüyordu.[401]

Klinē kelimesinin Yunanca etimolojik kökeni incelendiğinde *klino* kökünden geldiği görülür ve bu kelime de Türkçeye "yaslanmaya imkân tanıyan" olarak çevrilebilir.[402] Bu yatakların yapımında gözetilen temel unsurun konforu sağlamak olduğu göz önüne

[394] Handler, *a.g.e.*, s.165.
[395] Handler, *a.g.e.*, s.166.
[396] Handler, *a.g.e.*, s.166.
[397] Handler, *a.g.e.*, s.167.
[398] Vasiliki Kamperidou & Vasileios Vasileiou, "Ancient Greek Furniture: Source of Inspiration for the Designers and Manufacturers of Modern Times, *Proceedings of the XXVIth International Conference Research for Furniture Industry*, Poland: Poznan, September 2013, ss.56-57.
[399] Kamperidou & Vasileiou, *a.g.s.*, s.57.
[400] Atakan Pekyaman, "Eski Yunan Mobilyaları", (Lisans Tezi), *İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya ve Klasik Arkeoloji Bölümü*, 1982, s.26.
[401] Robert Garland, *Daily Life of the Ancient Greeks*, 2nd Edition, London: Greenwood Press, 2014, s.131.
[402] Kamperidou & Vasileiou, *a.g.s.*, s.59.

alındığında, bireylerin klinēlerde doğrulunca bedenlerini dayamasını sağlayacak yatak başlıklarının eklenmesi[403] kelimenin anlamını anlaşılır hale getirmektedir. Bahsedilen yataklar, günümüzdeki formuna yaklaşmasının yanı sıra çok fonksiyonlu işlev görme özelliğini arttırarak devam ettirmiştir. Yunanların, antik devirlerde yataklarını uyumak ve dinlenmek gibi temel işlevlerinin yanında yemek yeme işini gerçekleştirmek amacıyla da kullandığı bilinmektedir.[404]

Elde edilen bilgilere göre Antik Yunan kültüründe yalnızca uyumak için imal edilmiş ve adlandırılmış bir yatak yoktur. Hatta klinēlerin bir yatak kavramını tanımlamaktan ziyade bu türü kapsayıcı manada bir adlandırma olduğu kabul edilebilir. Ayrıca ölen kişilerin bedenlerinin mezarlığa yerleştirilmesi için klinēler kullanıldığı da görülmüştür.[405] Özellikle erkeklerin temel gündelik sosyalleşme faaliyetlerinden biri olarak bilinen *symposion* adındaki eğlencelerde bireylerin, klinēlerde uzanarak şarap içtikleri, dans ettikleri, şiir okudukları, sohbet ettikleri ve çeşitli şekillerde eğlendikleri görülüyordu.[406] Symposion esnasında klinē üzerine uzanan bireyler ağırlıklarını bedenlerinin sol tarafına veriyor ve sağ ellerini, klinēlerin önünde bulunan masaların üzerindeki yiyecekleri ve içecekleri tüketmek için kullanıyordu.[407]

Görsel 9: 1968 yılında Paestum'da keşfedilen *Tomb of Diver*'da symposium esnasında klinē üzerinde uzanan insanlar.
url: https://www.brown.edu/Departments/Joukowsky_Institute/courses/greekpast/4716.html
(21 Temmuz 2025 tarihinde erişilmiştir.)

[403] Kamperidou & Vasileiou, *a.g.s.*, s.59.
[404] Pekyaman, *a.g.t.*, s.26.
[405] Dimitra Andrianou, *The Furniture and Furnishings of Ancient Greek Houses and Tombs*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, s.32.
[406] Mark D. Stansbury-O'Donnell, *A History of Greek Art*, New Jersey: Wiley-Blackwell, 2015, s.15.
[407] Stansbury-O'Donnell, *a.g.e.*, s.119.

Klasik ve varlıklı bir kişiye ait klinēnin üzerine çeşitli örtüler ve yastıklar gibi yaygın ancak pahalı olan tekstil ürünleri yerleştiriliyordu.[408] Blanck'ten edindiğimiz bilgiye göre söz konusu tekstil ürünleri arasında klinēlerin üzerine yerleştirilen yastık ve döşek işlevini gören *knephallon*, yatak örtüsü olarak kullanılan *tapes*, günlük kullanımda klinē üzerine yerleştirilen daha basit ve değersiz minderler olan *psiathos* bulunuyordu.[409] Symposion esnasında klinēlerde uzanmak, varsıl bireylere özel bir ayrıcalık iken klinē kullanımında gözetilen diğer ayrıcalık erkek olmaktı. Kantas & Gnoni, ortak çalışmalarında kadınların Symposion esnasında servis yapmakla yükümlü olduklarını, yalnızca gece olduğunda odalarında bu yataklar üzerinde uyuyabildiklerini söylerken Platon'dan şu cümleyi aktarıyorlar: "*Klinēde yalnızca erkekler ve fahişeler uzanabilir.*"[410] Blanck ise eserinde gündelik hayatta mevcut olan klinē kullanımı hakkında bazı bilgiler verir. Yemek esnasında kadının klinē üzerine yalnızca oturmakla yetindiğini, erkeğin ise yemek esnasında klinēye uzanma ayrıcalığına sahip olduğunu bildirir.[411]

Günümüzdeki yataklara form olarak benzeyen klinēlerin kullanımının varsıl bir gruba, en azından şehirli ve ortalama seviyede gelire sahip sınıfa özgü olduğu görülmektedir. Ekonomik yönden daha kısıtlı gruplar için uyunacak yer ve alan her devirde olduğu gibi ya samanlarla veya kuru otlarla hazırlanmış bir zemin ya da klinēye benzer ancak ondan çok daha alçak seviyede yüksekliğe sahip sazdan ve hasırdan imal edilmiş yataklardı.[412]

Çok fonksiyonlu klinēler, görevlerinden birini de *prothesis* olarak bilinen cenazenin sergilenmesi esnasında yerine getirmiştir. Antik Yunan'da ölen kişilerin cansız bedenleri klinēler üzerine yerleştirilen tabutlara koyularak cenaze törenleri gerçekleştirilmiştir.[413] Nannini, klinē üzerinde cenaze töreni gerçekleştirmenin üzerinde uyumaktan daha eski bir gelenek olduğunu dile getirmiştir.[414]

---

[408] Neslihan Hacıahmetoğlu, "Mobilyalar: Günlük Yaşamın Sessiz Tanıkları", *Arkeo Duvar (Sayı 19): Ağacın Sırrı İnsanın Sırdaşı Mobilyalar*, Nuray Pehlivan (ed.), Haziran 2024, s.33.
[409] Hornst Blanck, *Eski Yunan ve Roma'da Yaşam*, İslam Tanrıkut (çev.), İstanbul: Arion Yayınevi, 1999, s.57.
[410] Dimitrios Kantas & Valentina Gnoni, "Sleep in Ancient Greece and Rome", https://aasm.org/sleep-in-ancient-greece-and-rome/ (19 Mart 2025 tarihinde erişilmiştir.)
[411] Blanck, *a.g.e.*, s.55.
[412] Michael Lahanas, "Häuser und Möbel im antiken Griechenland Part 1", *Furniture and Greek House*, https://www.hellenicaworld.com/Greece/Ancient/en/Furniture.html (19 Mart 2025 tarihinde erişilmiştir.)
[413] Blanck, *a.g.e.*, s.176.
[414] Simonetta Nannini, "Symposion", *Antik Yunan*, Umberto Eco (ed.), Leyla Tonguç Basmacı (çev.), İstanbul: Alfa Yayıncılık, 4. Baskı, 2021, s.463.

2.3.6. Hitit Yatakları

Anadolu'da yaşamış medeniyetler arasında önemli bir yer tutan Hititlerin yataklara çok yabancı olmadığı görülür. Hitit kralı III. Hattušili'nin, meşhur *Kadeş Barışı*'nın muhatabı olan II. Ramses'e gönderdiği hediyeler arasında altın süslemeli abanoz ağacından yapılmış bir yatak bulunur.[415] Krallar arası böyle bir hediyeleşmenin doğal olarak elit seviyede bir zanaatkarlık tekniği ve süsleme ustalığı gerektirmesi beklenir. Ayrıca yatak ve yatakla ilgili kelimelerin varlığı da yine bu mobilyaların kullanımının yaygınlığını gösterir. Örneğin yatak kelimesini karşılayan *šašta*, yatak odasını karşılayan *tunnakeššar*, yatak ayağını karşılayan *padumma* ve yatak çarşafını karşılayan *lakkušanzani* gibi[416] sözcüklerin varlığı bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Hitit yatakları hakkında elimizdeki bir diğer bilgi ise bu yatakların soylularla birlikte –en azından krallarla birlikte– mezarlara gömüldükleridir. Baughan, cenaze yataklarını konu aldığı çalışmasında Boğazköy'de bulunan yazıtta ölmüş bir Hitit kralı veya kraliçenin cenaze töreninde yakılan bedeninin Yunan tipi klinē yatağa yatırıldığından bahseder.[417]

Hititlerde yatakların tıpkı Yunan symposionları ve Roma conviviumları gibi ziyafetlerde de kullanıldığı görülür. Neo-Hitit Devri'ne tarihlenen ve Kululu/Kaltepe'de yer alan bir mezar stelindeki metinde şöyle bir yazı bulunur: "*Ben, Güneş'in kutsadığı Prens Panunis…Yatağımda yiyip içerken öldüm.*"[418] Prens'in stelde bahsettiği yatak, Hawkins tarafından birebir kopya edilmiş çizim şeklinde sunulmuştur.[419] Bahsedilen yatak, aşina olduğumuz dikdörtgen formda, muhtemelen bir yastık dayama başlığı ile simetrik gözüken ayaklarla yerden yükseltilmiş şekildedir. Ayrıca bu iki ayak arasında ayakları birbirine bağlayan bir germe görülür.

Kaplan ise çalışmasında, Maraş stelinde görülen ve elinde iğ ile betimlenmiş bulunan kadın kabartmasının aile, ev, evlilik gibi kurumları temsil ettiğini ileri sürmektedir. Bu

---

[415] Trevor Bryce, *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East: The Royal Correspondence of the Late Bronze Age*, London: Routledge, 2003, s.97.
[416] Ahmet Ünal, *Hititçe-Türkçe - Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat, 2016, s.870.
[417] Elizabeth P. Baughan, *Couched in Death: Klinai and Identity in Anatolia and Beyond*, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 2013, s.195.
[418] J.D. Hawkins, "Late Hittite Funerary Monuments", *Death in Mesopotomia: Papers Read at the XXVIe Rencontre Assyrilogique Internationale*, Bendt Alster (ed.), Mesopotamia, Copenhagen Studies in Assyriology, Vol.8, Copenhagen: Akademisk Forlag, 1980, s.220.
[419] Hawkins, *a.g.e.*, s.218.

kabartmadan yola çıkarak yatağın yalnızca ziyafet ve eğlencelerde hizmet etmediğini ve evcil bir anlamı olduğunu da dile getirir.[420]

2.3.7. Antik Pers Yatakları (Akhamenid İmparatorluğu)

Günümüz İran coğrafyasının antik zamanlardaki sakinleri ve ataları olarak kabul edilen Persler, saray yaşamlarının ihtişamının yansıtıcısı olarak gördükleri mobilyaları kullanım tarzı ve sanat üslubu ile çalışmamız bağlamında özel bir yer teşkil eder. Bu doğrultuda saray mobilyalarının bir elemanı olan yataklar, söz konusu ihtişam ve görkemden nasibini almıştır. M.Ö. 6. yüzyıl dolaylarında Akhamenid Krallığının kurucusu *Büyük Kyros*, Büyük İskender'den yaklaşık 300 yıl sonra, onun rotasını tam tersi şekilde değiştirerek Doğu'dan Batı'ya yolculuğunu başlattı. Bu ilerleyiş sonucunda Kyros, Lidya Krallığı'na son verip Batı Anadolu'ya kadar olan toprakların yeni sahibi olurken ardından gelenler ise daha kuzeyde Balkanlara hatta Atina'ya kadar varıyordu.[421] Bu uzun yolculuklar esnasında Persler elbette kendi yorumlarıyla zenginleştirdikleri zengin ve görkemli mobilya kültürlerini yanlarında taşıyorlardı. Herodot, M.Ö. 479 yılına tarihlenen *Platea Muharebesi*'nde Yunanlar tarafından mağlup edilip öldürülen Pers Başkomutanı Mardonios'un çadırındaki mobilyaları şöyle anlatıyor:

"*[Pausanias]…Mardonios'un peşinde sürüklediği bunca şeye, altın ve gümüş takımlara, parlak renkli duvar örtülerine bakmış bakmış ve Pers ekmekçilerine ve aşçılara Mardonios'a hazırladıkları gibi bir sofra hazırlamalarını emretmiş. Emri yerine getirmişler ve Pausanias altın ve gümüşlerle bezeli sofra yataklarını, yastıklarını, gene altın ve gümüş kakmalı sofra takımlarını, masaları seyretmiş; önüne serilen yemeklere şaşakalmış…*"[422]

Yunan birliğinin komutanı Pausanias, Pers mevkidaşının çadırında bulunan ve yalnızca taşınabilir olan mobilyaların ihtişamı karşısında hayranlığını gizleyememiş görünüyor. Şüphesiz bundan çok daha fazlası Pers saraylarının her köşesini süslüyor ve I. Xerxes'in kudretini yansıtıyordu.

---

[420] Kaplan, *a.g.m.*, s.59.
[421] Çiçek Karaöz, "Krallara Layık Pers Mobilyaları", *Arkeo Duvar (Sayı 19): Ağacın Sırrı İnsanın Sırdaşı Mobilyalar*, Nuray Pehlivan (ed.), Haziran 2024, s.126.
[422] Herodotos, *Tarih*, Müntekim Ökmen (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Basım, 2006, s.726.

Pers yataklarının etkileyiciliğini anlatmak yalnızca Herodot ile sınırlı kalmadı. Bizzat Eski Ahit'te, I. Xerxes'in Grek seferine çıkmadan önce Susa kentinde kurmaylarına ve halka verdiği büyük ziyafette avluya çıkartılan gösterişli Pers yatakları tasvir ediliyordu: "*...Somaki taşı, beyaz mermer, sedef ve siyah mermerden yapılmış döşeme üzerinde ise altından ve gümüşten divanlar bulunuyordu.*"[423] Tam 180 gün süren bu ziyafet[424] açık bir şekilde Pers iktidarının kudretini ve krallığın ihtişamını sergileme tutkusunu gözler önüne seriyordu. Bu mesaj, halka diğer birçok nesnenin yanında yataklar ile sunuluyordu.

I. Xerxes öldükten sonra yerine geçen oğlu I. Artaxerxes de kraliyetin yataklar konusundaki gösterişini devam ettirmekte çekimser davranmamış görünüyor. Athenaeus, ünlü *Deipnosophists* adlı eserinde I. Artaxerxes'in, Atina ile Perepolis arasında elçilik görevinde bulunan *Timagoras* ya da *Gortinyalı Entimus* isimli elçiye verilen hediyelerden bahseder:

"*Ona güzel ve kocaman bir çadır, gümüş ayaklı bir divan ve bunun yanında pahalı yatak örtüleri hediye etti. Ayrıca Yunanların yatak hazırlamayı bilmediklerini söyleyerek bu işle görevli bir hizmetçiyi de hizmetine verdi.*"[425]

I. Artaxerxes'in, Yunanları yatak yapmayı bilmemekle aşağılaması da kuşkusuz Pers saray kültüründe var olan ve yeni ortaya çıkmış bir geleneğe dayanıyordu. Çünkü yine aynı eserde Perslerin, yatakların daima düzenli ve hazır tutulması için hizmetli görevlendiren ilk medeniyet olduğundan söz ediliyor.[426] Böylelikle "yatak yapmak" Pers sarayında kurumsal ve maaşlı bir iş haline gelmişti.

Bütün bu olgular incelendiğinde Akhamenidler döneminde yatakların artık basit mobilyalardan, hükümdarlık alametini ve iktidarın kudretini simgeleyen ögelere dönüştüğünü söylemek mümkündür. Mezar odalarında bulunan eşyalara bakıldığında da kralların yalnızca yaşarken değil öldüklerinde de ihtişamlı yataklarını yanlarından ayırmadıkları görülür. Strabon, İskender Seferleri esnasında ona eşlik eden ve kurucu kral Büyük Kyros'un Pasargad'taki mezarını tamir eden Aristobulus'tan şunları aktarır:

---

[423] *Kutsal Kitap – Yeni Dünya Çevirisi*, (New York: Watchtower Bible and Tract Society, 2019), Est.1:6.
[424] Est.1:4.
[425] Charles Duke Younge (tr.), *The Deipnosophists or Banquet of The Learned of Athenaeus*, London: Henry George Bown, 1854, s.79.
[426] Athenaeus, *a.g.e.*, s.79.

"*[Aristobulus]… İskender'in emriyle mezarı (iç odaları) dekore etti. Burada altından bir yatak, üstünde bardaklar olan bir masa, altın bir tabut, değerli taşlarla süslenmiş çok miktarda giysi ve elbise görmüştü. Bu nesnelere ilk ziyaretinde rastlamıştı, bir sonraki ziyaretinde ise mezar soyulmuştu.*"[427]

Ölü mezarları ve klinēleri birlikte değerlendirdiği önemli çalışmasında Baughan, bu olgunun gerçekliğini irdelerken Kyros'un büyük ihtimalle bu klinē üzerine yatırılmamış olduğunu dile getirse de Kyros'un mezar odasında bir klinē olduğunu kabul eder.[428]

Mezarlara, yatak da dahil olmak üzere kişinin dünyada kullandığı çeşitli eşyalar koymak hem Mezopotamya'da hem de Mısır'da var olan, ölümden sonraki hayatta insanın eşyalarıyla dirileceği kadim bir inanca dayanır. Bu kadim inanç ile Kyros ve seleflerinin bağlı olduğu Zerdüşt dinindeki ahiret inancı arasında kümülatif bir kültürel bağ kurulduğunda bu durum daha fazla anlam kazanır.

Gündelik hayat ve daha alt tabakanın sıradan yaşamı için elimizde fazla bilgi bulunmaması sebebiyle konu hakkındaki görüşler tahminlere ve bazı çıkarımlara dayanır. Bu çıkarımlardan en önemlisi, yatakların ahşap ev mobilyalarına dönüştüğü *Kaçar Hanedanlığı* ve *Pehlevi* iktidarına kadar İran halkının yere serilen minder veya döşekler üzerinde uyudukları düşüncesidir.[429]

Sonuç olarak, Antik Mısır ve Mezopotamya'da mevcut olan mobilya kültürlerinden beslenerek kendi yorumlamaları ve kültürleriyle bu mobilyalara yeni değerler kazandıran Persler, gittikleri bölgelerde olan yatak kültürlerinde büyük değişimlere sebep olmuş görünüyor. Özellikle Anadolu'da yarattıkları etkinin yansımaları Yunan topraklarına kadar ulaşmış ve en başta, ziyafet-şölen törenlerinde kullandıkları gösterişli yatakları bu coğrafyalarda aynen kullanım açısından etkilemişlerdir. Yatakların maddi değerlerindeki artışın yanı sıra yönetici-soylu kesimde iktidarın güç temsillerinde bir ikon olarak sunumu da Pers etkisiyle gerçekleşmiştir.

[427] W. Falconer (tr.), *The Geography of Strabo*, London: Henry G. Bohn, Vol. 3/3, 1857, s.133.
[428] Baughan, *a.g.e.*, s.182.
[429] Karaöz, *a.g.m.*, s.128.

2.3.8. Antik Asur Yatakları

Mobilyacılıkta ve bizim açımızdan yataklar konusunda önemli bir evreyi de Antik Asur dönemi teşkil eder. Onların önemini ve sanattaki inceliklerini vurgulayan tanımlama Foley tarafından şöyle dile getirilmiştir: "*savaşlarda fatih, sanatta uysal öğrenciler.*"[430]

Foley, Asurluları yalnızca Babil topraklarını ele geçirmekte ve onları yenmekte başarı sağlamaları sebebiyle "fatih" olarak tanımlamaz. Bilinen yaygın kanıya göre başarılı bir askeri teşkilatı olan Asurlular, Babil topraklarını ele geçirmelerini bu duruma borçludur. Ancak bunun yanında dönemi için ileri sayılabilecek derecede medeniyet inşa etmeyi başaran Babil'den sanat konusunda birçok şey öğrendiler ve onların geleneklerini devam ettirdiler. Bu devamlılığa kanıt olarak gösterilebilecek temel olgu, muhtemelen diğer tüm mobilyaların ham maddeleri olan abanoz, sedir ağacı ve fildişi gibi maddelerden yapılan yatakların[431] aslan pençesi ve boğa toynağı süslemeli ayaklarla yükseltilen Babil mirası olarak Asur mobilyacılığına eklemlenmesidir.[432]

Boyla, Asur yataklarının oldukça hantal mobilyalar olduğunu söylerken Asurbanipal'in yataklı gezilerinde düşmemesi için yatağa çeşitli halatlarla bağlandığını dile getirir.[433] *British Museum*'da bulunan "*Garden Party*/*Banquet Scene*" isimli rölyef incelendiğinde Asurbanipal'in belinden geçen kalın halatlar görülebilir.[434] Bu rölyefte eşiyle birlikte muhtemelen bir bahçe sefası esnasında resmedilen Asurbanipal yerden oldukça yüksek seviyede bir yatak üzerinde uzanarak kadeh şeklinde bir eşyadan içecek içmektedir. Eşi de tam dibindeki bir oturak üzerinde, yine elinde içecekle tasvir edilmiştir. Önlerinde ise ziyafet sahnelerinin vazgeçilmez eşyası olan masa bulunmaktadır. Hizmetliler tarafından ağaç yapraklarıyla serinletilen Asurbanipal'in sol kolunu bir dayanak üzerine yaslayarak anın tadını çıkardığı görülmektedir.

---

[430] Edwin Foley, *The Book of Decorative Furniture: Its Form, Colour & History*, New York: G. P. Putnam's Sons, 1911, Vol 1/2, s.8.
[431] Foley, *a.g.e.*, s.10.
[432] Foley, *a.g.e.*, s.9.
[433] Oya Boyla, *Mobilya Tarihi*, İstanbul: Cinius Yayınları, 2012, s.18.
[434] Hormuzd Rassam et al. (exc.), *Garden Party/ The Banquet Scene*, The Trustees of British Museum, Museum No.124920. url: https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1856-0909-53 (28 Mart 2025 tarihinde erişilmiştir.)

Görsel 10: Asurbanipal ve eşini bir ziyafet sahnesinde gösteren rölyef.
url: https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1856-0909-53
(21 Temmuz 2025 tarihinde erişilmiştir.)

Bu sahnedeki ögeler klasik bir ziyafet sofrasında bulunan tüm unsurları içerirken yatağın varlığı, bize bu mobilyanın ziyafet anlarında kullanımının Asurlara kadar gidebildiğini göstermektedir. Ancak şanslıyız ki elimizdeki veriler yalnızca bununla sınırlı değildir. Bizzat kralın kendisi tarafından yazdırılan tabletlerde yataklara verilen önem ve süslemelerden söz edilir:

"*Ustalıkla, çok dayanıklı ve kıymetli bir ağaç olan musukkannu'dan bir yatak yaptım. Bu yatak, değerli taşlar ve altınla süslüydü. Bu yatağı, Tanrı Marduk ile Zarpanītu'nun ilk gece zevkini tadacakları düğün yatağı olarak yaptım.*"[435]

İlk bakışta basit bir sunak adağının cümleleri olarak görülebilecek metin, satır aralarında bazı ipuçları gizlemektedir. Öncelikle Asur işçiliği, bir mobilya imal etmek için kullanılacak dayanıklı ağaçları tanımaktadır. Bunun yanı sıra yatak süslemelerinin altın ve değerli taşlarla yapılması, süslemecilik sanatının gelişmişliğini vurgularken tanrıların düğünün ardından ilk gecesini bir yatak üzerinde geçireceği söylemi, Asurluların yataklar üzerinde gerçekleşen cinsel eylemler düşüncesine adapte olduğunu gösterir.

Özellikle M.Ö. 2000'li yıllara gelindiğinde Mezopotamya coğrafyasına hakim olan Asurlu kralların ticaretin gelişmesi için tüccarlara ve girişimcilere büyük desteklerde bulundukları bilinmektedir.[436] Bu destekler ve teşviklerle birlikte Asurlu tüccarlar yönünü

[435] Royal Inscriptions of Assyria Online, Asurbanipal [318], Asurbanipal 10, i46, Kouyunjik/Nineveh, *The Open Richly Annotated Cuneiform Corpus*. url: https://oracc.museum.upenn.edu/riao/Q003709. (1 Nisan 2025 tarihinde erişilmiştir.)
[436] Metin Alparslan, "*Ünite:2 Yazılı (Tarih) Sürecin Başlangıcı*", Eski Anadolu Tarihi, Kemalettin Köroğlu (ed.), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2011, ss.25-26.

hammadde bakımından zengin olan Anadolu'ya çevirmiştir.[437] Burada ticari amaçla yerleşmeye başlayan Asurlu tüccarlar, bölge ticaretini canlandıran *karum* adında merkezlerin kurulmasına ön ayak olurken[438] Asurlu tüccarların kurdukları merkezlerin gelişmesi ve ticari hayatın canlılığı sebebiyle bu dönem Anadolu'da *Asur Ticaret Kolonileri Çağı* olarak adlandırıldı.[439]

Asurlu tüccarlar, Anadolu'da gerçekleştirdikleri ticaret sayesinde değerli hammaddeyi Mezopotamya'ya taşırken geldikleri yörenin emtiasını ve kültürünü de Anadolu'ya getirdiler. Taşınan kültürel ögeler arasında ev içi yaşamın ögesi olan mobilyalar ve yataklar da bulunuyordu. Tüccarlara teşvik ve destek veren Erken Dönem Asur İmparatorluğu, Babil ve Sümer kültürleri* üzerine inşa edilmesi sebebiyle birçok alanda bu kültürlerden izler taşır. Asurluların, her alanda olduğu gibi imal edilen mobilyalarda da, mobilya kültürünü ve yatakları oldukça iyi tanıyan bu iki medeniyetten beslenmiş olması beklenir. Çünkü Mezopotamya coğrafyası ve uygarlıkları, birbirinden açıkça etkilenen sentez bir anlayışın ürünüdür. Bu durumu kanıtlayan bir çalışmada Babil mobilyalarının Asur kralları tarafından da önem verilerek kullanıldığı dile getirilir:

"*Asur kralları da yataklarda dinlenirken tasvir edilir. Kanepelerin ayakları, oyma fildişi süslemeler ve pencere benzeri bir çerçevede tasvir edilen kadın figürleri ve yatmakta olan aslanları gösteren küçük panellerle süslenmişti. Ayaklar, daralan koni şeklindeydi.*"[440]

Sonuç olarak düşüncemiz, Anadolu'ya yayılan yatak imal tekniklerinin ve süslemelerinin, özellikle de yatak üstünde ziyafet geleneği ve yatak içeren mezar anlayışının Asurlular aracılığıyla ulaştığıdır. Bahsedilen kültürel rotanın başlangıcı Mısır olup, oradan Mısır'a, ardından Mezopotamya'ya ulaşmıştır. Yataklar, Mezopotamya durağının Babil evresinde çeşitli yorumlar kazanarak bu coğrafyada Babillerin ardılları olan Asurlular aracılığıyla

[437] Alparslan, *a.g.e.*, s.26.
[438] Alparslan, *a.g.e.*, s.26.
[439] Alparslan, *a.g.e.*, s.26.
[440] Nemej-Nejat & Karen Rhea, *Daily Life in Ancient Mesopotamia*, London: Greenwood Press "Daily Life Through History" Series, 1998, s.124.
*Mobilyalar ve yataklar bakımından Babil ve Sümer uygarlıkları, özel bir dönemi ve spesifik bir işçiliği içermediği için çalışmamızda değinilmesi uygun görülmemiştir. Özellikle Mısır için geçerli olan çoğu teknik bu uygarlıklarda da benzer tiplemeleri içerir. Tipik Mezopotamya evleri ve yatakları hakkında biraz daha detaylı bilgiler için bkz.: Georges Contenau, *Everyday Life in Babylon and Assyria*, London: Edward Arnold, 1954, ss.25-32.; Stephen Bartman, *Handbook to Life in Ancient Mesopotamia*, New York: Facts on File, 2003, ss.285-288.; Elizabeth Simpson, "Furniture in Ancient Western Asia", *Civilizations of the Ancient Near East*, Jack M. Sasson (ed.), New York: Charles Scribner's Sons, 1995, ss.1647-1671.

Anadolu Ticaret Kolonileri döneminde Anadolu coğrafyasına ulaşmıştır. Anadolu'ya ulaşan yatak imal geleneği ve anlayışı, Lidya kıyılarındaki etkileşimlerle birlikte Yunan kültürüne sızmış, ardından Roma İmparatorluğu'nda geri döndürülemez ve daha yoğun şekillerde kendine yer bulmuştur.

2.3.9. Antik Roma Yatakları: Lectus

Roma yatakları büyük ölçüde Yunan mobilyacılığının ve kültürünün mirasını devralan bir geleneğin ürünüdür.[441] Bu mirasın taşınmasında Etrüsklerin aracı olduğu, Yunan oturma mobilyası *klismos* ve yatakları klinē gibi birçok mobilyanın, onlar aracılığıyla Antik İtalya topraklarına girdiği bilinir.[442] Mimarlık alanındaki gelişmeler, zanaattaki ilerlemeler ve Roma İmparatorluğu'nun genel manadaki ihtişamı dışavurumu, özellikle üst kademedeki insanların evlerinde ve mobilyalarında kendine has Roma yorumunda vücut bulmuştur.

Roma yataklarını incelediğimizde, büyük ölçüde Antik Yunan'daki klinē örneği baz alınarak imal edilen ve Yunan klinēlerinden biçimsel manada büyük farklar göstermeyen yataklar görürüz. Bu yataklardaki en temel değişikliklerden biri ve belki de en önemlisi kendilerine Roma'da yeni isim olarak *lectus*'u almalarıdır.[443] Lectusların imal edildikleri malzemeler arasında ahşap[444] ve bronz bulunurken gümüş, altın, fildişinden yapılan süslemeler ile lectuslara ihtişam katılmıştır.[445]

Görsel 11: Roma İmparatoru Lucius Verus'a (M.Ö. 161-169) ait olduğu düşünülen bir lectus. **url:** https://www.metmuseum.org/art/collection/search/249232 (21 Temmuz 2025 tarihinde erişilmiştir.)

[441] Peter Namicev & Emilijia Shopova, "Comparative Analysis of Antique Furniture With Regard to the Scandinavian Design", *Journal of Process Management – New Technologies*, 6/2, 2018, s.24.
[442] Miller, *a.g.e.*, 2005, s.22.
[443] Yıldırım, *a.g.e.*, s.52.
[444] Hilary J. Deighton *Eski Roma Yaşantısında Bir Gün*, Hande Kökten Ersoy (çev.), İstanbul: Homer Kitabevi, 4. Baskı, 2016, s.20.
[445] Hacıahmetoğlu, *a.g.m.*, s.52.

Lectusların, baş ve ayak kısmına dayanak koyularak 2 yüzü kapatılmış olan klinēlerden bir diğer farkı 3 yüzünün çevrelenmiş olmasıdır. Birçok lectusa genel olarak konforu sağlaması ve yatan kişiye dayanak oluşturması amacıyla sırt dayama bölümü eklenmesi yeni bir olgu olarak karşımıza çıkar.[446] Yataktaki bu kapatılmış sırt dayama kısmı *pleteus* ismiyle bilinirken yatağın açık olan giriş kısmı ise *sponda* adını taşımaktadır.[447] Lectusların üzerine nakış işlemeli, renkli dokuma çarşaflar atılırken kullanan kişilerin zevkine göre ön kısımlara etek süslemeleri eklenmiştir.[448] Üst sınıflara ait yatakların ayak kısımlarında özellikle telkâri ve ahşap oymacılığı gibi sanatların inceliklerine rastlamak mümkünken[449] altın ve gümüşten yapılan ayak kaplama işçiliğinin ve kaplumbağa kabuğundan yapılan süslemelerin varlığı[450] ev sahibinin statüsünün açık bir nişanesi olarak kullanılmıştır.

Yunan geleneğine göre daha maliyetli ve daha büyük olan lectuslar[451] uyku amacıyla kullanılacaksa genelde tek kişilik olarak imal edilmiştir ve bir odada iki yatağın görülmesi oldukça nadirdir.[452] Şilteler, kişinin gelir seviyesine göre basit otlar, saman,[453] ve yün dolgulu olmuştur.[454] Roma lectuslarının, klinēlerden bir diğer önemli farkı da yerden yüksekliklerinin onlardan daha fazla olmasıdır. Öyle ki bu yataklara çıkmak için ev halkının zaman zaman çeşitli tabureler kullanması gerekmiştir.[455] Özellikle Roma'nın daha erken dönemlerinde yatakların çok daha basit ve gösterişsiz, hatta rahatlıktan yoksun mobilyalar olduğu dile getirilirken devletin Doğu'ya doğru genişlemesi ve bu topraklarda var olan Doğu tipi gösterişli tüketimin yataklara kadar sıçradığı ileri sürülmüştür.[456]

Roma evleri ve dolaylı olarak odalar hakkındaki bilgilerimiz o zamandan bugüne kalan birkaç antik kent ve yerleşim sayesinde birikmiştir. Bu antik kentler arasında bulunan *Ostia*, *Pompeii*, *Herculaneum*, *Campania* yerleşimleri geleneksel Roma evleri hakkında

---

[446] Blakemore, *a.g.e.*, s.57.
[447] William Smith, *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, 2nd Edition, Boston: Little, Brown and Company, 1859, s.674.
[448] Boyla, *a.g.e.*, s.20.
[449] Deighton, *a.g.e.*, s.21.
[450] Miller, *a.g.e.*, 2005, s.23.
[451] Miller, *a.g.e.*, 2005, s.23.
[452] Deighton, *a.g.e.*, ss.19-20.
[453] Deighton, *a.g.e.*, s.21.
[454] Alberto Angela, *A Day in the Life of Ancient Rome*, Gregory Conti (tr.), 3rd Print, New York: Europa Editions, 2009, s.42.
[455] Angela, *a.g.e.*, s.42.
[456] Smith, *a.g.e.*, s.674.

bilgi sahibi olmamıza büyük katkıda bulunmaktadır.[457] Zengin ya da orta sınıfa mensup klasik bir Roma evi *domus*'ta[458] görülen yatak odası *cubiculum/cubicula* adıyla bilinir. Standart bir yatak odası çok geniş olmamasının yanında yalnızca gece uykularının gerçekleştirildiği oda olma işlevini üstlenir. Ancak elbette zengin bireyler için çok geniş evler aynı zamanda çok büyük ve gösterişli odalar manasına geliyordu.[459] Daha küçük evlerde aile bireyleri için ayrı yatak odalarında ayrı ayrı uyuma lüksü ve ayrıcalığı bulunmuyordu. Ancak daha varlıklı bireylerin yaşamları göz önüne alındığında her bir aile ferdi, hatta karı ve koca için bile ayrı yatak odaları mevcuttu. Dönem hakkında yapılan çalışmalarda elde edilen bulgular, varsıl ailelerde eşlerin neredeyse tamamen ayrı uyuduklarını gösterir.[460] Birlikte uyumak genelde yeni evlenmiş çiftler için bir gereksinim gibiyken belirli bir süredir evli olanlar için konfor ve rahatlık, birliktelikten daha önemli bir durum olarak görülmektedir.[461]

Burada tekrarlamamız gereken bir durum söz konusudur. Yataklar, günümüzde yalnızca uyumak amacıyla kullanılan mobilyalar olarak algılansa da antik kullanım açısından yataklar çok fonksiyonlu mobilyalardır. Antik Roma'da yataklar, varlıklı ailelerde yalnızca aile fertlerinin geceleri uyumak için kullandığı ayrı birer mobilyadan ziyade her durum ve iş için farklı hizmetler sunmuştur. Bu hizmetleri gören yataklar arasında en temel olan, elbette uyumak için kullanılan *lectus cubicularis* iken üzerine uzanarak yemek yenilen *lectus triclinaris*, çalışmaların üzerinde yapıldığı *lectus lucubratorius*, hasta yatağı manasına gelen *lectus sperulatus* ve delilerin bağlandığı *lectus gyrgatus*[462]gibi çeşitler mevcuttu. İki kişinin aynı anda oturarak yemek yerken konfora ulaşmalarını sağlayan *biclinium*[463], cenaze törenlerinde ölülerin üzerine yatırıldığı *lectus funebris* ve ilk gece yatağı olarak bilinen *lectus genialis* diğer yatak isimleriydi.[464]

Akşam yemeği mutlaka Antik Yunan'da olduğu gibi yatak üzerinde uzanılarak yenirdi. Bu işin gerçekleştirilmesi için ayrılmış ve yataklarla dizayn edilmiş *triclinium* adında bir

[457] Laura Nissin, *Roman Sleep: Sleeping Areas and Sleeping Arrangements in the Roman House*, (Doctora Thesis), Helsinki: University of Helsinki 2016, s.14.
[458] Blanck, *a.g.e.*, s.68.
[459] Deighton, *a.g.e.*, s.21.
[460] Deighton, *a.g.e.*, ss.19-20.
[461] Angela, *a.g.e.*, s.43.
[462] Carlano & Sumberg, *a.g.e.*, s.34.
[463] Hacıahmetoğlu, *a.g.m.*, s.52.
[464] Smith, *a.g.e.*, s.674.

oda bulunmaktaydı.[465] Klasik bir tricliniumda şilte ve yastıklarla doldurulmuş, üzerinde 3 kişinin uzanabileceği, merkezdeki masanın 3 tarafını kuşatan U şeklinde 3 adet yatak bulunurdu.[466] Üzerine uzanılan *imus*, *medius*, *summus* adındaki bu 3 yemek yatağından hareketle triclinium ismini alan yataklar içinde bulunduğu odaya kendi ismini veriyordu.[467] Ayrıca triclinium odasında tıpkı Yunan symposionları gibi *convivium* denilen ziyafetler verilirdi.[468] Convivium esnasında yataklarda uzanılacak her alan bir hiyerarşiye göre düzenlenmişti ve hiyerarşide üstünlük sağdan sola doğru ilerliyordu.[469] Köleler, masanın çevrelenmediği 4. kenarından, uzanarak yemek yiyen ev halkına ve konuklara hizmet ediyordu.[470] Zaman zaman güzel havalarda tricliniumlar bahçeli evlerde yemeği dışarıda yemek için taşınıyor[471] ve böylelikle doğayla iç içe Akdeniz tipi hazcı bir tüketim gerçekleştiriliyordu.

Antik Roma'nın uzanarak yeme kültürü Antik Yunan'dan önemli bir yenilik ile ayrılmaktaydı. Bu yeni alışkanlık, ev ahalisinin ve kadınların evin erkeğiyle birlikte tricliniumda bulunmasıdır.[472] Deighton, evin erkeğinin, dostlarını ve siyasileri kabul ettiği Symposion tarzındaki eğlence ve ziyafet akşamlarında kadınların, eşine ve misafirlerine eşlik edebilmesi özgürlüğünün, kadınların yataklarda uzanarak yemek yiyebilmesi eylemiyle daha da ileri seviyeye ulaştığını ileri sürer.[473] Köleler, yine bu ziyafetlerin ardından efendilerinin izin vermesi halinde yemek artıklarını tüketebilirdi.[474] Angela, birçok açıdan imparatorluk dönemi kadınlarının sosyal haklarının günümüz Batı toplumundaki kadınlarla neredeyse eşit seviyede olduğunu dile getirmektedir.[475]

[465] Deighton, *a.g.e.*, s.89.
[466] John R. Clarke, *Art in The Lives of Ordinary Romans:Visual Representation and Non-Elite Viewers in Italy, 100 B.C. – A.D. 315*, London: University of California Press, 2003, s.224.
[467] Isabella Tondo, "Roma'da Günlük Hayat", *Antik Roma*, Umberto Eco (ed.), Leyla Tonguç Basmacı (çev.), İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2021, s.298.
[468] Ebru Hacıoğlu, "Roma'da Bir Tür Şölen: *Convivium*", *Archivum Anatolium*, 18/1, 2024, s.58.
[469] Deighton, *a.g.e.*, s.91.
[470] Deighton, *a.g.e.*, s.90.
[471] Blanck, *a.g.e.*, s.67.
[472] Tondo, *a.g.e.*, s.298.
[473] Deighton, *a.g.e.*, ss.91-92.
[474] Tondo, *a.g.e.*, s.298.
[475] Alberto Angela, *The Reach of Rome: A Journey Through The Lands of the Ancient Empire, Following a Coin*, Gregory Conti (tr.), New York: Rizzoli Ex Libris, 2013, s.120.

Görsel 12: Roberto Bompiani'nin *Roma Ziyafeti* ismindeki *convivium* temalı tablosunda lectus kullanımı. (1875)
url: https://www.getty.edu/art/collection/object/103RCA
21Temmuz 2025 tarihinde erişilmiştir.)

Son olarak, Antik Roma'da bizim salt bir mobilya olarak gördüğümüz yatak hakkında görünenin arkasındaki düşüncelere ve yatak-uyku eksenindeki önemli fikirlere göz atacağız. Söz konusu düşünceler, her şeyden önce uykunun temelde, birey için toplumda niteleyici ve kimlik belirleyici bir eylem olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu konu hakkında Seneca'nın şu cümleleri özetleyici niteliktedir: "*İnsanlar; ne yaptığını, nasıl yemek yediğini, nasıl uyuduğunu sürekli araştırır, sorar, öğrenir. Bunlar, daha dikkatli yaşamak için yeterli sebeplerdir.*"[476]

Roma'da yatak metası ve algısı, imparatorluğun doğası gereği, cinsiyetçi bir yaklaşımla daha fazla erkek olmak ve asla kaybedilmemesi gereken erkeklik düşüncesi çerçevesinde gelişiyordu. Örneğin yumuşak bir yatakta uyumaya alışmak bir Romalı için erkekliğinin yavaş yavaş kaybına sebep oluyordu.[477] Aynı zamanda çok yumuşak ve konforlu yastıklar erkekliğe zarar veren diğer bir eşyaydı.[478] Hele Romalı bir asker için yumuşak ve konforlu

[476] Lucius Annaeus Seneca, *Ad Lucilium Epistulae Morales Vol 1*, Richard M. Gummere (tr.), Cambridge: Hardvard University Press, Vol. 1/3, 1917, s.285.
[477] Jason Linn, Snuggling Your Identity: Beds and The Sense of Touch in Roman Culture, *Journal of Ancient History*, 10/2, 2022, s.204.
[478] Linn, *a.g.m.*, s.205.

bir yerde uyumaya alışmak, savaşçı özelliklerin yitirilmesine yol açan ve onun erkekliğini kırılgan hale getiren temel neden olarak görülüyordu. Konfora alışan bir askerden ülkesi için ölmesi beklenemezdi. Bir Romalı tarihçiye göre ideal asker, Büyük İskender'in çıplak zeminde uyuyan askerleri gibi olmalıydı.[479] Ayrıca Romalılar için yatak artık bir medeniyet timsali haline gelmişti. Yatakta uyumayan biri muhtemelen hem medeniyetten yoksun bir barbar hem de Romalı olmaktan aşırı derecede uzak bir ötekiydi.[480] Görünüşe göre Romalılar, lectuslarında gerçekleştirdikleri uykularının, rastgele bir yerdeki uykuya göre daha uygar olduğunu düşünmekteydi.

Elbette medeniyet-ihtişam düalitesi ile konforun yarattığı rahatlık-kadınsılık düalitesi birbirleriyle çatışma halindeydi. Bu çatışmanın "konfor düşmanı" tarafında yer alan, lüks ve konfor düşmanı *Stoik* Seneca yurttaşlarına da harcamada ve tüketimde itidal çağrısında bulunuyordu:

"*Hasta bir insanı tahta bir yatakta da yatırsan altından bir yatakta da yatırsan önemi olmadığı gibi hastalığını gittiği yere bedeninde taşıyacaktır.*"[481]

2.3.10. Bizans Yatakları

Bizans İmparatorluğu, bir parçası olduğu Roma kültürü ile sıkı bağlarla bağlı bulunduğu Grek kültürünü yani Greko-Roman sosyal yaşantısını ve kültürünü sentez biçiminde bünyesinde barındırır. Buna ek olarak Hıristiyanlığın kabulü de şüphesiz Greko-Roman sosyal hayatı ve kültürel birikimine yeni katkılarda bulunarak Bizans yaşamını oluşturan 3. etmen olarak karşımıza çıkar. Bizans kültürünü etkileyen ve meydana getiren bir diğer unsur ise Doğu medeniyeti olmuştur. Bizans'ın öncelleri olan Yunanlar ve Romalıların Doğu'dan etkilenerek mobilya tasarımında birçok ögeyi benimsediğinden çalışma içerisinde bahsedilmişti. Bu etki, İskender Seferleri'nden sonra *Helenizm* ile neredeyse iç içe geçmiş yekpare bir kültüre dönüşse de Doğu'nun kendisini muhafaza etmiş tüm kültürel ve maddesel varlıkları, ticari ilişkiler sayesinde[482] Bizans tarafından tekrar

[479] Linn, *a.g.m.*, ss.204-205.
[480] Linn, *a.g.m.*, s.209.
[481] Seneca, *a.g.e.*, s.115.
[482] Deniz Demirarslan, "Bizans Uygarlığı'nda Günlük Yaşam, Mekân ve Mobilya", *Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Dergisi*, 6/32, 2019, s.24.

tanınıyor, Doğu etkisi, özellikle Bizans sanat anlayışındaki gösteriş ve süslemelerin abartısında[483] kendisini hissettiriyordu.

Sıfırdan kurulan bir şehir olarak başkent Konstantinopolis, ticaret ağının gelişmesi ve genişlemesi sebebiyle kısa zaman içerisinde dünyanın önemli şehirleriyle yarışır hale gelmiş ve bu şehirlerde bulunmayan moda ve lüks ürünlerini içerir olmuştu.[484] Böyle bir şehri yöneten imparatorun, soylu kesimin ve kentlinin yatakları hakkında bolca bilgi bulunması olağan bir durumdur. Ancak Bizans medeniyetinin mobilya ve yatak kültürüne dair günümüze ulaşan zengin yazılı ve görsel belgelerin aksine fiziki kalıntılar oldukça azdır. Yazılı belgelerden elde edilen genel bilgilere göre, Yunan ve Roma anlayışında olduğu gibi yataklar, kişinin sosyal statüsünü yansıtma aracı olarak kullanılmıştır. Yataklar, belgelerde cinsel sahnelerin, doğum ve ölümün, uykunun, hastalığın ve iyileşmenin mekanları[485] olarak betimlenmişlerdir.

Saray ahalisinin, aristokratların ve diğer elit/soylu kesimin yatakları, kaliteli kumaşlardan imal edilen çarşaf, yorgan, battaniye, yastık gibi ürünlerle beslenen ve toplumsal statülerini yansıtan gösterişli mobilyalardı.[486] Yataklar, genellikle iskeleti ahşaptan olacak şekilde yapılıyor ancak bu varlıklı kişiler, *alinai* adındaki yatak başlıklarını gümüş veya fildişiyle süsleyebiliyorlardı.[487] Yatak gövdesinin üzerine yerleştirilen şilte olan *stromne*, yatağa halat veya zincirlerle bağlanıyordu. Zengin döşeklerinin iç dolgusu yünden elde edilirken döşeklerin üstüne pahalı halılar, hayvan postları veya ipekli kumaşlar örtülüyordu.[488] Bu yatakların gösterişi ve konforu General Kekaumenos tarafından pek takdir edilmiyor olacak ki temel ihtiyaç harcamaları yerine yumuşak ve yaldız süslemeli yatak/yatak elemanlarına para saçan soyluları müsrif olarak adlandırıyordu.[489]

---

[483] Ahmet Kurtoğlu, "Mobilya Stillerinin Tarihi Gelişimi", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 36/3, 1986/B, s.74.
[484] Tamara Talbot Rice, *Bizans'ta Günlük Yaşam: Bizans'ın Mücevheri Konstantinopolis*, Bilgi Altınok (çev.), İstanbul: Göçebe Yayınları, 1998, s.26.
[485] Maria Parani, "Medieval Byzantine Furniture", *Discipuli Dona Ferentes: Glimpses of Byzantium in Honour of Marlia Mundell Mango (Studies in Byzantine History and Civilization Book 11)*, Tassos Papacostas & Maria Parani (ed.), Belgium: Brepols Publishers, 2017, s.190.
[486] Didem Güzel, "Bizans El Yazmalarında Mobilya Çeşitleri", *Arkeo Duvar (Sayı 19): Ağacın Sırrı İnsanın Sırdaşı Mobilyalar*, Nuray Pehlivan (ed.), Haziran 2024, s.153.
[487] Alexander Kazhdan (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium (3 Volumes)*, Oxford: Oxford University Press, 1991, s.276.
[488] Güzel, *a.g.m.*, s.153.
[489] Parani, *a.g.e.*, s.212.

Ortalama hayat yaşayan Bizans halkı için yatakların yalnızca uykunun gerçekleştirildiği alanlara dönüşemediği ve çok işlevliliğini koruduğu gözlemlenebilmektedir. Çünkü geniş halk kesiminin yatakları, gündüzleri evlerinde oturmak için kullandıkları, evlerin temel mobilyası durumundaki bankların[490] üstüne, uyku zamanı geldiğinde yatak elemanlarının serilmesiyle ortaya çıkan alanlardı. Muhtemelen tekrar gündüz olduğunda odadaki yaşam sahasını genişletmek için bu yatak elemanları bir dolaba kaldırılıyor, banklar da oturmak ve üstünde yemek yemek gibi amaçlarla kullanılıyordu. Daha yoksul kesime içi samanla ve diğer doğal otlarla doldurulmuş, yer sergisi şeklindeki ucuz döşeklerde uyumak kalıyordu.[491]

Saraylarda ise yataklar konusunda durum olağan şekilde çok katmanlıydı. Öncelikle her hanedan üyesi, statüsünü gösteren özel bir renk olan erguvan rengiyle bezeli bir yatak odasında dünyaya geliyordu.[492] Bir hanedan üyesi imparator olma şansına erişirse yatak odasını düzenlemek ve yönetmekle görevlendirilen kişi, erken dönemde *praepositus sacri cubiculi* daha ileri devirlerde *para koimomenos*[493] adını alıyordu. Yunan ve Roma kültürlerinde bulunan ziyafet yataklarının varlığı; *Büyük Saray*'da 19 adet klinēnin yerleştirildiği görkemli oda[494] ve soylu evlerinde görülen *triclinium*[495] odalarının kullanımıyla kanıtlanır. Bu kanıtlar, antik bir geleneğe dönüşen şölen/ziyafet esnasında uzanarak yemek yeme eyleminin henüz terk edilmediğini gösterir. Kazhdan, eserinde bu geleneğin 10. yüzyıla kadar klasik şekilde sürdürüldüğünden[496], 14.yüzyılda ise yılda 5 defa ile sınırlı olacak şekilde gerçekleştirildiğinden[497] bahseder.

11. yüzyıldan itibaren manastırlara ait vakıf belgelerinde[498] manastırlarda, manastırlara bağlı hastanelerde ve bakımevlerinde mevcut olan yatakların hastalara, gezgin/yolculara, manastıra gelen ziyaretçilere[499] sunulabileceğine dair çıkartılmış izinler mevcuttur. Bu izinler, muhtemelen imparatorlukta zamanla yer edinen Hıristiyanlık dinine mensup din adamlarının sosyal hayattaki vicdani uygulamalarıyla doğrudan alakalıydı. Ayrıca bu

[490] Demirarslan, *a.g.m.*, s.33.
[491] Güzel, *a.g.m.*, s.153.
[492] Rice, *a.g.e.*, s.40.
[493] Rice, *a.g.e.*, s.103.
[494] Demirarslan, *a.g.m.*, s.29.
[495] Demirarslan, *a.g.m.*, s.33.
[496] Kazhdan, *a.g.e.*, s.276.
[497] Kazdhan, *a.g.e.*, s.251.
[498] Parani, *a.g.e.*, s.210.
[499] Parani, *a.g.e.*, s.184.

girişimle birlikte "yatmak-uyumak-dinlenmek" fenomenlerinin, insani ve sosyal bir ihtiyaç olarak kabul edildiği ve söz konusu sosyolojik probleme çözüm arandığı anlaşılıyordu. Konuyla alakalı iki duruma değinen Bamyacı, 12.yüzyılda İmparator II. John Komnenos tarafından *Pantokrator Manastırı*'na elli yataklı bir hastanenin yaptırılarak kurumun vergiden muaf tutulduğunu[500] ve *Lips Manastırı*'nın, giderlerini imparatorluğun vakıf arazileri gelirleriyle karşıladığı on iki yataklı bir hastane işlettiğini[501] dile getirir. Söz konusu girişimler, Bizans İmparatorluğu'nun açıkça sosyal devlet rolünü üstlendiğini gösterirken, yatakların toplumun tamamını ilgilendiren eşyalara dönüştüğü düşüncemize katkıda bulunur.

Bizans ve yatak kavramları üzerine yapılan çalışmalarda karşılaşılan mobilyalardan birinin de *kerevet* olduğu bilinir. Bizans kaynaklarında yaygın şekilde görülen kerevet, TDK sözlüğünde şöyle tanımlanır: "*Üzerine şilte serilerek yatmaya veya oturmaya yarayan, duvara bitişik, ayakları olan tahtadan sedir.*"[502] Türkçeye Yunan dilinden geçmiş olan kelimenin orijini *krevatis* olup bu mobilya, Selçuklu-Bizans ilişkilerinin sıklaştığı dönemlerde tanınarak Türk konut ve mobilya tarihinde önemli bir yer edinmiştir.[503]

2.4. Avrupalı Yataklara Genel Bir Bakış (11.-20. Yüzyıllar Arası)

Bu bölümde bir mobilya olarak yatakların incelenme coğrafyası, Kıta Avrupası ve etrafındaki dünya olarak sınırlandırılmıştır. Yatakların, bahsedilen coğrafyanın çeşitli bölgelerinde yaşadığı biçimsel form değişimleri ve kullanım işlevleri, kendisine yüklenen anlamlar bağlamında evrimi, gelişimi ve değişimine odaklanılacaktır. Ayrıca yatak ve ev içi yerleştirildiği alan olan yatak odalarının gelişimine tarihsel bir bakış sağlanmaya çalışılacak ve bu bağlamda yatakların kültürel varlığı ve zihniyete etki eden yönleri geniş bir perspektifte sunulmaya çalışılacaktır.

2.4.1. Ortaçağ Avrupası'nda Yatakların Genel Durumu (11.-16. Yüzyıllar Arası)

Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünüşü ve sonrasında Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılması, ardında merkezi gücün olmadığı bir coğrafya bıraktı. Bu dönemde birbirleriyle

[500] Hıdır Nezih Bamyacı, *Bizans Manastırlarında Seküler İşgücü İstihdamı (7.-15. Yüzyıllar)*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s.52.
[501] Bamyacı, *a.g.t.*, s.55.
[502] Akalın, *a.g.e.*, s.1393.
[503] Demirarslan, *a.g.m.*, s.33.

çatışma halindeki feodal beyliklerin zayıflığı, büyük kitleler halinde kıtaya gelen savaşçı halkların yıkımları, Avrupa'nın iklimi ve toprak yapısının fakirliğinin halka geçim sıkıntısı olarak dönmesi gibi problemler silsilesi Avrupa'da telafi edilmesi zor maddi bir hasar sürecini, kültürel birikimin yitirilmesini ve geriye gidişi başlattı.

Siyasi istikrarsızlık, halk kitleleri adına kısmî bir yoksulluğu doğuruyor, Ortaçağ halkları, evlerini, yaşamlarının devamlılığı için hayati anlam ifade eden çiftlik hayvanlarıyla paylaşıyor, yoksulluk, ev içindeki mobilya kullanımında net şekilde gözlemlenebiliyordu. Mobilya kullanımı yalnızca din adamları ve maddi durumu iyi beyler için geçerliydi. Ancak bu bile garanti edilebilir bir durum değildi.[504] Nitekim 13.yüzyılın sonunda önemli bir kültür merkezi olan Siena'da bile evlerde yalnızca bir yatak ve birkaç parça mobilya bulunuyordu.[505] Braudel, Fransız halkının Ortaçağ boyunca ve sonrasında –18. yüzyıla kadar– gerçek bir sefalet yaşadığını niteliyor ve Fransızları, *Mobilyasız Fakirler* olarak niteleyerek söz konusu dönem boyunca halkın uyumak için tahta banklar, yere serilen kalaslar, saman dolu çuvallarla yetindiğini dile getiriyordu.[506]Ancak görüldüğü üzere yoksul yaşantının olduğu durumlarda bile yatak vazgeçilemeyen bir ev eşyası, varlığı mühim bir mobilyaydı. Ekonomik durum, şiltesinin dolgusunda kullanılan ürünler ve neyden imal edildiği önem teşkil etmeksizin bir Ortaçağ evinde yatak olmaması tahmin edilemeyecek derecede yoksulluk göstergesiydi.[507]

Ortaçağ gündelik yaşamında sıradan halk için yerden yükseltilmiş, ahşap iskeletli yatak tanınmayan bir mobilyaydı. Yatak kelimesi, geniş halk kitlesi için kuru zemine ya da sert bir eşya üzerine döşeklerin serildiği uyku alanını çağrıştırıyordu. Günlük yaşamın merkezinde olan ana hol, gece olduğunda yatakların kurulduğu odalara dönüşüyordu.[508] Özellikle teknolojik yetersizliklere bağlı olarak iyi biçilemeyen arazilerden elde edilen ot ve samanlar, yatak dolgusu yani şiltelerin iç malzemesi olarak hizmet görüyordu.[509]

---

[504] Boyla, *a.g.e.*, s.24.
[505] Eric Mercer, *Furniture 700-1700: Social History of the Decorative Arts*, Hugh Honour (ed.), London: Weidenfeld & Nicolson, 1969, s.23.
[506] Fernand Braudel, *Maddi Uygarlık I: Gündelik Hayatın Yapıları*, Mehmet Ali Kılıçbay (çev.), Ankara: İmge Kitabevi, 3. Baskı, 2017, s.257.
[507] Charles de La Roncière, "Rönesans'ın Eşiğinde Toscana İleri Gelenlerinin Özel Hayatı", *Özel Hayatın Tarihi 2: Feodal Avrupa'dan Rönesans'a*, Philippe Ariés & Georges Duby (haz.), Roza Hakmen (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006, ss.197-198.
[508] Boyla, *a.g.e.*, s.24.
[509] Braudel, *a.g.e.*, s.305.

Ortaçağ'ın erken dönemlerinde ayrıcalıklıları olan din adamlarının tebliğci gezginliği ve soyluların/feodal kale beylerinin ekonomik koşullardan dolayı dönemsel olarak kendi yönetim sahası içerisinde göçebe yaşantısı Ortaçağ mobilyalarını seyahat esnasında kişilerin yanlarında daha rahat taşıyabileceği mobilize ahşap eşyalar olmaya itiyordu.[510] Mobilyaların taşınamadığı durumlarda ziyaret edilen yöredeki halk, soylulara ve din adamlarına hem yiyecek hem de kalacak yer sunmak zorundaydı.[511]

Feodal beylerin yaşadığı kalelerin üst katında, *güneş oda/odası* adıyla bilinen yatak odaları mevcuttu. Bu odada bulunan yataklar, evin içerisindeki en önemli mobilyaydı.[512] Ahşap iskeletli, hantal ve devasa yatakların, kuş tüyü dolgulu döşek ve yastığın, çarşaf, yorgan ve örtülerin[513] kullanımı da sadece feodal bey ve ailesine özgü bir durumdu. Bu durum, tartışmasız bir statü göstergesi olmasının yanında diğer mobilyaların taşınabilir ve işlevselliğe odaklanan yapısı ile de alakalıydı. Yataklar, çoğunlukla bu mobiliteden azade bırakılmıştı. Ancak elbette soyluların da yolculuklar esnasında kolayca hareket ettirilebilmesi için tekerlerle donatılmış ve katlanır ahşaptan imal edilmiş yatakları mevcuttu.[514] Taşınamayan büyük yataklar, soylu evi terk ettiğinde örtülmeden, açık şekilde bırakılarak yola çıkılıyordu.[515] Odaları ayırmaya yetmeyecek kadar zengin beyler, hizmetçileriyle aynı odada geceyi geçiriyor ancak hizmetçiler ayrı bir bank üzerinde veya tekerlekli yataklarda uyurken beylerin yatakları mahremiyeti sağlamak amacıyla tavana asılan ya da etrafına dikilen direklere bağlanan perdelerle gizleniyordu.[516] Zenginliği fark etmeksizin tüm lordların yatak odasında bir tuvalet ya da lazımlık bulunuyordu.[517]

İngiltere'nin Colchester şehrinde 1296-1301 tarihli vergi kayıtlarına göre şehirde yalnızca 2-3 bin kişinin yatağı olduğuna dair veri[518] büyük ihtimalle yerden yükseltilmiş ve en azından modern tasarıma benzer olan yatağın kullanımının çok ufak bir azınlıkla sınırlı olduğunu gösteren bir kanıttır. 15.yüzyıla girilirken yataklar gelin olmaya hazırlanan bir

[510] Meltem Eti, *Tarihsel Süreç İçinde Dönemlerin Sosyo-Kültürel Oluşumlarının Tanığı Olarak Mobilya*, (Sanatta Yeterlik Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, s.63.
[511] Georges Duby, "Kamusal Erk, Özel Erk", *Özel Hayatın Tarihi 2*, ss.37-38.
[512] Özlem Genç, *Ortaçağ Avrupası: Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Hayat*, İstanbul: Kronik Kitap, 2022, s.189.
[513] Joseph Gies & Frances Gies, *Life in Medieval Castle*, New York: Harper & Row, 1979, s.68.
[514] Edward Lucie-Smith, *Furniture: A Concise History*, New York: Oxford University Press, 1979, s.47.
[515] Eti, *a.g.t.*, s.83.
[516] Gies & Gies, *a.g.e.*, s.68.
[517] Gies & Gies, *a.g.e.*, s.71.
[518] Genç, *a.g.e.*, s.121.

kız için, müstakbel kayınbabası ve kaynanasından aldığı çeyizin en önemli eşyası olmuştur.[519] Yataklar, evli çiftler için soyun devamlılığını sağlayacak en önemli mabetler olduğu için dini görevli tarafından kutsanıyordu.[520] Yatağın kutsanması her şeyden öte soyun ve buna bağlı olarak devletin devamlılığını sağlayacağı için çok önemliydi. Kutsama ayininin ardından evli çiftin yatak odasına kadar takip edildiği bir merasim düzenleniyor, akrabalar ve yöre halkı evli çiftin yatak odasına kadar giriyordu.[521] Hatta bazen bu topluluk, evli çiftin ilk temaslarına kadar odadan ayrılmıyordu.[522]

Bu dönemde bazı yataklar özellikle çok geniş olarak inşa edilmiş mobilyalar olarak göze çarparlar. 13.yüzyıl için Fransa'da yatakların 4 metre boyunda ve 3.5 metre eninde olduğundan[523], 1406 yılına ait İtalyan bir köylünün vasiyetnamesinde ise 5 kişilik bir ailenin birlikte yattığı yaklaşık 3 metre enindeki bir yataktan bahsedilir.[524] Bahsedilen göstergeler, Ortaçağ boyunca yatakların bugün bilinenden daha büyük olduğunu ortaya koyarken bu yatakların büyük olmasına etki eden en önemli unsur, yatakta birden fazla kişinin uyuması yani yatak paylaşımı olgusudur.

Yatak paylaşımı ve birlikte uyumak Ortaçağ boyunca olağan bir durumdur. Savaşta düşmanını esir alan bir savaşçının onunla uyuması, *Eton* ya da *Wells*'de eğitim alan gençlerden 3'ünün aynı yatakta yatması[525] ya da İngiltere Kralı Aslan Yürekli Richard ile Fransa Kralı (o zamanlar *Poitou Dükü* idi) II. Philippe'in, *III. Haçlı Seferi* için Kudüs yollarında beraber uyumaları[526] normal karşılanıyordu. Birlikte uyumak, cinsel* ya da duygusal fenomenler değil mahremiyet alanlarının ve mahremiyet duygusunun henüz gelişmemiş olması, yoksulluk ve ekonomik sıkıntılar, cömertliği, yakınlığı ve samimiyeti

[519] De La Roncière, *Özel Hayatın Tarihi 2*, s.198.
[520] Dominique Barthélemy, "Akrabalık", *Özel Hayatın Tarihi 2*, s.145.
[521] Georges Duby, "Birlikte Yaşama", *Özel Hayatın Tarihi 2*, s.79.
[522] Barthélemy, *Özel Hayatın Tarihi 2*, s.145.
[523] Carlano & Sumberg, *a.g.e.*, s.39.
[524] De La Roncière, *Özel Hayatın Tarihi 2*, s.195.
[525] Mercer, *a.g.e.*, s.25.
[526] Erin J. Campbell & Stephanie Miller (ed.), *Volume 2: A Cultural History of Furniture in The Middle Ages and Renaissance*, A Cultural History of Furniture, Christina M. Anderson (ed.), London: Bloomsbury Academic, 2024, s.103.
*Aslan Yürekli Richard ile II. Philippe arasındaki yatak paylaşımının siyasal ittifak göstergesi mi yoksa eşcinsellik sebeple mi olduğuna dair tartışmalar mevcuttur. Bu ikilinin arasındaki ilişkilere değinen, döneme şahitlik etmiş olan kronik yazarı *Roger of Howden*, II. Philippe ile Richard arasında "tutkulu bir aşk" olduğunu aktarır, yüzyılın sonunda *Peterboroughlu Benedict* onu tekrarlar ve II.Philippe'in Richard'ı "kendi ruhu gibi sevdiğini" söyler. Bu bilgi ve daha fazlası için bkz.: H. M. Rhodes, "Richard the Lionheart, Contested Queerness and Crusading Memory", *Open Library of Humanities*, 9/1, 2023, ss.3-4.

göstermesi gibi sebeplerle bir parça uyku için dönemin neredeyse tüm insanları tarafından bilinen ve ayıplanmayan bir normdu.

Birlikte uyumak ve yatak paylaşmak yalnızca manastırlarda yasaklanmış bir durumdu. Dinin, kilisenin tekelinde olduğu erken Ortaçağ boyunca keşişler, geceleri aynı odada bulunan tek kişilik yataklarda uyuyorlardı. Ayrı yatak kullanımının altında şüphesiz eşcinsel faaliyetlerin önüne geçme düşüncesi yatıyor, nöbetçiler tüm gece bu tarzda yakınlaşmaya mahal tanımamak adına manastır içinde devriye geziyorlardı.[527] Toplumsal yaşantının dinamiklerini elinde bulunduran dinin halka temas ettiği kurumlardan biri konumundaki manastırlarda hem hayır işi olarak hem de sosyal cevaplara karşılık vermek adına hastaların ve yatacak yeri olmayan kişilerin konaklaması için yatakhaneler inşa ediliyordu.[528] Böylelikle uyumanın ve yatağın sosyal bir gereksinim olduğu kabul ediliyor, bahsedilen gereksinimin karşılanmasına yönelik girişimlerde bulunuluyordu.

Ortaçağ boyunca soylulara statüsel kimliklerini göstermekte hizmet eden yataklar, kişi vefat ettiğinde ölü bedeninin sergilendiği törensel alanlara dönüşüyordu. Kişi öldükten sonra ev içerisinde kullandığı yatağına yatırılıyor, eve toplanan yakınları ona karşı son görevini yaptıktan sonra ölü beden mezara taşınıyordu.[529] Uyurken yastık kullanımını reddeden, hatta yatak içerisinde bedenini neredeyse 90˚C'lik açıya göre ayarlayarak uyuyan insanların bu tercihleri altında yatan neden fazla konforu kadınsı bulmak ve ölülerin yatışını taklit etmekten kaçınmak arzusu yatıyordu.[530]

Genel hatlarıyla, Ortaçağ'da klasik bir soylu yatağının malzemelerine göz attığımızda ahşaptan elde edilen iskelet üzerinde oluşan dikdörtgen çerçeveye şilte yerleştirilmesiyle yatakların yapıldığı görülüyor, yatakların iskeleti üzerinde bolca süsleme, resim ve kakma desenleri bulunuyordu.[531] Ahşap iskelet, meşe ya da köknar gibi ağaçlardan elde edilirken bu hantal yapının yanında başka bir iskelet tarzı olan halat ya da hasır tipi örme yataklar da mevcuttu.[532] İzleri, Antik Mısır'a kadar sürülen "yüksek baş-alçak ayak kısmı" yani

[527] Duby, "Birlikte Yaşama", *Özel Hayatın Tarihi 2*, s.67.
[528] Duby, "Birlikte Yaşama", *Özel Hayatın Tarihi 2*, s.61.
[529] Duby, "Birlikte Yaşama", *Özel Hayatın Tarihi 2*, s.95.
[530] Fagan & Durrani, *a.g.e.*, s.42.
[531] Demirarslan, *a.g.m.*, s.865.
[532] Philippe Contamine, "Özel Alanın Düzenlenmesi: XIV.-XV. Yüzyıllar", *Özel Hayatın Tarihi 2*, s.509.

eğimli yatak yapma tekniği 14. yüzyılda önüne koyulan yastıkla teması engellenen bariz bir yatak başlığına dönüştü.[533]

Daracık odalarda alandan tasarruf etmek veya hava şartlarına karşı koymak amaçlarıyla duvarların oyulmasıyla elde edilen ve bu oyukların içine yerleştirilen, en eski örneklerine Vikinglerde rastlanan[534] ahşap niş tarzında, duvar içi oyma yatak bölmeleri[535] ya da dolap şeklinde imal edilmiş, içinde döşek bulunan gardrop-yataklar da mevcuttu.[536] Özellikle Erken İtalyan Rönesansında yaygın olarak görülen niş şeklindeki ahşap yataklar[537], iç mimari ve mobilya tasarımı arasındaki sınırların bulanıklaştığını, hatta birbiri içinde eridiğini kanıtlıyordu.

Görsel 13: Finistère/Fransa'da bulunan bir kutu-yatak.
url: https://en.wikipedia.org/wiki/Box-bed#/media/File:Armoire_maison_cornec.jpg
(21 Temmuz 2025 tarihinde erişilmiştir.)

[533] Carlano & Sumberg, *a.g.e.*, s.41.
[534] Carlano & Sumberg, *a.g.e.*, s.72.
[535] Charlish & Bourne, *a.g.e.*, s.13.
[536] Demirarslan, *a.g.m.*, s.865.
[537] Carlano & Sumberg, *a.g.e.*, s.45.

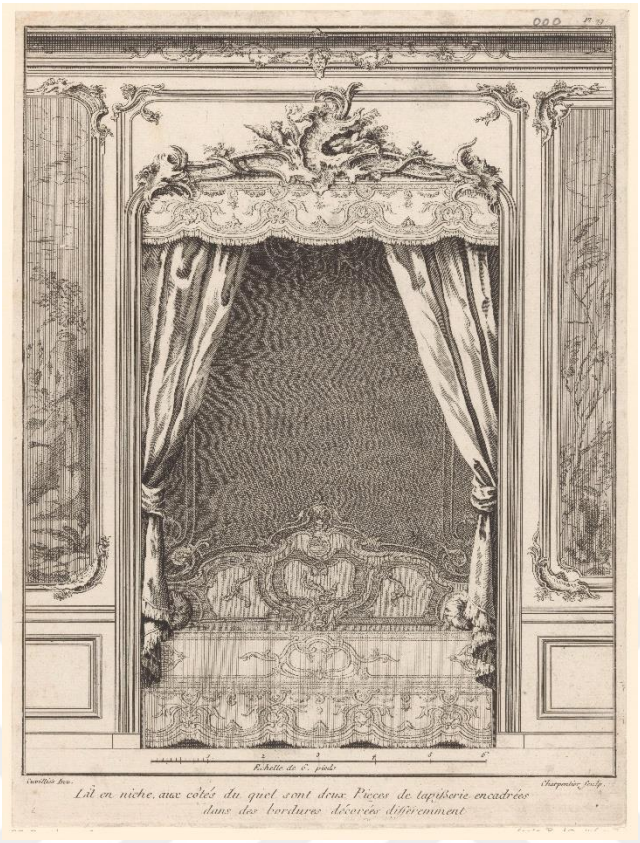

Görsel 14: Duvar içine yerleştirilmiş niş-yatak.
url:
https://nl.m.wikipedia.org/wiki/Bestand:Bedstee_Wanddecoraties_%28serietitel%29_19me_Livre_T_Livre_de_decorations_de_Lambris_%28serietitel%29,_RP-P-1961-228.jpg
(21 Temmuz 2025 tarihinde erişilmiştir.)

Sonuç olarak, Ortaçağ sona ererken yataklar bugünkü formuna oldukça yakın bir hale kavuşmuştu. Ufak farklar, yatakların boyutu ve şilte dolgusunda görülüyordu. Sosyal statülerdeki farklılıklara bağımlı olarak bugünkü anlamında yatak, tüm insanlığın kullanımına sunulmamıştı. Ancak seçkin sınıfta mahremiyet olgusu yavaş yavaş gelişiyor, yalnızca uyumak için kullanılacak yatak odaları ortaya çıkıyordu.

2.4.2. Bir Gecede İki Kere Uyumak: Unutulan Bir Ortaçağ Alışkanlığı

Ortaçağ, yaşamın her alanında olduğu gibi uyku alışkanlıklarında da günümüzden farklı tutumların sergilendiği bir dönemdi. Bu durumun oluşmasında şüphesiz bu iki dönem arasındaki teknolojik farklılıklar büyük rol oynuyordu.

Bugün modern dünyanın çoğunda ortalama bir hayat yaşayan insan için gün, yaklaşık olarak saat 7:00 civarında başlar. Teknolojik ve sosyal uyarıcıların etkisinden sıyrılıp sıyrılamamak ve uyku saatini başlatmak ise bireyin kendi inisitiyafindedir. Ancak

günümüzden yaklaşık 1000 yıl öncesinin, yalnızca güneş ışığının aydınlattığı dünyada, uyku davranışlarını da doğal süreçler belirliyordu. Güneşin ortadan kaybolma süresi bölgelere göre farklılık gösterse de akşam karanlığı bastırdıktan sonra geniş halk yığınları için hane içinde uyumak dışında pek bir seçenek kalmıyordu. Çünkü bir yatağı bile çoğu zaman bulamayan insanların, aydınlatmada kullanılan mum, kandil ve yağ lambalarına sahip olduğunu hayal etmek oldukça zordur. Bu görüşü destekleyen Musella, yoksulların yalnızca evlerin ortasında yakılan ocağın ışığıyla yetindiğini, evde mum veya lamba bulundurmanın ayrıcalık olduğunu dile getirir.[538]

Bahsedilen "Ortaçağ uykusu", bugünkü formuyla kesintisiz ve önerilen 8 saatlik bir uyku değildi. İnsanlar, hava karardıktan bir süre sonra "ilk uyku"[539] adını verdikleri bir uykuya yatıyor, gecenin ilerleyen saatlerinde uyanıyor ve geri uyumadan kısıtlı teknolojinin yaydığı ışıkta yapılabilecek çeşitli eylemler gerçekleştiriyorlardı. Bu eylemler arasında, sokaklarda düzenlenen ateş gösterilerine katılmak[540], manastırda yaşayan keşişler için ibadet etmek[541], dini kutlamalara ve bayram eğlencelerine dahil olmak[542] ve en önemlisi bireysel ibadetleri gerçekleştirmek[543] yer alıyordu. Büyük ihtimalle ilk uykunun ardından dinlenen insanların cinsel faaliyetleri de bu ara uyanıklık vaktinde gerçekleşiyordu. Uyanık geçirilen ara dönemden sonra "ikinci uyku"[544] denilen uyku başlıyordu. Bu uyku, güneşin doğduğu ilk saatlere kadar süren, yarım kalan uykuyu tamamlayıcı bir periyottu.

Ortaçağ'daki sosyal gece hayatına katılmak "erkek olmak" şartına bağlıydı. Ortaçağ boyunca kamusal alandan tecrit edilen kadınların geceleri sokaklarda dolaşması yasaktı.[545] "İki uyku" geleneği, yapay ışığın insan hayatına dahil olmasına kadar sürdü. Ancak zamanla değişen sosyo-ekonomik şartlar sayesinde yapay ışıklar her eve girince uyku, sıkışık ve yoğun tempoda geçirilen bir günün içerisinde kesintisiz bir form kazandı.

---

[538] Silvana Musella, "Gündelik Hayat", *Ortaçağ II: Katedraller-Şövalyeler-Şehirler*, Umberto Eco (ed.), Leyla Tonguç Basmacı (çev.), İstanbul: Alfa Kitap, 2014, s.258.
[539] A. Roger Ekirch, *At Days Close: Night in Times Past*, New York: W. W. Norton & Company, 2005, s.300.
[540] Alessandra Rizzi, "Törenler, Bayramlar ve Oyunlar", *Ortaçağ IV: Keşifler-Ticaret-Ütopyalar*, Umberto Eco (ed.), Leyla Tonguç Basmacı (ed.), 2015, s.264.
[541] Glauco Maria Canterella, "Felsefe ve Monastisizm", *Ortaçağ I: Barbarlar-Hıristiyanlar-Müslümanlar*, Umberto Eco (ed.), Leyla Tonguç Basmacı (çev.), İstanbul: Alfa Kitap, 2. Baskı, 2014, s.387.
[542] Genç, *a.g.e.*, s.153.; Genç, *a.g.e.*, s.174.
[543] Genç, *a.g.e.*, s.207.
[544] Ekirch, *a.g.e.*, s.301.
[545] Fagan & Durrani, *a.g.e.*, s.54.

2.5. Ortaçağ Sonrası Yataklara Genel Bir Bakış (16-20. Yüzyıllar)

Ortaçağ, Avrupa tarihi için kısmen sancılı bir süreç olsa da ardından gelecek daha refah günlerin temelini içinde barındıran paradoksal bir dönemdi. Avrupa'da fikri ve bilimsel hareketler bu yeni süreçte yavaş yavaş filizleniyor, ticaret-kent yaşamının dinamizmi sayesinde Avrupa ekonomisi yavaş yavaş büyüyordu. Siyasi olarak birbirine rakip olan krallıklar, aynı zamanda kültürel bir yarış süreciyle gündelik alışkanlıkları ve sosyal yaşantıyı da değiştiriyordu. Yine bu dönemde yeni topraklara yolculuklar farklı bir zenginlik kaynağı olarak kıtayı besliyor, tüm bu ekonomik ve sosyal gelişmeler yeni bir sınıfı da doğuruyordu: Burjuva. Bu kentli tüccar sınıf dahil olduğu dünyada siyasi ve sosyal düzene meydan okuyordu. Avrupa'nın yaklaşık 400 yılına (16-20.yy) mal olan bu yeni dönem, kıtayı, sürecin sonunda bilimin, eğitimin, modanın ve ticaretin merkezi haline getirdi.

Bu bölümde döneme etki eden şahsiyetlerin yatak alışkanlıklarına dair zengin literatürden çeşitli portreler sunulacak, yatakların ve yatak odalarının kültürel evrimine ve önemine değinilecek ve modern döneme yaklaşırken mobilya olarak yatakların genel durumuna göz atılacaktır.

2.5.1. Pahalı ve Süslü Yataklar

16. yüzyılın başlarında yatak örtüsü ve kumaş gibi yatak elemanları hala iskeletten daha önemli[546], kaliteli ve pahalı[547] eşyalardı. Özellikle sayvan adı verilen ve yatağın dört tarafını da kapatan perdeler, yatağın en önemli tamamlayıcılarındandı. Bu perdeler, çeşitli nadir kumaşlardan dokunuyor, üzerine çeşitli resimler çiziliyordu. Bölümün kapsadığı yüzyıllar içerisinde yataklarda *tester* ismiyle yeni bir tarz ortaya çıkıyordu. Lüks ve görkemi yansıtma aracı haline dönüşen sayvanlar, yeni tarzın ortaya çıkışında ana rolü oynuyordu. Dört köşeye konumlandırılan dört direğin tepesine, yatağa tam paralel olacak şekilde dikdörtgen ve ahşaptan bir tente konularak yataklar, etrafı açık bir kutuya dönüştürülüyordu.[548] Bu yeni formda sayvanlar, yatağın üstündeki bu tenteye sabitleniyor ve yatağın dört tarafını örterek mahremiyeti ve ısınmayı sağlıyordu.

[546] Lucie-Smith, *a.g.e.*, s.53.
[547] Oats, *a.g.e.*, s.208.
[548] Lucie-Smith, *a.g.e.*, ss.44-45.

Görsel 15: Melville Kontu'na ait yatak.
url: https://collections.vam.ac.uk/item/O10488/the-melville-bed-bedstead-marot-daniel/?carousel-image=2006AN5003
(21 Temmuz 2025 tarihinde erişilmiştir.)

17. yüzyılda İskoçya'da yaşayan *Melville Kontu George* adına yapılmış tester formun klasik ve şaşaalı bir örneği günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır. Genoa üretimli olduğu düşünülen bordo rengindeki kadife sayvanı ve Çin ipeğinden yapılmış iç yüzey[549] ile sade ve şık bir görüntü sunan bu yatak, kontun gösterişçi tüketimine başarılı bir şekilde hizmet ediyordu.

İtalya, Roma İmparatorluğu'nun enkazını topraklarından temizlemesinin ardından yavaş yavaş toparlanarak 15.yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve sonraki periyotlarda hem kültürel hem de sosyo-ekonomik açıdan Avrupa'nın ilerisinde hayat standartlarının mevcut olduğu yaşantıların merkezi haline geldi. Ev eşyası ve mobilya kullanımında lüks, konfor ve gösteriş tüm sınıflara yayılmış durumdaydı. Bu yayılma öyle bir hale geldi ki 15.yüzyılda belirli miktarın altında serveti olanların pahalı elbiseler giymesi ve evlerinde ipekli kullanması yasaklandı, 16. yüzyılda ise yönetici sınıfa dahil olmayanların onları

[549] Nicola Gentle, "A Study of The Late Seventeenth-Century State Bed From Melville House", *Furniture History*, Vol.37, 2001, s.1.

sosyal hayatta taklit eden gösterişçi tüketimlerine *25 florinlik* para cezası uygulaması getirildi.[550]

15. yüzyılda Siena şehrinin kamusal merkezi olan *Piazza del Campo*'da verdiği vaazlarla tanınan *Sienalı Bernardino* lüksün ve tüketimin yayılmasından şöyle yakınıyordu:

"*Yalnızca büyüklerin [soyluların] evinde değil sıradan vatandaşların bile evinde var olan lüksü tanımlamak nasıl mümkün olabilir? Yatakların büyüklüğüne ve yumuşaklığına bir bakın: Orada ipek ve keten çarşaflar, ince işçilikli altın çerçeveler, değerli yatak örtüleri, şehvet uyandıran resimlerle süslenmiş süslü ve yaldızlı perdeler bulacaksınız.*"[551]

16. yüzyılda Venedikli yazar *Francesco Sansovino* bu trendin daha fazlasının yaşadığı şehirde görülebileceğini, mobilya kullanımında lüks ve tüketimin en alt sınıflara kadar yayıldığını dile getirir:

"*Bu şehir öyle bir halde ki, ceviz ağacından yapılmış saklama sandıkları ve yatakları (karyola), yeşil yünden duvar halıları, kilimleri, kalaylı ve bakır kapları, altın zincirleri, gümüş çatalları ve yüzüklerle dolu olmayan tek bir yoksul evi bulunmaz.*"[552]

İber coğrafyasında sıcak iklim sebebiyle sayvan kullanımına rastlanmazken[553] yatağın lüksü, kendisini yatağın iskeletinde belli eder. Özellikle 16.yüzyıl sonunda İspanyolların ticari keşiflerini takiben sömürgelerinden İspanya'ya ulaşan akıl almaz seviyedeki altın ve gümüşün mobilyalardaki kullanımları yataklara da sirayet etmiştir. II.Felipe'nin sekreterlik görevini yürütmüş olan Antonio Pérez'in gümüşten yapılmış eşyaları ve bir de yatağı bulunuyordu.[554] Portekizliler ise kolay şekil verilebilen bir ağaç olan Hint gül ağacını* (Rosewood) yatak üretiminde kullanıyordu.[555]

[550] Paula Hohti Erichsen, *Artisans Objects and Everyday Life in Renaissance Italy: The Material Culture of Middling Class*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2020, s.27.
[551] Erichsen, *a.g.e.*, s.28.
[552] Erichsen, *a.g.e.*, s.28.
[553] Miller, *a.g.e.*, 2005, s.57.
[554] Lucie-Smith, *a.g.e.*, s.64.
*Pelesenk ağacı olarak da bilinir.
[555] Miller, *a.g.e.*, 2005, s.57.

2.5.2. Törensel Anıt-Yataklar

Ortaçağ'da yatakların ebat olarak büyümesinin bu dönemde hızla ivme kazandığını görürüz. Geçmiş dönemde büyüyen ebatlar, yatağın oda duvarlarına yaslanması alışkanlığının terkedilmesine yol açmıştır. Artık yataklar, odanın ortasına dikilmiş devasa bir anıta, törensel mobilya elemanlarına dönüşmüş, bulundukları odanın tam merkezine yerleştirilmiş, diğer eşyalar yatağın çevresinde kümelenerek onun önemini ve konumunu vurgulayan yan elemanlar haline gelmiştir.[556]

Evin reisinin ve aile üyelerinin neredeyse tüm eşyalarını evin güvenli alanı olan yatak odasında muhafaza etmesi ise odanın zaman içerisinde yaşamın merkezi haline gelmesine etki etmiştir. Böylelikle yatak odaları elit kesim için kabul odaları ve ev içi yaşamlarının merkezi haline dönüşmüştür. Bu durumu anlatan güzel bir örneği çok erken bir tarihte, 15. yüzyılda yaşamış *Burgonya Dükü* I. Charles'ın malikanesinde görürüz. Dük Charles, geceleri uyuduğu ve kurumsal-kabul işlerini yürüttüğü iki ayrı yatak odası kullanıyordu.[557] Spesifik bir başka örnek, 1714* yılında *Orléans Düşesi* Marie Louise Élisabeth'in, eşi *Berry Dükü* Charles'ın vefatından sonra taziyeye gelenleri yatağında uzanarak kabul etmesidir.[558] Hatta Düşes matem havası yaratmak adına, ışık alan kısımlarını kapattırarak odanın karanlık kalmasını sağlamış ve karanlık sebebiyle odaya girişte birkaç kişinin takılıp düşmesi gibi komik olaylar da yaşanmıştır.[559]

Yatağını sergilemek, yatak odasını bir tören alanına ve devletin idare merkezine çevirmek gibi kavramların en özel örneklerini sunan kişi *XIV. Louis* idi. Öyle ki XIV. Louis yalnızca dönemi için değil tüm zamanların yatak denildiğinde akla gelen şüphesiz en önemli isimlerinden biridir. Louis dönemindeki yataklar, devrin yaygın modası olan ve Fransa'da oldukça benimsenen *Barok* mimarisinin mobilya tasarımındaki bariz ögelerini içeriyordu.

---

[556] De La Roncière, *Özel Hayatın Tarihi 2*, s.200.
[557] Lucie-Smith, *a.g.e.*, s.47.
*Alıntılanan eserde yıl olarak 1710 verilmiştir. Ancak bahsedilen tarihte Orléans Düşesi olan Marie Louise Élisabeth'in eşi Berry Dükü Charles 1714 tarihinde ölmüştür. Bu bilgi için bkz.: Louis de Rouvroy duc de Saint Simon, The *Memoirs of the Duke of Saint Simon on the Reign of Louis XIV and The Regency Vol 3/3*, Bayle St. John (tr.), New York: James Pott & Company, 1901, s.134.
[558] Lucie-Smith, *a.g.e.*, s.84.
[559] Louis de Rouvroy duc de Saint Simon, *a.g.e.*, s.134.

Kralın yataklarından birinin yerden tavana olan yüksekliği 4 metreye kadar ulaşıyor, nadir kumaşlardan yapılmış sayvanları altınlarla süsleniyordu.[560] Louis, törenselliği arttırmak adına yatağını trabzanla ayrılmış özel bir bölgede konumlandırıyordu.[561] Böylelikle saray çalışanı ya da bir soylu, onu görme şerefine erişebilmek için önce yatak odasına girebilmeli, ardından trabzanları aşmalı, en son engel olarak kral uygun görürse perdeleri kaldırmalıydı. XIV. Louis bu törenselliği yalnızca kendi sarayı ile sınırlandırmıyor, kendisine gönderilen Rielke adındaki İsveçli elçiye bir yatak hediye ederek[562] diplomatik ilişkilerde de bir lütuf olarak kullanıyordu.

Görsel 16: XIV. Louis'nin Versaille Sarayı'ndaki yatak odası.
url:https://en.wikipedia.org/wiki/Appartement_du_roi#/media/File:Appartement_du_Roi_(Versailles).jpg
(21 Temmuz 2025 tarihinde erişilmiştir.)

XIV. Louis'nin yatak odası ve yatağı, onun hükümdarlığı döneminde yönetim merkezine dönüşmüştü. Yakın aile üyelerinin ve soylu kesimin katıldığı *leveè* adında iki ayrı uyanma töreni vardı. *Petite leveè* (Küçük Uyanma) adındaki ilk uyanmayı sabah saat 8:00'de kralın odasında uyuyan baş uşak başlatıyordu. Onu ilk görenler başhekim, başcerrah ve dadısı oluyordu. Daha sonra ailenin en yakın üyeleri ve daha önceden izin verilen kişiler

[560] Roger De Fèlice, *French Furniture Under Louis XIV*, F. M. Atkinson (tr.), London: William Heinemann, 1922, ss.72-73.
[561] Charlish & Bourne, *a.g.e.*, s.58.
[562] Charlish & Bourne, *a.g.e.*, s.96.

odaya giriyordu. Bu ilk merasimden sonra *Grande leveè* (Büyük Uyanma) esnasında odaya saray mensupları ve diğer soylular girebiliyordu.[563]

2.5.3. Çok Kişilik Yataklar

Ortaçağ'da hem ısınma hem yer sorunları gibi sebeplerle oldukça olağan bir durum olan yatak paylaşımı, Ortaçağ sonrasında da devam ediyordu. Bu yaygın ve olağan durum, daha önce değinildiği üzere aile bireyleri, aralarında ast-üst ilişkisi olanlar, yolcular, askerler, soylular ve hizmetkarlar gibi toplumun her katmanı için geçerliydi. Birlikte uyumak ısınma sağlamak ve yerden tasarruf etmenin yanında samimiyet ve birlikteliğin de sembolüydü.

Ortaçağ'ı takip eden süreçte birlikte uyuma alışkanlıklarına dair birçok spesifik örnekten bahsedilebilir. Bunlardan en meşhur olanı, İngiltere'nin ünlü bakiresi Kraliçe Elizabeth'in (1533-1603) yatak ve ısınma konusunda majör sorunları olmamasına rağmen karanlıktan korktuğu için ve bekar olması sebebiyle geceleri kadın hizmetçilerinden biriyle birlikte uyumasıdır.[564]

Başka bir örnek, törensellik dürtüsüyle soylu evlerinde büyüyen yatakların alt sınıflara hitap eden mekânlarda da küçük kalmamakta kararlı olduğunu gösterirken aynı zamanda bu örnek bahsedilen dönemler için yatak paylaşımının varlığına kanıt sunar. 1590 yılında *Ware* bölgesinde bulunan bir han için özel siparişle imal edilen ve İngiliz Rönesansının tipik özelliklerini yansıtan devasa ahşap iskeletli yatak[565] aynı anda 12 kişinin uyumasına imkân tanıyordu.[566] Ware rotasında istikamet eden yolcular için böyle devasa bir paylaşımlı yatak kullanmak muhtemelen hem daha ucuza konaklama imkânı hem de ısınma olanağı sunuyordu.

[563] Louis de Rouvroy duc de Saint Simon, *a.g.e.*, ss.273-274.
[564] Anna Whitelock, *Elizabeth's Bedfellows: An Intimate History of the Queen's Court*, London: Bloomsbury, 2013, s.7.
[565] Joclyn M. Oats, *An Illustrated Guide to Furniture History*, New York: Routledge, 2022, s.208.
*Bu yatak günümüze ulaşmış olup, Victoria & Albert Museum'da sergilenmektedir.
[566] Fagan & Durrani, *a.g.e.*, s.133.

Görsel 17: Ware'da bulunan 12 kişilik yatak.
url: https://collections.vam.ac.uk/item/O9138/great-bed-of-ware-bed-vredeman-de-vries/
(21 Temmuz 2025 tarihinde erişilmiştir.)

16. yüzyılda birisiyle uyumak o kadar normal bir durumdu ki dönemin ahlak kitaplarında birisiyle uyurken dikkat edilecek kuralları içeren öğütler ve söylemler mevcuttu. Bu söylemlere örnekler sunan Elias, ilki Erasmus'tan ikincisi Pierre Broë'den iki alıntıyı şöyle aktarır:

"*Bir erkekle aynı yatağı paylaşıyorsan yatakta kıpırdanmamaya çalış, sık sık sağa sola dönersen ya çıplak kalırsın ya da yorganı çekiştirerek yanındakini rahatsız edersin.*"[567]
"*Akşam yemeğinden sonra; Yatakta yatıyorsan; Keyif çatıyorsan, mutluysan; Yanına biri uzandığında öteni berini topla; Düzgün yat ve ona yer aç; Kıpırdanarak onu rahatsız etme; Sağa sola dönerek; Onun üzerini açma; Uyuduğunu görürsen; Uyandırmamaya çalış.*"[568]

Birlikte uyuma alışkanlığının yavaş yavaş ayıplandığı ve hoş karşılanmadığı dönem 18. yüzyılın sonlarına denk geliyordu. Bu dönemde yazılan ahlak kitapları birlikte uyumayı ancak "zorunluluk" durumlarında kabul edilebilir görüyor, hatta mümkün olduğunca farklı cinslerin aynı odada bile uyumamasını salık veriyordu.[569] Elbette bu pratik, mobilya

[567] Norbert Elias, *Uygarlık Süreci I*, Ender Ateşman (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Baskı, 2004, s.267.
[568] Elias, *a.g.e.*, ss.267-268.
[569] Elias, *a.g.e.*, ss.268-269.

kullanımının ayrıcalığına bağlı olarak önce üst sınıflara uygulandı ardından yavaş yavaş (yaklaşık 250 yıl içinde) aşağı sınıflara doğru indi.

2.5.4. Propaganda Aracı Olarak Yatak

Yataklar, bu dönemlerde bireyler ve devletler tarafından zaman zaman propaganda faaliyetlerinin asli unsuru ve aracı olarak kullanılıyordu. Genelde mobilyaların, özelde ise yatakların siyasi propagandalara aracı olduğu enteresan bir olay 16. yüzyılda gerçekleşti. Bu olayı tam olarak aktarmadan önce tarihi arka planından bahsetmekte fayda vardır.

Asıl adı *Giovanni de' Medici* olan ve *X. Leo* adıyla 1520'de tahta çıkan Papa, bu dönemde hem Avrupa'da dindaşlarının birbirleriyle olan savaşını durdurmak istiyor hem de Doğu'da akın akın yükselen Türk dalgasını önlemek adına yeni bir Haçlı ordusu toplama gayesi güdüyordu.[570] Papa bu kutsal emelleri gerçekleştirmek adına kıtanın büyük güçleri arasında mekik diplomasisi yürüterek kısa süreli de olsa bir huzur ortamı oluşturmayı başardı ve 1518 yılında daha sonradan *Londra Antlaşması* adıyla anılacak olan *Evrensel Barış* imzalandı. İmzacı taraflardan ilki, henüz 1515'te *Milano Dükalığı*'nı işgal ederek Papa'yı oldukça rahatsız eden Fransa Kralı *I. François* (Fransuva) olurken, antlaşmanın diğer tarafında Papa ile ilişkileri iyi durumda olan ve François'nın yayılmacı politikası sebebiyle oldukça huzursuz durumdaki İngiltere Kralı *VIII. Henry* bulunuyordu.[571]

Yapılan antlaşma metninde verdikleri sözler gereği taraflar en kısa süre içerisinde yüz yüze gelerek ittifaklarını pekiştireceklerini ilan ediyorlardı. Bu buluşmanın 1520 yılında, o günlerde İngiltere toprağı olan *Calais* şehrinde yapılması kararlaştırıldı. Buluşma vakti geldiğinde her iki kralın konaklayacağı kamp alanlarında saraylarındaki görkemlerini aratmayan ve iktidarlarının güçlerini yansıtan çok büyük, lüks ve altın kaplamalı çadırlar dikilmişti.[572] Bu görkemli çadırların yanında, meydanlarda iki tarafın da sergilemekten haz duyduğu birçok mobilya ve ev eşyası arasında altın süslemeli yataklar, yatak örtüleri, gölgelik, yastıklar ve çok değerli kumaştan yapılmış perdeler ile duvar halıları bulunuyordu. Meydanda bu kadar gösterişli ve pahalı eşyaların bulunması daha sonra bu

[570] Glenn Richardson, "The King, Cardinal-Legate and The Field of Cloth of Gold", *Royal Studies Journal*, 4/2, 2017, s.141.
[571] Richardson, *a.g.m.*, ss.141-146.
[572] Richardson, *a.g.m.*, ss.147-150.

buluşmanın literatüre *Altın Kumaş Tarlası** olarak geçmesine sebep oldu.[573] Karnaval havasında geçen bu görüşmeye her iki taraf askeri birlikleriyle gelmiş** ancak aradaki rekabetin hissedildiği alan sıcak savaş yerine çeşitli sportif müsabakalar, yarışlar ve turnuvalar olmuştur.[574]

Şüphesiz, karnaval havasında geçen ve lüks tüketimin özellikle sergilendiği dostluk buluşmasında François ve Henry'nin Avrupa siyasetinde güç elde etme istekleri ve genç yaşları büyük rol oynuyordu. Öyle ki ikisi de siyasi güçlerini bir diğerine hissettirebilmek ve birbirleri üzerinde tahakküm kurabilmek adına yatakları kendi iktidarlarının gösteriş unsurları olarak kullanıyordu.

Yatakların propaganda amacı olarak kullanıldığı başka bir örneği incelediğimizde bugün *St. Florian Manastırı*'nda sergilenen ve *Prens Eugen* adına yapılan hatıra-yatak önemli bir sembol olarak karşımıza çıkar.[575] Eugen'in, *II. Viyana Kuşatması* esnasında şehri savunmadaki büyük katkısına ve Türklerin geri püskürtülmesine vurgu yapan yatağın ön iki ayağı iki Türk askeri tarafından taşınır şekilde tasarlanmıştır. Bu tasarım ile Eugen, "yenilmez" Türkleri farklı bir talihle tanıştırması sebebiyle onurlandırılır ve Avrupa'nın Türkleri "ayakları altına aldığı" düşüncesi açık şekilde vurgulanır.

* Fransızca: *Camp du Drap d'Or* ve İngilizce: *Field of Cloth of Gold*.
[573] Joycelyne Gledhill Russell, *The Field of Cloth of Gold*, London: Routledge & Kegan Paul, 1969, s.43.
** VIII. Henry'nin buluşmaya yaklaşık 6000 asker ile katıldığı ve bu sayının *Yüzyıl Savaşları* esnasındaki İngiliz ordusuna denk olduğu söylenir. I. François'nın emrinde ise bu sayıya yakın miktarda asker olduğu dile getirilmiştir. Bilgi için bkz.: Richardson, *a.g.m.*, s.149.
[574] Karen Watts, "The Field of Cloth of Gold: Arms, Armour and the Sporting Prowess of King Henry VIII and King Francis I", *The Medieval Tournament as Spectacle: Tourneys, Jousts and Pas d'Armes, 1100-1600*, Alan V. Murray & Karen Watts, Woodbridge: Boydell Press, 2020, ss.213-216.
[575] Charlish & Bourne, *a.g.e.*, s.57.

Görsel 18: Prens Eugen'in Viyana'da Türklere karşı kazandığı zaferin anısına yaptırılan propaganda yatağı.
url: https://www.fotocommunity.de/photo/das-tuerkenbett-machtlinger-heinz/47751567
(21 Temmuz 2025 tarihinde erişilmiştir.)

Propaganda amacıyla yatakları sergilemek yalnızca krallara ve prenslere özgü bir durum değildi. 1789 yılında *Fransız Devrimi*'ni gerçekleştiren klik, *Konvansiyon Rejimi* adı altında yönetimi ele aldığında olağan şekilde kamusal hayatta bazı düzenlemeler gerçekleştirdi. Bunlardan ilki sosyal hayatta köhnemiş imparatorluğu çağrıştıracak tüm giyim-kuşam geleneğini değiştirmek oldu.[576] Bu değişimi, rejime taraftar olmayı gösterecek çeşitli sembol, arma ve simgelerin hem kamusal hem de özel hayatta kullanımı zorunluluğu izledi ve böylece Cumhuriyet taraftarı olan ateşli kitleler bu sembollerle süslenmiş gösterişli yataklar kullanmaya başladı.[577] Kısacası yataklar, Fransız Devrimi için bir bağlılık göstergesi oluyor ve bu kuruma aidiyetin sergilendiği en özel alanlar haline geliyordu.

Dönem içerisinde genelde mobilyaları ve özelde yatakları bir propaganda aracı olarak kullanan önemli kişilerden biri de *Napolyon Bonaparte* oldu. Napolyon mobilyalarda sade bir tutumun yanı sıra askeri ve erkeksi bir görüntü arıyordu.[578] Yaygın ve açık şekilde

[576] Lynn Hunt, "Fransız Devrimi ve Özel Hayat", *Özel Hayatın Tarihi 4: Fransız Devrimi'nden Büyük Savaş'a*, Philippe Ariés & Georges Duby (haz.), Ali Berktay (çev.), Ankara: İmge Kitabevi, 2008, s.28.
[577] Hunt, *Özel Hayatın Tarihi 4*, s.30.
[578] Miller, *a.g.e.*, 2005, s.201.

bilindiği üzere *Julius Caesar*'ın kutsiyetine hayatı boyunca öykünen Napolyon, yeni yaşam alanı olan *Palais de Compiègne*'i koç başları, sfenksler ve lotus süslemeleriyle dekore ettirdi.[579] Bu dekorlar, Napolyon'un yeni yaşam alanında yönetiminin görkemini ve antik idolleriyle olan ruhani birlikteliğini vurguluyordu.

Ayrıca kendisi için inşa edilmiş olan yatağının üzerindeki süslemede görülen sfenkslerle kadim Mısır medeniyetine ve sfenkslerin başlarına giydirilmiş olan defne yaprağından taçlarla[580] da Roma İmparatorluğu ve Caesar'a gönderme yapılıyor, Napolyon Bonaparte hükümdarlığının meşruiyeti ve kökleri, Mısır ve Roma medeniyetleriyle bağdaştırılarak kuvvetlendiriliyordu. Açıkça görüldüğü gibi yataklar, Napolyon için kendisini olağandan daha fazla yüceltme işine aracı oluyordu.

Görsel 19: Napolyon Bonapart için tasarlanmış sfenks ve koçbaşı işlemeli yatak.
url:
https://www.richardreddingantiques.com/usr/library/documents/main/76956_redding_web_pdf.pdf
(ss.6-7.)
(21 Temmuz 2025 tarihinde erişilmiştir.)

[579] Richard Redding Antiques (pub.), *The Emperor Napoleon's Bed at Palais de Compiègne*, Gündau: Druckerei Kyburz, 2020, s.4.
url: https://www.richardreddingantiques.com/usr/library/documents/main/76956_redding_web_pdf.pdf
(12 Nisan 2025 tarihinde erişilmiştir.)
[580] Richard Redding Antiques, *a.g.m.*, s.9.

2.5.5. Alt Sınıfların Yatakları

Ortaçağ'da halkın yere serdiği, iç dolgusu ot ve samandan oluşan yatakların genel durumunda ilerleyen yüzyıllarda büyük değişimler yaşanmadı. Ancak bazı evlerde görülebilen mobilyalar, belirli ayrıcalığa ve gelire sahip olan kitlelere özgüydü. Fakat bu mobilyalar da günümüzden bakıldığında oldukça sade ve yalındı. Bu yüzden çok daha alt sınıfların yatakları hakkında söylenecek pek söz olmasa da birkaç çalışmayı incelemek fikir oluşturmak konusunda bize yardımcı olacaktır.

Yararlanacağımız kaynaklardan ilki, meşhur *Martin Guerre* olayına aittir. 16. yüzyılda gerçekleşen ve Jean de Coras'ın mahkeme kayıtlarına dayanarak bilgi edindiğimiz bu olayın tüm yönleri bir kenara bırakıldığında Bertrande'ın gelin olduğu vakitte, yöredeki tüm gelinler için geçerli bir geleneğe dönüşen standart çeyiz şu ürünleri içeriyordu: "*Kuş tüyü yastıklarla birlikte bir yatak, keten ve yün çarşaflar, bir yatak örtüsü, kilidi ve anahtarı olan bir sandık ve çeşitli renklerde iki ya da üç elbise*"[581]

16. yüzyıldaki bu örnekte en azından Fransa'nın bazı köylerinde görece iyi durumdaki çiftçi ailelerin yatakları tanıdığını ve onların çeyiz olarak sunacakları bir ev eşyasına dönüştüğünü gösteriyordu. Muhtemelen bu yatak bizim alışık olduğumuz gibi birkaç senede bir yenilenmiyor, evli çiftin bu yatağı üzerinde bir ömür geçiyordu. Hatta öyle ki yaşanan karmaşık olaylardan sonra eve dönen "gerçek" Martin Guerre ile Bertrande bu yatak üzerinde iki çocuk daha yapmıştı.[582]

16. yüzyılda İngiltere'ye göz attığımızda, Oxford kentinde bir doktor gibi görece iyi sayılabilecek bir konumda olan birinin evinde bulunan mobilyalar arasında dolap, tabure, sandık, masa ve yatak[583] bulunuyordu. 17. yüzyılda Burgonya'da küçük bir köyde zengin evlerinin mutfak, yatak odası ve oturma odası olarak 3 amaçlı ortak kullanımı[584], yaşam şartlarının refaha ulaşmamış olmasını, bugünün sıradan evlerinin yanından geçemeyecek derecede yetersiz mobilyayla donatılmış olduğunu düşündürmektedir.

Kırsaldan kentlere doğru geçtiğimizde kentli yaşamına adapte olmuş yoksul insanların bile yaşayacak çok geniş alanları ve evde kullandığı özel eşyalar olmadığını görürüz.

[581] N. Z. Davis, *Martin Guerre'in Dönüşü*, Ceren Sungur (çev.), İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2023, s.36.
[582] Davis, *a.g.e.*, s.157.
[583] Lucie-Smith, *a.g.e.*, s.53.
[584] Braudel, *Gündelik Hayatın Yapıları*, s.250.

Braudel'in anlatımıyla, *I. Sanayi Devrimi*'nin kıtada baş göstermesinden yaklaşık 20 yıl sonra, 1782 gibi bir tarihte bile evler içler acısı durumdadır. Yoksulluğuyla bilinen *Saint-Marcel* mahallesinde bir aile tek göz odada, tuvaletlerini yaptıkları lazımlıkların yemek yedikleri eşyalara temas ettiği alanlarda, yatakların ise perdesiz ve oldukça kötü durumda olduğu küçücük bir dünyada yaşıyordu.[585] Braudel'in başka bir anlatısı, 17. yüzyılda yaşamış olan ünlü ressam Rembrandt'tın Hollanda'daki evinden ve eşi Saskia'nın hasta yatağından bahseder. Bu anlatıda Rembrandt'ın evinin yalnızca iki odalı olduğundan ve arka odada, ölümcül bir hastalığa yakalanan eşi Saskia'nın *alcove** formdaki yatakta istirahat ettiğini aktarır.[586]

Geniş halk kitleleri ancak 18. yüzyıldan sonra tabure, yün dolgulu döşekler ve yataklar ve yastıklarla tanışabilmiştir. Fakat bu yataklar da tahtadan yapılmış basit çerçevelerden ibarettir, genelde döşek dolgusunda yoksulluk görülür. Yalnızca yastıklarda konforu biraz olsun sağlayan kuş tüyü kullanılır ve yatakların üstüne serilen basit örtüler nevresim takımı görevini üstlenir.[587]

Kıtadaki tüm bu olumsuz tabloya rağmen Burke, İngiltere'de sanayi öncesi toplumun durumu için daha pozitif portreler sunar. Ona göre İngiltere köylüsü henüz Elizabeth zamanında yani 16. yüzyıl sona ererken mobilyalara sahip olmaya başlamıştı. Daha önceleri yerde (zeminde) uyumaya alışkın çiftçi ailesi imgesini vurgulayan Burke, 16. yüzyıl sonunda bu çiftçi ailesinin dolap, tabak, kuştüyü yataklar, yatak örtüleri, duvar halıları, tuzluk ve kaşık gibi minimum şeylere[588] ulaşabildiğini aktarır. Ancak Burke'in ortaya koyduğu şey, yatak kullanımının yalnızca bölgesel ve sınıfsal olarak ne kadar değişken olduğudur. Çünkü 19. yüzyıl Fransa köylerinde tek göz odada hayvanlarıyla birlikte yaşayan insanlar ve hem insanların hem de hayvanların beslendiği alanların iç içe olduğu, şiltelerin dolgu ürünü olarak yulaf demetlerinin kullanıldığı evler bulunur.[589]

Anlaşılacağı üzere hem şehir hem de köy hayatında alt sınıflar için yaşam standartları ve bölgesel değişkenlik, kendisini mobilya kullanımı ve yataklarda da gösterir. Bulunduğu

[585] Braudel, *Gündelik Hayatın Yapıları*, s.252.
*Çalışma içerisinde daha önce bahsedilen duvarın içine girintili şekildeki niş yataklar.
[586] Braudel, *a.g.e.*, s.254.
[587] Braudel, *a.g.e.*, s.257.
[588] Peter Burke, *Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü*, Göktuğ Aksan (çev.), Ankara: İmge Kitabevi, 1996, s.277.
[589] Roger-Henri Guerrand, "Özel Uzamlar", *Özel Hayatın Tarihi 4*, s.376.

coğrafyaya ve zamana bağlı olarak kimi kesim birkaç parça mobilya ve yatağa benzer eşyalar kullanabilirken kimileri çok daha ilkel yaşam şartlarında hayatını sürdürmüştür. Yatak kullanımı için zaman ve coğrafya simetrisine rastlamak mümkün değildir.

2.5.6. Duvarlar, Mahremiyetin Kökeni ve Bireysel Yataklar

"Mahremiyet" olgusunun ve "mahrem" kavramının keskin sınırları bir sonraki bölümde ele alacağımız üzere *Viktoryen Dönem* ahlakçılığının büyük rol oynadığı 19. yüzyılda çizilmiştir. Ancak bununla birlikte mahremiyetin silik izlerini daha erken tarihlere kadar sürmek mümkündür. Elbette bu silik izler bazı faktörlere bağlı olarak Ortaçağ'dan 19. yüzyıla kadar geçen sürede kamusal ve özel hayatı düzenleyici unsurlar olmuşlardır.

Mahremiyetin ortaya çıkış sürecine etki eden temel faktörlerden en etkilisi dindir ve özellikle dini alandaki değişimler sosyal hayatı yeniden dizayn etmiştir. Cemaat tipinde gelişen Ortaçağ sosyal ve dini yaşamı, bireysel ibadet yerine kilise merkezli kalabalık ayinleri, halkın katıldığı Aziz festivallerini öne çıkarırken 16. yüzyılda ortaya çıkan *Protestan* ahlakçı anlayış Hıristiyanlık adına bilinen tüm gelenekleri kökten ve tam tersine değiştirdi.

Yeni Protestan ahlakçı anlayış, inançlıları bireysel ibadetlere yöneltiyor, kilisenin din üzerindeki nüfuzunu kırmayı başarıyordu. Ortaçağ Hıristiyan dünyasında sıradan birey için inzivanın kabul edilebilir bir durum olmaması, Ortaçağ bölümünde bahsedildiği üzere manastırlarda yaşayan keşişler için bile bireyselliğin yaşanmasını engelliyor, keşişler yalnız kaldıkları tek an olan uyku vaktinde bile bir arada –ancak ayrı yataklarda– yatıyorlardı. Yeni ahlakçılık bireyin gündelik hayatını baştan aşağı şekillendirirken uyku esnasında yapılacaklardan gün içerisindeki davranışlara kadar bireyin tüm eylemlerini de planlıyordu. Örneğin, yatak içerisinde uzanırken çarşafların, uyuyan bedenin şeklini almamasına dikkat edilmesi öğütleniyor ve yatağın kullanılmadığı zamanlarda daima terli toplu olmasını, yatağa ait elemanların ortadan kaldırılmasını sıkı sıkıya tembihliyordu.[590]

Yatak odalarının mahrem alanlara dönüşmesi altında yatan önemli etkenlerden biri de bu odaların saklama alanları olarak kullanılmasıydı. Yatağı oluşturan çeşitli elemanların ve

[590] Jacques Revel, "Adabı Muaşeretten Yararlanma Yolları", *Özel Hayatın Tarihi 3: Rönesans'tan Aydınlanmaya*, Philippe Ariés & Georges Duby (haz.), Devrim Çetinkasap (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, s.207.

diğer eşyaların yatak odasında saklanması[591] bu alanların özel ve girilemez olarak damgalanmasına sebep oluyordu. Yatak odasının karı-koca ilişkilerinde kullanılan özel oda olması algısı[592] ve buraya yalnızca izin verilen kişilerin girebilmesi ayrıcalığı[593] yine bu odaların mahremiyet alanlarına dönüşünü hızlandırıyordu. Ayrıca, 15. yüzyılda aslında oldukça hareketli olan yatak odaları, evin beyinin tüm mal varlığını kendi yatak odasında saklamasıyla özel ve güvenli alanlara dönüşüyordu.[594] Bu gelenek, ataerkil bir toplum düzeninin egemen olduğu Ortaçağ boyunca evin reisi olan babaların kendine ait bir çalışma odaları ayırmalarına, ailenin tüm evraklarını ve bireysel çalışmalarını burada gerçekleştirmeleriyle[595] spesifik bir rol üstlenmiştir.

Artan refah düzeyiyle birlikte daha önceleri mevcut olmayan özel odalar, hane halkının diğer bireylerinin kişisel kullanımına girmiştir. Ancak koridorların fazla yaygın olmaması sebebiyle ev içinde birbirine geçmiş halkalar gibi düzenlenen odalardan bir diğerine geçmek için başka birinin kişisel odasına girmek gerekiyordu.[596] 16. yüzyılda olgunlaşan yatak odalarının kilitlenmesi pratiğiyle[597] birlikte mahremiyet alanları da koruma altına alınmış olunuyordu. 18.yüzyıla gelindiğinde odalar, inşa edilen kalın duvarlarla birbirinden ayrılıyor ve mahremiyetin kesin sınırları çiziliyordu.[598] Bu dönemde yükselen burjuva sınıfın evlerinde sadeleşme adımları atılıyordu. İnşa edilen kalın duvarların içerisinde kalan mahrem hayat, artık yatağın tepesinden sarkan sayvan kullanımını manasız hale getirince sayvanlar, burjuva evlerinden yavaş yavaş kaybolmaya başladı.[599]

Mahremiyet olgusunun erken dönemlerde oluşmasına aracılık eden bir diğer unsur ise bireysel yatak kullanımıdır. Bu tarz yatak kullanımı, yaygın olmayan bir tipi yansıtsa da hastalık ve keşişlik gibi durumlarda bu şekilde yatak kullanmanın örneklerine rastlanır. 15. yüzyılda Floransa'da bulunan bir hastanede her hasta için kullanıma sunulmuş olan

[591] Duby, "Birlikte Yaşama", *Özel Hayatın Tarihi 2*, s.72.
[592] Duby, "Birlikte Yaşama", *Özel Hayatın Tarihi 2*, s.74.
[593] De La Roncière, *Özel Hayatın Tarihi 2*, s.217.
[594] De La Roncière, & Duby, *Özel Hayatın Tarihi 2*, s.201.
[595] De La Roncière, *Özel Hayatın Tarihi 2*, s.230-231.
[596] De La Roncière, *Özel Hayatın Tarihi 2*, s.188.
[597] Orest Ranum, "Mahremiyet Limanları", *Özel Hayatın Tarihi 3*, s.241.
[598] Michelle Perrot, "Kişilikler ve Roller", *Özel Hayatın Tarihi 4*, s.120.
[599] Michelle Perrot, "Oturma Biçimleri", *Özel Hayatın Tarihi 4*, s.341.

bireysel yataklar bu kullanıma örnek teşkil ederken[600] Fransızlar bu durumu yalnızca arzulamak ve hayal etmekle yetiniyordu.

Birçok Fransız hekim ve uzman, sağlık ve hijyen açısından en azından hastalar için ayrı yataklarda yatmanın gerekliliğini vurguluyor ancak maddi sıkıntılar sebebiyle Paris'teki hastanelerde sayıları 12'ye kadar çıkabilen hasta çocuklar aynı yataklarda yatıyor[601] ve muhtemelen birbirleri arasında salgın döngüsüne sebep oluyorlardı. Hatta, Braudel'den öğrendiğimize göre 18. yüzyıl sona ererken bile devam eden hasta yatağı paylaşımı olgusuna göre Paris'te 6000 hastaya 1200 yatak düşüyordu.[602] Ancak sağlık amaçlı bireysel yatakların kullanımı 1832 tarihli *Kolera Salgını* esnasında İngiltere'de net bir şekilde kullanıma girmiştir. Dönemin İngiliz hükümeti, yaklaşan salgın tehdidi karşısında katı önlemler alıyor ve Sağlık Kurulu aracılığıyla dile getirdiği önlemleri dönemin gazetelerinde kendisine yer buluyordu:

"*[Hastalık teması sebebiyle karantinaya alınanlar veya kendi isteğiyle önlem olarak hastalık bölgesinden taşınanlardan kalan] çürümüş eşyalar, ip parçaları, kağıtlar, eski kıyafetler, perdeler yakılarak imha edilmelidir. [Halk, günlük yaşamda kullandığı] giysi ve mobilyaları bol miktarda suyla yıkamalı, kaynamış küllü su içerisinde dezenfekte etmelidir... Evler ve mobilyalar, en az bir hafta boyunca havalandırılarak evlerin içinde temiz hava akışı sağlanmalıdır.*"[603]

Tam da bu dönemde *Antoine Lavoisier* tarafından geliştirilen ve akademik çevrelerde kabul gören temiz havanın (oksijen) sıhhat için gerekliliği ilkesi[604] sağlık amaçlı ve bulaşmayı önleme çabalı tekli yatak kullanımlarını ve geri döndürülemez bir bireyselliği, sosyal izolasyonu ve hijyen kavramlarını doğurdu. Hastanelerde sağlık amacıyla kullanılan bireysel yataklar büyük bir salgının ardından evlerin içine doğru giriyordu.

---

[600] De La Roncière, *Özel Hayatın Tarihi 2*, s.286.
[601] Contamine, *Özel Hayatın Tarihi 2*, s.516.
[602] Fernand Braudel, *Maddi Uygarlık II: Mübadele Oyunları*, Mehmet Ali Kılıçbay (çev.), Ankara: İmge Kitabevi, 3. Baskı, 2017, s.444.
[603] The London Gazette, 21 October 1831, Issue:18863, s.2159.
url: https://www.thegazette.co.uk/London/issue/18863/data.pdf
(31 Nisan 2025 tarihinde erişilmiştir.)
[604] Alain Corbin, "Bireyin Sırrı", *Özel Hayatın Tarihi 4*, s.470.

2.5.7. Yatağın Çağrıştırdıkları: Ayıplanan Yataklar ve Viktoryen Ahlakçılık

Önceki bölümlerde gördüğümüz üzere bu devirlerde yataklar hem büyüyüp görkemini sürdürürken hem de perdelerle kapatılıp mahremiyet alanına dönüşüyordu. Mahremiyetin inşasında şüphesiz bahsettiğimiz şekilde ailenin "yatak merkezli" bir yatak odasına geçişi ve neredeyse tüm özel eşyalarını bu alanda konumlandırması yer alıyordu. Bu mobilya eksenli bakışın yanında mahremiyet düşüncesinin ve alanlarının ortaya çıkmasında etkisi yadsınamayacak birkaç olgu daha bulunuyordu. Bu konuda önemli noktalara değinen Ariēs, bireyin Ortaçağ'daki kolektif yaşam geleneğinin[605] yavaş yavaş kırılarak ortadan kalkmasını 3 ana olguya bağlıyordu:

1- Merkezileşen devletlerin, dağınık yapıdaki hukuk ve adalet olgusunu kendi bünyesine toplaması.[606]
2- Matbaanın icat edilmesinin yol açtığı toplu okuma yerine bireysel ve sessiz okuma sayesinde şahsi düşüncenin ortaya çıkışı.[607]
3- Hıristiyanlığın güç kazandığı uzun periyotta bireylerin cemaatten sıyrılıp bu dinin yalnız başına ibadet eden inzivai tipte birey istencine[608] ayak uydurması

Ariés'in dünya tarafından kabul gören düşünceleri üzerine söyleyecek pek bir söz yok. Ancak gerçekten de bu perspektiften bakıldığında her ne amaçla ve mecburiyetle olursa olsun mahremiyetin inşasına kadar geçen süreçteki "cemaat tipi birliktelik" kavramının etkileri yatak üzerinden açıkça okunabilir.

Öyle ki mahremiyetin inşasına kadar günlük yaşamda hiç de gizlenecek şeyler olmayan hatta neredeyse toplumun şahitliği için ekstra çaba sarfedilen "uyku ve yatak" ikilisi alelade şeylerdi. Ancak Ariés'in tespitine göre, Ortaçağ'dan *Viktoryen Dönem*'e kadar geçen süre boyunca Avrupa'da değişen olgulardan biri insanlar için bedenler arası temasın en aza, mümkünse sıfıra indirilmesiydi.[609] Bedenlerin yabancıyı temsil ettiği, yabancının onayı olmadıkça gizli bir göz ya da ten temasına izin verilmediği bu süreç, uykunun ve

[605] Philippe Ariés, "Bir Özel Hayat Tarihi İçin", *Özel Hayatın Tarihi 3*, s.7.
[606] Ariés, *a.g.e.*, s.9.
[607] Ariés, *a.g.e.*, s.10.
[608] Ariés, *a.g.e.*, s.11.
[609] Ariés, *a.g.e.*, s.11.

uykunun gerçekleşme alanı olan, bedenlerin tamamen yerleştirildiği yatakların göz önünden ve dilden, zihnin arka odalarına kaldırılmasına sebep oldu.

Michel Foucault, konuyu biraz daha cinsellik perspektifinde değerlendirdiği eserinde çok daha yaygın ve alelade olan "bedenlerin", geçiş sürecinin ardından Viktoryen Dönemde kazandığı yeni şeklini şöyle tanımlıyordu:

"*…Bu aydınlık gündüz döneminin [Ortaçağ ve Erken Modern Dönem kastediliyor] ardından gelen kısa bir gün batımının sonunda Viktoryen burjuvazinin tekdüze gecesine varılmıştır.*"[610]

Elbette bedenlerin yeni "karanlık" dönemi, ardından mahremiyetin pik yaptığı ve bunun kuramsallaşması için yoğun çaba sarf edilen bir devri beraberinde getirdi. Özellikle cinsellik algısıyla bütünleşen ve cinselliğin mekanı olan yataklar artık hazcı eyleme değil yalnızca soyun devamlılığını sağlayan bir eyleme hizmet eden mekanlara dönüşmüştür. Yatakların cinselliği çağrıştırdığı bu dönemde yatak, adaba uygun olmayan kelimeler kategorisine girer ve aynı zamanda yalnızca bir dinlenme alanı olarak değil cinselliğin meşru mekânı olarak gelişir. Viktoryen Dönemdeki söylem odalara da yansımış, artık evin ve ailenin sosyo-ekonomik statüsünü gösteren en temel odalar yatak odası olmaktan çıkıp onun yerini salon almıştır.

Yatak odalarının eski anlayışta kabul gördüğü toplanma alanları olması özelliği, sıhhate ve ahlaka aykırılık sebepleriyle kınanarak her odanın anıldığı adıyla işlevini yerine getirmesi düşüncesi gündelik hayatta önem kazanmıştır. Yataklar, şekil ve görüntü açısından incelendiğinde ise zaman zaman perdelerle örtüldüğü görülüyor ancak bu kullanımda ısınma sorunları daha büyük rol oynuyordu.[611] Bu yüzden yatakların çevresindeki direklerin yavaş yavaş kaybolduğunu ve perdelerin daha çok gösteriş amacıyla kullanıldığını söylemek mümkündür.

[610] Michel Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, Uğur Tanrıöver (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. Baskı, 2007, s.12.
[611] Flanders, *a.g.e.*, s.43.

Görsel 20: Kraliçe Viktorya'nın Osborne'daki yazlık konutunda vefat ettiği yatak.
url: https://britishheritage.com/history/victorias-osborne-house
(21 Temmuz 2025 tarihinde erişilmiştir.)

Bu dönemde gelişen bir diğer önemli husus bugün bize oldukça tanıdık ve benimsenmiş bir düşünce olarak karşımıza çıkan yatakların oda kapısının karşısına yerleştirilmemesi gerektiği fikriydi.[612] Bu tarz bir yatak odası dekorasyonu durumundan kaçınılmasının altında, odanın kapısı açıldığında yabancının ya da hane halkından birinin mahrem olanın alanını yani yatağı görmemesi düşüncesi yatıyordu.

Başka bir perspektiften bakıldığında mahremiyet düşüncesi, "ev hanımlığı" kurumunu doğurdu. Adını *Coventry Patmore*'un yazdığı şiirin başlığından alan *Angel in the House* kavramı, Viktoryen Dönemde İngiliz kadınını idealize eden anlayışın sembolü haline geldi. Eve hapsedilen kadınların, mevcut olduğu düşünülen doğası gereği ev işlerinin rutinine ayak uydurması sayesinde güncel ahlak sınırları içinde tutulacağı düşünülüyor, ayrıca bu düşünce kadını kamusal alandan uzaklaştırmanın kılıfı haline geliyordu.[613] Kadının temel ev işleri arasında mahremiyetin alanı olan yatakları daima temiz tutmak, yatak çarşaflarını "kendisinin temizliğini simgeleyen" bembeyaz çarşaflarla muhafaza etmek bulunuyordu.

Viktoryen dönemdeki katı ahlaki normlar, ev içi mimari mekanları yeniden düzenlerken ortaya çıkan önemli alanlardan biri koridorlar olmuştur. Daha önceki dönemlerde, dile

[612] Flanders, *a.g.e.*, s.45.
[613] Flanders, *a.g.e.*, s.16.

getirdiğimiz üzere birbiri içine geçmiş halkalar gibi inşa edilen odalar, ev içerisinde bir odaya ulaşmak için diğerinden geçmeyi gerektiriyordu. Ancak yeni alan, evin merkezinde paralel şekilde konumlanırken odalar, koridorun etrafına kümelenen ayrı bölmeler olarak düzenlenmeye başlandı.[614] Böylelikle evde bulunan hizmetlilerin herhangi bir ev işi yapmak için başka odaya geçerken mahremiyet sınırlarını delmesi mecburiyeti ortadan kalkıyordu. Ayrıca koridorlar, bu dönemde ortaya çıkan "görünmez hizmetçi"[615] pratiğine de yardımcı oluyordu.

Buraya kadar bahsedilen tüm bu yeni kültürel ögelerin daha çok elit bir kesime ve burjuva sınıfına ait olduğunu unutmamak gerekir. Çünkü yaklaşık olarak aynı dönemde ortaya çıkan *I. Sanayi Devrimi*'nin yarattığı ekonomik koşullar alt sınıflar ve işçi sınıfları için bambaşka bir yaşam tarzının oluşmasına sebep olmuştur. Örneğin bu dönemde, işçi sınıfından veya alt gelir kategorisinden insanların, maddi sıkıntıları biraz hafifletebilmek ve ek gelir sağlayabilmek adına evlerindeki odalarından birini bir yabancıya kiralayarak mahremiyet anlayışını deldikleri görülebilir. Hatta bu işler yalnızca kiracıya odanın kiralanmasıyla bitmiyor, ekstra ücretlere tabi olarak karnını doyurmak ve kıyafetlerini yıkamak gibi daha spesifik hizmetler de sunuluyordu.[616] Daha uç örneklere göz atıldığında her ne kadar dönemin ahlaki yapısına uymasa da kiracıların, evin ailesi ile aynı yatak odasında uyuduğu durumlar mevcuttu.[617] Bu durum, orta sınıf ve üstünde kalan Viktoryen ahlaki düzenlemelerinin alt sınıflara maddi zorluklar sebebiyle nüfuz edemediğini kanıtlıyor, mahremiyetin alt sınıflarda arzu edilen düzlemde olmadığını gösteriyordu. Ayrıca muhtaç durumdaki kiracılar için konfor ve mahremiyet aranmadığını kanıtlıyordu.

Sonuç olarak, Viktoryen Dönemde yataklar ve yatak odaları, ahlaki disiplin kurallarının, toplumsal cinsiyet rollerinin ve katı ahlak yasalarının yansımalarından nasibini almıştır. Bu dönemin etkileri, her ne kadar yakın zamanda çatlaklar içerse bile, günümüz yatak ve yatak odası adabını besleyen temel kaidelerin ortaya çıktığı özel bir dönemdir. Bu olgular, zaman içerisinde evrimleşerek günümüzdeki formunu almıştır. Ancak ortaya konduğu

[614] Henri Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, Işık Ergüden (çev.), İstanbul: Sel Yayıncılık, 2. Baskı, 2014, ss.319-320.
[615] Perrot, "Kişilikler ve Roller", *Özel Hayatın Tarihi 4*, s.194.
[616] Vicky Holmes, "Accommodating The Lodger: The Domestic Arrangements of Lodgers in Working-Class Dwellings in a Victorian Provincial Town", *Journal of Victorian Culture*, 19/3, 2014, s.315.
[617] Holmes, *a.g.m.*, s.322.

üzere bu gelişmeler maddi sıkıntılar sebebiyle yalnızca elit kesim için bağlayıcılığı olan kavramlardır. Temel düşüncesi hayatını devam ettirebilmek olan işçi sınıfı ve daha alt sınıflar için mahremiyet kaygısı ve ahlak kuralları yalnızca kamusal alanda belirli ölçüde geçerli olabilirken özel alanda bu durumdan söz etmek imkânsız görünmektedir.

2.5.8. Makineleşme, Sanayileşme, Kapitalizm ve Yataklar

Modern dönemde üretim ilişkileri yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda mekânsal ve kültürel dönüşümlere yol açmıştır. Bu dönüşüm, yatak gibi gündelik nesneler üzerinden görülebilen derin bir sınıfsal ve ideolojik yeniden yapılanmaya sebep olmuştur. 18.yüzyılda gelişen I. Sanayi Devrimi'nin öncesindeki ticari dünyada üretim ve tüketim ilişkileri, özellikle 16-18. yüzyıllar arasında ürünlerin nakliyat ve dağıtım ücretlerinin, asıl üretim yerindeki değerini en az ikiye katlaması sebebiyle[618] oldukça zahmetliydi. Ürün, pazara ulaştığında hem satıcı hem alıcı için ağır bir yüke dönüşürken aynı zamanda geniş halk kitleleri için erişimi imkânsız metalar olarak ortaya çıkıyordu. Ancak devrim, şartları ve zamanı değiştirirken makineler sayesinde birçok kolda başlayan merkezi üretim sayesinde ürünler, daha hızlı ve ucuz yayılma fırsatı buldu. Elbette yeni düzen büyük halk kitleleri için direkt olarak zenginlik anlamına gelmiyordu. Ancak halk, üretilen ürünlerin henüz alıcısı olmasa bile en azından üretim sürecinde başrol oynayarak onlarla temas etme ayrıcalığına erişmişti. Kısacası üretim ve insan arasında mekanikleşen diyalog, başka bir süreci başlatarak insan ve nesne arasında fiziksel iletişimin kurulduğu yeni bir dönemin kapılarını açtı. Yeni iletişim ve diyalog süreci ya da daha teknik bir isimle, feodal üretimden kapitalist endüstriyel üretim biçimine geçiş, kısa zamanda tüm insanlar için hayat şartlarında iyileşme sağlamadı. İşçiler yalnızca lüksün üretiminde var olabiliyor tüketimi ise başka sınıflara terk ediliyordu. Erken dönem işçi sınıfının maddi sıkıntılarını anlamak için göz attığımız eserinde Engels, bir rahibin Londra'nın en kalabalık işçi bölgelerinden birindeki yaşamı şöyle özetlediğini aktarır:

"*...bu kalabalık içinde bir adamı, karısını, dört-beş çocuğunu, hatta kimi zaman büyükbabayla büyükanneyi 10 metrekarelik, yemek yedikleri, uyudukları ve çalıştıkları tek bir oda içinde bulmak hiç de garip bir şey değildir.…bölgedeki on aile reisinin bir tanesinin bile iş elbisesinden başka giyeceği yoktur, zaten olan iş elbiseleri de çok kötü*

[618] Braudel, *Gündelik Hayatın Yapıları*, s.144.

durumda ve paramparçadır. Gerçekten de birçoğunun bu paçavralardan başka geceleri üstüne örteceği hiçbir şeyi ve bir ot torbasından başka yatakları yoktur."[619]

Engels'in eseri boyunca İngiltere'de işçi sınıfının mutlak yoksulluğu gözlemlenebilirken bu gerçekler yalnızca İngiltere'ye özgü değildi. Bahsedilen evrensel problemler, sürecin deneyim evresini oluştururken sendikalaşma, grevler ve eylemlerle birlikte deneyim süreci bir bilinç sürecine evrildi. Sınıf bilinci sayesinde işçiler, insani yaşam koşullarına sahip olmak adına bazı taleplerde bulundu[620] ve kendi şartlarında kısmi bir gelişim sağlamayı geç de olsa başardı. Kazanılan haklar başlangıçtaki olumsuz tabloyu pozitif olarak etkiledi, yaşam standartlarında bazı iyileşmelere ve işçi sınıfının ürettiği ürünlerin tüketicisi olmasına yol açtı. Michelet, 19. yüzyıl Fransa'sında eserinde bu dönüşümü şöyle özetler:

"*Hiçbir becerisi olmayan insanlar [köyden kente] fabrikalara gelir ve kendisini makineler için çalışmaya sunar. Ne kadar çok insan gelirse ücretleri o kadar düşer ve yoksulluk artar. Ancak öte yandan, bu şekilde ucuza üretilen mallar yoksulların kullanımına girer.*"[621]

Gerçekten de 1840'ların başındaki evrensel ekonomik bunalım *(Panic)*, Fransa'da 1842 yılına gelindiğinde kendisini hissettirdi. Ürünler stok halinde ambarlarda doluydu ancak satın alım gücü yoktu. Arzın bu fazla durumu doğal olarak yoğun fiyat düşüşünü doğurdu ve fiyatlar *altı sou**'ya ulaştığında halk kitleleri önü alınamaz bir tüketim çılgınlığına soyundu. İç giyim ürünleri, masa örtüleri, perdeler, yatak, yün, ipek işçi sınıfının evine kadar girmeyi başardı.[622] Bundan çok daha erken dönemlerde zengin ya da yoksul fark etmeksizin mobilya kullanımı bir yana çıplak olarak uyudukları bilinen halk[623] farkında olmadan ev içi mekânın fiziksel durumuna ve sınıfa ait estetik algısına da müdahale

[619] Friedrich Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*, Oktay Emre (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013, ss.67-68.
[620] 1886 yılında ABD'nin çeşitli eyaletlerinde işçilerin grevleri ücretlerin artışı ve iş koşullarının iyileştirilmesi gibi olumlu kazanımlarla sonuçlanmıştır. Bilgi için bkz.: Engels, *a.g.e.*, s.24.
[621] Jules Michelet, *The People*, John P. McKay (tr.), Chicago: University of Illinois Press, 1973, s.43.
[622] Michelet, *a.g.e.*, s.44.
[623] Braudel, *Gündelik Hayatın Yapıları*, s.286.
*Fransızlar için oldukça düşük bir meblağa denk gelen, gündelik hayatta pek mana ifade etmeyen bozuk parayı tanımlayan argo terim. Türkçe olarak "üç kuruş" veya "beş kuruş" söylemleri ile karşılanabilir. Bilgi için bkz.: https://thefrenchroomhome.wordpress.com/2020/02/14/french-slang-for-money/ (25 Nisan 2025 tarihinde erişilmiştir.)

etmeye başlamıştır. Bu dönüşüm, 18. yüzyıla gelindiğinde başta Fransa olmak üzere mobilya ve mimaride görülmeye başlanan görece sadeleşme hareketine eklemlenerek günümüz modern ev içi düzenlemesinin ve eşyalarının temellerini oluşturmuştur. Sadeleşme hareketleri, özellikle *XVI. Louis* dönemine gelindiğinde tester tipi yatakların popülaritesini kaybetmesi, yerini direksiz yatak *lits d'ange*'a bırakmasıyla göze çarpar. Hala mevcut olan bu yatakların sayvanları başlık kısmının üzerinde yükselerek kubbemsi bir görünüş sunarken eski abartılı gösterişinden uzaklaşmıştır.[624]

19. yüzyıldan itibaren evlilik kurumunun üyeleri karı-koca arasındaki duygusal yakınlık algısı artık beraber uyumanın önem kazandığı bir anlayışta[625] kendisini ortaya koymuştur. Doğal olarak bu anlayış, yatağı mahremin merkezinden çıkartarak yatak odasını mahremiyetin merkezi haline getirmiş ve üst sınıflarda önemini yitiren sayvan kullanımı zaman içerisinde burjuva evlerinden tamamen yok olmuştur.[626] Elbette bir kralın yatağındaki kadar belirgin ve keskin olmasa da halkın yataklarında da değişim 16-18. yüzyıllar arasında kendisini gösterir. Ağaçtan yapılan yataklar eski dönemlere nazaran biraz daha süslü ve kaliteli kumaşlarla süslenme imkânı buluyor, 18. yüzyılda amelelik yapanlar gibi daha alt sınıflardan olan insanların yatakları tüm mal varlığının %40'ına denk geliyordu.[627]

Sonuç olarak, modern döneme yaklaşırken değişen mekânsal ve kültürel yapılanma süreci üretim ilişkileriyle doğrudan bağlantılı olarak şekilleniyor, yatak gibi basit ve sıradan olarak gördüğümüz nesne tarihsel ve ideolojik değişimlerin bir göstergesi haline geliyordu. Ayrıca yatakların kısmi bir sadeleşme sürecine girmesi ve bu sürecin tamamlanması yine endüstri süreci ile mümkün oluyordu.

2.5.9. Çarkın Dışında Kalanlar: Yeni Hayata Dahil Olamayan Halkın Yatakları

Sanayi Devrimi, birçok insanın hayatını kolaylaştırıp yaşam standardını arttırırken bu sistemin dışında kalan geniş bir kesimi de yoksulluğa ve sefalete mecbur kıldı. Devrim, yeni yarattığı çalışma ortamıyla birlikte birçok insana iş imkânı tanırken bir yandan da zanaatkarlar gibi yerleşik düzeni olan grupları yerinden etti. Sürecin başında büyük

[624] Blakemore, *a.g.e.*, s.224.
[625] Anne Martin-Fugier, "Burjuva Özel Hayatının Ritüelleri", *Özel Hayatın Tarihi 4*, s.262.
[626] Guerrand, *Özel Hayatın Tarihi 4*, s.341.
[627] Alain Collomp, "Aileler, Yerleşim ve Ortak İkamet", *Özel Hayatın Tarihi 3*, s.564.

umutlarla kırsal kesimden kente akın eden geniş halk kitleleri ya çalıştıkları işlerdeki gündelik giderlerini karşılayamayacak seviyedeki düşük ücretler sebebiyle ya da yüksek iş gücü talebinden doğan işsizlik gibi nedenlerle kent hayatının dinamizmi ve makinelerin dişlileri arasında ezildiler. Eserinde bahsedilen süreci anlatan Michelet, dönemin Fransa'sında yaşayan köylü zihniyetini ve göç dalgasını şöyle aktarır:

"*...Hiçbir şey onları durduramaz, en zorlu şartlar bile. Ne iş olursa olsun yapmak için gelirler: Hizmetçi, işçi, makine gözetmeni olur hatta sonunda makineye dönüşürler. İnsanın aklına, Roma vatandaşı olmak için kendilerini köle olarak satan ardından da azat edilmeyi bekleyen eski İtalyan halklarını getiriyorlar. Köylü, işçinin şikayetlerinin ya da bahsettiği kötü şartların kendisini korkutmasına izin vermez. Günde 1-2 frank kazanan biri olarak 3-4-5 frank kazanan birinin nasıl mutsuz olduğunu anlayamaz. "Peki ya sürekli işten çıkarılma tehlikesi? İşsizlik?" Eee yani? Köyde daha az kazandığı halde tasarruf yapma fırsatı bulduysa şehirde para gökten yağmur gibi yağarken haydi haydi birikim yapar.*"[628]

Ancak tam da bu beklentiler üzerine inşa edilmiş olan kapitalizm ve yeni sanayileşme, bu halk kitlelerini yalnızca hayal kırıklığına uğratmakla kalmayarak onların yaşantılarında geri döndürülemez etkilerde bulundu. Yalnızca Fransızlar değil İngiliz halkının günlük yaşamı ve yaşam sahası incelendiğinde de yoksulluk göze çarpıyordu. Engels, 1844'te dul bir kadının yatağını satarak 6 çocuğuna yemek aldığından ve hep birlikte bir kadın önlüğünü doldurmayacak kadar olan yere serilmiş paçavra üstünde uyuduklarını gösteren bir mahkeme kaydından söz ediyordu.[629]

Yazıldıkları ve yapıldıkları döneme ayna tutan her sanat ve edebiyat eserinde olduğu gibi bu dönemin çok daha geç evrelerinde ortaya çıkan sanat ve edebiyat ürünlerinde yeni sanayileşmenin olumsuz etkilerini ve yoksul halkları gözlemlemek mümkündür. Konu başlığımıza paralel bağlamda ele alacağımız eser, Jack London'ın *Uçurum İnsanları* adlı romanıdır. Eser, 1902 gibi geç bir tarihte sosyoloji eğitimi alan London'ın akademik araştırmalar yürütmek sebebiyle Londra şehrinin Doğu kesimine yeni bir kimlik ve karakter edinerek girdiği ve günlük şeklinde yazdığı anılarını romanlaştırmasıyla ortaya

[628] Michelet, *a.g.e.*, ss.40-41.
[629] Engels, *a.g.e.*, s.67.

çıkmıştır. Bahsedilen antropolojik romanda London, İngiltere'nin başkenti Londra'nın Batı kesiminde yaşayan varlıklı ve refah hayata karşı Doğu kesiminin içler acısı halini sunar. London, bölgeye ilk geldiği günlerde kalacak yer ararken mini bir pansiyon-restoran işleten kadınla diyaloglarını şöyle aktarır:

"+ *İki kiracının yanında size bir yatak verebilirim.*

- Ama ben iki kişiyle yatmak istemiyorum, diye karşı çıktım.

+ Aynı yatakta yatmak zorunda değilsiniz ki! Odada üç yatak var ve çok küçük bir oda da değil."[630]

Görüldüğü üzere 1902 gibi geç bir tarihte ve Londra gibi bir metropolde, henüz fakir zihinler için mahremiyet olgusunun yerleşik olmadığı, konfor ve özel alan kavramlarının ise aynı odada kalmanın olağan teklifiyle akla bile gelmediği anlaşılmaktadır. London ilerleyen sayfalarda, içeride bulunan yataklarda bir gece uyumanın ve 3 öğün kuru ekmek ve yulaf yiyebilmenin karşılığında bir gün boyunca üstüpü toplamak, yerleri silmek ve taş kırmak gibi ağır işlerde çalıştırılmayı kabullenerek[631] *Düşkünler Evi*'nin kuyruğuna giren 2 adamla tanışır. Bu dönemde, İngiltere'de sokaklarda ve parklarda uyumanın yasak olması sebebiyle[632] bu adamlardan 58 yaşında olan arabacı 3 gündür, 65 yaşındaki marangoz ise 5 gündür uykusuzdur.[633]

20. yüzyılın en büyük sanayi şehirlerinden biri olan Londra merkezli eser boyunca yataklar yoksulların temel problemi olmayı sürdürür. Hayatları, yalnızca "kemiklerini dinlendirebilmek" arzusuyla geçen yoksullar, bu kadar geç bir tarihte ve modern sayılabilecek dönemde mahrem bir alandan ve gece uykularından yoksun şekilde yaşamak zorundadır. Yataklar, eser boyunca modern kentsel yoksulluğun alegorik çağrışımlarında kullanılır ve temel fiziksel ihtiyaç olan uyku, sınıfsal bir eylem olarak sunulur. Ayrıca yatakların bu durumu yoksulluğun yalnızca ekonomik değil aynı zamanda mekânsal ve bedensel biçimlerini de gösterir.

London'ın eserinde de gözlemleyebildiğimiz, Viktoryen ahlak kurallarının geçerli olduğu 20. yüzyılda Londra merkezli, sokaklarda ve kamusal alanlarda uyumanın yasaklanması,

[630] Jack London, *Uçurum İnsanları*, Osman Çakmakçı (çev.), İstanbul: Alfa Kitap, 2015, s.34.
[631] London, *a.g.e.*, ss.73-74.
[632] London, *a.g.e.*, s.59.
[633] London, *a.g.e.*, s.68.

yoksulların uyuyacağı ve geceyi geçireceği yer problemlerine çözüm sağlamak amaçlı ilginç uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Evsiz ve yoksulların 4 peni ödeyerek içinde uyuyabilecekleri tabutlar olan *4 Penny Coffin*, gece boyunca üzerinde oturularak sabahlanan ancak uyumaya kesinlikle izin verilmeyen 1 penilik *Penny Sit-up** ve yan yana sıralanan bankların üzerine oturan insanların önlerine gerilmiş kalın ve uzun bir halata kafalarını yerleştirerek uyudukları ve sabah erkenden uyandırılmaları için halatın kesildiği *2 Penny Hangover*** gibi uyku alanları[634] yoksullara hizmet sunmuştur.

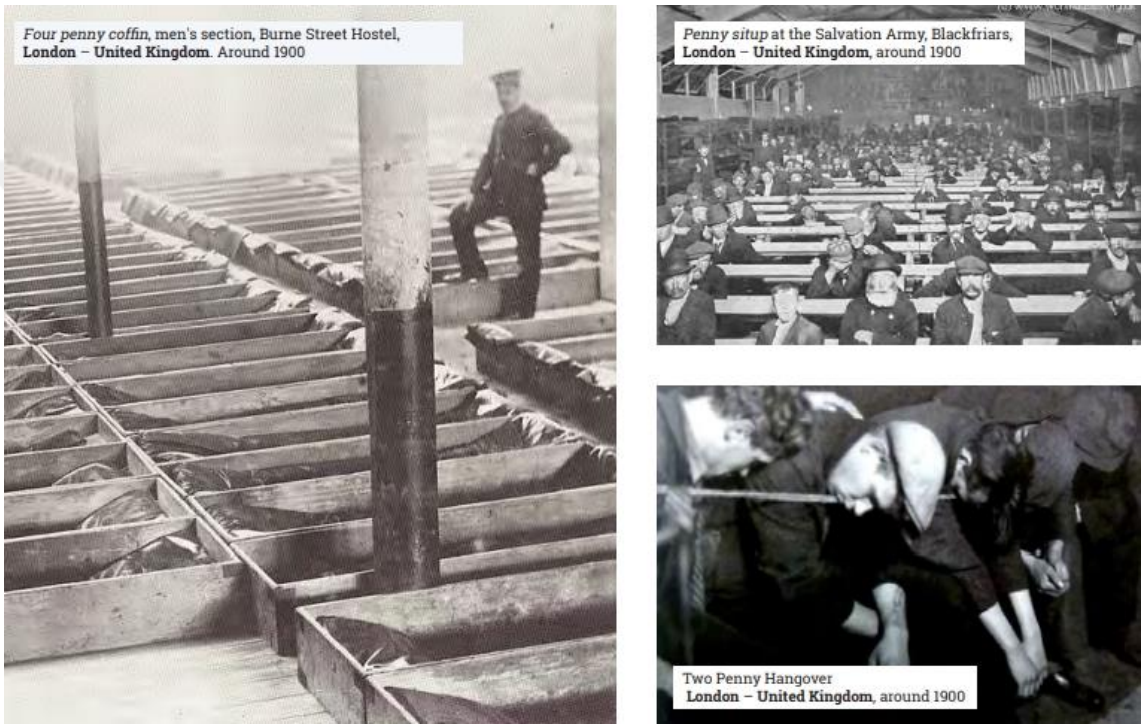

Görsel 21: 4 penilik uyku tabutları (solda), 1 penilik gece bankları (sağ üstte) ve 2 penilik uyku halatları (sağ altta)
url: https://www.feantsa.org/download/oheeu_2019_eng_web5120646087993915253.pdf
(sayfa 11'de yer almaktadır.)
(21 Temmuz 2025 tarihinde erişilmiştir.)

[634] Chloé Serme-Morin & Sarah Coupechoux (co.), "Chapter 1: Oversubscribed, Insecure and Unsuitable: Emergency Accommodation in Europe", *Fourth Overview of Housing Exclusion in Europe*, Elizabeth Hayes & Tara Horan (tr.), Fondation Abbé Pierre – FEANTSA, March 2019, ss.10-11.
url: https://www.feantsa.org/download/oheeu_2019_eng_web5120646087993915253.pdf
(17 Nisan 2025 tarihinde erişilmiştir.)
* Uyumak için bir peni daha ödenmesi gerekiyordu.
** Günümüz argosunda, yoğun alkol alımına bağlı olarak ertesi gün çekilen baş ağrıları anlamına gelen "akşamdan kalma" durumunun İngilizce argodaki karşılığı olan *Hangover* kelimesinin kökeninin bu uyku halatları uygulamasına dayandığı düşünülür. İngilizce birleşik fiil olan hangover kelimesinin "(be) *hung*: asılı olmak + *over*: sona ermek" anlamları düşünüldüğünde bu ihtimal oldukça kuvvetlenir.

2.5.10. Yataklarda Kalıcı Form Değişişimi ve Halk Kitlelerinin Kullanımına Girişi

Bu bölümün son kısmında Avrupa merkezli yatak nesnesinin tarihsel dönüşümünü ele alırken günümüz yatak anlayışının nasıl oluştuğunu ve bu anlayışın zihinlerde nasıl yerleştiğini ortaya koymayı amaçlıyoruz.

18. yüzyılda yükselen *Evanjelizm* hareketinin aileyi dinin temel yapıtaşı olarak kabul edip "yuva" kavramını kutsallaştırması, bireyler adına evlerin önemini derinleştirmiştir. Özellikle çalışma koşullarının yıpratıcı seviyeye ulaşması ve artan iş yükü gibi sebeplerle ev, bireyler adına iş hayatının gri ve sıkıcı havasına karşılık huzur ve saadet dolu mekanlar, şehrin sürekli artan dinamizmine karşın dinginliğin merkezi olmuşlardır.[635] Bu dönüşümünde kilit rolü oynayan unsur üretim mekanlarının ev dışına taşınması olmuştur. Önceki dönemlerde zanaatkarların veya diğer mesleklerle uğraşan kişilerin meslekî faaliyetlerini genellikle evin içindeki belirli bölümlerde ya da dükkâna çevrilmiş eve bitişik atölyelerde yaptıkları alışkanlık yerini yavaş yavaş şehrin merkezindeki ofislere, iş yerlerine ve büyük fabrikalara gidip gelme rutiniyle değiştirince[636] evin dini açıdan kutsallığı sosyal bir norm haline dönüşmüştür.

Tosh, bu ayrışma ile kişinin "kalpsiz bir ticari etik" alanına çekildiğini dile getirmektedir. "Kalpsiz etik" sebebiyle erkeklerin iş ve ev alanlarında farklı iki karakteri olduğu, erkeğin "kâr, ün, güç" gibi hırs duygusundan beslenen maddi ve manevi doyumları kazanmak adına iş dünyasında evdekinden tamamen farklı bir karakter sergilediği düşünülüyordu. Viktoryen Dönemde ev, bu şekilde "kirlenmiş erkeğin" temizlenmesi adına kutsal yapılar olarak tanımlandı.[637] Duygusal arınma ve temizlenme kavramlarıyla birlikte bireyin ruhsal tedavi merkezine dönüşen evler, uzun süren çalışma temposunun ardından fiziki yorgunluğun giderilmesine yardımcı olan dinlenme mekanları olarak önemli bir işlev görüyordu. Bu bağlamda konfor arayışı, yatak mobilyalarında gözle görülür hale geldi. Bu mekânsal gelişim ve değişime paralel olarak Sanayi Devrimi'nin birçok kolda olduğu gibi mobilya üretiminde de el işçiliği yerine seri üretime geçişi sağlaması, üretimde maliyeti düşürerek yatakların daha geniş kitlelere ulaşmasına yol açtı.

---

[635] Fagan & Durrani, *a.g.e.*, ss.205-206.
[636] John Tosh, A Man's Place: Masculinity and The Middle-Class Home in Victorian England, New Haven: Yale University Press, 1999, s.14.
[637] Tosh, *a.g.e.*, ss.30-31.

1840 yılında başlayan değişim sürecinin ilk adımı, yatakların elde edildiği hammaddeler yönünde atıldı. Hammaddelerde farklılaşmanın temel nedeni ahşap yatakların sürekli tahta kurusu gibi zararlı böceklerle istila edilmesiydi.[638] Sanayi Devrimi'nin etkisiyle yaygınlaşan metal kullanımı ve eski bir teknik olan pirinç-tunç bakır alaşımlarının tekrar yükselişiyle birlikte[639] 1900'lere gelindiğinde bu yeni yataklar tamamen güncel trend haline geldi. Ayrıca hijyen açısından sakıncalı olan süslü ve abartılı yatak eşyalarının terk edilmesi gerektiği[640] düşüncesinden beslenen algıyla birlikte zamanla yatak odaları daha yalın mekanlar haline dönüştü.

Görsel 22: 1900'lü yıllarda İngiltere'de yayımlanan ve karyolaların çelikten imal edilmiş olduğu vurgulanan bir reklam.
url: https://www.alamy.com/stock-photo-original-old-vintage-magazine-advert-from-the-late-victorian-era-dated-104166736.html
(21 Temmuz 2025 tarihinde erişilmiştir.)

Bir diğer yenilik ise yaylı döşemelerin oturma ve yatak mobilyalarına girmesiydi. Buluş 1822 yılında Avusturyalı Georg Junigl'a ait olsa da mobilyalarda kullanım düşüncesi 1828 yılında Samuel Pratt tarafından tescillendi ancak bu yeni uygulama uzun süre üst sınıflara hitap eden bir lüks olarak kaldı.[641] Alt sınıfların ekonomik durumunun zaman içerisinde iyileşmesi ve üretilen ürünlerin fiyatlarının halkın karşılayabileceği seviyeye düşüşü kesiştiğinde yaşanan satın alım süreci yatakların geniş halk kitlelerine dağılmasını

[638] Lucie-Smith, *a.g.e.*, ss.118-119.
[639] Boyla, *a.g.e.*, s.86.
[640] Carlano & Sumberg, *a.g.e.*, s.110.
[641] Lucie Smith, *a.g.e.*, s.118.

ve yayılmasını sağladı. Bu değişim sürecinde rol oynayan etmenler arasında yukarıdan aşağıya doğru gerçekleşen *kültürel hegemonya* ve aşağıdan yukarıya doğru gerçekleşen *öykünme* teorilerinin[642] olduğunu düşünüyoruz.

1920'lerde bir düzene ve konfora kavuşan yatak odalarının[643] tüm bu gelişmelere rağmen üretilen bu yeni formdaki yataklarla donatılması ancak *II. Dünya Savaşı*'nın sona erdiği dönemlere rastlıyordu. Bu döneme kadar çalışma içerisinde bahsedilen yoksullar için zorunlu olan yatak paylaşımı ve birlikte uyuma pratiği geçerliydi ve sağlıksız, konfordan yoksun yataklar hala kullanımdaydı. Savaştan galip ayrılan ve Batı dünyasının ekonomik ve kültürel liderliğini üstlenen Amerika'nın dünyaya ihraç ettiği *American Dream* kültürü sayesinde yatak odaları dünyaya yayılma fırsatı buldu ve böylelikle bugünün bilinen yatak tasarımı ve yatak odaları ortaya çıkmış oldu.

Sonuç olarak yataklar, tarih boyunca yalnızca dinlenme aracı ve alanı değil; toplumsal düzenin, ahlaki normların ve ideolojik yapıların somutlaştığı birer kültürel nesne olarak biçimlendirilmiştir. Biçimleri, malzemeleri ve yerleşimleri zamanla değişmiş olsa da, yatakların taşıdığı anlamlar her dönemde çağın ruhunu ve değer sistemini yansıtmaya devam etmiştir. Yataklar, bir dönem ruhsal arınmanın mekânı, başka bir dönemde statü ve ayrıcalığın göstergesi; kimi zaman mahremiyetin sınırlarını çizen, kimi zaman da toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üreten bir alan olarak işlev görmüştür. Yatak, tüm bu dönüşümler içerisinde sessiz ama güçlü bir tanık olarak hem bireysel yaşamın hem de toplumsal tahayyülün merkezinde yer almış; böylece gündelik bir nesnenin ötesine geçerek ideolojilerin bedenle buluştuğu bir sembole dönüşmüştür.

[642] Bu süreç, Gramsci'nin "kültürel hegemonya" kavramı çerçevesinde değerlendirilebilir. Gramsci'ye göre egemen sınıflar, kendi dünya görüşlerini toplumun geneline "doğal" ve "kaçınılmaz" olarak sergiler ve zamanla benimsetir. Bu hegemonik yapı içinde alt sınıflar, üst sınıfın yaşam tarzını ve değerlerini öykünme sonucunda içselleştirir. Maddi koşulların uygun hale gelmesiyle birlikte, bu kültürel normlara ait tüketim kalemleri alt sınıflar tarafından da edinilmeye başlanır ve bu hayat tarzı alt sınıflar için rutine dönüşür. Gramsci'nin hegemonya kavramı hakkında kısa ve özetleyici bir çalışma için bkz.: Baran Dural, "Antonio Gramsci ve Hegemonya", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/39, Kış 2012, ss.309-321.
[643] Demirarslan, *a.g.m.*, s.873.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI ÜLKESİNDE UYUMAK

3.1.Uyku Kavramına Kur'an-ı Kerim Merkezli Genel Bakış

Osmanlı Devleti'nin hâkim unsuru yönetici sınıfın ve toplumsal olarak çoğunluğu teşkil eden kesimin İslam dinine mensup olması, uyku kavramını İslam perspektifinden değerlendirmemizi zorunlu kılar. Bu perspektiften bakıldığında İslam literatürüne kaynaklık eden *Kur'an-ı Kerim* ayetlerini incelemek bize uyku olgusu hakkında malzemeler sunarken aynı zamanda ilerleyen dönemde ortaya koyulan düşünceleri de anlamamızı sağlar. Kur'an-ı Kerim'de uyku hem fizyolojik hem de metafizik perspektiften değerlendirilirken insan bedeni ve ritmi için kaçınılmaz bir gereksinim olduğu vurgulanmıştır. İslam alimlerinin daha sonradan benimseyeceği üzere uyku-ölüm arasındaki "kardeşlik" vurgusunun temeli Kur'an'da yer alır. Bu durumdan bahseden bir ayette uyku, ruhun Allah tarafından bedenden geçici süreyle alındığı bir süreç olarak sunulurken uykunun ölümle benzerliği ve uykunun ölüm için bir prova niteliğinde olduğu vurgulanır:

"*Allah, (ölen) insanların ruhlarını öldüklerinde, ölmeyenlerinkini de uykularında alır. Ölümüne hükmettiklerinin ruhlarını tutar, diğerlerini belirli bir süreye (ömürlerinin sonuna) kadar bırakır.*"[644]

Başka bir ayette ise Allah'ın yaratılmamış olmaması sebebiyle uykuya muhtaç olmadığı, uykunun insanlar başta olmak üzere yalnızca yaratılmışlar için fizyolojik zorunluluk olarak dile getirildiği göze çarpar: "*Allah kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Diridir, kayyumdur. Onu ne bir uyuklama tutabilir ne de bir uyku.*"[645]

Uhud Savaşı'nda alınan yenilginin ardından hüzünlenen *ve Bedir Savaşı*'nın öncesinde umutsuzluğa kapılan Müslümanların kalplerindeki kaygıları gidermek adına Allah onları sakinleştirecek, psikolojik ve duygusal açıdan yenileyerek dinlendirecek, kalplerindeki endişeyi giderecek uyku haline geçmelerini sağlıyordu.[646] Böylelikle uykunun fizyolojik

[644] *Kur'an-ı Kerim Meali*, Halil Altuntaş & Muzaffer Şahin (haz.), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Baskı, 2012, *Zümer*, 39/42.
[645] *Bakara*, 41/255.
[646] Uhud Savaşı için bkz.: *Âl-i İmrân*, 3/154; Bedir Savaşı için bkz.: Enfâl, 8/11.

bir zorunluluk olmasının yanında Allah tarafından insanları teskin edici ve kalplerindeki şüpheleri gidermede yardımcı bir lütuf olarak insanlara sunulduğu dile getiriliyordu.

Kültürel yansımaları ve paralel anlatımları birçok toplumda görülen ve Hıristiyan literatürde de rastlanılan *Ashab-ı Kehf* anlatısı Kur'an'da da kendisine yer bulmuştur. Bu mucizevi olayın anlatımı dile getirilirken uyku esnasındaki zamansal algı yitimi olgusu göze çarpar.[647] Başka bir ayette ise uykunun insan evrenindeki temel işlevine ve önemine vurgu yapılır: "*Uykunuzu bir dinlenme (sebebi) kıldık.*"[648] Bu ayet ile uykunun, günlük yaşamdaki dinamik ve yorucu temponun ardından fiziki dinlenmeye aracılık eden bir eylem olarak insanlara sunulduğundan, uykunun zamanı ve evreni tamamlayıcı rolünden bahsedilir.

Çalışmamız açısından inceleyeceğimiz son ayet, çalışkanlık ve üretkenlik söylemlerini içermesi açısından büyük önem arz eder: "*O, geceyi size bir örtü, uykuyu istirahat zamanı ve gündüzü de hareket ve çalışma vakti yapandır.*"[649]

Ayetteki örtü metaforuyla gece, insanlar için dış uyaranlardan, günün stresinden ve koşuşturmacasından uzaklaşıp soluklanma vakti olarak gösterilir. İnsan, bir makine olmadığı için sürekli çalışması mümkün değildir ve bu yüzden beden ile zihni dinlendirmenin, ertesi güne tazelenmiş olarak başlamanın ilk şartının uyku olduğu dile getirilir, üretkenliğin yalnızca dengeli şekilde dinlenme ve yenilenmeyle mümkün olduğu işaret edilir. Ayette "hareket ve çalışma saati" olarak nitelenen gündüz vakti tüm bu dinlenme sürecinin ardından gelen üretkenliğin gerçekleştiği zaman dilimi olarak betimlenir. Böylelikle ayet, üretkenlik ve dinlenme açısından günü ikiye bölerek insanları bu zaman yönetimine uymaya teşvik eder.

Sonuç olarak, farklı Kur'an-ı Kerim ayetlerinde yer verilen uyku, İslam düşüncesine temel oluşturacak hem fizyolojik hem de psikolojik bir olgu olarak karşımıza çıkar. Uyku, insan bedeni için hem bir zaruriyet olarak tanımlanır hem de ölüme yakınlığı vurgusuyla insana metafizik bağlamda ahireti hatırlatma işlevi görür. Ruh-beden-zaman üçgeni içerisinde ele alınan uyku, fiziksel bir olgu olmasının yanında Allah'ın hikmeti ve nimeti

[647] *Kehf,* 18/18-19.
[648] *Nebe*, 78/9.
[649] *Furkân*, 25/47.

olarak görülür. Ayrıca yine görüldüğü üzere, Kur'an-ı Kerim içerisinde günün üretkenlik ve dinlenmeye ayrılmış vakitleri belirtilmiştir.

3.2.İslam Literatüründe Uykuya Genel Bir Bakış

Uyku, İslam literatüründe doğrudan üzerine çalışılmış bir alan olmamakla birlikte bu kavrama önceki bölümde ele alınan Kur'an-ı Kerim ayetlerinden beslenen tefsir ve fıkıh çalışmalarında, İslam ekseninde yazılan ahlak ve adabımuaşeret eserlerinde, tasavvufi metinlerde, tıp kitaplarında ve hadislerde rastlamak mümkündür.

3.2.1. Hadislerde Uyku Kavramı

Bu doğrultuda ilk olarak hadislere göz atıldığında Hz. Muhammed'in hayatı boyunca Kur'an-ı Kerim'deki anlatıma paralel şekilde uykusunu biçimlendirdiği ve ümmetine de bu tarz bir düzeni öğütlediği görülür. Geceleri geç saate kadar uyanık kalmamak, sabahları da aşırı uyumamak, gündelik hayatın düzenleyicisi namaz ibadetine bağlı olarak gelişen günün tasarrufunu şekillendirir.[650] Bu şekilde bedenden, gün içerisinde maksimum verimin alınması hedeflenir. Kısacası hadislerde uyku, Hz. Muhammed tarafından fizyolojik bir ihtiyaç[651], bireyi dinlendiren bir süreç[652], ölümle kardeş bir olgu[653] olarak tanımlanır.

Hz. Muhammed tüm bunların yanı sıra ibadetlerin gerçekleştirilmesine vesile olan beden sağlığını muhafaza etmek adına bedenin gereksinimlerinin aksatılmamasını vurgular, ibadetler ve fizyolojik ihtiyaçlar arasında denge unsurunun gözetilmesini, her ikisinde de aşırıya kaçmamanın önemini[654] sık sık dile getirir.

3.2.2. İslam Tıp Bilginlerinin Uyku Kavramı Üzerine Düşünceleri

İslam bilginleri, uyku kavramını ayet ve hadislere dayanan tıp merkezli bir konu olarak incelerken aynı zamanda dönemi için ileride sayılabilecek olgunluk ve gerçeklikle açıklamaya çalışmışlardır. Bu konuda değinilmesi gereken en önemli husus, çalışmanın

---

650 Ahmed S. BaHammam & David Gozal, "Qur'anic Insights into Sleep", *Nature and Science of Sleep*, Vol.4, 2012, s.82.
651 Mehmet Emin Özafşar vd. (ed.), *Hadislerle İslam 2/7*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Baskı, 2020, s.31.
652 Özafşar vd., *a.g.e.*, s.409.
653 İmam Beyhakî, *Şuabu'l-Îman 5/10*, Hüseyin Yıldız vd. (ter.), İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015, s.212.
654 Ömer Özpınar, "Hadisler ve Tıbb-ı Nebevî Rivâyetlerinde Uykuya Yaklaşım", *Tokat İlmiyat Dergisi*, 9/1, Haziran 2021, ss.142-143.

ilk bölümünde ortaya koyduğumuz üzere 20. yüzyılda gelişen ve profesyonelleşen modern uyku tıbbı araştırmalarının birçoğunun Ortaçağ İslam bilginleri tarafından dile getirilmiş olduğudur.

Fancy, bugün bilindiği üzere uykunun aktif bir beyin durumu olduğu gerçeğinin Aristo ve Galen'in fikirlerinden hareketle *İbn-i Sinâ* tarafından henüz 11.yüzyılda dile getirildiğini söylerken aynı zamanda uykunun da onun çalışmalarıyla birlikte bir disiplin kazandığını, özelde ise Aristo ve Galen'in fikirlerinden ayrıştığını ifade etmektedir.[655] İbn-i Sinâ, uyku alanındaki düşüncelerini ve çalışmalarını, Aristo ve Galen'den miras aldığı ruh merkezli insan bedeni düşüncesi ekseninde geliştirmiştir.

İbn-i Sinâ'ya göre uyku, ruhun maddi dünyadaki bedensel faaliyetlere ve eylemlere (hayati olanlar haricinde) enerji harcamaya odaklanmak yerine bedenin merkezi olan beyne çekilmesi sayesinde gerçekleşir.[656] Ona göre uyku gün içinde yıpranmış ruhu güçlendiren, yorgunluğun giderilmesini sağlayan ve vücut salgılarını yavaşlatan[657], beyni soğutan ve nemlendiren[658], ağrıları gidermekte faydaları görülen[659] fizyolojik ve aktif bir eylemdir. Uyku esnasında beyin kesinlikle faaliyetlerini durdurmaz ancak dış dünyaya algıyı kapatır.[660] Daha önce dile getirdiğimiz üzere İbn-i Sinâ'nın uyku kozmogonisi 20. yüzyılın teknolojik imkânlarına bağlı yapılan ölçümlerle ve bilgilerle neredeyse örtüşmektedir. Böylelikle İbn-i Sinâ'nın uyku hakkında ortaya koyduğu düşüncelerin İslam bilim dünyası için özgün ve öngörülü bir miras olduğu söylenebilir.

Ondan daha sonraları *İbn Kayyim El-Cevziyye* de uykunun nemli, uyanıklığın kuru bir hal olduğunu[661] belirtirken aynı zamanda İbn-i Sinâ'nın dile getirdiği şekilde dış dünyayla algının kesilmesiyle ve vücutta bulunan nemliliğin beyne ulaşmasıyla ortaya çıkan gevşemenin ardından[662] uykunun oluştuğunu yineliyordu. Yine İbn-i Sinâ çizgisinde, gün

---

655 Nahyan Fancy, "The Science of Sleep in Medieval Arabic Medicine Part 1: Ibn Sīnā's Pneumatic Paradigm", *CHEST*, 163/3, March 2023, ss.662-664.
656 Fancy, *a.g.m.*, s.664.
657 İbn-i Sinâ, *El-Kânûn Fi't-Tıbb*, 1. Kitap, Esin Kahya (çev.), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2017, s.168.
658 İbn-i Sinâ, *a.g.e.*, s.215.
659 İbn-i Sinâ, *a.g.e.*, s.199-200.
660 Fancy, *a.g.m.*, s.665.
661 İbn Kayyim El-Cevziyye, *Zâdu'l Meâd*, 4. Cilt, İstanbul: İklim Yayınları, Vecdi Akyüz vd. (çev.), 1990, s.339.
662 İbn Kayyim, *a.g.e.*, s.447.

içerisinde yorulan insan bedeninin iç ve dış unsurları için dinlenme vesilesi olduğunu dile getiriyordu.[663]

İsfahâni'ye göre de uyku, beden sıcaklığının düştüğü, vücudun eylemsiz kaldığı, ölüme benzeyen bir süreçtir.[664] Eserinde uykunun, beyindeki damarlara ulaşan buhar nedeniyle gevşemeyle gerçekleştiği düşüncesine yer verir.[665] *Seyyid Şerîf el-Cürcânî* de beyne ulaşan buharın beden gücünü azaltması sebebiyle uykunun gerçekleştiğini dile getirir.[666] *Kindî* ise uykuyu, normal şartlarda sağlıklı bir bireyin, duyusal algılar dünyasını geçici olarak terk etmesi olarak yorumlar, gelenek haline gelmiş beynin soğuyup nemlenmesiyle gevşeme sürecine geçişi uykuyu başlatan olay olarak tekrarlar ve bedenin yorgunluğunu atması için bir vesile olarak adlandırır. Uykusuzluğu ise vücudu bitkin düşüren ve hayati fonksiyonları durma noktasına getiren, fiziksel bozulmaya sebep olan bir durum olarak niteler.[667]

Son olarak göz atacağımız *İbn Haldun*'da da benzer düşüncelere rastlanır. *El-İber* eserine yazdığı *Mukaddime* adlı önsöz kısmında İbn Haldun, uykunun gerçekleşmesiyle birlikte algılama ve istemli eylemlerin sona erdiğini, ruhun işlem göremez hale geldiğini dile getirir. Ruhun, dış dünyayı algılaması kendisinde bitkinliğe sebep olduğu için insanda dinlenme denilen şeyin var olduğunu ve ruhun içeri çekilerek bu halin gerçekleştiğini söyler.[668]

Sonuç olarak, İslam bilginlerinin uykuyu hem fizyolojik eylem olarak gördükleri hem de ruh-beden ekseninde açıklamaya ve anlamlandırmaya çalıştıkları görülür. Özellikle İbn-i Sinâ merkezli gelişen ve asırlarca takip edilen uyku algısı bütüncül bir yaklaşım sunmaya çalışırken aynı zamanda varoluşsal bir problem olarak da göze çarpmaktadır.

---

[663] İbn Kayyim, *a.g.e.*, s.448.
[664] Rağıb el-İsfahanî, *Müfredat: Kur'an Kavramları Sözlüğü*, Abdulbaki Güneş & Mehmet Yolcu (ter.), İstanbul: Çıra Yayınları, 3. Baskı, 2012, s.132.
[665] el-İsfahanî, *a.g.e.*, s.1095.
[666] Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Tarifat: Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, Arif Erkan (ter.), İstanbul: Bahar Yayınları, 1997, s.242.
[667] Mahmut Kaya, *Kindî - Felsefi Risaleler*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2002, ss.252-258.
[668] İbn Haldun, *Mukaddime I*, Süleyman Uludağ (haz.), İstanbul: Dergâh Yayınları, 5. Baskı, 2007, ss.296-297.

3.2.3. Modern Öncesi Dönemde Osmanlı Tıbbi Literatüründe Uykuya Genel Bir Bakış

Osmanlı literatüründe uyku kavramına dair fikirler ve çalışmalar tıbbi eserler başlığı altında yoğunlaşmıştır. Çalışmamıza arka plan oluşturması gayesiyle modernleşme öncesi dönemde uyku literatürüne göz atmak, kavramın daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu dönemdeki tıbbi geleneğin çoğunlukla İbn-i Sinâ ekolünü takip ettiğini ve eserlerinin tıp eğitimi veren medreselerde ana kaynak olarak kullanıldığını[669] bildirmekle birlikte uyku olgusunun, onun görüşleri ekseninde değerlendirildiğinin altını çizmek gerekir.

Uyku hali ve uyumak, İslam ilmî çatısı altında gelişen Osmanlı tıp literatüründe *esbâb-ı sitte-i zaruriye* kategorisinde değerlendirilir. Kavram, tedavi edici hekimlik anlayışı yerine hastalıkların önlenmesi düşüncesini önceleyen koruyucu tıbbi yaklaşımlar olarak açıklanabilir.[670] Bu koruyucu yaklaşımların gündelik pratiklere dönüştürülmesiyle kişinin hastalıklardan korunması ve sağlıklı yaşam sürdürmesi hedeflenmektedir. Bu bağlamda kişinin sağlığını muhafaza etmesine ya da hasta olmasına sebep olacak unsurlar altı tanedir:

1- Hava: İnsan hayatının temelini oluşturduğu düşüncesinden hareketle çok soğuk ya da sıcak olmayan ılıman havanın hâkim olduğu ortamlarda bulunulmalı, evler bu tarz konumlara inşa edilmelidir. Giyim-kuşam tercihlerinde hava durumunu ve iklimi gözetmek gerekir.
2- Yeme ve İçme: Kaliteli, ölçülü, günün belirli saatlerinde, mevsime uygun sağlıklı tüketim gerçekleştirilmelidir.
3- Fiziksel Aktivite ve Dinlenme: Bedenin, dinç kalması adına asgari düzeyde hareketliliği sağlanmalı, beden fazla yorularak yıpratılmamalı ancak aynı ölçüde miskin ve tembel olunmamalıdır.
4- Boşaltım Sistemi: Terleme, idrara çıkma, dışkılama, lavman uygulaması, kusma, cinsî ve diğer salgıların çıkarılması, adet görme gibi çeşitli durumlarda ihtiyaçlar zamanında giderilmeli, erteleyerek beden sıkıntıya sokulmamalıdır.

[669] Eriş Asil, "İbni Sinâ'nın Osmanlı Tıp ve Eczacılığına Etkileri", *Uluslararası İbni Sînâ Sempozyumu Bildirileri*, Müjgan Cunbur & Orhan Doğan (haz.), Ankara: Milli Kütüphane, 17-20 Ağustos 1983, s.319.
[670] Mükerrem Bedizel Aydın, "Osmanlı Tıp Metinlerinde (15-17. Yüzyıl) Hava-Sağlık İlişkisi", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 4/7, 2018, s.39.

5- Psikolojik Sağlık: Dert, keder, tasa, üzüntü, korku, öfke, kaygı, yas gibi olumsuz duygular yoğun şekilde yaşanmamalı ve kalıcı hale getirilmemelidir. Böyle bir durumda bozulan ruh sağlığı bedenin hastalanmasına yol açar.
6- Uyku ve Uyanıklık Döngüsü: Uykunun düzenli, ölçülü ve programlı olması gerekir. Fazla uyku tembelliğe, az uyku bitkinliğe sebebiyet verir. Uykunun ihmal edilmesi beden sağlığını bozar.[671]

Bu bilgiler ışığında bahsedeceğimiz ilk eser *Sultâniyye* olacaktır. Bu eser, 15.yüzyılda *Muhammed b. Mahmûd-ı Şirvânî* tarafından yazılarak Osmanlı sultanı Çelebi Mehmed'e ithaf edilmiştir. Eserin 6. bölümünde detaylı şekilde değinilen tıbbi bir fenomen olarak uykunun nasıl ve ne şekilde gerçekleştirilmesi gerektiği anlatılmaktadır.

Şirvânî; yiyecekler hazmedildikten sonra, süre açısından ölçülü ve dengeli, kesintisiz biçimde ve ılıman bir ortamda uyumayı tembihler. Bu tavsiyeye uygun biçimde uyumanın vücudu zinde hale getireceğine, bilişsel sürece olumlu şekilde etki edeceğine, toksinlerin atılmasına yardımcı olacağına ve göz sağlığına fayda getireceğine kanaat getirir. Bedenin sağına doğru yatmayı önerir, bu reçeteye uyarak uyuyan kişinin yüzüne kan geleceğini söyler. Ancak fazla uyumanın miskinliğe ve tembelliğe yol açacağını dile getirir, sırf fazla uyku sebebiyle hastalanan insanları örnek gösterir.[672]

Şirvânî, gündüz uykusunu zararlı bulduğunu söyleyerek, bu alışkanlığın uyuşukluğa sebep olduğunu, vücutta hastalıkları tetiklediğini, ağızda kötü koku yaptığını; yeteri kadar uyumamanın ise bilişsel sürece negatif olarak etki ettiğini, algıyı düşürdüğünü, besinlerin sindirilmesi sürecinde aksamaya yol açtığını, vücudu kuvvetsiz bıraktığını izahat eder.[673]

15. yüzyılda yazılmış başka bir tıp eseri olan *Yâdigâr*, *İbn-i Şerîf* tarafından Bursa'da kaleme alınarak Timurtaş oğlu Umur Bey'e sunulmuştur. Bu eser de incelediğimiz önceki esere benzer şekilde uykunun gerçekleştirilmesine dair çeşitli tavsiyelerde bulunur. İbn-i Şerîf'e göre ideal uyku vakti akşam yemeğinden yaklaşık 2 saat sonra olmalıdır. Bu

[671] Yararlanılan kaynaklar için bkz.: Ayten Altıntaş, *Osmanlı Tıbbında Sağlıklı Yaşam Kuralları*, İstanbul: Milenyum Yayınları, 2017, s.20.; Aydın, *a.g.m.*, s.40.; Nil Sarı, "Osmanlı Hekimliğinde Sağlıklı Yaşam İçin Duygu Durumunun Gözetilmesi", *İslam'da Medeniyet Bilimleri Tarihi*, Cilt 1, Recep Şentürk vd. (ed.), İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2021, s.396.
[672] Mihrican Aynacı, *Sultâniyye (İnceleme, Metin, Dizin)*, (Doktora Tezi), Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, ss.171-173.
[673] Aynacı, *a.g.t.*, ss.174-175.

aşamada mide sindirimi bir miktar ilerletmiştir ve böylelikle uyku rahatça gerçekleşir. Aç karnına uyumanın zararlı olduğunu, çünkü ruhun dengesini bozup bedenin zayıflamasına yol açacağını dile getirirken gün içinde uyumanın ise hem cinsel kuvveti azaltacağını hem de vücudu tembelleştireceğini söyler.[674] İdeal uyku pozisyonu sağ tarafa doğru yatmak iken yüzün tavana baktığı pozisyonda uyumanın beyindeki salgıların vücuda dökülmesine ve bunun da çeşitli hastalıklara yol açacağını ileri sürer. Ayrıca yeteri kadar uyumamanın bilişsel işlevlerde azalmaya sebep verdiğini dile getirir. Eserin geri kalan bölümünde hastalık derecesinde fazla uyuyanlar ve az uyuyanlar için yapılabilecek çeşitli tedavilerden bahsedilir.[675]

Aslen 9. yüzyılda *Ebu Zeyd el-Belhî* tarafından yazılan *Mesalihu'l Ebdan ve'l Enfüs* adlı eser, II. Mehmed döneminde *Şeyh Hamdullah* tarafından tekrar kaleme alınıp sultana sunulmuştur. Bu tekrar yazım refleksi ile görülen durum, İslam kültür mirasında mevcut bilgilerin hala geçerli olarak addedildiği ve dikkate alındığı olgusudur. Eserde her insanın az ya da çok fark etmeksizin uyumak zorunda olduğu, uykusuzluğun ise insanın reflekslerinde azalma yaratacağı, bedeninde mevcut olması gereken nemi kurutacağı, fiziki bozulmalar yaşatacağı ve sonucunda insanı çöküntüye götüreceği dile getirilir.[676] Uykunun, vücuttan beyne yükselen bir buhar sebebiyle gerçekleştiği şema tekrarlanır, uykunun sebebi olarak vücuttaki nemlenme gösterilir. Hatta vücuttaki nem oranının, insan yaşıyla ve cinsiyetiyle alakalı olduğu düşüncesinden hareketle çocukların diğer insanlara göre, kadınların ise erkeklere göre daha fazla uyuduğunu tespit eder. Sebepleri bugün açıklanabildiği üzere farklı olsa da bu doğrulara bir de yaşlıların uyku kalitesinin daha düşük olması doğrusu da eklenir. Uyku süresinde dengenin önemi vurgulanarak fazla uyumanın az uyumak kadar zararlı olduğu dile getirilir, fazla uyumanın zararları arasında kişinin "aptallaşmasına" yol açtığı sayılır.[677]

Uyku için en uygun zamanın havanın soğuk olduğu gece vakti olduğu belirtilir. Günün erken saatlerinde işlerle meşgul olmak hem sıradan insanlar hem de sultanlar için

[674] Tabîb İbn-i Şerif, *Yâdigâr*, Orhan Sakin vd. (tra.), İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2017, s.58.
[675] İbn-i Şerif, *a.g.e.*, ss.58-59.
[676] Ebu Zeyd el-Belhî, *Mesalihu'l Ebdan ve'l Enfüs*, Nail Okuyucu & Zahit Tiryaki (çev.), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2012, s.260.
[677] El-Belhî, *a.g.e.*, ss.260-262.

öğütlenir.[678] Bedenin gece uykusunun ardından dinlenmiş ve zinde olarak kalkması nedeniyle sabah saatlerinde verimin ve dikkatin artacağı düşüncesi bu öğüdün arkasındaki ana fikir olarak göze çarpar.

Bahsedilen eserlerde görüldüğü üzere modernleşme öncesinde yazılmış Osmanlı tıp eserlerinde hekimler, uyku kavramına dair görüşlerini, öğütlerini ve çalışmalarını belirli ve sistematik kaidelere bağlı kalarak bir silsile şeklinde benzer yönlerden ele alır. Bu öğretilerin, modern dünyada tıbbın uyku hakkındaki gerçekleriyle neredeyse örtüştüğü bilinmektedir. Bu eserler, hem önleyici sağlık çalışmalarında uykuya atfedilen rolü gösterirken hem de bireyin fiziksel ve psikolojik sağlığını korumadaki öneminin altını çizmektedir. Tüm bunların yanı sıra uykuya dair silsile şeklinde kaleme alınan tıbbi fikirlerin, çeşitli yorumların ve anlayışların devamlılığını daha profesyonel tıbbi yaklaşımların geliştiği modernleşme sürecine kadar takip etmek mümkündür.[679]

3.3.Modern Öncesi Dönemde Osmanlı Ülkesinde Yatak Kavramı

Osmanlı yaşamının erken dönem yapısı, büyük oranda konar-göçer Türk gelenekleri ve yeni tanışılan İslam dininin birleşiminden meydana gelmiştir. Erken dönemdeki konar-göçer yaşantı pratiği ile İslam dininin kültürel ve sosyal hayatı biçimlendiren ilkelerinin sentezi Osmanlı toplumunda kendine has bir düzen oluşmasını sağlamıştır. Bu sentez, hem saray hayatını hem de gündelik yaşamı şekillendirirken maddi dünyadaki yansımaları nesnelerin ve eşyaların kullanımında da etkili olmuştur.

Çalışmamızın odak noktası olan "yatakların" modern öncesi dönemde İslam dininin pratikleri ve konar-göçer yaşantı geleneğinin etkisinde geliştiği düşünülmektedir. Bu düşünceyi ortaya koymak adına ilkin Osmanlı Devleti kurulmadan önce Türklerin nasıl yataklar kullandıklarını, ardından erken dönem Osmanlı toplumunda ve saray yaşamında yatakların durumunu inceleyeceğiz.

---

[678] El-Belhî, *a.g.e.*, s.270.

[679] 16. yüzyıldaki bir örnek için *Hasan b. Abdurrahmân*'ın *İbn Kütbî*'den tercüme ettiği *Tercüme-i Mâlâ Yesa'u't-Tabîbe Cehluhu* adlı eser (asıl eser 14.yüzyılda kaleme alınmıştır); 17. yüzyıldaki bir örnek için *Sakızlı İsa Efendi*'nin yazdığı *Nizâmü'l-Edviye* adlı eser; 18. yüzyıldaki bir örnek için *Erzurumlu İbrahim Hakkı*'nın yazdığı *Marifetnâme* adlı eser örnek gösterilebilir: Hasan b. Abdurrahmân, *Tercüme-i Mâlâ Yesa'u't-Tabîbe Cehluhu*, Sibel Murad vd. (haz.), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2024; Sakızlı İsa Efendi, *Nizâmü'l-Edviye*, Mükerrem Bedizel Aydın & Sibel Murad (haz.), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2019; Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, Durali Yılmaz (sad.), İstanbul: Ataç Yayınları, 2013.

3.3.1. Uyku, Yatak ve Bağlantılı Diğer Kelimelerin Türkçe Etimolojik Kökeni

Yataklar, daha önceki bölümlerde ortaya koyduğumuz üzere, değişen formlarda ve farklı bağlamlarda olsa bile insanlık tarihinden bugüne kadar kullanılan en eski ve en yaygın nesneler arasında yer almaktadır. Her millet gibi Türkler de uyuyordu ve yatak benzeri nesnelerin kullanımı eski Türkler arasında da yaygındı. Bu bağlamda "yatak" ve "uyku" kelimelerinin kökeninin yanı sıra bu kavramlarla bağlantılı diğer kelimeler eski Türkçe menşeli olarak incelenecektir.

Yatak kelimesinin kökeni, eski Türkçede "gece vakti geldiğinde uyumak" anlamındaki *yat (-mak)* fiiline dayanır.[680] Bu kökün Kâşgarlı Mahmud'un eserinde *yad/yat* formuyla "yaymak, sermek" anlamıyla sunulması[681] ve bunun yanında "zamanı bir yerde geçirmek, konaklamak" ve "defin bulunmak/gömülü olmak" gibi çok fonksiyonlu kullanımları zaman içerisinde söylemlerin değişimine sebep olmuştur. Ögel, bu değişimin izlerini gözlemlemenin daha geç tarihli bir eser olan *Kutadgu Bilig*'de "Döşeğe girip yatmak" söyleminin gelişmesiyle birlikte mümkün olduğunu dile getirir.[682] Bu durum, gündelik yaşam pratiğindeki değişimlerin dil açısından da yeni kavramlar geliştirilmesine yol açtığını ortaya koymaktadır.

Kâşgarlı Mahmud'un eserinde yatak için farklı kelimelerin kullanıldığı görülür. Bunlar arasında *yadım* kelimesi yatak ve şilte[683], *kövüz* kelimesi yaygı ve yünden dokunmuş döşek ve yatak[684], *töşek* kelimesi döşek ve yatak manalarında[685] kullanılmıştır. Ögel'in ileri sürdüğü *yatgak* şeklindeki eski yatak kelimesinin kullanımına, dile getirdiği üzere Kâşgarlı Mahmud'un eserinde rastlanmaz ancak bu kelime *Kutadgu Bilig*'te geçmektedir.[686] Kısacası Ögel, bugünkü yatma yeri olarak kullanılan yatak kelimesinin günümüze en yakın formunun *yatgak* olduğunu ve bunun zaman içerisinde yatak şekline, diğer Türkî dillerde ağız farkından dolayı ise *catak* şekline dönüştüğünü söylemektedir.[687]

---

[680] Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş 3/9: Türklerde Ev Kültürü*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1978, s.201.; Kâşgarlı Mahmud, *Dîvanu Lügâti't-Türk*, Ahmet B. Ercilasun & Ziyat Akkoyunlu (haz.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s.958.
[681] Kâşgarlı Mahmud, *a.g.e.*, s.939.
[682] Ögel, *a.g.e.*, s.205.
[683] Kâşgarlı Mahmud, *a.g.e.*, s.939.
[684] Kâşgarlı Mahmud, *a.g.e.*, s.743.
[685] Kâşgarlı Mahmud, *a.g.e.*, s.897.
[686] Ögel, *a.g.e.*, s.208.
[687] Ögel, *a.g.e.*, s.209.

Kâşgarlı Mahmud'un eserinde uyku kelimesi ise birkaç ifadeyle gösterilmiştir. Bunlar arasında *ū*[688], *udı*[689], *yatıg*[690] formlarıdır. Kâşgarlı Mahmud'un eserinde uyku, yatak, uyumak gibi kavramlarla alakalı daha detaylı kelimelerin varlığına da rastlanabilir. Örneğin, toplumun çoğunun uyuyacağı yatsı vaktini tanımlayan *yatgaşık ugrı*[691], birden fazla kişinin birlikte yattığı durumu anlatan *yatgaşmak*[692]* gibi kelimeler de Türk dilinin bu kavramlar etrafındaki zengin dünyasını sunmaktadır.

Sonuç olarak, Ögel'in dile getirdiği üzere Türk kültüründe ve dilinde "yatak" kelimesi esasında yatılacak alanı ve bölgeyi tanımlarken "döşek" kelimesi bugünkü manasıyla yatma eşyası olan yatağı tanımlıyordu.[693] Bu kullanım, eski Türk devletlerinden itibaren değişmemiş, Osmanlı Devleti'nin Modernleşme sürecine kadar "döşek" olarak varlığını sürdürmüştür.

3.3.2. Türk Konar-Göçer Kültüründe Yataklar

Türkler, farklı etkenler ve süreçler sonucunda yaşam pratiklerini değiştirmek zorunda kalmadan önce, yaygın şekilde bilindiği üzere, konar-göçer yaşam kültürüne sahipti. Bu kültürü oluşturan ögeler arasında iklim, rekabet, geçim kaygısı gibi birçok faktör bulunuyordu. Bu kültür, doğal olarak bugünkü anlayışımızdan farklı alışkanlıkların ortaya çıkmasına sebep olmuş, gündelik yaşamın en temel gereksinimlerinden barınma çözümlerinde ve eşyaların işlevleri ile şekillerinde de çeşitlilik sunmuştur.

Bahsedilen konar-göçer yaşam kültüründe ailenin temel yaşam alanı çadır olarak bilinir. Çadırlar dönemsel olarak kurulup kaldırılabildiği için konar-göçer yaşantıya en uygun barınaklardır ve sürekli göçmek zorunda olan herhangi bir topluma yalnızca kullanımı elzem olan eşyaları saklamak için kısıtlı alanlar sunar. Böyle bir yaşantının hüküm sürdüğü, barınakların bile taşınabilir olduğu anlayışta iç dizayn ve iç kullanım nesnelerinin de mobil olması beklenir.

---

[688] Kâşgarlı Mahmud, *a.g.e.*, s.915.
[689] Kâşgarlı Mahmud, *a.g.e.*, s.916.
[690] Kâşgarlı Mahmud, *a.g.e.*, s.959.
[691] Kâşgarlı Mahmud, *a.g.e.*, s.959.
[692] Kâşgarlı Mahmud, *a.g.e.*, s.959.
* Kâşgarlı, birisiyle yatmak kelimesini karşılayan *yatgaşuk* kelimesini cinsi münasebet açısından tanımlasa da Ögel, bu kelimenin yalnızca cinsel münasebeti değil birden fazla kişinin aynı yerde uyuduğu durumları da kastettiğini söyler. Bilgiler için bkz.: Kaşgarlı Mahmud, *a.g.e.*, s.959.; Ögel, *a.g.e.*, ss.202-203.
[693] Ögel, *a.g.e.*, s.201.

Bu konuyu Kafesoğlu şu şekilde açıklamıştır: "*...bozkırlının nazarında sabit olan şeyin faydası yoktur. O, her an harekete hazır olmalı, kolayca yer değiştirebilmelidir.*"[694] Böylelikle sürekli hareket etmeye uygun olan çadırların iç düzeninin de bu duruma uygun şekilde tasarlandığı görülmektedir. Bugünkü manasıyla yatak kelimesini karşılayan kelimenin *döşek* olduğu düşünülmektedir. Döşek, tamamlayıcı nesneler olan yastık ve yorganla birlikte kişinin üzerinde uyuduğu yer yatağı şeklinde karşımıza çıkar.[695]

Konar-göçer Türklerde bugünkü haliyle yerden yükseltilmiş bir yatak formuna rastlamak mümkün değildir.[696] Çünkü daha önce değindiğimiz üzere konar-göçerlik bu tarz bir yaşam alanı sunmayan, yalnızca uyku zamanı geldiğinde zemine döşek yayılan, uyanıldığında da alandan tasarruf etmek adına bu yer döşeğinin yerden toplanıp uygun bir yerde saklanmasını zorunlu hale getiren bir pratikten müteşekkildi. Uyandıktan sonra toplanan yer döşeklerinin çadır içinde muhafaza edildiği yer *yüklük* adı verilen hafif yükseltili bir alandı.[697] Bu döşekler yalnızca uyumak için değil, kimi zaman gün içinde üzerinde oturmak amaçlı kullanılabilen çok işlevli eşyalardı.[698] Ayrıca yataklar; *iki kişilik* ve *tek kişilik* şeklinde farklı çeşitlere ve isimlere sahipti.[699]

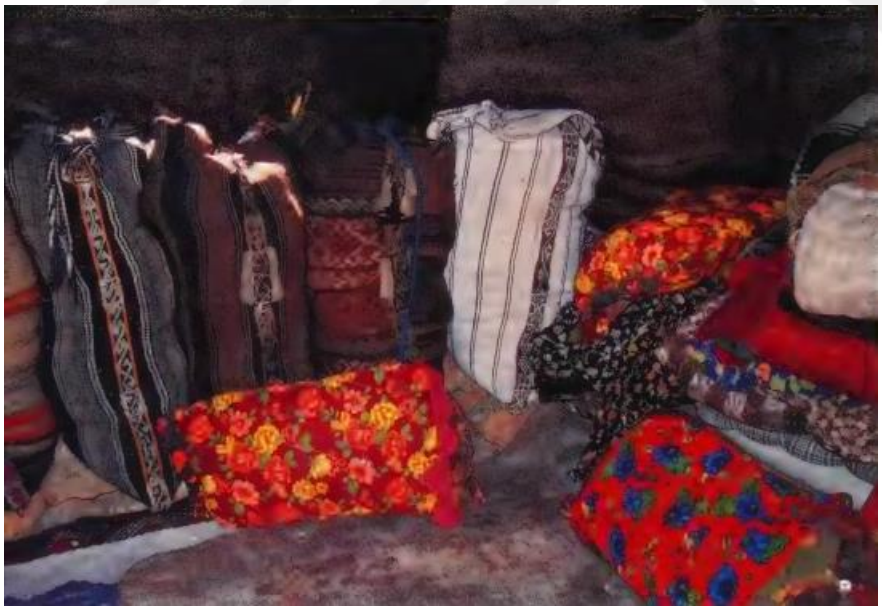

Görsel 23: Anadolu'da konar-göçer yaşantıyı sürdüren toplulukların çadır içerisinde döşek, yastık ve yorganlarını topladıkları yüklük. **Kaynak:** Annie Carlano & Bobbie Sumberg, *Sleeping Around: The Bed From Antiquity to Now*, Seattle: University of Washington Press, 2006, s.84.

694 İbrahim Kafesoğlu, *Türkler ve Medeniyet*, İstanbul: Hamle Yayınevi, 1995, s.40.
695 Ögel, *a.g.e.*, s.211.
696 Ögel, *a.g.e.*, s.212.
697 Nebi Bozkurt, "Çadır", *TDVİA*, Cilt.8, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s.161.
698 Ögel, *a.g.e.*, s.213.
699 Ögel, *a.g.e.*, ss.215-216.

Bu döşekler çoğunlukla, Türklerin beslediği temel hayvan olan koyunların yününden yapılan keçeden elde ediliyor[700], iç dolgusunda da koyun yünü kullanılıyordu.[701] Yatağın en önemli diğer bileşeni soğuktan korunmayı sağlayan, döşekten daha ince olmak üzere yine keçeden imal edilmiş yorgandı.[702] Ayrıca yine keçeden elde edilen *kepenek* adındaki bir tür çoban abasına sarılıp uyumak da yaygın bir davranıştı.[703] Dar yaşam alanında mahremiyeti sağlamak için yatılan döşek kısmının önüne bir perde görevi görmesi adına bez örtü geriliyordu.[704] Kişinin makamına göre daha lüks sayılabilecek kuş tüyüyle doldurulmuş yumuşak döşekler ve ipek kumaşlı yaygıları da görebilmekteyiz.[705]

Tam da bu noktada daha önceki bölümde bahsettiğimiz Avrupalı halkların "saman dolu şiltelerine" değinen *Dede Korkut Hikâyeleri*, bize iki farklı toplumu gözlemleme imkânı sunmaktadır. Hikâyenin birinde "*Bir torba saman döşeklü kafir*"[706] olarak bahsedilen ve bu söylemle küçümsenen Avrupalı sıradan halkın yataklarına karşılık Türk toplumunun kullandığı yatakların konforuna vurgu yapılmaktadır.

Konar-göçer Türk tipi yaşama kültürü eksenindeki yatak kullanımına dair alışkanlıklar, Türk-İslam devletlerinin kentli ve yerleşik yapısına rağmen Osmanlı toplumunun erken dönemdeki gündelik yaşamında ortadan kalkmış değildir. Hatta konumuz bağlamında ortalama bir Türk ailesi için yerden yükseltilmiş yatakların kullanımının çok daha geç dönemlere sarktığını görmek ve son olarak bu alışkanlıkların Osmanlı saray yaşamının erken safhasındaki etkilerini gözlemlemek mümkündür.

3.3.3. Erken Dönem Osmanlı Kültüründe Yataklar

Türk-İslam devletlerinin tüm kültürel mirasına rağmen Osmanlı Devleti'nin toplum yaşantısı, erken dönemlerinde henüz konar-göçer yaşam pratiklerinden tamamen arınmış değildi. Osmanlı Beyliği'nin her ne kadar Anadolu Selçukluları gibi yerleşik düzene geçmiş ve kurumsallaşmış bir kültürün uzantısı ve mirasçıları olduğu kabul edilse de beyliğin kuruluş süreci ve takip eden gelişme devirleri boyunca gündelik hayatın ve iç

[700] Yeliz Erengül, *Orta Asya'dan Günümüze Türklerde Keçeden Yapılmış Çadır Mefruşatı*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s.57.
[701] Tuncer Baykara, *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2001, s.89.
[702] Baykara, *a.g.e.*, s.89.
[703] Baykara, *a.g.e.*, s.87.
[704] Erengül, *a.g.e.*, s.38.
[705] Ögel, *a.g.e.*, ss.216-218.
[706] Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı (Metin-Sözlük)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964, s.112.

yaşam alanlarının şekillenmesinde konar-göçer Türk tipi geleneklerin etkisi devam etmiş görünmektedir. Elbette büyük toplumsal değişimler yalnızca tek bir nedene dayandırılamaz. Erken dönem Osmanlı yaşantısındaki unsurlar yalnızca konar-göçer pratiklerle açıklanamaz ancak bu pratiğin etkisi de göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir.

Osmanlı toplumu ve yönetici kesimin gündelik yaşamına dair erken dönem kaynakları oldukça sınırlı olsa da bazı çıkarımlarda bulunabilmemize yardımcı olmaktadır. Örneğin, kuruluş döneminden kısa bir süre önce (1277) Kütahya civarında yaklaşık 30 bin kadar çadırdan meydana gelen bir Türkmen obasının varlığı[707] Osmanlı Beyliği'nin erken dönemlerinde hem beylerin hem de toplumun çadır hayatı yaşamış olabileceğini ve bu doğrultuda en azından Osman Bey ve Orhan Bey'in bahsettiğimiz çadır içindeki döşek-yataklarda yattığını düşündürmektedir.

Bu fikrimizi destekleyen bir görüş, Oğuzoğlu tarafından dolaylı şekilde dile getirilmiştir. Oğuzoğlu, Bursa'nın fethedilmesinin ardından devralınan Bizans geleneğiyle birlikte çadır yaşantısı olgusunun artık yerleşik bir düzen pratiğine dönüşmesini şöyle dile getirir: "*…Türk-İslam devlet geleneğinde yer alan hakan çadırı bu yüzyılda [14.yüzyılda] yerini saraya bıraktı.*"[708] Ancak bilindiği üzere büyük toplumsal değişimler kısa sürede gerçekleşmez. Mevzubahis konu kişinin ve toplumun yaşam alışkanlıkları olduğunda bu süre bir miktar uzayacaktır. Orhan Bey'in, Bursa'yı ele geçirip *Tekfur Sarayı (Bey Sarayı)*'na yerleşmiş olmasına rağmen zaman zaman şehrin dışında bulunan çadırda kalmaya gittiğine dair bir bilginin olması bu durumu kanıtlar niteliktedir.[709] Osman Bey ve Orhan Gazi'nin bu yaşantısında şüphesiz şahsiyetlerinde görülen gazi-alp imgesinin etkisi büyük olmalıdır.

Daha geç dönemlere kadar Osmanlı saray geleneğinde hükümdarların av, gezi, sefer gibi durumlarda çadır kurma geleneğini terk etmediği bilinmektedir. Bu amaçlarla kurulan çadırların tasarımında ve mimarisinde görülen Orta Asya menşeli etkilerin 17. yüzyıla

[707] Halil İnalcık, *Osmanlılar: Fütuhat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s.102.
[708] Yusuf Oğuzoğlu, "Bursa Bey Sarayı'nın Osmanlı Düzenine Oluşmasına Katkıları", *Osmanlı Devleti'nin Yönetim Merkezi Bursa Bey Sarayı Sempozyumu*, Serap T. Yurtsever Yılmaz (ed.), 2021, s.144.
[709] Rudi Paul Lindner, "Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia", *Indiana University Uralic and Altaic Series*, Vol.144, Stephen Halkovic (ed.), Bloomington: Research Institute for Inner Asian Studies, 1983, s.32.

kadarki sürekliliği bahsedilen ata mirasının yitirilmediğini kanıtlar.[710] Böylelikle çeşitli amaçlarla çok geç tarihlere kadar mevcut çadır kullanımı ve dolayısıyla çadıra serilen döşekler üzerinde uyuma pratiğinin varlığından söz edebiliriz.

Son olarak, Osman Bey'e ve ardından Orhan Bey'e bağlı Türkmen ailelerinin de yarı konar-göçer anlayışa uygun olarak bir süre* çadırlarda yaşadıklarını düşünüyoruz. Günlük hayattaki değişim, yani çadırdan ev tipi barınaklara geçiş ancak Orhan Bey'in Bursa'yı aldıktan sonra Türkmen ailelerin kentli yaşamına ve bu pratiklere uyum sağlamasıyla mümkün olmuş görünmektedir.

Bahsedilen dönem öncesinde Osman ve Orhan Bey ailelerinin ardına düşen ailelerin çadır yaşantısı geleneğine uygun olarak gece yere serdikleri yaygı-döşeklerde uyuduğuna dair ancak tahmin yürütebiliriz. Fetihten sonra ise bu pratikler Bursa'nın İslami geleneğe uygun şekilde gerçekleştirilen imaret sürecinin ardından basit barınaklara yani evlere taşınmış olmalıdır.

İleri sürdüğümüz düşüncemiz, 1432 yılında, Orhan Bey'den yaklaşık 100 yıl sonra, Anadolu topraklarına seyahat eden *Bertrandon de la Broquière* tarafından desteklenmektedir. Türklerin yerde uyuma adetini eserinde 2 defa dile getiren Bertrandon, doğrudan buna değinmemiş olsa bile konar-göçer yaşamdan miras kalan pratikleri bizlere aktarır. Anılarında Türklerin uyuma ve yatma alışkanlıklarından şöyle bahseder:

"*Türkler neşeli, şen şakrak insanlar; canları isteyince türkü söylerler; türküler onların hayatlarının bir parçasıdır; düşünce ve hüzün nedir bilmezler, her şeyi iyilikle karşılarlar. Sade bir yaşamın ve büyük zorlukların insanıdırlar. Şurada burada hayvanlar gibi toprak üstünde yatabilirler, bunları yol boyunca çok görmüşümdür.*"[711]

Bertrandon, dönemin klasik oryantalist bakış açısıyla Türklerin yerde yatma alışkanlığını "medeniyetsizlik" olarak tanımlarken bu insanların konar-göçer mirasın gündelik yaşamdaki pratikleri sürdürdüğü gerçeğini ıskalamıştır. Ancak anlatısında bu alışkanlığın

[710] Cenap Çürük, "Osmanlılarda Çadır", *TDVİA*, Cilt.8, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s.163.
* Burada geçen "bir süre" söylemiyle, Bursa'nın fetihten sonra İslam şehrine dönüştürülmesine yönelik imar faaliyetlerinin gerçekleştiği süreç kastedilmektedir.
[711] Ch. Schefer (ed.), *Bertrandon de la Broquière'in Denizaşırı Seyahati*, İlhan Arda (çev.), İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000, s.174.

ve sade hayat tarzının hayret edilesi yönünü de vurgular. Ayrıca o dönemde Türklerin uyuması için özel mekânlara gereksinim duymadığını ve gereksinim hissettiği zaman herhangi bir yerde uyuyabildiğini ortaya koymaktadır: "*Bu insanlar uyumak için yerde yatarlar, ayaklarına kadar inen giysileri üst üste giyerler.*"[712]

İkinci anlatıda ise insanların elbiseleri üst üste giymesiyle çok işlevli eşya kullanımına örnek sunar. Bertrandon tarafından sunulan yerde uyuma alışkanlığının mecburiyet ya da zorunluluktan ziyade bir tercih olması gerçeklerle uyuşmaktadır. Konar-göçer yaşamdaki doğaya uyum ve eşyaların işlevselliğinin görülmesiyle birlikte değerlendirdiğimizde dile getirdiğimiz konar-göçer pratiklerin yaklaşık 100 yıl sonra bile tam manasıyla oturmadığını gösteren bu anlatılar savımızı destekler niteliktedir. Osmanlı Beyliği'nin erken dönemlerinde uyku, kapalı alanlara geçişin konar-göçer yaşantıdan taşıdığı izlerle mekânsal olarak kısıtlanmamış, serbest ve kamusal alanlarda bile gerçekleştirilebilen fizyolojik bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.4.Kent Dinamikleri ve Osmanlı Yataklarında Değişim

Bursa'nın fethinden sonra bu şehrin İslam anlayışına uygun hale getirilmesi için harcanan çaba şüphesiz Türklerin yerleşimi için cezbedici ve hızlandırıcı faktörler olarak yorumlanabilir. Bu bağlamda Bursa'nın fethinden kısa süre öncesinde Türkmenlerin durumunu değerlendiren Emecen, Bursa civarındaki konar-göçer toplulukların bir kısmının meskun hale geldiğini söylese de nüfusun ağırlıklı kısmının henüz yarı konar-göçer vaziyette yaşantılarına devam ettiklerini dile getirir.[713] Böylelikle Anadolu'nun farklı bölgelerinde şartların imkân vermesi koşuluyla yerleşik hayata geçen diğer beyliklere kıyasla Osmanlı Beyliği'ni içinden çıkaran topluma dair önceki bölümde ileri sürdüğümüz düşüncelerimiz dayanak bulmaktadır.

Bursa'nın fetih sonrası yapısını incelersek, bu durumu şehrin Hıristiyan unsurlarından edinilen deneyimlerin ve varisi olunan Türk-İslam geleneklerinin membaından beslenen kent yaşamının bir ürünü şeklinde tasavvur edebiliriz. Böylelikle, daha önce dile getirdiğimiz şekliyle toplumun büyük kesimi için geçerli olan "yaygı-döşeme üzerinde uyumak" pratiğinin çadırlardan, inşa edilen yerleşik hayata uygun basit evlere taşındığını

[712] Schefer, *a.g.e.*, s.265.
[713] Feridun Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 5. Baskı, 2010, ss.175-178.

tekrarlamakta fayda vardır. Ancak burada önemli bir husus üzerinde daha durmak gerekir. Daha önceki bölümlerde bahsettiğimiz üzere Bizans kültüründen Selçuklu kültürüne geçtiği düşünülen kerevet* kullanımı, özellikle otururken beli desteklemek amaçlı kullanılan dayanak yastıkları, içi doldurulmuş minderler ve divan kullanmak Türkler arasında yaygındı.[714]

Görsel 24: Anadolu'da hâlâ gündüzleri oturmak geceleri ise üzerinde uyumak amacıyla kullanılan kerevet.
url: https://i.ytimg.com/vi/nhS5X25o-FY/maxresdefault.jpg?sqp=-oaymwEmCIAKENAF8quKqQMa8AEB-AH-CYAC0AWKAgwIABABGGUgVyhPMA8=&rs=AOn4CLBa-zjlkahxMKBcZ50rSs1l-CnwtA
(21 Temmuz 2025 tarihinde erişilmiştir.)

Bu kullanımlar, geçmiş dönemlerde yaygın şekilde alışkanlık olan mobilyaların çok yönlü yapılarıyla değerlendirildiğinde özellikle divan ve kerevetlerin yalnızca oturmak için değil gece uyumak için kullanılabilecek alanlar olarak değerlendirildiklerini düşünmekte bir engel yoktur. Böylelikle şehirli hayatında yerden çok az miktarda yüksek alanlarda uyuma pratiklerinin hayata geçirilmiş olma ihtimali kuvvetlidir.

3.4.1. Topkapı Sarayı'nın İnşası ve Saray Yaşantısında Yatak Odaları

İlerleyen süreçte artık bölgede güçlü bir devlet olma yolunda ilerleyen Osmanlı Beyliği ve topraklarında yaşayan halk adına yaşam pratiklerinin değişimi için Edirne'nin fethini (1361) önemli bir tarih olarak kabul etmek gerekir. Edirne merkezli yaşantı ve fetihten

[714] Müge Göker, "Türklerde Oturma Elemanlarının Tarihsel Gelişim Süreci", *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 1/1, 2009, s.168.
* Kimi yörelerde sedir ya da sekilik gibi isimlerle de anılır.

yaklaşık 100 yıl sonra II. Murad tarafından Edirne'de inşa ettirilen saray artık küçük bir beylikten ziyade devlet olmanın iddiasını ortaya koyan bir yapıdır. Ancak II. Murad tarafından 1450 yılında yaptırılan *Sarây-ı Cedîd-i Âmire* günümüze kadar ulaşamamış ve II. Murad'ın bu saray içindeki yaşantısı hakkında elimize çok büyük veri kalmamıştır. Edirne Sarayı hakkında bilgi edinmek çok daha geç tarihlerin kaynaklarıyla mümkün olsa bile[715] sarayın mimarisi ve kullanımı, bahsedilen dönemlerin anlayışı içerisindeki restorasyon ve tadilatların ürünleri olarak görüleceği için konu üzerinde durmanın gereği görülmemektedir. Bu doğrultuda saray içerisindeki yaşantı ve yataklar konusunu II. Mehmed döneminde inşa edilen Topkapı Sarayı merkezli şekilde incelemek daha isabetli olacaktır.

Daha önce İstanbul'da inşa edilen başka bir sarayda ikamet eden II. Mehmed, yeni bir saray yapılmasını emretmiştir. Bu yeni saraya geçişin çeşitli nedenleri olduğu tartışılsa da bir düşüncenin bu yeni sarayın inşa edilmesinde anahtar rolü oynadığını düşünüyoruz. Sözen tarafından dile getirilen bu fikre göre, İstanbul gibi oldukça sembolik ve önemli bir şehri ele geçiren II. Mehmed'in fetihten sonra ilk iş olarak Çandarlı'yı elimine etmesi, ardından *Kanunnâme-i Âli Osman*'ı teşekkül ederek devraldığı beyliği iddialı ve hukuki bir devlete dönüştürmesi göstergesel açıdan bazı gereksinimleri doğurmuştur. "Sultan" ve "Kayser" unvanlarını şahsında birleştirme tasavvuru öteden beri zihninde olan II. Mehmed'in "gerçek bir imparator konutu" düşüncesinden hareketle iktidarının gücünü sergilemek adına mütevazı "bey sarayından" daha görkemli bir imparator sarayına geçtiği düşünülmektedir.[716] Necipoğlu, Topkapı Sarayı'nın inşasıyla birlikte ortaya çıkan statüsel değişimi *İnzivâ-yı Şâhâne*[717] tanımıyla açıklayarak Sözen tarafından dile getirilen bu savı pekiştirmektedir.

II. Mehmed'in iktidarının ve devletinin kudretini temsil edecek bu yeni sarayın iç mekanlarında ve diğer tüm özelliklerinde artık bir imparatorluk olmanın nüveleri görülür.

---

[715] Eski bir başkent olan Bursa'ya kıyasla Edirne şehrini ziyaret, şehirde geçici ikamet ve sarayın kullanımı, İstanbul'un merkezileştiği çok geç dönemlerde bile terk edilmiş bir alışkanlık değildi. Birçok padişahın yanı sıra özellikle çok tutkun olduğu avcılığa merakından ötürü *Avcı* lakabıyla tanınan IV. Mehmed, yaşamının büyük kısmını avcılık yönünden daha zengin imkânlar sunan Edirne Sarayı'nda geçirdi. Bilgi için bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984, ss.10-11.

[716] Metin Sözen, *Devletin Evi Saray*, Sandoz Kültür Yayınları, 1990, ss.38-39.

[717] Gülru Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimarî, Tören ve İktidar*, Ruşen Sezer (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, ss.39-40.

Ayrıca bu saray, modernleşme hareketlerinin hız kazandığı döneme kadar devletin yönetim merkezi olması sebebiyle birçok sultan tarafından tadilat ve eklemeyle güncellenmiştir. Bu doğrultuda, istisnalar olmakla birlikte Modernleşme sürecine kadar sultan ve ileri gelenlerin günlük yaşamının Topkapı Sarayı'nda geçmesi bu sarayın önemini arttırmaktadır.

Topkapı Sarayı'nın iç mekân tasarımı konusundaki en eski kaynağımız II. Mehmed döneminde yaşamış Bizanslı tarihçi Kritovulos'un yazdığı eserdir. Kritovulos, Topkapı Sarayı'nın iç mekanındaki ayrışmaları dile getirmiş ve kişiye ait özel odaların varlığından bahsetmiştir:

"*[Saray] insanların göz zevkine hitap eden ve onları hoşnut kılan özellikleri açısından, yani mimarisi ve güzelliğiyle geçmişin nam salmış parlak yapılarından hiçbir eksiği olmayan çok güzel bir yapıydı. İçinde çok sayıda büyük, yüksek ve güzel kule, erkekler ve kadınlar için ayrı binalar, odalar, yemekhaneler, yatak odaları ve çok sayıda başka güzel odalarla çeşitli binalar inşa edilmişti.*"[718]

Kritovulos'a dayanarak, bireysel odaların ortaya çıkmasıyla birlikte uyku ve mahremiyet mekânlarına dair organizasyonunun düzenlendiği dile getirilebilir. Bu müstakil odalar, özellikle mahremiyet ve iktidar ilişkileri açısından ele alındığında II. Mehmed'in tasavvur ettiği "Yüce İmparator" imgesine hizmet etmiş görünüyor.

Söz konusu görüşe, bizzat II. Mehmed tarafından yazdırılan *Kanunnâme-i Âl-i Osman* adındaki hukuki metinde de rastlamak mümkündür. Metinde *Has Oda* olarak geçen bu oda, sarayın en yüksek ve hâkim noktasında yatak odası olarak kullanılması amacıyla yaptırılmıştır.[719] II. Mehmed, bu odanın inşasını şu şekilde dile getirmiştir:

"*Ve bir Has Oda dahi yapılmışdur.*"[720]

Kritovulos'un eserine tekrar dönersek, erkekler ve kadınlar için ayrı odaların inşa edildiğine dair verdiği bilgi, II. Mehmed döneminde "harem" kavramının ortaya çıktığını

[718] Kritovulos, *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, Ari Çokona (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı, 2020, s.228.
[719] Necipoğlu, *a.g.e.*, s.187.
[720] Fatih Sultan Mehmed, *Atam Dedem Kanunu: Kanunnâme-i Âl-i Osman*, Abdülkadir Özcan (haz.), İstanbul: Kronik Kitap, 3. Baskı, 2020, s.16.

da kanıtlamaktadır.* Yeni sarayın inşasına rağmen sultanın ailesinin İstanbul'daki Eski Saray'da yaşadığı bilinse de Freely, sultanın en azından yılın bazı dönemlerinde ailesinin Topkapı Sarayı'na gelmesini beklediğini ileri sürmektedir.[721]

II. Mehmed'in uyuduğu yatağı tasvir etmemiz gerekirse bu konuda doğrudan ele geçmiş fiziki bir kalıntı olmaması dolayısıyla devrin eserlerindeki anlatılarla yetinmek zorundayız. Bu doğrultuda II. Mehmed'in Has Oda'sının bir tasvirini ve görevlilerin işlerini anlatan en eski eser 1460 civarında yaşamış bir Cenevizli olan *Iacopo de Promontorio de Campis*'e aittir. 1956 yılında Franz Babinger tarafından Almanca olarak yayımlanan bu eser, aslen *Albertus Bobovius*'un anılarını içeren, Yerasimos ile Berthier tarafından hazırlanan, *Saray-ı Enderun: Topkapı Sarayı'nda Yaşam* adlı başka bir eserin önsözünde aynen aktarılmıştır. Bu eserde, Has Oda şu şekilde anlatılır:

"*[Padişah] bu seksen kişinin en sadık ve en iyi yetişmiş dördünü seçip, onları diğer odaların en başında yer alan Başoda'da tutar. [Bu dört kişi] odanın köşelerine yerleştirilmiş, birbirinden uzak dört küçük döşekte yatar. [Padişah] yatacağı zaman bu odaya çekilir, kapısını sıkıca sürgületir ve anahtarı getirtip yastığının altına koyar. Yatağı tam iki kişi alacak genişlikte, yerden iki karış yüksekliktedir…yaldızlı kayışlarla yapılmış [somya] üst üste atılmış çok değerli ipek Acem halıları, sırma işlemeli kumaşlar ve leopar postlarıyla kaplanmıştır; taranmış ham ipekten döşek iki karış kalınlığındadır ve üzeri kırmızı ipek Bursa kadifesiyle [camocato cremisi] kaplanmıştır. Bu döşek üç günde bir havalandırılır.*"[722]

Bu ilk pasajda görülebileceği üzere II. Mehmed'in yatakları yerden somya adı verilen yerden yükseltilmiş mobilyalar olarak belirtilmiştir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta somya olarak bahsedilen mobilyanın Selçuklularda da görülen kerevet olması ihtimalidir. Ayrıca, ilerleyen süreçte göreceğimiz üzere Osmanlı sultanlarının döşekler üzerinde uyuma pratiğine sahip olması bu konuya dikkatli

[721] John Freely, *Osmanlı Sarayı: Osmanlı Sultanlarının İstanbul'daki Özel Hayatları*, Ayşegül Çetin Tekçe (çev.), İstanbul: Alfa Yayınları, 2022, s.39.
* Bugün yaygın bir kabul olarak Harem bölümünün II. Mehmed döneminde ilk kez ortaya çıktığı ancak sistemli ve kurumsal kimliğini Kanunî Sultan Süleyman döneminde kazandığı düşünülür. Bilgi ve daha fazlası için bkz: Betül İpşirli Argıt, "Harem-i Hümâyun", *Türk Maarif Ansiklopedisi*, 2022.
url: https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/harem-i-humayun (27 Mayıs 2025 tarihinde erişilmiştir.)
[722] Albertus Bobovius, "Önsöz", *Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufkî Bey'in Anıları*: *Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, Stephanos Yerasimos & Annie Berthier (sun.), Türkis Noyan (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 3. Baskı, 2009, ss.19-20.

yaklaşmayı gerektirir. Ancak kesin olan şey II. Mehmed'in uyuması için kerevet üzerine serildiği dile getirilen yaygı ve döşeklerin lüks yapısı, onun imparatorluk algısıyla birebir örtüşmektedir. Uyku gibi bugün basit ve sıradan bir eylemin saray protokolüne dönüştüğü ve bu protokolün gerçekleştirilmesinde görevli hizmetlilerin varlığıyla birlikte törensellik vurgusu açıkça gözlemlenebilmektedir.

Devam eden satırlarda ise sultanın uykusu bir ritüel olarak aktarılır:

"*Padişâh yatağa girince içoğlanlarından biri o tatlı bir uykuya dalana kadar masaj yapar ve sonra masaj yapmayı keser, kollarını kavuşturup hep padişahın yüzüne bakarak, hiç hareket etmeden onun önünde ayakta bekler. Yaldızlı gümüşten iki büyük ve muhteşem şamdanın arasında, iki meşalenin ışığında padişahı seyrederek nöbet tutar. Bu sırada diğer üçü yataklarında dinlenir. Gecenin ilk çeyreğindeki görevli nöbetini tamamladıktan sonra, oradan yavaşça ayrılıp bir el hareketiyle sonraki nöbetçiyi uyandırır. O da çok sessizce kalkar ve birincinin yerini alır, nöbetler gecenin son çeyreğine kadar birbiri peşi sıra böylece sürer. Padişah her sabah çok erken bir saatte, güneş doğmadan iki saat önce kalkar ve abdest alıp namaz kılar. Bunu yaptıktan sonra dört içoğlanıyla sohbet eder ve daha sonra diğer içoğlanlarının bulunduğu ikinci odaya çıkar, onlarla konuşur ve canı ne istiyorsa onu yapar.*"[723]

Bu ritüele göre uyku eylemi, iktidarı elinde tutan hükümdarın gözetilmesi gereken geçici savunmasızlık anı olarak karşımıza çıkar. II. Mehmed'in bedeninde mevcudiyet kazanan iktidarın kutsiyeti ve merkeziyeti, içoğlanlar tarafından muhafaza edilmektedir. İçoğlanlarının hizmet süreleri ve nöbetleşmeleri zamanın mikro yönetimini ve zamana bağlı çalışmalarının çok erken bir örneğini sunar. Ayrıca Sultan'ın sabah namazından önce uyanmasıyla günün ve vaktin kullanımının arkasındaki gücün dini ibadetler olduğu da vurgulanmaktadır.

3.4.2. Topkapı Sarayı'nın II. Mehmed Sonrası Sakinleri ve Yataklar

Daha önce de dile getirdiğimiz üzere Topkapı Sarayı, Avrupa ile ilişkilerin yoğunlaştığı ve Avrupa kültürünün etkisinde gelişmelerin yaşandığı modernleşme sürecine kadar Osmanlı Devleti'nin ana yönetim merkezi olması dolayısıyla sultanların birçoğu -

[723] Iacopo'dan aktaran: Yerasimos & Berthier 2009, "Önsöz", *a.g.e.*, s.20.

istisnalar olmakla birlikte- bu sarayda ikamet etmiştir. II. Mehmed'in ardından gelen sultanların Topkapı Sarayı'na yaptırdıkları mimari eklemelerin, düzenlemelerin ve saray yaşamına dair belgelerin ve bilgilerin daha zengin olması bize tahminlerden çok daha fazlasını yapma fırsatı sunmaktadır. Bu bilgilerin kaynakları, özellikle İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesinin ardından artan ilgiye bağlı olarak ülkeyi ziyaret eden seyyahların eserleriyle (kimi zaman taraflı ve abartılı olsa da) daha da zenginleşmektedir.

3.4.2.1.II. Bayezid'in Uyku Protokolü

Bu doğrultuda bir tüccarın oğlu olarak babasıyla ticari amaçla seyahat ederken Osmanlı korsanlarına esir düşen ve II. Bayezid'in içoğlanı olarak yetiştirilip 10 yıl kadar sarayda görevli bulunan Menavino, II. Bayezid'in uyku alışkanlıkları hakkında bize bazı bilgiler bırakmıştır. Menavino, Sultan'ın emniyeti sebebiyle odasında yalnız uyumadığını şu şekilde aktarır:

"*Has Oda, dördüncü ve en saygın hizmet yeridir. Odanın en gözde dört içoğlanı her gittiği yerde Sultan'a eşlik eder, onun hakimiyet simgelerini taşırdı. Sultanın yatak odasını onlar temizler, ocağını yakar, yatağını yaparlardı; geceleri yatak odasında kalır, uyuyan Sultan'ı ikişer kişi olmak üzere nöbetleşe beklerlerdi. Ötekiler Sultan'ın yatak odasının yakınında hünkâr elbiselerinin bulunduğu bir odada uyur ve efendilerinin korunmasına buradan katılırlardı.*"[724]

3.4.2.2. Kanunî Sultan Süleyman'ın Muhteşem Has Odası

İmparatorluğun siyasi açıdan en görkemli dönemi olan Kanunî Sultan Süleyman devrinde Has Oda'nın değerli mücevherlerle süslenmesi[725] şüphesiz hükümdarın iktidarını ve gücünü simgelemek açısından önemli bir işlev üstleniyordu. II. Mehmed döneminde artan iktidarın somut sergilenme süreci artık iyiden iyiye nesnelere ve objelere doğru yayılmaktadır. Kanunî Sultan Süleyman'a Venedik'ten gelen bir elçinin sekreteri olarak bilinen Benedetto Ramberti, Sultan'ın uyku protokolünü şu şekilde aktarır:

"*Bahsedilen sarayda [Topkapı Sarayı] sayısız ve son derece süslü oda bulunur ancak bunlardan birisi özellikle kendisi için ayrılmıştır: burada uyur ve ona altı genç oğlan hizmet eder. Bu altı kişiden ikisi Efendi'nin (Signor) gündüz vakti hizmetleriyle ilgilenir*

[724] Menavino'dan aktaran: Necipoğlu, *a.g.e.*, s.158.
[725] Necipoğlu, *a.g.e.*, s.190.

ve gece olduğunda ise aynı kişiler onun uykusu sırasında nöbet tutmak üzere gelirler: bunlar sürekli tetikte dururlar, biri başucunda, diğeri ayakucunda, ellerinde yanmakta olan iki meşale ile beklerler. Sabah olunca bu ikisi, adı geçen Efendi'yi giydirirken, kaftanının cebindeki keselerden birine bin asper (akçe), diğerine ise yirmi altın duka yerleştirirler; efendi gün içinde bu paralardan ne kadarını dağıtmazsa, gece onun kıyafetlerini değiştirirken üstünden çıkan para bu kişilere kalır; anlatılanlara göre giysilerde pek para kalmaz."[726]

Kanunî döneminde yaşamış bir İtalyan Luigi Bassano ise sultanın yatağı hakkında bize bazı bilgiler verir. Bu bilgi, özetle Kanunî döneminde lüks ve gösterişin iktidarın doğal unsurları olduğunu gözler önüne sermektedir:

"*Sultan çok sık dokunmuş ketenden yapılmış çarşaflarda uyur, yaz döneminde de birçok kere Hürmüz ipek dokuma çarşafta yatar. Bir gece kullandığı çarşafta bir daha yatmaz ve bunları hizmetçilerine hediyelik olarak armağan eder. Kış döneminde örtü yerine son derece yumuşak bir kadifeye benzeyen gibelin ya da siyah tilki derisi kullanır.*"[727]

3.4.2.3. Eril Gelenekten Dişil Etkiye: III. Murad Köşkü'nün İnşası ve Mekansâl Değişimin Hükümdar Karakterine Etkilerinin Yatak ve Uyku Bağlamında Okunması

Sultan Süleyman, Has Oda'da uyuma alışkanlığını sürdüren son padişahtır. Kendisinden sonra gelen hükümdarlar –hatta kendisinden sonraki hükümdar olan oğlu II. Selim– kadınların konakladığı kısımda uyumayı tercih etmiş bu tercih sebebiyle torunu olan III. Murad, Harem bölümünün içinde yer alacak yeni bir Has Oda inşa edilmesini uygun görmüştür.[728] 1578 yılında Mimar Sinan tarafından inşa edilen[729] ve *III. Murad Köşkü*, *III. Murad Has Odası*, *III. Murad Yatak Odası* isimleriyle bilinen bu mekân içerisindeki İznik çinisinden süslemeler, sedef kakmalı kapı ve dolaplar, çift sıra pencereler, ocaklar, selsebil, renkli vitraylar ve bezeme teknikleri[730] Osmanlı mimarisinin özel işçiliklerinden

[726] Ramberti'den aktaran: Albert Howe Lybyer, "Appendix I: The Second Book of The Affairs of the Turks", *The Government of the Ottoman Empire in the time of Suleiman the Magnificent*, Cambridge: Harvard University Press, 1913, s.243.
[727] Luigi Bassano, *Kanunî Dönemi Osmanlı İmparatorluğunda Gündelik Hayat*, Selma Cangi (çev.), Erhan Afyoncu (ed.), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 3. Baskı, 2015, s.58.
[728] Necipoğlu, *a.g.e.*, s.194.
[729] Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul: Yem Kitabevi, 2007, s.422.
[730] Kuban, *a.g.e.*, s.427.

örnekler sunar.* Topkapı Sarayı'ndaki Harem bölümünün bugünkü görüntüsü büyük ölçüde III. Murad dönemindeki tasarımı yansıtır. III. Murad'dan yaklaşık 90 yıl sonra 1662 ve 1665 yıllarında çıkan büyük iki yangının Harem'de çeşitli tamirata sebebiyet verdiği bilinse de Kocaaslan, tadilatın kısa sürede bitirilmesinden yola çıkarak özgün yapının korunduğunu dile getirmiştir.[731]

Hükümdarların Harem'de konaklamaya başlamalarıyla birlikte gündelik yaşantılarının merkezinin bu mekânlar olması yönetici karakterin zayıflamasının temelinde yatan ana neden olarak görülebilir. Bu düşünce klasik oryantalist perspektifinin yansıttığı Harem'in "zevk, eğlence ve sefahat yuvası" olduğu fikrinden ziyade mekânların karakter oluşumundaki tesiri şeklinde okunmalıdır. Öyle ki –yaygın kanı olarak abartılan rolü bir kenara bırakılırsa– Hürrem Sultan ile başlayan ve II. Selim'in eşi Nurbanu Sultan ile ivme kazanan yönetim mekanizmasında kadın etkisinin ve erkek egemen toplumsal yaşantıya kıyasla Harem'in "kadınsı" dünyasının hükümdarların yönetici kimliklerinde ve yaşam pratiklerinde değişime yol açtığını düşünüyoruz. Ancak son olarak dile getirmemiz gereken bir husus, hükümdar kudretinin yitiminde yalnızca mekânsal değişimin rol oynamadığı gerçeğidir. Bilindiği üzere bu devirden sonra küçük yaşta tahta çıkmak zorunda kalan hükümdarların saraydaki çatışmaların içinde yer alması, karakterlerinin oluşumunda onlara ağır sorumluluklar da yüklemiştir.

Harem'e yaklaşmanın yönetme kudretinden uzaklaşmaya sebep olduğunu gözler önüne seren bir anlatı İstanbul'da Venedik balyosu olarak görev yapan *Gianfrancesco Morosini* tarafından kaleme alınmıştır. Emsallerine göre abartılı anlatılarında farklı bir noktadan sultan portresi sunan Morosini, III. Murad'ın günlük yaşantısını şu şekilde dile getirmektedir:

"*Bana kalırsa Sultan o kadar da imrenilecek bir yaşam sürmüyor; çünkü neredeyse her zaman yanında hadımlar, oğlanlar, cüceler, dilsizler ve kölelerle birlikte sarayında kapalı kalıyor. İyi yetişmiş, kültürlü biriyle sohbet edecek bir çevresi ve ortamı yoktur; çünkü sarayda birkaç kadın dışında 30 yaşını geçmiş kimse yoktur. Sabahleyin yataktan oldukça geç kalkar, istisnasız şekilde*

* Bahsedilen ihtişamlı çini süslemelerin III. Murad dönemine ait olduğuna dair bilgilerin aksini iddia eden Necipoğlu, bu süslemelerin oğlu III. Mehmed dönemindeki tadilatla yapıldığını dile getirmektedir. Bilgi için bkz.: Necipoğlu, *a.g.e.*, s.191.

[731] Murat Kocaaslan, "Topkapı Sarayı Harem'i: 1665 Yangını Yenileme Projesi", *Belleten*, 76/275, Nisan 2012, s.69.

her gece uyuduğu Harem'den çıkınca üstünü değiştirir değiştirmez hemen yemek yer. ...kışın da yazın da yatsıya doğru Harem'e döner ve gece olmadan akşam yemeğini yer."[732]

Morosini'nin gözlemleri bir mekânın yaşam tarzına etkisini açıkça gözler önüne sererek öncesinde dile getirdiğimiz düşüncelerimize bir ölçüde kanıt sunmaktadır. Hükümdarlar için yaşam alanını, dolayısıyla geleneksel yaşam pratiklerini ve yaşam ritmini Harem'de bir mekânla değiştirmek, "eril" bir yaşam biçimini "dişil" kodlarla örülmüş bir alana taşımanın açık bir temsilidir. Özellikle "geç uyanmak" olgusunu değerlendirdiğimizde inşa edilen yatak odası, iktidarın bedeni olan hükümdarın temsil ettiği kudreti yeniden biçimlendirmekte rol oynamıştır.

Yatak odası hakkındaki görüşlerimizin ardından III. Murad'ın yatağı hakkında bazı bilgilere değinmemiz gerekirse bunun için Kutsal-Roma Cermen İmparatorluğu'nun elçisinin maiyetindeki bir vaiz olan Salomon Schweigger'ın aktarımlarına göz atarız. Schweigger, sultanın yatağını tarif ederken hala mevcut olan "gece serme gündüz toplama" alışkanlığını dile getirmektedir. Sultan yatağı olarak farklılaşma ise ürünlerin lüksünde ve özel işçiliğinde görülmektedir:

"*Padişahın özel uşaklarından sonra sırada oda hizmetlileri vardır. Bunlar takriben 10 kişidir. Giysileri az önce anlattığım biçimdedir, ama özel uşakların aldığı gündelik bunlarınkinden daha yüksektir. Bu hizmetliler şilte, yaygı ve yatakla ilgili diğer malzemeden sorumludurlar ve yatacak yerleri hazırlarlar. Yataklar pamukla doldurulmuş birçok şilteden oluşur. Bu şiltelere büyük aralıklarla dikişler atılmak suretiyle, pamukların düzgün bir biçimde dağılması ve öylece kalması, bir yerde yumrular halinde toplanmaması sağlanır. Şilteler gündüzleri yuvarlanıp dürülerek düzgün bir yığın halinde üst üste istif edilir. Yorganların da içi pamukla doldurulmuş ve üzerlerine sırmalı kumaşlar geçirilerek dikişlerle tutturulmuştur, yüzüne değerli taşlar ve inciler işlenir. Kışın bunların üzerine samur kürkler örtülür.*"[733]

Sultan III. Murad'ın yatağına dair anlatıların yanı sıra Seyyid Lokman tarafından hazırlanmış, dönemin önemli görsel kaynaklarından biri olan *Şehinşahnâme* adlı minyatür kitabında üst düzey görevlilerin yatakları hakkında bilgi edinmekteyiz. Bu

[732] Gianfrancesco Morosini, "Relazione di Gianfrancesco Morosini Bailo a Costantinopoli (Letta in Senato L'Anno 1585 (1)", *Relazioni Degli Ambasciatori Veneti al Senato IX*, Eugenio Albèri (ed.), Firenze: Societa' Editrice Fiorentina, 1855, ss.281-282.
[733] Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Türkis Noyan (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004, s.166.

doğrultuda, eserde yer alan bir minyatürde Dârüssaâde Ağası Mehmed Ağa'nın bir suikast sonucunda yaralanan Sokollu Mehmed Paşa'yı ziyaret ettiği sahne, bize dönemin yatak kullanımları hakkında bilgi verir. Sokollu Mehmed Paşa, minyatürde açık bir şekilde yere serilmiş bir döşek üzerinde yatmaktadır.[734]

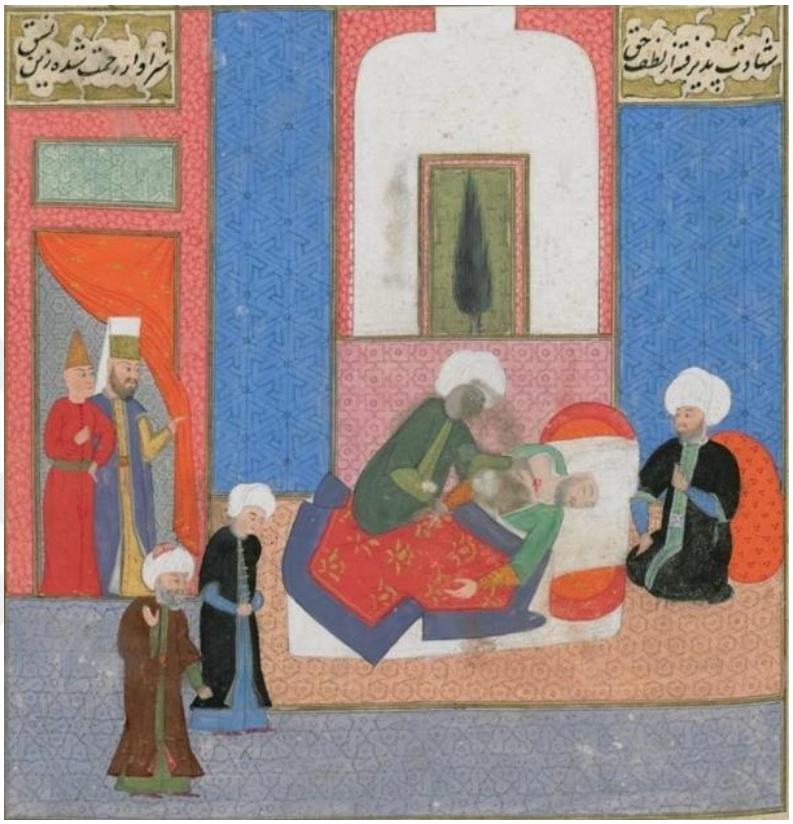

Görsel 25: Darüssaâde Ağası Mehmed Ağa'nın bir suikast girişimi sonucunda yaralanan Sokollu Mehmed Paşa'yı hasta yatağında ziyareti.
Kaynak: Esra Öz, *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde Bulunan FY104 Numaralı Şehinşahname'nin Minyatürleri*, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s149.

3.4.2.4. I. Ahmed'in Uyku ve Dinlenme Pratikleri

Sultan I. Ahmed'in hükümdarlığının ilk yılları, Has Oda'dan Harem'e geçiş neticesinde ortaya çıkan kadınların iktidara etki etmesi durumuna dair net örnekleri bize sunmaktadır. *Peçevî*'den öğrendiğimize göre I. Ahmed'in annesi Handan Sultan "analık hakkı" adına oğluna bazı yönlendirmelerde bulunuyor[735], ancak 14 yaşındaki genç hükümdar dirayetli

[734] Esra Öz, *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde Bulunan FY104 Numaralı Şehinşahname'nin Minyatürleri*, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s149.
[735] Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi II*, Bekir Sıtkı Baykal (haz.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982, s.297.

bir duruş sergilemek adına onunla rekabet ediyordu. Ayrıca Peirce'in dile getirdiği üzere oğlu I. Ahmed tahta çıktıktan 2 yıl sonra vefat eden Handan Sultan bir naip rolü oynamak için yeterli ömre sahip olmadı.[736] Yine de annesinin etkisinde kalarak tahta geçer geçmez, dedesi III. Murad'ın eşi ve aynı zamanda babasının saltanatı döneminde sarayın en etkili ismi Safiye Sultan'ı Harem'den başka bir yere naklettirdi.[737] Öyle ki I. Ahmed, babası III. Mehmed'in kadınlar etkisinde geçen saltanatından öylesine nefret ediyordu ki ona babası gibi sakal bırakmasını tavsiye eden çevresine, babasına yalnızca sakal biçiminden benzeyeceğini dile getirmişti.[738]

Harem yaşantısının kalıcı hale gelmesiyle birlikte II. Mehmed tarafından inşa edilen Has Oda, dindar karakteriyle tanınan I. Ahmed zamanında uyumak amacıyla kullanım işlevini tamamen yitirdi ve bu eski yatak odasına *Kutsal Emanetler* yerleştirilerek bir kabul salonuna dönüştürüldü.[739] Sultan I. Ahmed'in Harem'deki yatak odasına ve yatağına göz atacak olursak bu bilgileri 1604 yılında Venedik balyosu olarak görev yapan Ottaviano Bon'dan öğreniriz. Balyosluk sürecinde sarayda görevli Bostancıbaşı ile sıkı dostluk geliştiren Bon, Bostancıbaşı'nın kahyası aracılığıyla sultan av merasimi için saraydan ayrıldığında onun yatak odasını bir pencereden görme fırsatına eriştiğini söyledikten sonra odayı şöyle anlatır:

"*Divan'daki bir pencereden, Majesteleri'nin yatak odasını da gördüm. Oda, alışıldığı üzere taşlarla kaplıydı—yani en kaliteli majolikalarla [çini] süslenmişti ve üzerlerinde desenler vardı. Yatak, Roma tarzında bir çadır gibiydi [baldaken], ahşap destekler yerine yivli gümüş sütunlara sahipti. Kristalden aslan figürleri vardı ve perdeleri altın kumaştan ve yeşil Brusa (Bursa) kadifesindendi; süslemeler yerine incilerden yapılmış bağcıklar kullanılmıştı ki bu da onu son derece kıymetli ve iyi tasarlanmış bir eser hâline getiriyordu. Yorganlar yerden yaklaşık bir el genişliği kadar yukarıdaydı ve altın işlemeli kumaştandı; yastıklar da öyleydi. Bu odanın ve diğerlerinin zeminleri, yere yaklaşık yarım arşın yükseklikte yer alan sedirleriyle birlikte, en değerli ipekli ve altınlı İran*

[736] Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğunda Hükümranlık ve Kadınlar*, Ayşe Berktay (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 6. Baskı, 2012, s.177.
[737] Günhan Börekçi, *Factions and Favorites at the Courts of Sultan Ahmed I (r.1603-17) and his Immediate Predecessors*, (phD Thesis), Ohio: Ohio State University, 2010, s.126.
[738] Peirce, *a.g.e.*, s.336.
[739] Necipoğlu, *a.g.e.*, s.194; Bobovius, *a.g.e.*, s.21.

halılarıyla kaplıydı. Üzerine oturmak için kullanılan örtüler ve yaslanmak için yerleştirilen yastıklar da en ince altın ve ipek brokarlardan yapılmıştı."[740]

Açıkça görüleceği üzere I. Ahmed'in baldakenlerle, pahalı kumaşlarla, perdelerle, altın-gümüş süsleme ve detaylarla zenginleştirilen yatak odası uyku eyleminin iktidarın kesin gücünü ve zenginliğin dışavurumunu sergilediği bir alana, büyük dedelerinin zihnindeki geleneksel ve sıradan bir gündelik eyleme hizmet etmenin ötesinde temsilî bir mekâna dönüşmüştür.

3.4.2.5. IV. Mehmed Döneminde Yataklar

IV. Mehmed döneminde saray hayatını, yatakları ve yatak odalarını gözlemlemek iki anlatıcı üzerinden mümkündür. Bu anlatıcılardan ilki 1645 yılında Venediklilerle yapılan savaşta Osmanlılara esir düşen, Enderun'da aldığı eğitim sonrasında musiki konusunda uzmanlaşan, saraydaki günlerini ve anılarını bir kitap haline getiren Albertus Bobovius'tur. Saraydaki uzun yaşantısı neticesinde Ali Ufkî adını alan Bobovius, IV. Mehmed'in yatağına, yatak odasına ve uyku protokolüne dair en ince ayrıntılara şöyle değinmiştir:

"*33 numara, hasekilerin Hasodası ile içoğlanlarının Hasodası arasında yer alan ve Hünkâr Odası denen dairedir; çok zengin döşenmiş birçok odadan oluşur. Padişahın kadife kaplı kuştüyü döşeği, bizdeki gibi ahşap bir karyola üzerine değil, bir sekinin üzerine serilmiştir; şilteler pamuktan yapılmış ve üzerleri kadife kaplanmıştır; bizimkilere benzeyen kuştüyü döşek de kadife kaplıdır, uzun baş yastığı dibadan yapılmış, içi pamuk doldurulmuştur. Padişah gün boyu yatakta oturmayı ve giyinik uyumayı adet edinmiştir; en yakıcı sıcaklarda yanında her zaman iki haseki kalır ve devekuşu tüyünden yelpazelerle onu serinletirler. Padişah odasından Karadeniz'e doğru uzanan su yolunu [Boğaz'ı], limanı, Galata'yı, Tophane'yi ve Üsküdar'ı görür. Akşam yatmaya gittiğinde, çok ince dokumadan çarşaflar serilir ve başucuna ipekli nakışlarla işlenmiş küçük yastıklar konur; yazın saten yatak örtüleri serilir, ama kışın saten örtülerin altına zerdeva ve samur kürkler serilir ve çarşaflarla normal şiltesi arasına yine bu kürklerden yapılmış ayrı bir döşek*

[740] Bon'dan aktaran: N. M. Penzer, *The Harem: an Account of the Institution as It Existed in the Palace of the Turkish Sultans With a History of the Grand Seraglio From Its Foundation to the Present Time*, Philadelphia: J.B. Lippincott Company, 1892, ss.38-39. ; Necipoğlu, Bon'un gördüğü yatağın Kanuni Sultan Süleyman'ın kullandığı ve ondan miras kalan, kerevete de dönüşebilen bir taht-yatak olduğunu dile getirmektedir. Bilgi ve daha fazlası için bkz.: Necipoğlu, *a.g.e.*, s.193.

konur; yatağın üstünde, üst tarafı tavana bağlı muhteşem bir cibinlik vardır; her akşam padişah yatağa girmeden önce odasında amber ve sarısabır kokuları saçan küçük kandiller yakılır; odanın ortasında hep iki büyük altın şamdan durur; bunun üzerinde gece boyunca kol kadar kalın mumlar yanar. Uzun bir gömlek ve başında küçük bir sarıkla uyur; geceleri başında ferraş denen iki kadın bekler (bunlar hünkâr odasını süpüren kadınlardır)..."[741]

Bobovius'un anlatısı çalışmamız açısından birkaç mühim bilgi içermektedir. Bobovius, daha önce hiç olmadığı üzere, bir sultanın yatağını yalnızca geceleri uyurken değil gündüzleri de otururak çok işlevli şekilde kullandığını dile getirir. Sultan yatağının lüks ürünlerden müteşekkil olması –özellikle cibinlik vurgusu tahtvarî bir görünüm yaratacağı için– bir statü göstergesi olması yüzünden oldukça anlaşılır bir durumdur. Ancak Bobovius'un vurguladığı şekilde "*bizdeki gibi ahşap karyola üzerine değil*" söylemi tam da bu noktada çalışmamızın odak noktalarından biri olan Avrupa ve Osmanlı arasındaki mobilya kullanımı açısından kültür farklarını ortaya koyar. Bobovius'un dile getirdiği üzere 17. yüzyılın ikinci yarısına geldiğimizde sultanların yerden çok az yüksek "seki" adlı mimari yapı alanının üzerine serilen döşek-yataklarında uyudukları açıkça görülebilmektedir.

Son olarak Bobovius, kadınların hem sıcak yaz günlerinde sultanı serinletmek, hem de rutin olarak temizlik işlerinde ve gece başında beklemek gibi görevler aldığı bilgisini vererek Has Oda'nın Harem'e taşınmasıyla artan kadın etkisine bağlı değişim düşüncelerimizi kuvvetlendirmektedir. II. Mehmed uyurken başında hazır bulunan 4 içoğlanı yaklaşık 200 yıl sonra yerini artık kadınlara bırakmıştır.

Bobovius'un eserini kaleme almasından 10 yıl sonra Osmanlı topraklarını ziyaret eden Fransız gezgin Jean Baptiste Tavernier, kaleme aldığı gezi notlarında sultanın ihtişamlı yatak odasını oldukça kısa ve yalın bir anlatımla tasvir etmiştir:

"*Yerler, güzellik bakımından diğer odaları geride bırakan halılarla kaplı; şilteler, örtüler ve yastıklar da öyle; bütün bu eşyaların büyük bölümü incilerle işlenmiş ve çok büyük olan odanın tümünü çeşitli süslemeler kapsıyor. Bu oda yazın kullanıldığı için, üç*

[741] Bobovius, *a.g.e.*, ss.93-94.

cephesine pencere açılmış ve büyük pencerelerden bol gün ışığı girmesi sağlanmış. Padişahın yatak odasına gelince, bu oda ülkenin, daha doğrusu bütün Doğu'nun gelenek-göreneklerine uygun biçimde düzenlenmiş. Tahta karyola asla kurulmuyor; buna karşılık, akşama doğru içoğlanları odanın bir köşesine üst üste üç şilte seriyor ve bunların üstüne de inci işlemeli seraserli bir kumaştan gösterişli bir cibinlik kuruyorlar."

Tavernier, 10 yıl sonraki gözlemlerinde Bobovius'un dile getirdiği lüks kumaşları, ahşap karyolanın kullanılmadığı ve cibinliğin mevcut olduğunu yinelemektedir. Buna ek olarak verdiği tek bilgi içoğlanlarının yatakları serdiği bilgisidir.

Sultanların yatakları ve yatak odaları başlığı altında incelediğimiz bölüme genel bir sonuç getirmek gerekirse bunu birkaç cümlede özetleyebiliriz. "Kuruluş", "Yükseliş" ve "Duraklama" gibi kavramlarla tanımlanan farklı dönemlerde devletin yönetiminde Osmanlı sultanlarının yerde yani zeminin üzerinde, ancak gösterişli döşeklerde uyuduğunu söylemek mümkündür. Bu pratiklerin, halkın uyuma pratikleri ile neredeyse paralel olduğu, temel ayrışmanın ise döşeklerin kalitesinde ve uykunun törensel yapısında şekillendiği, Osmanlı toplumunun gündelik yaşam pratiklerini temel alan bir sonraki bölümde görülecektir.

3.5. Osmanlı Toplumunun Günlük Yaşamına Kısa Bir Bakış (14-18. Yüzyıllar Arası)

Birçok etnik ve dini unsuru içinde barındıran bir toplum yapısına sahip Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşamın kendine has bazı dinamikleri mevcuttur. Bunlar, yaygın olarak bilindiği üzere yönetici-reaya, kentli-köylü, Müslüman-Gayrimüslim gibi birbirinden ayrılan mikro farklar ekseninde çeşitlense de Osmanlı kimliği çatısı altında bir bütünlük teşkil eder. Bahsedilen ayrımlar ve çeşitlenmeler, gündelik hayatın kimi pratiklerinde kendisini hissettirmesi sebebiyle incelenmeye değer özelliklerdir.

Bu başlık altında, 14-18. yüzyıllar arasındaki dönemde yönetici kesim haricindeki geniş halk kitlelerinin gündelik yaşamını nasıl sürdürdüğü, zaman ve gün kavramlarına dair algıları, ev içi yaşamlarında bir eşya olarak yatakların kullanımı gibi konulara kısa ve genel bir bakış sunulacaktır. Bu inceleme ile amaçlanan hedef, bahsedilen konuların belirtilen zaman aralığında modernleşme süreci öncesi durumunu ortaya koymaktır.

3.5.1. Toplum Yapısı, Ekonomik ve Sosyal Hayat

Osmanlı İmparatorluğu'nun çekirdek unsuru, kurucu kadronun-hanedanın da mensup ve dahil olduğu Türk ve Müslümanlardan meydana geliyordu. Geride kalanlar, diğer Müslüman milletler ve Gayrimüslim topluluklardı. Toplumun büyük bir kısmı tarım ve hayvancılıkla, geri kalanlar esnaflık ve ticaretle uğraşmakta, elde ettiği gelirden devlet hazinesine doğrudan ya da dolaylı olarak vergi ödemekteydi. Bu toplumsal yapının gündelik yaşamdaki en somut yansımaları insanların yaşadıkları mekânlara dair tercihlerinde görülmekteydi. Üretim biçimleri, dinsel aidiyetler, toplumsal roller ve devletle kurulan ilişkiler, konut düzeninden mekânsal organizasyona kadar pek çok alanda belirleyici olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun çok katmanlı nüfusu içinde özellikle Türk ve Müslüman unsurların yerleşim pratikleri, zamanla kendine özgü mimari ve sosyokültürel normlar çerçevesinde biçimlenmiş, "Türk evi" dediğimiz yapının temelini oluşturmuştur.

3.5.2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk Evi ve Konut Mimarisi

Türk evi, hem fonksiyonel hem de sembolik olarak Osmanlı gündelik yaşamının en önemli yapı taşıdır. Bunun yanı sıra konutlar, yalnızca barınma mekanları değil aynı zamanda toplumun sosyo-kültürel yapısını, dini anlayışını ve değerler dünyasını yansıtan yaşam alanları olmuştur. Erken dönemden beri süregelen Osmanlı konut mimarisi, Türk konar-göçer yaşantısı ve İslam şehircilik ekseninde gelişerek mahremiyet ve cinsiyet rolleriyle şekillenen yapılardır. İklim ve coğrafyaya uygun şekilde gelişen konutlar, İstanbul merkezli olmak üzere I. Süleyman dönemine kadar tek katlı olarak tasarlanır ve kerpiç, moloz taş ve tuğladan yapılırdı. II. Bayezid döneminde kısmen çift katlı evler görülse de bunların sayısı oldukça azdır.[742] Özellikle I. Süleyman devrinden sonra artan *tabaka-i ulyâ* tanımına yani birden fazla katlı evlerin varlığına mahkeme kayıtlarında da rastlanır.

1652 yılında İstanbul'da gerçekleşen bir konut satış metninde birden fazla katlı binalardan şöyle bahsedilir: "*…bir tarafdan tarîk-i âm ile mahdûd olup tabaka-i ulyâsı bir beyt ve vasatı bir beyt ve bir sofa ve kenîf ve süflâda bir beyt…*"[743] Bir tarafı umumî

[742] Doğan Kuban, *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*, İstanbul: Yem Yayın, 2. Baskı, 2010, s.53.
[743] Coşkun Yılmaz (ed.), *İstanbul Kadı Sicilleri 49: Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653)*, İstanbul: Kültür A.Ş., 2019, ss.56-57.

bir yolla çevrili olan, en üst katında bir oda; orta katında bir oda, sofa ve hela; giriş katında ise bir oda bulunan ev tanımlaması açık bir şekilde I. Süleyman devrinden sonra gelişen çok katlı binaların yerleşmiş yapısını ortaya koymaktadır.

Evler iki katlı olduğunda temel yaşam alanı daima ikinci kat olmuştur. Evleri iki katlı inşa etmenin temelinde rutubetten kaçınma dürtüsü yatsa da buralar zaman içerisinde depo olarak kullanılmaya başlanmıştır.[744] I. Süleyman döneminde görülen iki katlı evlerin zemin katı moloz taş ile inşa edilirken üst katlar ise ahşap ya da hımıştan (kerpiç ve tuğla karışımı) elde ediliyordu. İlerleyen yüzyıllarda konutların yoğun olarak ucuz bir malzeme olması sebebiyle ahşaptan imal edilmeye doğru kaydığı görülmektedir.[745]

Kuban'ın "hayatlı ev"[746] olarak tanımladığı ve literatürde bu şekilde yer bulan Anadolu konut mimarisini genellikle kerpiçten elde edilen evler oluşturur. Bu gelenek Anadolu yöresinde neredeyse *Neolitik Döneme* kadar ulaşan çok eski bir gelenektir. Türk yaşam pratiklerine oldukça uyan bu tanımlamayla kasıt, gündelik yaşamdaki mikro uğraşların konut merkezli olarak gerçekleştirilmesine dikkat çekmektir.[747] "Hayat" tanımıyla kastedilen alan, mikro uğraşların gerçekleştirilme mekânı olarak gösterilen –Eldem'in dış sofa olarak tanımladığı– girişteki üstü kapalı avlumsu yapıdır. Ayrıca "Osmanlı evi" tanımlamasını günümüz kültürel yorumlarıyla harmanlanmış yapay bir tanım olarak tanımlayan Kuban, imparatorluğun başat ve kurucu unsuru olan Türklerin konutlarının, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde mevcut diğer toplumların hanelerini de kapsayacak şekilde "hayatlı ev" olarak tanımlanmasını uygun görür.[748]

Kısacası "hayatlı ev"; dinamik, çok fonksiyonlu, çeşitli faaliyetlerin gerçekleştirildiği ve temelinde Türk-İslam mimari anlayışlarını içeren, Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun yıllar görülen ve günümüzde Anadolu'ya miras kalan konut tipi kavramını karşılar.

Ana hatlarıyla özetlemeye çalışılan Osmanlı konut düzeni 19. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüş, köklü değişimler bu yüzyılda görülmeye başlansa da söz konusu değişimler

[744] Sedad Hakkı Eldem, *Türk Evi: Osmanlı Dönemi I,* İstanbul: Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayınları, 1984, s.47.
[745] Kuban 2010, *a.g.e.*, ss.60-61.
[746] Doğan Kuban, *Türk Hayatlı Evi*, İstanbul: Ziraat Bankası, 1995, s.14.
[747] Kuban, *Türk Hayatlı Evi*, ss.16-20.
[748] Kuban, *Türk Hayatlı Evi*, ss.22-23.

yalnızca ekonomik açıdan daha şanslı İzmir, Selanik, İstanbul gibi daha büyük ve kozmopolit kentlerde ortaya çıkan sıra dışı değişimler olmuştur.[749]

3.5.3. Konutlarda Alan Kullanımı ve Oda Kavramları

Geleneksel Türk Evleri, *sofa* olarak bilinen ve bireyin konut bağlamında hareket alanını genişleten koridorun merkezde yer aldığı şekilde inşa edilmiştir. Sofalar evin içerisinde bulunan *iç sofa* ve konutun giriş kapısının önünde bulunan *dış sofa* olarak iki çeşit olabilir. Dış sofa, evin giriş cephesinde boydan boya, üstü kapalı bir mekân olarak ortaya çıkar ve bu tarz, her oda için ayrı giriş imkânı sunar. İç sofa ise evin girişindeki merkezî alan şeklinde tanımlanabilir. İç sofa, dikdörtgen şeklindeki konutu ortadan dik şekilde keser, odalar, iç sofanın kolları üzerinde konumlanan mekânlar olarak ortaya çıkar.[750] Sofa ve oda bağlantısı Eldem tarafından "sokak" metaforuyla açıklanmış, odalar ise sokak üzerinden ayrılan daha küçük sokaklar olarak tanımlanmıştır.[751] Geleneksel Türk konutunda oda sayısı genelde 1 ve 2 ile sınırlı olup 3. oda çok nadir görülür.[752] Kendisiyle çağdaş dönemdeki Avrupa konutlarında görülen iç içelik özelliği göstermemesi Osmanlı konutunu Avrupa konutundan ayıran temel özelliğidir. Her oda kendine ait bir girişe ve kapıya sahiptir.[753]

Konut içerisindeki en önemli yapı "Türk odası" denilen çok fonksiyonlu mekândır. Burada günlük eylemlerden gece olunca uyumak için kullanıma kadar tüm insani faaliyetlerin gerçekleştiği görülür.[754] Bu ortak kullanım alanları 19. yüzyılda başlayan değişim hareketleriyle birlikte yerini işlevleriyle anılan oturma odası, yatak odası, mutfak gibi odalara bırakmıştır.[755]

Kuban, Osmanlı konutlarının kalıcılık ekseninde olmaktan ziyade tamamen ihtiyaca yönelik cevap arayışı olarak inşa edildiğini dile getirir. Bu anlayışın arka planını İslam dininin maddi dünyayı geçici, kısa süreli bir illüzyon olmakla ilişkilendirmesi ve gen kodlarında yatan konar-göçer karakterle özdeşleştirir. Bu sebeple Osmanlı konutlarının

---

[749] Eldem, *Türk Evi I*, s.40.
[750] Eldem, *Türk Evi I*, ss.17-18.
[751] Sedad Hakkı Eldem, *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1954, s.16.
[752] Eldem, *Türk Evi I*, s.47.
[753] Sedad Hakkı Eldem, *Türk Evi: Osmanlı Dönemi III*, İstanbul: Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayınları, 1984, s.15.
[754] Kuban 2010, *a.g.e.*, s.268.
[755] Eldem, *Türk Evi I*, s.40.

bir statü unsuru olmasının hiçbir dönemde mümkün olmadığını ve konut bazlı statü ögelerinin yalnızca iç mimaride ve bazı özel eşyalarda görülebileceğini açıklar.[756]

3.5.4. Odaların ve Mimari Elemanların Mahremiyet Algısına Hizmetleri

Osmanlı geleneğine bağlı konut mimarisinde "mahremiyet" ve "harem" algısı kadın üzerinden şekillenmiştir. Özellikle konut mimarisinde kadınların, mekânlar ve unsurlarla sosyal hayattan izole edilmesiyle birlikte bir harem olgusu oluşturulduğu kabul edilir.[757] Bugün yaygın bir kanıya göre Osmanlı-Türk konut mimarisinin tüm dönemlerinde var olduğu düşünülen *haremlik* ve *selamlık* yapıları daha çok saray mimarisinin ve bu çevreye yakın olan varsıl ailelerin evlerinde görülen mekanlardır. Haremlik ve selamlık düşüncelerinin varlığı, oryantalist ve saray merkezli bir anlayışla tanımlanmış Osmanlı toplumuna dair yanlış algılardan biri gibi görünmektedir. Biz, geleneksel konutlardaki haremlik ve selamlık mekânlarının varlığına dair ileri ve abartılı derecedeki inanışın zorlama ve yapay kavramlar olduğunu iddia ediyoruz.

Kuban da bu görüşümüze yakın çizgideki düşüncesini Türk konut mimarisinde ve yaşam geleneğinde kadın-erkek mekânsal ayrışmasının yalnızca odaların kullanımı ekseninde geliştiğiyle dile getirir ve bu geleneğin ciddi örneklerinin yalnızca İslam'ın daha koyu versiyonlarının yaşandığı Güneydoğu gibi bazı coğrafi bölgelerle sınırlı olduğunu ileri sürmektedir.[758] Konuta misafir olarak gelen bir erkeğin ya da bir yabancının kadının mahremiyetine özen göstermesi ve onunla denk gelmekten kaçınması gibi mikro beklentiler daima mevcut olsa da cinsiyete göre düzenlenen farklı girişler, haremlik ve selamlık gibi uygulamalar varsıl gruplara özgü olup bu durumun geniş halk kitlelerine intikali ise ancak 18-19. yüzyıllar gibi çok geç tarihlere denk gelir ve bunlar oldukça kısıtlı örnekler sunar.[759]

Kadınların sosyal hayattan izole edilmesine ve mahremiyet algısına hizmet eden diğer mimari unsur pencerelerdir. Pencereler, Osmanlı konut mimarisinde evlerin dış dünyayla bağlantısını sağlayan en önemli yapı elemanlarıdır. İlk dönemlerde küçük yapılı pencereler giderek büyümüş ve 19. yüzyıla kadar genellikle üst üste yer alan, alttaki

[756] Kuban 2010, *a.g.e.*, ss.118-119.
[757] Kuban, *Türk Hayatlı Evi*, s.20.
[758] Kuban, *Türk Hayatlı Evi*, ss.150-151.
[759] Kuban, *Türk Hayatlı Evi*, ss.150-151.

açılabilen ancak üstteki daima sabit şekilde imal edilmiş iki küçük pencere ana pencereyi meydana getirmiştir.[760] Yaygın ve neredeyse evrensel bir anlayışla konutların kadınlara özgü bir dünya olduğunu tekrarlayan Kuban, ev içi uğraşların zemin katta gerçekleşmesi sebebiyle bu alanların oldukça geniş ancak pencereler konusunda kısıtlı olduğunu dile getirir. Zemin katta pencerelerden yoksunluk ya da kısıtlılık yoluyla dış dünyayla bağlantının kesilmesi ve kadınların ev içi mahremiyetinin korunması sağlanmıştır. Ancak üst katlarda ve dışarıdan içerisi görülmeyecek şekilde inşa edilen pencereler ve 17. yüzyılda artan *cumba* inşasıyla kadının sosyal yaşama yalnızca bir izleyici olarak katılması mümkün kılınmıştır.[761]

Bir mimari öge olarak pencerelerin, pencere inşa etmenin komşu konutları rahatsız etmemesi düşüncesinin ve komşuların mahremiyetin zarar görmesini önlemek gibi ilkelerin Osmanlı mahkemelerinde dava konusu olduğu görülmektedir. Bahsedilen ilkeler sayesinde pencere inşa etmenin bir kaideye bağlı olarak gerçekleştirildiğine dair güzel bir örnek 1685 yılına ait bir mahkeme kaydına dair bir belgede[762] görülebilmektedir.

Dava, İstanbul'da ikamet eden Ali b. Mehmed Çelebi'nin kendi köşkünün üst katına inşa ettirdiği üç pencerenin komşu evlerin *makarr-ı nisvân* alanlarını, yani kadınlara özgü odaları görecek şekilde inşa edildiği iddiasıyla komşuları Hacı Osman ve Hacı İbrahim tarafından açılmıştır. Mahkeme tarafından yetkilendirilen bilirkişi raporuna göre iddia onaylanmış ve Ali b. Mehmed Çelebi'nin inşa ettiği pencerelerin, komşu evlerindeki kadınlara ait odaları ve mekanları görmeye imkân sağladığı tespit edilerek Ali, mahkeme tarafından ikaz edilmiştir. Bu örnek, Osmanlı hukukunda pencere-mahremiyet ilişkisine gösterilen hassasiyeti, ev içi mahremiyet olgusunun yalnızca ahlaki değil hukuki bir mesele olarak ele alındığını, ayrıca komşuluk ilişkilerinin mahkeme tarafından korunduğunu göstermektedir.

3.5.5. Odaların İşlevleri ve Sıradan Halkın Yatakları

Türk konutunda geleneksel olarak mobilya kullanımı oldukça nadirdir. Masa, sandalye, dolap ve özellikle yatak karyolası gibi hantal eşyalara rastlanmaz; yataklar, ihtiyaç anında

[760] Eldem, *Türk Evi III*, s.87.
[761] Kuban, *Türk Hayatlı Evi*, ss.20-21.
[762] Sabri Atay vd. (haz.), *İstanbul Kadı Sicilleri: Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097 / M. 1685-1686)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2011, s.246.

yere serilen döşekler ve yaygıdan meydana gelirdi. Uyandıktan sonra alandan tasarruf etmek adına duvar içindeki "yüklük" adı verilen bir nişe ya da dolaplara yerleştirilirdi. Odalar; dini ibadetler, uyumak, beslenmek gibi gündelik faaliyetler ve eylemlerin hep aynı oda içerisinde gerçekleştirildiği yaşam alanları olarak kullanılmıştır.[763] Bu tarz kullanımın örneği 1700-1702 yılları arasında Doğu ülkelerini seyahate çıkan Tournefort'un anılarında görülebilmektedir. 18. yüzyıl gibi geç bir tarihin henüz başında Osmanlı İmparatorluğu topraklarını ziyaret eden Tournefort, ilk defa konakladığı Türk evinde karşılaştığı mobilyasız ve boş odalar karşısında şaşırarak nerede uyuyacağı konusunda endişeye düşer. Bunun yanında mekânsal çok amaçlı kullanımı görmemize olanak tanır:

"*İlk kez geceyi Türklerin evinde geçirmek zorunda kaldığımızda, nereye yatacağımızı kestirmekte oldukça güçlük çektik. Ev sahibinin bir tek yemek yediğimiz odası, yanda küçük bir mutfağı ve karısıyla birlikte yattığı başka bir odası vardı; görünüşe göre bu oda bize ayrılamazdı. Başka yerde de ne karyola ne yatak ne peyke ne de sandalye görünüyordu; zira Türkler, dünyada, bir odayı en az eşyayla dolduran insanlardır. Birdenbire bir köle duvara gömülmüş bir dolabı açtı ve yataklarımız için gerekli her şey dolabın içinden çıktı. Üç yatak hazırlamak için, yemek yediğimiz kerevet üstüne çok ince ve çok sert üç döşek serildi; döşeklerin üstüne birçok örtü yayıldı ve her birinin üstüne ikinci bir örtü serildi; ne var ki sonuncu örtü, ülkenin tarzı gereği gece yatakta yatanı rahatsız etmemesi için yatak örtüsüne dikilmişti. Her yatağın kendi yastığı vardı ve sabah kalktığımızda aynı köle bütün bu eşyayı bir anda toplayarak -operada dekor değiştirenlerin hızıyla- dolaba koydu.*"[764]

Oda içerisindeki yüksek alanlar *sekilik* adı verilen yerden çok az miktarda yükseltilmiş platformlar ve sedirlerdir. Burası genelde bağdaş kurup oturmanın, cemiyet sohbetlerinin ve hane üyeleri arasındaki muhabbetin mekânı olsa da geceleri üzerine serilen döşeklerle zemine neredeyse sıfır şekilde uyumak için de kullanılabilirdi. Sekilerin gündelik ve uyumak amaçlı kullanımını Kanunî döneminde Osmanlı İmparatorluğu topraklarını ziyaret eden Dernschwam'ın anılarında görmek mümkündür:

[763] Eldem, *Türk Evi III*, s.15.
[764] Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, Ali Berktay & Teoman Tunçdoğan (çev.), Stefanos Yerasimos (ed.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 4. Baskı, 2013, s.79.

"*Uzun koridorun dört tarafında avluya bakan kısımlarda her biri koridorun zemininden 1 1/2 ayak yükseklikte, 9 ayak genişlikte ve 44 adım uzunluğunda sahanlık var. Türkler, yaz aylarında haşarat, fare, kertenkele, karayılan vs. den kurtulmak için burada oturur, yer içer ve yatarlar.*"[765]

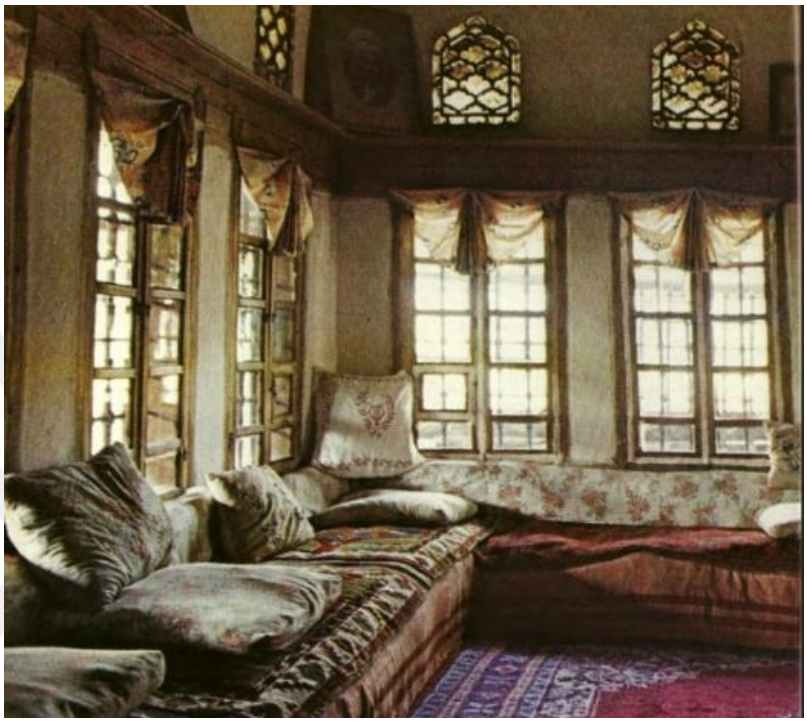

Görsel 26: Anadolu'daki konutlarda gündüzleri oturmak geceleri uyumak amacıyla hala kullanılan sekilik/sedir
Kaynak: Önder Küçükerman, *Kendi Mekânının Arayışı İçinde Türk Evi*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, 2. Baskı, 1985, s.146.

Osmanlı toplumunda yatakların büyük ölçüde yere serilen döşeklerden meydana geldiği dönemin mahkeme kayıtlarına da yansımaktadır. Özellikle vefat eden kişilerin mallarının mirasçıları hakkındaki bilgileri içeren tereke kayıtları, hibe geleneği, satış belgeleri ve vasiyetnamelerde "yatak" merkezli birçok kayda rastlanmaktadır. Belgelerde döşek olarak geçen yataklar, büyük oranda yorgan ve yastıklarla birlikte kişinin uykusunda kullandığı temel eşyalar olarak göze çarpmaktadır.

1485 yılına tarihlenen hibe belgesinde Kilimci Hasan'ın kadın kölesi Şahdane tarafından Hacı Hasan'ın azat ettiği Mahmud'a bir döşek, iki yastık, bir eski yorgan hibe ettiği örnek[766] ya da yine 1485 yılına tarihlenen bir vasiyet belgesinde Üstad Ali tarafından azat

[765] Hans Derschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Yaşar Önen (çev.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, 1992, s.61.
[766] Bursa Kent Arşivi, *Kadı Sicilleri Koleksiyonu A4*, KS007150, Hüküm No:3, 301b.

edilmiş Devlet adlı bir kadının kendi kölesi Bülbül'e bir döşek, iki yastık yüzü ve bir minder yüzü bıraktığına dair belge[767] Osmanlı toplumunda yer yataklarının ve döşeklerin taşınabilir mülk şeklinde önemli eşyalar olarak görüldüğünü, günlük hayatın vazgeçilmez ve temel parçalarından biri olduğunu gösterir.

Farklı bir mahkeme kaydı, Osmanlı toplumunda döşeğin bir suç mekânı ve hukukî delil olarak taşıdı önemi gözler önüne serer. Belge, İstanbul/Kasımpaşa'ya bağlı Tatavla Köyü'nde Subaşı İbrahim öncülüğündeki köyün ileri gelenlerinin Kasap Kosta ve Ezmera adlı iki gayrimüslimi bir döşek üzerinde zina suçu işlerken yakalamasının ve ikilinin suçlarının "*Şeytana uyduk*" diyerek itiraf etmesinin ardından kayda geçirilmiştir.[768] Olayda dikkat çekici olan şey, suçun kendisinden çok, döşeğin mahremiyet sınırlarını aşarak toplumsal düzenin ihlalini görünür kılan somut bir mekân haline gelmesidir. Döşek, gündelik kullanım nesnesi olmasının ötesine geçerek mahkeme düzleminde ahlakî normların ve toplumsal kontrolün kesişim noktasında bir sembol olarak kendisine yer bulur. Bu durum, Osmanlı hukuk pratiğinde döşeğin, özel alanın sınırlarını temsil eden bir eşya iken aynı, zamanda bir suçun kanıtlandığı hukukî delil değerine sahip olduğunu gösterir. Böylece döşek, bireysel eylemlerin toplumsal normlarla çatıştığı anlarda fiziksel bir nesne üzerinden hukukî ve ahlakî bir anlatı oluşturan güçlü bir unsur olarak öne çıkar.

Bu belgelerden yaklaşık 70 yıl sonrasına tarihlenen (1552) ve Madrid Üniversitesi'nin kütüphanesinde rastlanan *Viaje de Turquia* adındaki anonim eser toplum nezdinde değişmemiş bir uyuma geleneğini ve yatakları betimler. Metin kurgusu hayali karakterler arasında gerçekleşen sohbet/diyalog şeklinde oluşturulmuş eser, askeri sınıfa mensup olmakla toplumsal açıdan ortalama yaşam standartlarına sahip olabileceğini tahmin ettiğimiz yeniçerilerin uyuma düzeninden şöyle bahseder:

" *Juan – Neyin üstünde yatarlar?*

Pedro – Yerde köleler gibi. Savaşta olsun, barışta olsun, hiçbirinde döşek olarak bir çuldan ve yorgan olarak sarılıp yatmak için örtüden başka bir şey yoktur. Ve soyunmadan yatarlar, hasta olsalar dahi."[769]

---

[767] Bursa Kent Arşivi, *Kadı Sicilleri Koleksiyonu A4*, KS008232, Hüküm No:2, 377b.

[768] Coşkun Yılmaz (ed.), *İstanbul Kadı Sicilleri 42: Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 966-968 / M. 1558-1561)*, İstanbul: Kültür AŞ, 2019, s.139.

[769] Anonim, *Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati*, Fuad Carım (çev.), İstanbul: Güncel Yayıncılık, 3. Baskı, 2002, s.120.

İlerleyen sayfalarda Pedro takma adlı yazar, varlıklı kişilerin yataklarını tasvir ettiğini söylediği anlatısına devam eder:

"*Mata – Yatakları ne biçimdir? Yerde yattıklarını işitmiştim.*
Pedro – Doğru söylemişler. Ama onların yatakları bizimkilerden rahattır. Karyolaları yoktur; halının üzerine "döşek" dedikleri çivisiz ve fitilsiz bir şilte ve bunun üzerine yumuşak bir şilte daha sererler. Üstüne bir çarşaf yayarlar. Örtünmek için yorgan kullanırlar; yorganı üstü ipekli ve altı bezden bir kumaşla kılıflayıp kaplarlar; kılıfı kirlendikçe değiştirirler. Kılıfın alt kısmı dört yandan kıvrılarak yorganı kavradığı ve döşekler dar ve bayağı [tamı tamına] bir kişilik olduğu için ipekli kısım pahalıya çıkmaz [fazla maliyetli olmaz]; çünkü fazla kumaş istemez. Anlattığım, halleri vakitleri yerinde kimselerin döşekleridir. Çok soğuk olursa, havları uzun, mor ve al renkte bir de battaniye kullanırlar."[770]

16. yüzyılda ülkeyi ziyaret eden diğer seyyahların ve elçilerin anlatıları da Türklerin yere serdikleri döşek ve yaygılarda uyuduğuna dair benzer içeriklere sahiptir. Bu anonim anlatıdan 1 yıl önce Kanunî'ye elçi olarak gönderilen Busbecq, 8 yıl kaldığı Türkler arasındaki deneyimlerini anlattığı eserinde ilk gözlemini bir sınır karakolunda gerçekleştirmiştir. Türk sınırlarına girişi Estergon üzerinden yapan Busbecq bu ordugâhta kendisi adına şanslı geçen uyuma deneyimini aktarır:

"*Kaldığım odada bir karargâhtaki bütün sıkıntılar mevcuttu. Yatak yerine döşeme tahtaları üstüne salkım saçak tüylü halılar serilmişti, ne döşek vardı ne de çarşaf. Maiyetimdekiler Türk konforu ile ilk defa tanışıyorlardı. Benim ise her zaman yanımda taşıdığım kendi yatağım vardı.*"[771]

Busbecq, yolculuğu ilerledikçe şehirli yaşamına da değinmektedir. Özellikle Niş şehrine geldiğinde Türk hanı olarak adlandırdığı kervansaray deneyiminde sekilik kullanımından bahseder. Busbecq'in anlatılarının satır aralarında "üstten baktığı" açıkça görülüp Türkleri medeniyetten yoksun ve konforu tanımayan bir millet olarak tanımlar:

[770] *Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati*, s.158.
[771] O.G. de Busbecq, *Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*, Derin Türkömer (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s.8.

"*…genişliğine kıyasla oldukça uzun ve büyük bir yapı. Ortasında yükler, develer ve katırlar için açık bir alan var. Bunun etrafı genellikle binanın dış duvarına bitişik inşa edilmiş bir metre yüksekliğinde bir sekiyle çevrilidir. Bu sekinin üstü düz, eni de bir metreden biraz fazladır ve Türkler için yemek masası ve yatacak yer hizmeti görür. Yemeklerini burada, dış duvara aralıklı olarak açılmış ocaklarda pişirirler. Sekinin üstü yolcuların develer, atlar ve diğer hayvanlarla paylaşmadıkları yegâne yerdir. Böyle olmakla beraber onları sekinin dibine o şekilde bağlarlar ki boyunları ve başları duvarın üstüne uzanır ve orada hizmetkârlar gibi bekleşirler. Sahipleri de hem ısınır hem karınlarını doyurur. Hatta hayvanlar zaman zaman onların ellerindeki ekmeği, meyveyi ve diğer yiyecekleri alırlar. Türkler yataklarını da bu duvarın üzerine sererler. Önce atın örtüsüyle birlikte taşıdığı yaygıyı serer, üstüne de bir örtü örterler. Atın eyeri yastık vazifesi görür. Gece olunca, gündüzleri de giydikleri, ayak bileğine kadar inen içi kürk kaplı kaftanlarına sarılırlar. Uykuyu davet edecek mutat rahatlıklardan yoksundurlar.*"[772]

Busbecq, kendisinden yaklaşık 100 yıl önce Türklerle tanışma fırsatı bulan Bertrandon gibi, Türklerin konar-göçer yaşam geleneğini sürdürdüğü ve günlük eylemlere pratik çözümler getirdiği olgusunun yanında kültürel alışkanlıkların farklılığı gibi durumları ıskalamaktadır. Yüzyılın sonuna doğru ise (1591) Avusturya İmparatorluğu'nun elçi heyetinde bir üye olan Baron W. Wratislaw, Osmanlı topraklarında Avusturya'da alışık olduğu kuştüyünden yataklarında yatamadığından, ilk kez Türklerin geleneği olan halı ve kilim üzerinde uyumayı deneyimlediğinden bahseder.[773]

16. yüzyıl sona ererken İstanbul'da görevli Venedik balyosu Gianfrancesco Morosini ülkesinde senatoya sunduğu *Relazione*'sinde Türklerin günlük yaşamı hakkında detaylı bilgiler veriyor:

"*Evlerinde, savaşa gittiklerinde ordugâhta nasıl yaşıyorlarsa, ondan pek farklı yaşamazlar; çünkü duvarları halılarla ya da başka türden duvar örtüleriyle süsleme alışkanlıkları yoktur, yataklara da herhangi bir türden örtü veya süs eşyası koymazlar. Genellikle, yerde değilse bile basit bir halı ya da keçenin üzerine otururlar; yemeklerini de yerde yerler, masa örtüsü olarak bir deri parçası kullanırlar ve çoğu zaman peçete*

[772] Busbecq, *a.g.e.*, s.19.
[773] Baron W. Wratislaw, *Baron Wratislaw'ın Anıları: 16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğundan Çizgiler*, M. Süreyya Dilmen (çev.), İstanbul: Karacan Yayınları, 2. Baskı, 1996, s.15.

yerine yalnızca ellerini kullanırlar. Yemeği yedikleri yerde, deri kaldırıldıktan sonra, basit bir döşek serilir ve çoğunlukla sadece bir battaniye ya da kaba bir örtü konur, onun üzerinde uyurlar; ve çoğu zaman birçok kişi aynı yerde uyur."[774]

16. yüzyılda bu anlatılara paralel benzer düşünceler Türk gibi uyumaktan yorulduğu için Korfu Adası'nda konaklamak için girdiği handa Hıristiyan geleneğindeki şekliyle yatakları görünce mutlu olan Breüning'in anılarında[775], döşeklerin sertliğini "*insan yatmak için kendini üzerine atacak olsa havaya fırlıyor*" diye tarif eden Gerlach'ın anlatısında[776], Bassano'nun çizdiği "*ne kanepe ne sandalye ne yatak*" bulunan mobilyasız çıplak Türk evi portresinde[777] açıkça görülür.

17. yüzyıla tarihlenen anlatılarda da durum farklı değildir. Tütün içerken uyuyakalan Türklerin sebebiyet verdiği yangınlardan bahseden Thévenot[778] yatakların yere serilen döşeklerden oluştuğunu, yalnızca hali vakti yerinde beylerin divanda (sekilik) uyuduklarını anlatır.[779]

Sonuç olarak, uyuma ve dinlenme eylemlerinin gerçekleştirildiği alanlar ve eşyalar olan yataklar –daha doğrusu döşekler–, Osmanlı Devleti'nde biçim ve şekil açısından hem hükümdar gibi toplumun en üst noktasında kabul edilen yönetici için hem de köylerde yaşayan çiftçi için aynı imgeyi çağrıştırır. Elbette ortaya koyduğumuz üzere imal edildikleri malzemeler ve sağladıkları konfor bakımından çeşitli ayrılıklar bulunsa da "döşek" kelimesi toplumun tamamının zihninde aynı şeyin canlanmasına yol açar.

Osmanlı toplumunda kullanılan yataklar (döşek) en büyük ve en temel farkı kastettikleri ve kazandıkları anlamlarda gösterir. Bu noktada geniş halk kitleleri adına yalnızca fizyolojik bir eylem olarak tanınan uyuma pratikleri, özellikle iddialı bir imparatorluk iddiası güden II. Mehmed'in zihniyetinden itibaren hükümdar ve çevresinde farklı anlamlar ihtiva etmeye ve kazanmaya başlamıştır.

---

[774] Morosini, *a.g.e.*, ss.266-267.
[775] Philippe du Fresne-Canaye, *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, Teoman Tunçdoğan (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009, s.115.
[776] Stephen Gerlach, *Türkiye Günlüğü I (1573-1576)*, Türkis Noyan (çev.), Kemal Beydilli (ed.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2. Baskı, 2010, s.68.
[777] Bassano, *a.g.e.*, s.121.
[778] Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, Stefanos Yerasimos (ed.), Ali Berktay (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2023, s.58.
[779] Thévenot, *a.g.e.*, ss.70-71.

Yataklar, özellikle mekânsal dönüşüme bağlı olarak iktidarın ve yönetim erkinin kudretini temsil eden eşyalar olurken yatak odaları da uyuma eyleminin bir protokole dönüşmesine imkân tanıyan mekânlar olarak hizmet görmüştür. Küçük bir beylik olarak adlandırılan Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerinde karşılaşılan mekânın ve eylemlerin minimize formdaki konar-göçer karakteri zaman içerisinde kentleşme ve imparatorluğa dönüşme ideolojisine uygun şekilde uyuma geleneğini de etkilemiştir. Özellikle uyumanın dinlenmeyi sağlayan bir eylemden iktidarın ve erkin sergilendiği bir törene dönüşmesi bu amaca uygun olarak Has Oda'nın inşa edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra III. Murad'ın saltanatında sultanların yataklarının bulunduğu uyku mekânlarının Harem içerisine taşınması iktidarı elinde bulunduran padişahların yönetim karakterinde değişime ve daha da önemlisi yöneticinin kesin otoritesinin farklı aktörlere dağılmasına sebep olmuştur. Sultanın protokole dönüşen uykusunda görevli hizmetlilerin varlığı uykunun politik kimlik kazandığını ve saray protokolündeki yerini aldığını göstermektedir. Yataklarda perde kullanımı gibi spesifik örneklerle ele alındığında yatakların Osmanlı sultanları adına mahremiyetin elemanları olarak hizmet vermişlerdir.

Saray ve çevresinin dışında kalan daha sıradan halkın hayatında ise lüks tüketim ve törensel uyku pratiğinin aksine çok daha yalın ve işlevsel bir uyku düzeni görülmektedir. Yataklar, çok işlevli mekânlar olan odalarda geceleri amacına hizmet etmek adına yere serilen, gündüzleri ise görevini tamamladıktan sonra yüklüklere kaldırılan basit ve farkındalık yaratmayan eşyalardır. Özellikle Batılı seyyahların dile getirdiği bu durum, Osmanlı toplumunun eşya kullanımındaki sadelik, mekânların çok amaçlı yapısı ve konar-göçer geleneklerle olan bağlantıyla doğrudan ilişkilidir.

İslam dininin öğretileri ekseninde inşa edilen konutlarda odaların ve yapı unsurlarının mahremiyet algısına hizmet ettiği, saraylı yaşamına paralel olarak halkın konutlarında da kadınlara yönelik mekânsal korumayı ve cinsiyetler açısından sosyal ayrışmayı sağladığı görülmektedir.

Osmanlı toplumunda uyku ve yatak yalnızca kişisel ihtiyaçlarla sınırlı bir pratik olmamış, sarayda törenle, halk arasında gelenekle, mekânda ise sosyopolitik değerlerle iç içe geçmiş çok yönlü bir kültürel eleman olarak varlık göstermiştir. Bu bağlamda yatak kültürünü anlamak, Osmanlı toplumunun gündelik yaşam ritmini, iktidar anlayışını ve mekânla kurduğu ilişkiyi çözümlemede büyük rol oynamaktadır.

3.5.6. Osmanlı Toplumunun Uyku Normalleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda gündelik yaşamın temelini tarımsal üretim oluşturuyordu.[780] Tarımsal üretimin doğal ışık döngüsüne bağımlı özelliği, büyük çoğunluğu kırsalda yaşayan Osmanlı toplumunun uyku alışkanlıklarını doğrudan etkilemiştir. Özellikle ekim ve hasat dönemlerinde gün doğmadan başlayan çalışmalar erken uyanmayı zorunlu kılmış, gün ışığından en yüksek verimi alma ihtiyacı erken yatıp kalkmayı toplumun olağan davranış biçimine dönüştürmüştür.[781]

Erken uyuma ve uyanma pratikleri yalnızca ekonomik şartlardan kaynaklanmayan, dini normlarla desteklenen bir anlayışın ürünüdür. Bölümün başında dile getirildiği üzere İslam'ın gündelik hayata yön veren ilkeleri uyku düzenini disipline eden işlevler üstlenirken, Hz. Muhammed'in davranışlarına dayanan sünnet uygulamaları da erken yatmayı ve kalkmayı tavsiye etmektedir. Ancak, şüphesiz toplumun uyku ve uyanıklık döngüsünü düzenleyen başat olgu İslam dininin temel ibadeti olan namazlardır. Özellikle sabah namazı için okunan ezanda yer alan "*Essalâtü hayrün minen nevm*"* çağrısı, ibadetin ruhani yönünü toplumsal düzen aracıyla birleştirmiştir. Böylece kırsal kesimde namaz sonrası tarlaya giden köylü için ibadet, yalnızca dini bir görev anlamı taşımaz, aynı zamanda üretim gününün başlangıcını belirleyen bir zaman işaretidir.

Osmanlı kentlerinde uyku alışkanlıkları idari düzenlemeler ve güvenlik önlemleriyle kontrol altına alınmış ve biçimlendirilmiştir. Gece vakitlerinde sokakta bulunmak hem ahlaki normlar hem de asayiş kaygılarıyla sınırlandırılmış, merkezin geç saatlerde dışarıda bulunan bireylere olan "potansiyel suçlu" yaklaşımı, halkın büyük çoğunluğunu gece saatlerinde dışarıda bulunmaktan alıkoymuştur.[782] Bu düzen, kentlerde erken yatma kültürünü pekiştirerek toplumsal disiplini sağlamlaştırmış ve günlük yaşamın ritmini düzenlemiştir. Dolayısıyla Osmanlı klasik döneminde uyku kültürü; tarımsal üretim döngüsünün gerektirdiği erken mesai, İslam'ın yönlendirici pratikleri ve kamusal düzeni

---

[780] Gülsün Gürkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 16.Yüzyıl Enflasyonu", *Uludağ Üniversitesi İktisat ve İdari Bilimler Dergisi*, 6/1, Nisan 1985, s.37.

* Namaz, uykudan hayırlıdır.

[781] İngiltere'de kırsal bölgede yaşayan toplumların erken uyanma alışkanlıkları üzerine bkz.: Roger Ekirch, "Modernizations of Western Sleep: Or Does Insomnia Have a History?", *Past & Present*, No.226, February 2015, s.170.

[782] Nurçin İleri, "Allure of Light, Fear of the Dark: Nighttime Illumination, Spectatle and Order in Fin-de Siècle Istanbul", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 37/2, August 2017, s.283.

sağlamaya yönelik idari tedbirlerin kesişiminde şekillenmiş, erken uyanma alışkanlığı hem köyde hem şehirde toplumsal yaşamın vazgeçilmez normu haline gelmiştir.

Osmanlı toplumunda uyku alışkanlıkları genellikle düzenli bir yaşam süren çoğunluk için idari ve dini normlarla şekillenmişse de, bazı marjinal gruplar bu klasik düzene uymama eğilimi göstermiştir. Özellikle, uykusuzluğun tetiklediği metafiziksel deneyimleri maddi dünyadan kopuş ve manevi aleme erişim olarak değerlendiren, Wishnitzer'ın "uykuyu reddedenler" olarak tanımladığı tarikat üyeleri ve mutasavvıflar, söz konusu gruplar arasında öne çıkmaktadır.[783] Bu marjinal grupların geceyi gündüz gibi kullanabilmesine olanak sağlayan geniş yelpazedeki uyarıcı maddelere 16. yüzyılda kahvenin eklenmesi gece faaliyetlerinin niteliğini değiştirmiş ve gecenin toplumsal kullanımı yeni bir boyut kazanmıştır.[784]

Sonuç olarak, Osmanlı toplumunda kahvenin önce bireysel, ardından kahvehanelerin açılmasıyla toplumsal tüketime sunulması, daha önce mevcut olmayan bir geleneği ortaya çıkarmıştır. Bu gelenek, yalnızca Ramazan ayında gecenin toplumsal kullanıma açıldığı kentsel düzeni dönüştürerek, erkeklere özel, İslam dinine temelde aykırı olmayan ve hukuki normlara meydan okumayan yeni bir sosyalleşme mekânı yaratmıştır. Ancak, yerel ve uluslararası teknolojik sınırlılıklar, gece sosyalleşmesinin yalnızca erkeklerle sınırlı olması ve toplumsal altyapının yeterince gelişmemiş olması, uyku pratiklerinin köklü bir şekilde değişmesi için gerekli koşulları oluşturamamıştır. Kahvenin yenilikçi etkisine rağmen, Osmanlı toplumunun uyku alışkanlıklarında köklü bir dönüşüm için üç yüzyıl daha beklemesi gerekmiştir.

[783] Avner Wishnitzer, *Gece Çökerken: Osmanlı'da Gece Hayatı*, Can Gümüş İspir (çev.), Ankara: Fol Kitap, 2023, ss.197-198.
[784] Cemal Kafadar, "How Dark is History of the Night, How Black the Story of Coffee, How Bitter the Tale of Love: The Changing Measure of Leisure and Pleasure in Early Modern Istanbul", *Medieval and Early Modern Performance in the Eastern Mediterranean*, Arzu Öztürkmen &Evelyn Birge Vitz (ed.), Turnhout: Brepols Publishers, 2014, s.246.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MODERNLEŞEN YATAKLARDA MODERN UYKULAR

4.1. Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Devleti

18. yüzyıl öncesinde askeri alanda peş peşe alınan yenilgiler ve teknik-bürokratik kurumların işleyişinde görülen aksaklıklar Osmanlı İmparatorluğu'nun yöneticilerinde devletin "zayıflamış" olduğuna dair bir düşüncenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum, 18. yüzyılda Avrupa merkezli devletlerin gözle görülür bir güç haline gelmeleriyle daha net hissedilir bir nitelik kazanmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nda devleti içine düştüğü bu durumdan kurtarmak adına çareler aranmasına yol açmıştır. Bu doğrultuda 18. yüzyılın hemen başında girişilen, yaklaşık 200 yıl süren ve bugün "Modernleşme", "Batılılaşma", "Islahat" gibi isimlerle anılan çok katmanlı bir dönüşüm süreci başlamıştır. Bu süreç yalnızca idari ve askeri reformlarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda gündelik yaşamın en küçük birimlerini, mekânı, eşyaları, bedene dair algı ve düzenlemeleri kapsayacak şekilde genişlemiştir. Modernleşme, teknik bir iyileşme ya da yapısal bir yeniden inşa sürecinden ziyade insanın çevresiyle ve kendisiyle kurduğu ilişkiyi yeniden tanımlayan bir zihniyet dönüşümü olarak da görülmelidir. Bu açıdan tezimizin odak noktalarından birini meydana getiren yataklar, bağlama uygun şekilde, modernleşme sürecinde, hem maddi kültürün hem de toplumsal düzenin değişen normlarını yansıtan anlamlı bir nesne olarak karşımıza çıkar. Bu bölümde, geleneksel yatak formlarından Batı etkisindeki mobilya anlayışına geçiş süreci sosyokültürel ve mekânsal bağlamda değerlendirilerek Osmanlı toplumunun dönüşen mahremiyet anlayışına ışık tutulacaktır.

4.2. Bir Kavram Olarak Modernleşme ve Kavrama Genel Bir Bakış

Bu doğrultuda göz atmamız gereken ilk kavram "modernleşme" tanımının kendisidir. Giddens bugünkü manasıyla "modernleşme" ve "modernlik" kavramlarının, Avrupa merkezli ortaya çıkan ve zaman içerisinde dünyanın diğer bölgelerine dalgalar halinde yayılan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimi olduğunu ileri sürerken modernleşme kavramının belirli bir coğrafyayla sınırlandırılmış tarihsel ve kültürel bir tecrübenin evrensel model olarak sunumu olduğunu iddia eder.[785]

[785] Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, Ersin Kuşdil (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994, s.9.

Gerçekten de modernleşme düşüncesinin kavramsal temelleri, 18. yüzyılda Avrupa merkezli gelişerek şekillenen ve "insanlığın ışığı"[786] olarak tanımlanan, temeli "akıl" üzerine inşa edilmiş *Aydınlanma felsefesi*ne dayanmaktadır.* Aydınlanma düşünürleri, insan aklının evrensel ilerleyişine duydukları –adeta din haline dönüşen– inançla[787] toplumsal gelişimi lineer bir süreç olarak tahayyül etmişlerdir.[788] Bu anlayışa göre Avrupa, gerçekleştirdiği zihinsel devrim sayesinde söz konusu ilerleme çizgisinde öncü konuma yerleşmiş, diğer toplumlar ise geri kalmışlıkları nedeniyle bu çizgiye sonradan eklemlenmek, yani Avrupa'nın ulaştığı teknik ve toplumsal düzeyi "yakalamak" zorunda kalmışlardır. Böylece modernleşme kavramı, Avrupa dışında kalan toplumlar için kendi özgün tarihsel dinamiklerini takip etmekten çok Batı'nın belirlediği bir hedefe ulaşma çabası olarak kurgulanmıştır.

Aydınlanma düşünürlerinin ortaya koydukları düşüncelerin ve ideaların, zamandan ve mekândan bağımsız şekilde tüm dünyayı ve milletleri kapsadığı iddialarıyla[789] çatışan bu durum çok açık şekilde Avrupa merkezli bir uygarlık anlayışının ortaya çıkışına hizmet

---

[786] Ulrich Im Hof, *Avrupa'da Aydınlanma*, Şebnem Sunar (çev.), İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2. Baskı, 2017, ss.4-6.

* Bazı fikir insanları, "modernlik" düşüncesinin ortaya çıkışını 1492 yılına kadar götürebileceğimizi ileri sürer. Bu tarihlemenin referans noktası yalnızca Amerika kıtasının fiilî olarak keşfi değildir. Avrupa, bu keşif sürecinde kendisini tarihsel merkeze yerleştirirken, kıtanın yerli halklarını ise "uygar olmayan" şeklinde tanımlayarak "öteki" kavramını kuramsallaştırmıştır. Bahsedilen "ötekiler", "alt", "geri" ve "uygarlaştırılması gereken" topluluklar olarak nitelenmiş, bu da Avrupalıların kendilerini bu halklara kıyasla daha üstün bir konuma yerleştirmelerine imkân tanımıştır. Bu tarihlendirmeyi biz de oldukça ufuk açıcı ve kabul edilebilir bulsak da konumuz bağlamında Avrupa-Osmanlı İmparatorluğu ekseninde gelişen modernleşme sürecini 18.yüzyıldan itibaren incelemenin daha doğru olacağı gerekçesiyle bu dönemi referans aldık. Bu bilgi ve daha fazlası için bkz.: Enrique Dussel, "Eurocentrism and Modernity", *The Postmodernism Debate in Latin America*, John Beverly et al. (ed.), Durham: Duke University Press, 1993, s.66.

"Ötekilik" kavramı bağlamında üzerinde durulması gereken bir konu daha olduğunu düşünüyoruz. 15-16. yüzyıllarda Avrupa'nın en güçlü siyasi ve askeri rakiplerinden olan Türklerin (Osmanlı İmparatorluğu) ötekiliği anlayışı, Amerikan halklarının ötekiliğine kıyasla "korkulan, rahatsız edici ancak denk görülen" bir ötekilikti. Türkler, Hıristiyan dünyanın tanıdığından ve bildiğinden farklı insanlardı ve bu insanlar Avrupa'ya alternatif bir medeniyet oluşturmak iddiasıyla tehdit oluşturuyordu. Kısacası Avrupa açısından Türkler politik ve kültürel açıdan "rakip ötekiydi". Ancak yeni kıtadaki "ötekiler" Avrupa'ya karşı askeri, teknik ve kültürel açıdan "alt" ve "aciz" durumda görüldüler. Bu ötekilik, Avrupa'ya meydan okumaktan çok uzak, "medenileştirilebilecek" ve "farkında olmadıkları imkanları sömürülebilecek" durumdaydı. Bu keşif, Avrupa merkezli modernliğin ve kurtarıcı rolün oluşmasında eşsiz rol oynarken aynı zamanda Dussel'in eserinde dile getirdiği "modernlik" adına şiddetin meşrulaştırılmasına da olanak sağladı. Dussel'in meşru ve soykırımcı şiddet anlayışı için bkz.: Dussel, *a.g.m.*, s.66.

[787] Immanuel Kant, "Aydınlanma Nedir?", Atilla Yayla (çev.), *Liberal Düşünce*, 10/38-39, Bahar-Yaz 2005, s.227.

[788] Nicolas Condorcet, *İnsan Zekâsının İlerlemeleri Üzerinde Tarihî Bir Tablo Taslağı I*, Oğuz Peltek (çev.), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990, s.5.

[789] William Bristow, "Enlightenment", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta & Uri Nodelman (ed.), Fall 2023. url: https://plato.stanford.edu/entries/enlightenment/ (10 Haziran 2025 tarihinde erişilmiştir.)

etmiş görünmektedir. Özellikle bugünkü akademik ve diplomatik literatürde, ülkelerin kalkınmışlık düzeyine göre *Birinci Dünya Ülkeleri*, *İkinci Dünya Ülkeleri*, *Üçüncü Dünya Ülkeleri* olarak kategorize edilmesi[790], Aydınlanma düşüncesinin temelinde yatan "modernleşen ve modernleşemeyen" çatışmasının ürünüdür.

Aydınlanma düşüncesinin evrensellik iddialarını zedeleyen bir örnek, Montesquieu'nün *Kanunların Ruhu Üzerine* adlı eserinde görülebilir. Montesquieu, adalet konusundan bahsettiği bölümde Avrupa dışında kalan toplumlara ilişkin fazlaca yüzeysel ve genelleyici düşüncelerini bir soruda biçimlendirir:

"*Adaletin Türkiye'deki gibi dağıtılması gerektiğini orada burada sürekli işitiyoruz. Ne yani, bilgili insanlar için bu denli önemli bir dünya meselesini, bütün halklar içinde en cahili mi apaçık kavramıştır?*"[791]

Montesquieu'nün ifadesi, Aydınlanmacı söylemin içinde barındırdığı çelişkileri ve Avrupa dışında kalan toplumlara yönelik şekillenen gelişmişlik hiyerarşisinin düşünsel temellerini ortaya koymaktadır. Bu türden Avrupa merkezli bir modernlik tasavvuru, yalnızca Avrupa'nın iç dinamiklerine dayanmakla kalmamış, zamanla diğer toplumlara tek geçerli model olarak sunulmuştur. Bu şekilde kurgulanmış bir modernleşme düşüncesi, Avrupa dışında kalan kimi toplumlar tarafından yalnızca bir gelişim süreci değil Batı'nın deneyimlediği süreci model alan ve bu modele hem yönetimsel hem de toplumsal olarak erişme çabası olarak algılanmıştır. Avrupa'nın deneyimlediği ve kendine özgü koşullar altında inşa ettiği toplumsal ve siyasi teşekküller, insanlığın geri kalanı adına ulaşılması gereken tek ve gerçek doğru olarak kabul edilerek evrenselleştirilmiş ve bu hata, "Batı" dışında kalan toplumların kendi tarihsel ve sosyal dinamiklerini göz ardı etmesine sebep olmuştur.

Bu doğrultuda Osmanlı İmparatorluğu, sürece dair yanlış teşhis ve tespitlerden hareketle özellikle de 18. yüzyıl boyunca "modernleşme" fikrini çoğu zaman Batı'yı "taklit" etmekle özdeş bir süreç olarak algılamıştır. Batı'daki düşünsel arka plan yeterince

[790] Bruce Mazlish, "Crossing Boundaries: Ecumenical World and Global History", *World History: Ideologies, Structures and Identities*, Philip Pomper et al. (ed.), Massachusetts: Blackwell Publishers, 1998, s.47.
[791] Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, Berna Günen (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5.Baskı, 2020, s.94.

kavranmadan yapılan bu alımlar, modernleşmenin özünden çok biçimine odaklanan bir anlayışın yerleşmesine neden olmuştur. Böylece Osmanlı'da modernleşme, zamanla hem yönetimsel hem de toplumsal alanda çeşitli kavramsal kaymalara yol açmıştır.

4.3. Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme Algısı ve Kavramsal Sapmalar

Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde ortaya çıkan Aydınlanma felsefesinin üzerine inşa edilen "modernleşme" düşüncesi eleştirilebilecek tüm yönlerine rağmen kuşkusuz büyük ve köklü bir entelektüel birikimden beslenmekteydi. Avrupa'nın yükselişi karşısında kendini adeta "duraklamış" ve "bunalımda" hisseden Osmanlı İmparatorluğu, modernleşme düşüncesine kaynaklık edecek fikri altyapıdan ve bu modernleşmeyi hayata geçirecek yetişmiş elemandan yoksundu.[792] Öyle ki bu yoksunluk, uzun süre boyunca pragmatik kaygılarla gerçekleştirilen, özellikle de askeri ve idari alanlara yoğunlaşan bir dizi yenileşme hareketini doğurmuş[793], bu hareketler genellikle dışarıdan alınan teknik ve kurumsal modellerin biçimsel taklidi olmanın ötesine geçememiştir. Bu yaklaşım, modernleşmeyi entelektüel ve toplumsal dönüşümden ziyade yüzeysel bir değişim olarak algılamaya ve uygulamaya neden olmuş, dolayısıyla Osmanlı modernleşmesi Avrupa'daki gibi kökleri sağlam bir zihinsel devrim olmanın ötesinde ithal edilmiş pratik çözümleri esas alan düzenlemeler bütününe dönüşmüştür. Bununla birlikte, söz konusu uygulamaların dönemin siyasi ve toplumsal koşulları içinde anlaşılabilir bir yönü olduğu da unutulmamalıdır. Osmanlı yönetimi, devletin bekasını sağlamak ve düzeni korumak amacıyla bu tür reformlara yönelmiş, modernleşmeyi öncelikle bir araç olarak değerlendirmiştir.

Konuyu daha da derinlemesine ele alıp Osmanlı İmparatorluğu'nda 17. ve 18. yüzyıllarda ortaya çıkan düşüncelere göz atıldığında modernleşme ve gelişme düşüncelerine yönelik eğilimden ziyade "geriye dönüşün" arzulandığı görülmektedir. Bu yüzyıllarda yazarlar, devlet yapısında bir "bozulma" tespit etmiş ancak bu bozulmayı durduracak ve onaracak

[792] İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Kronik Kitap, 49. Baskı, 2018, s.43.
[793] Şerif Mardin, *Makaleler 4: Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991, s.12.
Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'ya göre "geri kalmış" sayılmasının temel nedeni olarak görülen askerî yetersizlik düşüncesi, yalnızca günümüz tarihçilerine ait bir görüş değildir. Tahminlere göre, 1718'de imzalanan Pasarofça Antlaşması'na yakın bir tarihte yazıldığı düşünülen ve eğitimli bir Hristiyan ile eğitimli bir Türk arasında geçtiği varsayılan hayalî diyaloglar biçiminde kurgulanan bir metin, Osmanlı'nın siyasi ve askerî durumunu tartışırken özellikle ordudaki bozulmalara, peş peşe gelen yenilgilere ve savaş tekniklerindeki değişimlere odaklanmaktadır. Bahsedilen metin için bkz.: Faik Reşit Unat, "Ahmet III Devrine Ait Bir Islahat Takriri", *Tarih Vesikaları*, 1/2, 1941, ss.107-121.

çözümlerin "ileride" değil, kadim kanunları içeren "geride" olduğunu düşünmüşlerdir.[794] Bu yaklaşım, dönemin fikir dünyasında yenilik düşüncesinin "kurtarıcı" rolüne değil iyimser ve samimi şekilde yeniden tesis edilecek "iyileştirici" gelenek ilkelerine inanıldığını göstermektedir. Dolayısıyla Osmanlı modernleşmesi, modernleşme düşüncesinin özüne tam olarak nüfuz edemeyen, daha çok biçimsel yönü benimseyen bir karaktere bürünmüştür.

Entelektüel altyapının zayıflığı reformların çoğunu bağlamdan kopuk ve şekilci girişimlere dönüştürmüş, bu durum, yeniliğin içsel bir dönüşümden çok dışsal bir uyarlama biçiminde algılanmasına yol açmıştır. Ancak söz konusu durum, reform girişimlerinin değersizliğine değil, aksine dönemin koşulları içinde anlamlı ve zorunlu çözümler olarak geliştiklerine işaret etmektedir. Belirtilen zihinsel ve yapısal arayışlar, 18. yüzyılın başlarında III. Ahmed'in hükümdarlık dönemine denk gelen ve *Lale Devri* olarak adlandırılan süreçte somut bir görünüm kazanmıştır. Devletin yeniden diriltilmesi hedefiyle şekillenen bu spesifik dönem hem geleneksel yapının devamlılığını sürdürme arzusunu hem de sınırlı da olsa dışa açılma ve yenilik arayışlarını birlikte barındırmıştır. Bu bağlamda, bir sonraki bölümde Osmanlı modernleşmesinin hem süreklilik hem de kırılma noktalarını içinde barındıran ve oldukça özgün bir dönem olan Lale Devri'nde saray kültürü ve dönemin toplumsal yapısı ele alınacaktır.

4.4. Lale Devri: Paris Sefâretnâmesi'nin Gölgesinde Şekillenen Bir Dönüşüm

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1699 yılında imzaladığı *Karlofça Antlaşması*, 16 yıl süren savaşların sona erdiğini ve Avusturya, Lehistan, Venedik ile daha sonra Rusya'nın katılımıyla oluşturulan *Kutsal İttifak*'ın zaferini tasdikliyordu.[795] Bu antlaşmadan 19 yıl sonra, 1718 tarihli *Pasarofça Antlaşması* ile Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya ve Venediklilerin üstünlüğünü bir kez daha resmi olarak kabul etmek zorunda kalmıştır.[796] Bu kritik iki antlaşma, Osmanlı İmparatorluğu'nun hem kara sınırlarında Avusturya ve Rusya tarafından hem de deniz yolları üzerinde Venedik tarafından kuşatıldığını ve ciddi tehdit altında olduğunu ortaya koyan önemli belgelerdir. Bu iki anlaşmanın imzalandığı

[794] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ahmet Kuyaş (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 29. Baskı, 2019, s.39.
[795] Abdülkadir Özcan, "Karlofça Anlaşması", *TDVİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt.24, 2001, ss.504-507.
[796] Abdülkadir Özcan, "Pasarofça Antlaşması", *TDVİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt.34, 2007, ss.177-180.

yaklaşık 20 yıllık süreçte Avusturya ve Fransa arasında İspanya tahtı adına çıkan veraset krizinin savaşa dönüşmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransa ile ittifak kurulabileceği düşüncesinin doğmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca Göçek, Fransa ile yakınlaşmanın sebepleri arasında bu dönemde iki ülke arasında herhangi bir savaş yapılmamasını ve Fransa'nın "Osmanlı karizmasına" zarar vermemiş olmasını da saymaktadır.[797] Sonuçta iki devlet arasındaki ilişki, resmi bir ittifaka dönüşmemesine rağmen Fransa tarafından da olumlu karşılanan diplomatik yakınlaşma ve müzakere süreci olarak şekillenmiştir. Bahsedilen yakınlaşmanın neticesinde Osmanlı İmparatorluğu ve Fransa Krallığı arasındaki işbirliğini resmiyete dökmek ve kuvvetlendirmek adına Fransa'ya bir elçi gönderilmesi uygun görülmüş, bu görev için Pasarofça Antlaşması görüşmelerine Osmanlı Devleti adına ikinci adam sıfatıyla katılan Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi görevlendirilmiştir. Mehmed Efendi'ye verilen görevler arasında yalnızca siyasi ilişkileri geliştirmek değil aynı zamanda Fransa'nın imar ve şehircilik anlayışı ile eğitimde izlediği yolları gözlemlemek, ardından Osmanlı topraklarında uygulanabilir olanları raporlamak bulunuyordu.[798]

1720 yılında Fransa'ya gönderilen Mehmed Efendi'nin merkezden aldığı direktifler doğrultusunda Fransa'da gezip gördüklerini ve deneyimlerini kaleme aldığı *Paris Sefâretnâmesi* yalnızca bir diplomatik rapor değil, Osmanlı Devleti'nin bireysel bir temsilci aracılığıyla Batı ile kurduğu ilk kültürel temaslardan belki de en önemlisine dair ayrıntılı bir kılavuz olarak görülmelidir. Fransız toplumu, saray yaşamı, mimari unsurlar, şehir düzeni ve sosyal hayat gibi konularda detaylı betimlemelerle dolu rapor[799], özellikle bayındırlık faaliyetleri, eşya estetiği ve sosyal yaşamı tasvir eden temsillerdeki detaycı gözlemciliği Osmanlı bürokrasisinin Batı'ya yönelik ilgisinin artık yalnızca askeri ve idari alanla sınırlı kalmadığını, kültürel ve sosyal bağlamda da ilginin başladığını gözler önüne koymaktadır.

---

[797] Fatma Müge Göçek, *East Encounters West: France and Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, Oxford: Oxford University Press, 1987, s.10.

[798] Zeki Arıkan, "Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi", *TDVİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt.43, 2013, ss.551-552.

[799] Örneğin kadınların toplumsal konumdaki yeri hakkında bilgi veren Çelebi Mehmed, Fransa için "kadınların cenneti" (s.8.) tanımlamasını yapıyordu. Ayrıca gemi yolculuklarını kolaylaştırmak adına inşa edilen kanalları (ss.8-9.), sarayların mimarisini (ss.15-16.; s.23.), havuz (ss.35-36.) ve bahçeleri (s.12.), rasathaneyi (ss.48-49.) detaylarıyla tasvir ediyordu. Kaynak için bkz.: Yirmisekiz Çelebi Mehmed, *Fransa Sefaretnamesi*, Beynun Akyavaş (haz.), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1993.

Mehmed Efendi'nin gözlemleri arasında yer bulan bazı anekdotlar, Osmanlı ve Fransız toplumları arasındaki temel farklılıkları gözler önüne sermesi bakımından önemli bir belge niteliğindedir. Göçek'in dile getirdiği üzere Fransızlar ve Osmanlılar, kamusal ve özel alanlara dair farklı sınırlandırmalar yapmış, Fransızlar boş zaman faaliyetlerini ve eğlencelerini Osmanlı İmparatorluğu'nda alışılmış düzenin tersine akşam saatlerinde uzun zamana yayarak gerçekleştirmiştir.[800] Bahsedilen yönlerden Sefaretname, Osmanlı elitleri arasında henüz kurumsallaşmamış Batı algısının ilk nüvelerini teşkil etmiş ve özellikle Lale Devri'nde saray çevresinde beliren estetik, mimari ve yaşam tarzına ilişkin dönüşümlerin entelektüel zeminini hazırlamıştır. Mehmed Efendi'nin eşya, çevre düzeni ve kamusal mekânlar konusundaki ayrıntılı gözlemleri, dönemin Osmanlı anlayışında yeni bir "görme biçimi" oluşmaya başladığını düşündürmektedir. Ancak bu gözlemler, her zaman eleştirel bir süzgeçten geçirilmeden aktarılmış ve çoğu zaman doğrudan taklit edilmiştir.

Sefaretnâme'de dikkat çeken detaycı betimlemeler –örneğin süslemeler, bahçeler ve şenlikler gibi unsurlar– zamanla Batı'nın yalnızca biçimsel yönlerine duyulan yüzeysel hayranlığın temeli hâline gelmiştir. Dolayısıyla, Lale Devri'nin saray eğlenceleri, mimarideki estetik değişim ve kamusal mekânların yeniden düzenlenişi gibi birçok yönü, Mehmed Efendi'nin gözlemlerindeki şekilci yorumunun ürünü olarak değerlendirilebilir. Bu durum, Osmanlı modernleşmesinin zihinsel temellerden çok görsel ve sembolik düzeyde Batı'yı taklit ettiği yönündeki eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Söz konusu eleştirilerin en azından Lale Devri için pek de haksız olmadığını dile getirmekte fayda görüyoruz. Nitekim Mehmed Efendi'nin Paris sefaretinden daha önce, 1705 yılında yapımına başlanan, duvarlarındaki yemiş ve çiçek süslemeleriyle bir dinlenme-inziva odası* olarak tasarlanan III. Ahmed Yemiş Odası[801], Batılı estetik algısının Osmanlı saray mimarisinde ne ölçüde yankı bulduğuna dair erken bir örnektir. Mehmed Efendi 1720

[800] Göçek, *a.g.e.*, s.25.

* Bu oda, bir dönem III. Ahmed'in yemek odası olarak nitelense de Goodwin, bu odanın duvarlarında bulunan kâse içindeki yemiş ve meyve süslemeleri nedeniyle böyle bir intibanın oluştuğunu dile getirir. Bilgi için bkz.: Godfrey Goodwin, *Topkapi Palace: An Illustrated Guide to It's Life & Personalities*, London: Saqi Books, 1999, s.103.

[801] Sözen, *a.g.e.*, s.74.

yılında Fransa'da görevini sürdürürken İstanbul'da 15 gün süren şehzadelerin sünnet merasimindeki şatafat[802] aynı eksendeki anlayışın bir tezahürü olarak değerlendirilebilir.

Mehmed Efendi'nin Paris sefareti ve raporlarının etkisiyle saray çevresinde yükselen Batı'ya dair merak ve hayranlık, kendisini Osmanlı ile Batı arasında bir köprü olarak gören Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın düşünce dünyasında da karşılık bulur. Mehmed Efendi'nin aktardığı bilgilerin İbrahim Paşa önderliğinde somutlaştığı mekânsal yansıma ise *Sâdâbâd* mevkiinde gözlemlenir.

İbrahim Paşa'nın öncülüğünde bugünkü Kağıthane Deresi boyunca bir mesire alanı meydana getirilmiş ve bu alan III. Ahmed tarafından da ilgi görünce buraya *Sâdâbâd Sarayı* adında yazlık bir saray yaptırılmıştır. Sarayın ve mesire alanının çevresinde başlatılan yoğun ağaçlandırma faaliyetleri, çok sayıda havuz inşa etme girişimi, zarif köşkler, bahçeler ve çeşmeler gibi düzenlemeler[803] Paris Sefaretnâmesi'nde dile getirilen Fransız peyzaj ve mimari anlayışının Osmanlı kültüründeki açık yansımalarıdır. Nitekim İbrahim Paşa, Sâdâbâd bölgesinin imarından yaklaşık altı yıl sonra İstanbul'a gelen Fransız elçisi Marquis de Villeneuve'ye ilk olarak Versailles Sarayı'nın bahçelerinin hala gösterişli olup olmadığını soruyor, ardından Sâdâbâd mevkiinde benzer bir bahçe düzenlemesi yapmaya çalıştığını ifade ediyordu.[804]

Bu yenileşme sürecinde Mehmed Efendi'nin Fransa sefareti ve bu tecrübenin Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın öncülüğündeki reform girişimleri içindeki rolü kuşkusuz belirleyicidir. Ancak süreci yalnızca Osmanlı aktörleri üzerinden okumak eksik kalacaktır. Nitekim Karal'ın vurguladığı üzere, İstanbul'da görev yapan yabancı elçilerin saray çevresindeki etkileri ve yenilik hareketlerini hızlandırıcı rolleri göz ardı edilmemelidir.[805] Bu elçiler, hem saray erkânı ile kurdukları ziyafet temelli diplomatik ilişkiler aracılığıyla hem de saraya sundukları vazo, saat, mobilya ve çeşitli botanik ürünler gibi maddi kültür nesneleri üzerinden nüfuz kazanmaya çalışmışlardır. Karal'a

[802] Sena Erdem, "Vehbî'nin Sûrnâmesi'nde Geçiş Dönemi Ritüeli: Sünnet Düğünü", *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 8/2, 2023, ss.148-150.
[803] Banu Bilgicioğlu, "Sadabad", *TDVİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt.35, 2008 ss.379-380.
[804] Albert Vandal, *Une Ambassade Françoise en Orient Sous Louis XV: La Mission Du Marquis de Villenevue 1728-1741*, 2nd Edition, Paris: E. Plon, Nourrit, 1887, s.90.
[805] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi V: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 8.Baskı, 2007, s.56.

göre bu yenileşme ivmesinin Patrona Halil İsyanı ile sekteye uğraması, değişim sürecinin istikametini önemli ölçüde etkilemiştir.[806] Yalnızca mimari alanla sınırlı kalmayan, gündelik yaşamın ritmini, eğlence anlayışını ve mekân kullanımını da dönüştüren bu değişim, saray çevresinden halka doğru yayılmıştır. Özellikle Batı dünyasına duyulan merakla şekillenen bu dönüşüm hem fiziksel çevreye hem de sosyal ilişkilere yeni bir dinamizm kazandırmıştır. Kuban, Lale Devri'nde bu şekilde renklenen İstanbul yaşamını, içine kapanmış bir toplumun dışa açılması olarak yorumlamıştır.[807]

4.4.1. Lale Devrinin Yatakları

Lale Devri'nde başlayan yoğun kültürel etkileşime ve yüzeysel biçim değişimlerine rağmen mobilya kullanımı konusunda köklü ve büyük dönüşümlerin henüz yaşanmadığı gözlemlenmektedir. Bu durumu 18. yüzyıl başlarında İngiltere'nin İstanbul elçisi olarak görev yapan Edward Montagu'nün eşi Lady Mary Wortley Montagu'nün gözlemleri doğrular niteliktedir. Lady Montagu, konaklamaları için ayrılan padişaha ait köşkü betimlerken gelenekselliği şöyle aktarır:

"*Odaların hepsi İran halılarıyla kaplıdır ve bir uçları (benim odamın ise her iki ucu) yaklaşık iki ayak kadar yükseltilmiştir. Burası sofadır ve daha zengin bir halı türüyle döşenmiştir; etrafı boyunca ise sahibinin zevkine ya da görkemine göre zengin ipeklerle kaplanmış, yarım ayak kadar yükseltilmiş bir çeşit sedir yer alır. Benimki altın püsküllü al kumaştan yapılma. Bunun etrafına, duvara yaslanacak şekilde, iki sıra yastık yerleştirilmiştir; birinci sıra oldukça büyük, ikinci sıra ise küçük yastıklardan oluşur ve Türkler en büyük ihtişamlarını burada sergilerler. Genellikle saten üzerine altın telle işlenmiş brokar ya da nakışlıdırlar. Hiçbir şey bundan daha neşeli ve görkemli görünemez. Bu oturma düzeni öylesine rahat ve kullanışlı ki, yaşadığım sürece bir daha sandalye kullanmaya asla katlanamayacağım.*"[808]

Lady Montagu'nün gözlemleri, Osmanlı konutlarında Batılı mobilya kullanımından ve algısından ziyade geleneksel yerli düzenin korunduğunu ve konfor anlayışının yerel biçim üzerinden inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere Batı ile temas

[806] Karal, *a.g.e.*, s.56.
[807] Doğan Kuban, İstanbul: An Urban History, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1996, s.336.
[808] Lady Mary Wortley Montagu, *Embassy to Constantinople: The Travels of Lady Mary Wortley Montagu*, Christopher Pick (ed.), New York: New Amsterdam Books, 1988, s.125.

artmış ve özellikle saray çevresinde estetik beğeniye dair bazı değişimler gözlemlenmiş olsa bile gündelik yaşamdaki alışkanlıklar ve mekân düzenlemeleri büyük ölçüde geleneksel yapısını korumuştur. Ancak Montagu'nün Edirne kethüdasının evine girerken fark ettiği tavan süslemelerine dair aktardıkları, Batı etkisinin estetik düzeyde iç mekânlara nasıl sızdığını gözler önüne serer. Montagu bu dönemde, özellikle *Barok* ve *Rokoko* stiline uygun şekilde Avrupa'da yaygınlaşan süsleme tekniklerinin özel konutlara kadar ulaştığını dile getirir: "*Tavan, altın yaldızlı sepetlerden dökülüyormuş izlenimini veren her çeşit çiçekle boyanmıştı.*"[809] Bu gözlem, geleneksel mekân düzeni korunurken bile görsel süslemecilik anlayışında Batı kaynaklı estetik unsurların benimsenmeye başlandığını kanıtlar niteliktedir.

Lale Devri'nin biraz daha sonrasına sarkmasına rağmen karakteristik bir değişim sürecinin ardılı olması sebebiyle önemli olan başka bir eserde Osmanlı toplumundaki yatak kültürüne dair önemli bilgiler bulmak mümkündür. İstanbul doğumlu bir Ermeni olan babasının 1735 yılında İzmir'de açılan İsveç Konsolosluğu'ndaki tercümanlık görevi sayesinde iyi bir eğitim alarak yetişen d'Ohsson[810], eserinde Türklerin yatak kullanımına ilişkin geleneklerini ayrıntılı biçimde aktarır:

"*Müslümanların yatmasında da Doğu an'aneleriuin eski sadeliğine rastlanır. Henüz ne karyola ne de Avrupalılarınki gibi süslü yatakları biliyorlar. Erkekler de kadınlar da sofada yatıyor. Bütün odalarda çok büyük dolaplar var; gündüzün yataklar, yorganlar, yastıklar, çarşaflar ve örtüler orada durur. Akşamleyin, ya doğrudan doğruya sofaya yahut yerden bir ayak yüksekliğindeki bir peyke üzerine yatak yapılır. Bu peykelere de bütün odalarda rastlanır. Yatak eşyasının her gün konup kalkması hizmetçiler için zaman kaybına sebep olan, zor bir iştir. Şilteler daima yün veya pamuktandır, Kıl veya kuştüyü asla kullanılmaz. Çarşaflar daima pamuklu kumaştandır. Yorganlar, ucuz veya pahalı kumaştan, ince pamuk doldurulmuş olur. Bu bakımdan yorganlar ayrıca bir çarşafla kaplanır, bu çarşaf haftada bir, iki defa değiştirilir. Erkekler, gecelik başlık yerine vatkalı sarık giyer. Kadınların da birçok parça muslinden meydana gelen yüksek başlıkları vardır. Kadınlar da erkekler de don ve entariyle yatar. Bu âdet bütün imparatorlukta ve bilhassa sık sık yangına maruz kalan şehirlerde yaygındır. Yataklar gündüzün toplandığı*

[809] Lady Montagu, *a.g.e.*, s.129.
[810] Kemal Beydilli, "Ignatius Mouradgea d'Ohsson", *TDVİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt.9, 1994, s.496.

için evlerde, gündüzün yatak göremezsiniz; şüphesiz, hastalık hali hariç. Bu durumda hasta, sofaya serili yatağında kalır."[811]

d'Ohsson'un anlatımına göre Osmanlılarda yatma pratiği, geleneksel şekilde, gösterişten uzak, mekâna bağlı bir düzen içinde sürdürülmektedir. Yataklar gündüz toplanıp dolaplara kaldırılır, akşamları ise sofaya ya da alçak peykelere serilir. Hem kadınlar hem erkekler sade giysilerle uyur, bu düzen hem yer tasarrufu hem de gündelik yaşamın disiplinli işleyişi açısından belirleyicidir. Tüm yenileşme hareketlerine rağmen halk nezdinde geleneksel yatma kültürü varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Ancak d'Ohsson, anlatısının devam eden sayfasında yalnızca hanedan üyelerinin sabit yataklarının bulunduğundan bahseder:

"*Bütün imparatorlukta sadece hanedan mensuplarının sabit ve süslü yatakları vardır. Yine onların konakları Şam halıları ve zengin kumaşlarla döşeli olur. Bu bir bakıma, hükümdara, şehzadelere, sultanlara ve padişahın haremdeki kadınlarına mahsus bir imtiyazdır.*"

d'Ohsson'un bu ifadesi, gündelik halk yaşamında süregelen geleneksel ve işlevsel yatma pratiğinin aksine, saray çevresinde statü ve ayrıcalık vurgusunun mekânsal düzenlemelere yansıdığını göstermektedir. Yatak gibi mahrem ve kişisel bir unsurun dahi toplumsal hiyerarşiye göre farklılaştığını gösteren anlatı, uyku kültürünün aynı zamanda bir aidiyet ve imtiyaz göstergesi olarak kullanıldığını düşündürür.

d'Ohsson'un görevleri gereği saraya olan yakınlığı göz önüne alındığında verdiği bilgilerin güvenilir olduğunu kabul edebiliriz. Ancak onun bahsettiği sabit yatak kullanımının, büyük ihtimalle Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin Paris sefaretinin ardından gelişen diplomatik ve kültürel diyalog sürecinin ve sonrasında oğlu Said Efendi'nin kalıcı sefaret görevinin dolaylı bir yansıması olduğu düşünülebilir. Nitekim her iki elçinin de Osmanlı topraklarına dönüşlerinde, özellikle oturma elemanlarından oluşan çeşitli mobilyaları hediye olarak getirdikleri bilinmektedir. Bununla birlikte, Arıburun'un da ifade ettiği üzere bu tür mobilyalar o dönemde yaygınlık kazanmamış, daha çok dekoratif

[811] Mouredga d'ohsson, *18. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler*, Zerhan Yüksel (çev.), İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980, ss.99-100.

ve görsel amaçlı kullanılmışlardır.[812] Dolayısıyla hanedan üyelerine ait sabit yatakların benzer biçimde, işlevsellikten ziyade görsel temsile hizmet eden unsurlar olması muhtemeldir. Bu durumu netleştirmek adına başvurabileceğimiz önemli bir kaynak mevcuttur. Bu kaynak, III. Ahmed'in dört şehzadesi için düzenlenen ve 25 gün süren büyük sünnet düğününün tasvir edildiği Levnî'ye ait bir minyatürdür.[813] Minyatürde, Sultan III. Ahmed altın saçarken Enderun'dan bazı kişilerin saçılan altınları topladığı görülmektedir. Aynı sahnede şehzadeler, kendileri için hazırlanan yer yataklarında yatarken tasvir edilmiştir. Bu minyatür, Lale Devri'nde yaşanan tüm değişimlere rağmen geleneksel Türk usulü yatak anlayışının o dönemde terk edilmediğini ve tüm gelişmelere rağmen kısa sürede terk edilemeyeceğini göstermektedir.

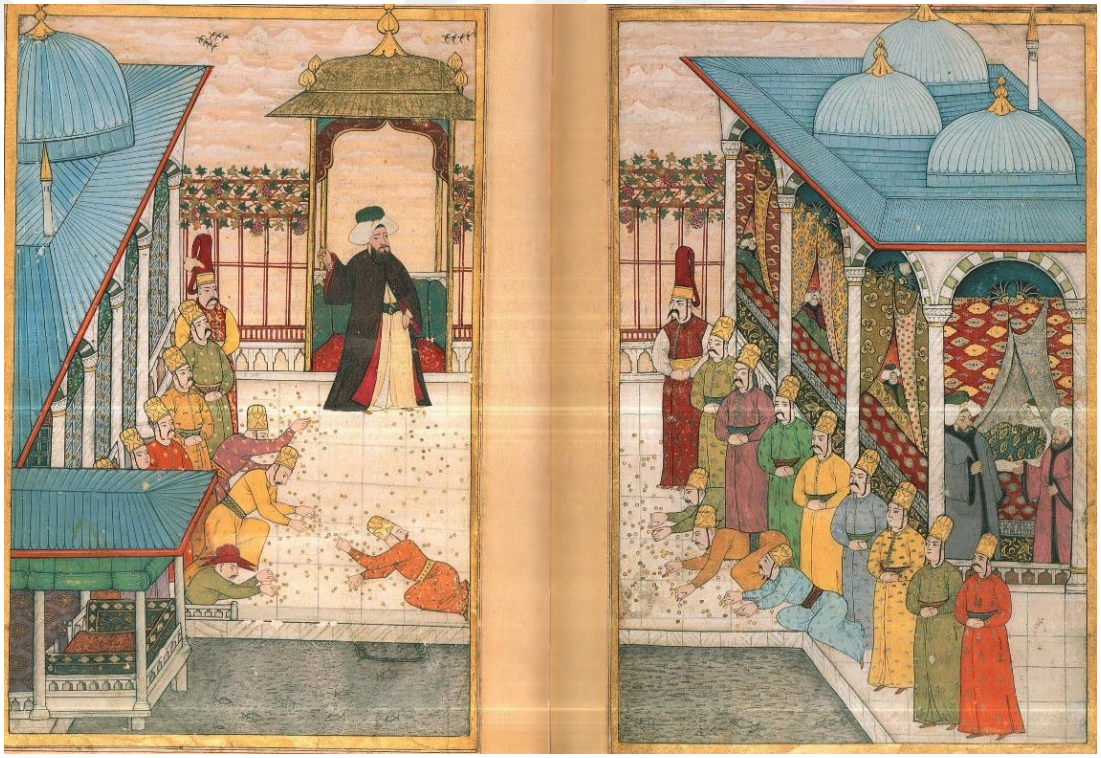

Görsel 27: Levnî'ye ait, III. Ahmed'in dört şehzadesini sünnet yatağında gösteren minyatür.
Kaynak: Hâfız Mehmed Efendi, *Şehzadelerin Sünnet Düğünü 1720 (Sûr-ı Hümâyûn)*, Seyit Ali Kahraman (haz.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008, ss.172-173.

[812] L.N. Ece Arıburun, *19. Yüzyıl Osmanlı Saray Mobilyaları: Batılılaşma Etkisi ve Biçimsel Açıdan Yemek Kültüründeki Değişim Süreci*, (Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2012, s.224.
[813] Hâfız Mehmed Efendi, *Şehzadelerin Sünnet Düğünü 1720 (Sûr-ı Hümâyûn)*, Seyit Ali Kahraman (haz.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008, ss.172-173.

Lale Devri'nde başladığı kabul edilen ve gerici kesimlerin isyanıyla sekteye uğrayan yüzeysel boyuttaki kültürel etkileşim süreci, modernleşme adına atılan ilk adımların zihinsel bir dönüşümden ziyade sembolik temsillere dayandığını ortaya koymaktadır. Oberling & Smith, Lale Devri'nde resmiyet kazanan Avrupa ile ilişkilerin "*Doğu ile Batı arasındaki iletişim kanallarının açık kalmasına ve gelecek kuşakların birbirini daha iyi anlamalarına*" yardımcı olduğunu dile getirmiştir.[814]

Biçimsel öykünmeye dayanan hatalı temel, ilerleyen dönemlerde Osmanlı bürokrasisinin Batı karşısında duyduğu "geri kalmışlık" hissini teknik ve estetik düzeyde telafi etmeye çabalamasına neden olmuş ve bu durum modernleşme çabalarının derinlik kazanmasını engellemiştir. Nitekim 18. yüzyıl boyunca görülen bu zihinsel dağınıklık, 19. yüzyılda *Tanzimat Fermanı* ile somutlaşan kurumsal reformları kaçınılmaz kılmış fakat bu çabaların arka planında Lale Devri'nden miras kalan "şekilci" paradigma etkisini daima hissettirmiştir.

4.5. Modernleşmenin Eşiği: Tanzimat Fermanı'ndan Kırım Harbi'ne Kadar Geçen Süreçte Değişen Osmanlı Hayatı (1839-1853)

Önceki bölümde değindiğimiz üzere, Lale Devri'nde ortaya çıkan Batı'ya yönelik yüzeysel ve biçimsel ilgi Osmanlı toplumunda modernleşme fikrinin ilk izlerini taşımakla birlikte bu süreç, çoğunlukla sembolik etkileşimler üzerinden şekillenmiştir. Ancak, 18. yüzyıl sona ererken artan dış baskılar, reformların zorunluluk haline dönüşmesi ve idari aksaklıklar, Batı ile ilişkileri yüzeysel ve estetik değişimlerle sınırlı olmaktan çıkararak siyasi ve hukuki yapıların da etkilenmesine neden olmuştur.

Tanzimat Fermanı, Sultan Abdülmecid'in iradesiyle Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa tarafından *Gülhane Hatt-ı Hümâyunu* adıyla ilan edilmiş; can, mal ve namus güvenliği gibi temel hakların devlet güvencesi altına alınacağı belirtilmiştir. Ayrıca vergi sisteminde düzenleme, hukuk ve adalet organlarında iyileştirme, askerlik şartlarının değiştirilmesi ve yargı süreçlerinde tarafsızlık gibi yeniliklerle devletin merkezi yapısını güçlendirmeyi amaçlayan reformlar gündeme getirilmiştir. Bu ferman, Osmanlı tarihinde ilk kez tebaa

[814] G. Oberling & G. M. Smith, *The Food Culture of the Ottoman Palace*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s.112.

ayrımı gözetmeksizin herkesin hukuk önünde eşit sayılacağı fikrini ortaya koymuş ve devlet-vatandaş ilişkilerinde modern bir anlayışa geçişin başlangıcı olmuştur.[815]

Toplumu, siyasi ve hukuki açıdan yeniden tanımlayan ve devlet karşısında yeniden konumlandıran Tanzimat Fermanı'yla birlikte yalnızca devletin ve toplumun yapısı değil, kentli yaşam pratikleri de dönüşmeye başlamıştır. Reformların en görünür etkilerinden biri özellikle İstanbul, İzmir ve Selanik gibi büyük şehirlerde gündelik hayatın biçim değiştirmesidir.[816] Batılı anlamda mekânsal kurguların yeniden inşası, tüketim kültüründeki değişim, bireylerin kamusal alandaki varoluş biçimleri bu değişimin temel dinamiklerini oluşturmuştur.[817] Ancak süreç, yalnızca iç itki ve motivasyonla gelişmemiş hem iç hem dış politikadaki bazı olay ve durumlar söz konusu dönüşümü etkilemiştir. Bu bağlamda Tanzimat reformlarının toplumsal yaşam üzerindeki etkileri özellikle ekonomik hareketlilik ve tüketim alışkanlıklarındaki değişimler biçiminde kendisini göstermeye başlamıştır. Dönemin sosyal ve ekonomik dinamiklerini anlamak açısından Ahmet Cevdet Paşa'nın gözlemleri önemli bir kaynak teşkil eder:

"*Fakat İstanbul içinde alışveriş çoğaldı. Esnaf sınıfı zengin oldu. Bir aralık Mehmed Ali Paşa hanedanından pek çok paşalar, beyler ve hanımlar Mısır'dan savuşup İstanbul'a döküldüler ve külliyetli akçeler getirip bol bol harcayarak İstanbul sefihlerine kötü örnek oldular. Sefahat yolunda yeni çığırlar açtılar. Mısırlı hanımlar alafranga giysiler ve diğer takılara rağbet ettiler. İstanbul hanımları ve özellikle saraylılar özenir oldular.*"[818]

Ahmet Cevdet Paşa'nın gözlemleri, Tanzimat döneminde Batı etkisinin toplumsal yaşama yansımalarını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Mısır'dan gelen zenginlerin gösterişli harcamaları, dönemin dinamiklerine bağlı olarak değişime açık İstanbul sosyetesinin davranışlarında önemli dönüşümlere yol açmıştır. Böylece Tanzimat, yalnızca hukuki ve idari düzenlemelerle sınırlı kalmayıp, gündelik hayatın zevk ve alışkanlıklarını da şekillendiren bir sürece dönüşmüştür. Bu gelişmeler, Kırım Harbi öncesinde Osmanlı

[815] Muharrem Balcı, "Tanzimat Fermanı" (Sadeleştirilmiş Metin), *Tanzimat'tan Günümüze Islah, Resepsiyon ve Uyum Çalışmalarının Tahlili*, 2000, ss.43-45.
url: https://www.muharrembalci.com/yayinlar/tebligler/52.pdf (12 Haziran 2025 tarihinde erişilmiştir.)
[816] Zafer Toprak, "Tüketim Örüntüleri ve Osmanlı Mağazaları", *Cogito*, Sayı.5, Yaz 1995, s.26.
[817] Mardin, *a.g.e.*, s.15.
[818] Ahmet Cevdet Paşa, *19. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi – Tezâkir (1-2-3-4)*, Seyit Ali Kahraman (haz.), Sahure Ergüzel (ed.), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019, s.51.

toplumundaki Batılılaşma sürecinin temel unsurlarından biri olmuş, savaş ve sonrasında artan diplomatik ve kültürel etkileşimlerle hız kazanmıştır.

4.5.1. Büyük Kırılma: Kırım Harbi'nin Osmanlı Toplumunu Değiştirici Etkisi

Tanzimat Fermanı'nın ilanından yaklaşık 15 yıl sonra Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında başlayan Kırım Harbi (1853-1856) yalnızca sonraki savaşların niteliğini belirleyen global bir kırılma noktası olmakla kalmamış[819], aynı zamanda Osmanlı toplumu açısından sosyal ve kültürel bir dönüm noktası olmuştur. Bu savaşta kendi çıkarlarını gözeterek Osmanlı İmparatorluğu ile ittifak gerçekleştiren İngiliz ve Fransız askerlerinin yanı sıra bahsi geçen ülkelere bağlı birçok devlet adamı ve gazeteci gibi farklı kesimden insanlar İstanbul'a gelmiştir. Bu durum, Batılı yaşam tarzının, gündelik alışkanlıkların ve pratiklerin, kullanılan eşya ile mobilyaların doğrudan gözlemlenmesine olanak sağlamıştır. Daha önce ya bir seyyahın Osmanlı topraklarına uğramasıyla ya da bir elçi raporuyla tanınan "gavur" adetleri, Karpat'ın dile getirdiği üzere Kırım Harbi'ndeki "müttefiklik sıcaklığı" duygusuyla birlikte Osmanlı toplumunun önyargısını eritmiş ve daha ılımlı bir havada kendisini sergilemiştir.[820] Bu yakınlaşmaya bizzat Sultan Abdülmecid de aracılık etmek için çaba göstermiş, Kırım Harbi'nde kazanılan zaferin ardından önce İngiliz[821] sonra Fransız elçilik binalarında[822] düzenlenen balolara katılarak diplomatik ve kültürel kaynaşmaya dahil olmuştur.

Kırım Harbi'nin etkisiyle İstanbul'un gündelik yaşamında başlayan değişim özellikle eğlence mekânlarında kendisini göstermiş, harp sebebiyle şehre gelen yabancıların eğlence anlayışına cevap vermek adına önceden beri var olan meyhanelere *gazino*, *kafe şantan*, *birahane (pub)* ve *balozlar* eklense de[823]iç mekânlarda gerçekleşen büyük dönüşüm sürecinin dış mekânlarla örtüşmediği görülmektedir. Şehrin sokaklarında can güvenliğinin sağlanamaması, sokaklarda gece aydınlatmasının bulunmaması ve hijyen eksikliği gibi majör sorunlar, Batılı biçimde düzenlenmeye başlayan iç mekânların,

---

[819] Ali Fuat Örenç, "Kırım Harbi Deniz Savaşları", *Savaştan Barışa: 150. Yıl Dönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, (22-23 Mayıs 2006), Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 2007, s.39.
[820] Kemal Karpat, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, Dilek Özdemir (çev.), Ankara: İmge Kitabevi, 2006, s.490.
[821] Turgut Subaşı, "Stratford Canning'in Raporlarına Göre Sultan Abdülmecid ve Ona İngiltere Tarafından Verilen Dizbağı Nişanı (Knight of the Garter)", *Belleten*, 80/287, Nisan 2016, s.168.
[822] Cevdet Küçük, "Abdülmecid", *TDVİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt.1, 1988, s.261.
[823] Ali Şükrü Çoruk, "Osmanlı İstanbul'unda Halkın Eğlence Hayatı", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Coşkun Yılmaz (ed.), Cilt.4, İstanbul: İSAM, 2015, ss.310-311.

Osmanlı toplum zihniyetinde dönüşümü daha yavaş gerçekleşen dış mekânlarla uyum sağlayamadığını ortaya koymaktadır.[824]

Tanzimat Fermanı ve Kırım Harbi'nin etkisinde gerçekleşen değişim ve dönüşüm süreci yalnızca fiziksel çevreyle sınırlı değildir. Aynı zamanda davranış kalıpları, zevkler ve yaşam tarzları da yeniden şekillenmektedir. Kentli Müslüman halkın Batılı pratiklerle temas etme biçimi farklılaşmış, artık yabancı unsurlar ve yaşam tarzları yalnızca elçilik çevrelerinde değil, gündelik hayatta, özellikle de Beyoğlu çevresinde belirgin biçimde görünür hâle gelmiştir. Tanpınar, eserinde söz konusu dönüşüm sürecini ve onun gündelik hayattaki tezahürlerini şu sözlerle aktarır:

"*Yazın Tarabya'da, Büyükdere'de görülen ecnebî kıyafet ve âdetlerini Müslüman halk, artık sık sık gidip gelmeye başladığı Beyoğlu'nda kışın daha yakından görür. Garp hayatının unsurları taklit ve moda sayesinde gündelik hayatımıza girerler. Beyoğlu'nda umuma açılmış Avrupakârî müesseseler, terziler, manifatura tüccarları, tuvalet eşyası ve mobilya satan dükkânlar, bilhassa Kırım harbinden sonra Müslüman halkın daha sık uğradığı yerler olur.*"[825]

Tanpınar'ın anlatısı, Batılı yaşam biçimlerinin özellikle kentli Müslüman halk arasında giderek daha görünür hâle geldiğini kanıtlar. Giyim tarzından alışveriş alışkanlıklarına, ev eşyalarından kamusal alanda var olma biçimlerine kadar pek çok unsur, artık gündelik yaşamın parçasıdır. Bu durum, Tanzimat reformlarının yalnızca siyasi veya hukuki alanla sınırlı kalmadığını, bireylerin gündelik pratiklerine ve yaşam mekânlarına kadar uzandığını göstermektedir.

Toplumsal değişim sürecinde en az Kırım Harbi kadar etkili başka bir gelişmeden, Islahat Fermanı'nın ilan edilmesinden ve fermandaki bazı hükümlerin söz konusu dönüşüm sürecini hızlandırıcı etkisinden söz etmek gerekir. Özellikle gayrimüslim tebaanın devlet dairelerinde memuriyet yapmalarını mümkün kılan düzenleme[826], bu kesimlerin kamusal

[824] Özgü Çilli Kutan, "19. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyal ve Kültürel Hayatın Modernleşmesi", *memleket siyaset Yönetim*, 17/37, Haziran 2022, ss.99-100.
[825] Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 7. Baskı, 1988, s.131.
[826] Muharrem Balcı, "Islahat Fermanı" (Sadeleştirilmiş Metin), *Tanzimat'tan Günümüze Islah, Resepsiyon ve Uyum Çalışmalarının Tahlili*, 2000, s.49. url: https://www.muharrembalci.com/yayinlar/tebligler/52.pdf (6 Haziran 2025 tarihinde erişilmiştir.)

alandaki görünürlüğünü arttırmış, böylelikle şehir kültürüne ve toplumsal dokunun dönüşümüne daha etkin biçimde katkıda bulunmalarının önünü açmıştır.

4.6. Batılı Görünüş, Doğulu İçerik: Tanzimat Dönemi Saraylarında Dönüşüm

Toplumsal yaşamda gözlemlenen dönüşüm, hanedanı ve saray çevresini de etkilemiş, devletin merkezi konumundaki saraylar hem mimari tasarım hem de iç mekân kurgusu açısından modernleşme hareketi doğrultusunda yeniden şekillenmiştir. Bu süreçte inşa edilen saray, köşk ve kasırlar, modernleşme hareketinin mekânsal bağlamda yarattığı dönüşümleri gözlemleyebilmek açısından önemli yapılardır. Bu bağlamda, Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar yönetim merkezi konumunda olan Topkapı Sarayı da yenilik hareketlerinden etkilenen yapılar arasında yer alır.

Sultan Abdülmecid'in yayınlanan Tanzimat Fermanı'nın ilkelerine ve ardından gelen yenilik sürecine yönelik samimi fakat bir o kadar da istekli inancı, bu dönüşüm sürecini bizzat kendi faaliyetleri ve varlığıyla hızlandırma arzusuyla birleşerek klasik Osmanlı imparatorluk imgesinin mekânsal sembolü Topkapı Sarayı'nı kısmen terk etmesine neden olmuştur. Sultanın düşünce dünyasında yatan motivasyon, zamanının büyük bir kısmını babası II. Mahmud'un inşa ettirdiği Çırağan, Beylerbeyi ve Beşiktaş saraylarında geçirmesinin yanında Batı ile kurulan ilişkilerin mekânsal ve görsel bir temsili olarak yeni bir sarayın inşa edilmesini istemesine yol açmıştır.

Sultan Abdülmecid'in siyasi ve idari açıdan altını dolduramadığı devletinin gücünü ve hedeflediği Batılılaşma düşüncesine inancını farklı yollarla gösterme isteği, sarayların inşa ve dekorasyon süreçlerinde açıkça gözlemlenebilir. Bu süreçte özellikle mimari tercihler, gösterişli süslemeler ve lüks eşyaların seçimi, bir tür sembolik güç gösterisi hâline gelmiştir. Dönemin saray yaşamına dair ilginç ayrıntılar veren Haslip, Sultan'ın bu temsilci yönünü çarpıcı biçimde yansıtır:

"*…Ermeni mimarıyla birlikte haremin döşenmesi üzerine saatlerce tartışıyor ya da Avrupa'daki mağazalara fantastik siparişler veriyordu. Bunlar arasında, her biri 333 mum kapasitesine sahip som gümüşten yapılmış şamdanlar ve dört ton ağırlığında kristal avizeler bulunuyordu. Dönemin büyük devletleri Sultan'ı etkilemek adına birbirleriyle hediye yarışına girmişti. Kraliçe Victoria büyük ve görkemli saatler, genç Franz Joseph*

çok şık Bohemya kristalleri, Fransızlar minyatür portreleriyle bezeli porselen kakmalı Buhl masaları, Rus Çarı ise nadir bulunan beyaz ayı postundan halılar gönderiyordu."[827]

Bu sahne, sarayın Batılılaşma sürecinde bir vitrin hâline geldiğini gösterir. Eşyalar yalnızca lüks değil aynı zamanda politik ve kültürel mesaj taşıyan nesnelere dönüşmüştür. Harem gibi özel alanların bile bu temsile dahil edilmesi, Batı'ya görünme arzusunun ne denli derinleştiğini ortaya koymaktadır.

Dolmabahçe Sarayı'nın henüz inşaat hâlinde olduğu 1852 yılında İstanbul'a gelen Théophile Gautier, sarayın mimarı Balyan ile dostluğu sayesinde gezme fırsatı bulduğu inşaatın büyük ölçüde ilerlediğini aktarır ve Balyan'ın tasarımının XIV. Louis'nin Versailles Sarayı'ndan belirgin izler taşıyan Doğu yorumu olduğunu belirtir.[828] Gautier'in yorumu, Lale Devri'nde başlayan ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın şahsında şekillenen Fransız mimarisine duyulan öykünmenin Tanzimat döneminde de sürdüğünü göstermesi açısından önemlidir.

1856 yılında tamamlanan Dolmabahçe Sarayı, özellikle yabancı elçiler ve devlet erkânını ağırlamak amacıyla inşa edilen *Mâbeyn-i Hümayun* adlı protokol bölümüyle öne çıkar. Bu bölüm, Batılı saray anlayışını yansıtan zengin mobilyalar ve süsleme unsurlarıyla donatılmıştır.[829] Bu yapı, her ne kadar "saray" olarak adlandırılsa da geleneksel konut mimarisi esas alınarak tasarlanmış, Harem bölümü ise Topkapı Sarayı'ndaki gibi ayrı bir yapı olarak değil doğrudan saray binasının içinde yer almıştır.

Saray, Batılı etkilerin yansıması olarak çok odalı bir düzende inşa edilmiş ve bu odalar, kullanım amaçlarına göre adlandırılarak Batı tarzı mobilyalarla donatılmıştır.[830] Cezar'a göre, 5 milyon liraya mal olan Dolmabahçe Sarayı, yalnızca mimari ve dekoratif açıdan

[827] Joan Haslip, *The Sultan: The Life of Abdulhamid II*, London: Weidenfeld and Nicolson, Re-issued Print, 1973, s.26.
[828] Théophile Gautier, *Constantinople of To-Day*, Robert Howe Gould (tra.), London: Heny Vizetelly, 1854, s.303.
[829] Tuncay Cengiz Göncü, "Tanzimat'ın Temsil ve Yönetim Merkezi Olarak Dolmabahçe Sarayı", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Coşkun Yılmaz (ed.), Cilt.3, İstanbul: İSAM, 2015, s.141.
[830] Deniz Demirarslan, "Osmanlı Barınma Kültüründe Harem Olgusu ve Mekân Tasarımına Etkileri", *38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Bildiriler: Kültürel Değişim, Gelişim ve Hareketlilik, Cilt:1, 10-15.09.2007, s.227.

değil aynı zamanda 19. yüzyılın en yüksek maliyetli sarayı olmasıyla da dikkat çekmiştir.[831]

4.6.1. Sultan Abülmecid Döneminde Yataklar

Tanzimat Fermanı'nın başlattığı yeni sürece rağmen iç mekân dekorasyonu ve mobilya kullanımında geleneksel tarzdan Batı tarzına geçiş ani ve köklü bir kopuşla değil zaman içinde kademeli şekilde gerçekleşmiştir. Hatta uzun süre dönemin hemen her toplumsal katmanında gözlemlenen Batılı-geleneksel pratiklerin birlikteliği, iç mekân dekorasyonu ve mobilya kullanım tercihlerine de yansımıştır.

Demirarslan'a göre özellikle Batılı tarzda karyola kullanımı ve yatak odalarındaki uyku pratiğindeki alışkanlıkların değişimi Türk-İslam kültüründeki mahremiyet anlayışına bağlı nedenlerle dirençli bir kuvvetle karşılaşmış ve bu yüzden kültürel ve fiziki dönüşüm en son yataklara ve yatak odalarına yansımıştır.[832] Bu durumu somutlaştıran bir gözlem Tanzimat Fermanı ilan edildikten birkaç sene sonra (1843) Osmanlı topraklarını ziyaret eden Gérard de Nerval'in anılarında yer almaktadır. Nerval, Üsküdar Paşası olarak bahsettiği bir yetkilinin aracılığıyla Sultan Abdülmecid'in yazlık sarayını* gezme imkânı bulmuş ve bu sarayın iç dekorasyonuna dair izlenimlerini aktarmıştır:

"*Bütün odaları gezebildik; bunlar, bir sedir, birkaç sandalye, bir maun komodin ve üstünde sütunlu bir saat bulunan mermer bir şömineyle birbirinden farksız olarak döşenmişti. Bu mobilyalar arasında bir de geniş bir yatak [karyola] bulunsaydı insan kendini bir Parisli kadının odasında sanabilirdi ama Doğu'da ancak sedirler yatak olarak kullanılmaktadır.*"[833]

---

[831] Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1971, s.113.
[832] Demirarslan 2007, *a.g.m.*, s.230.
[833] Gérard de Nerval, *Doğu'da Seyahat*, Selahattin Hilav (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, 2004, s.608.
* Nerval'in yazlık saray olarak adlandırdığı bu yapı, Sultan Abdülmecid'in babası II. Mahmud'un ahşaptan yaptırdığı ve 1851 yılında büyük bir yangının yaşandığı Eski Beylerbeyi Sarayı olmalıdır. Sultan Abdülmecid, kendisinin de içinde bulunduğu esnada çıkan 1851 yılındaki büyük yangına kadar bu sarayı zaman zaman kullanmış ancak yangının uğursuzluk olarak yorumlanmasının ardından Dolmabahçe Sarayı'nın yapılması yönünde emir vermiştir. Sultan Abdülmecid'in halefi Sultan Abdülaziz ise büyük kısmı yanan Eski Beylerbeyi Sarayı'nı yıktırarak bu araziye günümüze ulaşan Beylerbeyi Sarayı'nı yaptırmıştır. Bilgi için bkz.: Kemal Kahraman, "Üsküdar'ın Kayıp Sarayları", *Milli Saraylar: Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*, Sayı:17, Temmuz 2019, s.114.

Nerval'in sarayın iç dekorasyonuna dair gözlemleri Osmanlı iç mekân düzenlemelerinde Batı etkisinin yüzeyde hissedilmesine rağmen, mahremiyet ve yaşam pratiğine dair temel unsurların, özellikle de yatak kültürünün gelenekselliğini uzun süre koruduğunu ortaya koyar. Nerval'in aktardığı üzere gezdiği saray odaları Batılı mobilyalarla (komodin, sütün saatli mermer, şömine vb.) döşenmiş olsa da mekânda yer alan sedirler yatak işlevini sürdürmektedir.

Nerval'in "*bir karyola olsaydı Parisli bir kadının odası zannedilebilirdi.*" ifadesi, Batılı gözüyle bile mekânın Batılılaşmasının eksik kaldığını, bu eksikliğin de doğrudan yatak unsurundaki süreklilikle ilişkili olduğunu vurgular. Bu durum, Osmanlı toplumunda yatak odalarının ve uyuma biçimlerinin mahremiyetle kurduğu bağ nedeniyle Batılılaşma karşısında en geç ve en dirençli alanlardan biri olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Dolayısıyla, geleneksel sedir kullanımının karyolaya evrilmesindeki gecikme yalnızca estetik tercih değil kültürel bir sürekliliğin ve dirençli geleneksel yapının göstergesidir.

Dolmabahçe Sarayı örneğinde görüldüğü üzere, Tanzimat reformları saray-kasır-köşk gibi yapılarda belirgin mekânsal ve estetik dönüşümlere yol açmıştır. Ancak bu dönüşüm her alanda aynı hızla ilerlememiş, mahremiyetle ilişkili yatak kültürü geleneksel yapısını korumaya devam etmiştir. Böylece Tanzimat dönemi sarayları, bir yandan Batı'nın estetik ve mekânsal kodlarını bünyesine katarken diğer yandan Osmanlı-İslam kültürünün süreklilik gösteren mahremiyet ve yaşam pratiklerini barındıran melez mekânlar olarak varlığını sürdürmüştür.

Sultan Abdülmecid'in, sarayın tefrişi ve çeşitli mobilyaların temini için verdiği "fantastik" siparişlerin yanı sıra seçkin dekoratörlerden özel tasarımlar talep ettiği de görülmektedir. Avrupa'da birçok opera binası ve tiyatro yapımında dekoratör olarak görev yapan Mösyö Charles Polycarpe Sèchan, bu isimler arasında öne çıkar.

1850 yılının başlarında Sultan Abdülmecid, İstanbul'da görev yapan Fransız elçisinden ülkesinin en yetkin dekoratörünü Osmanlı başkentine davet etmesini ister. Bu davet üzerine İstanbul'a gelen Mösyö Sèchan, yeni inşa edilmiş Dolmabahçe Sarayı'nın bazı odalarını dekore etmekle görevlendirilir.[834]

[834] T. Cengiz Göncü, "Fransız Sanatçı Charles Sèchan'ın Dolmabahçe Sarayı Harem Hünkâr Dairesi'nin Tefrişine İlişkin Dört Mektubu", *Dolmabahçe Sarayı Dergisi*, Sayı.2-3, 2000, s.2.

Mösyö Sèchan, dekorasyon çalışmalarının hazırlık aşamasında yakın dostu ve ortağı Dieterle'ye dört adet mektup yazarak yapacağı dekorasyonu tasvir edip sarayın durumuna dair gözlemlerini iletirken aynı zamanda arkadaşından bazı tavsiyeler ile planlara dair çizimler geliştirmesini isterken Paris'te bulunan atölyelerinde bu planlara yönelik hızlı ve özenli bir imalat sürecinin başlatılmasını bildirir.[835]

Mektuplar, Sultan Abdülmecid'in yatak odasının tefrişine dair iki dekoratör arasında gerçekleşen fikir alışverişini ve tasarlanacak bir yatağın detaylarına ilişkin aktarımları içermesi sebebiyle kıymetlidir. Mösyö Sèchan, bu bilgileri şu şekilde dile getirir:

"*Yatak odası XIV. Louis stilinde olup, küçük ama gösterişli ve debdebeli olarak tasarlanacaktır. Versaille'daki Apollon galerisi veya Tuileries'deki gibi konsollar ve güzel bir kornişle dekore edilecektir. …Yatak, aynı Lepautre'da olduğu gibi, çevresi sırmalı perdelerle çevrilmiş, ayak süs örtüsüyle veya köşelerinde sorguçları bulunan bir görünümde olabilir. Ortada bir avize, şömine, şöminenin her bir yanında kolluk bölümü, mobilyalar ipek şeritli kadife veya altın yaldızlı nakışlarla bezenebilir. Odaya çeşitli Boule stili mobilyalar da yerleştirilebilir. Yine bir sarkaçlı saat, barometre, aralarında vazo bulunan Boulle stili konsollar, kadifeden perdeler, tüller ise beyaz ipek üzerine beyaz ipek dantelli olabilir. Zeminde de İran halıları tamamlayıcı olarak düşünülebilir. …Yatak burada önemli bir konuma sahiptir; sence neresi uygunsa planında oraya yerleştirirsin…*"[836]

Mösyö Sèchan, Sultan Abdülmecid'in ve çevresinin gösterişli harcamalara eğilimli karakterini fark etmiş ve dördüncü mektubunda bu duruma özellikle değinmiştir. Sèchan'ın bu gözlemleri, Sultan Abdülmecid ve onu takip eden Sultan Abdülaziz

url:https://www.academia.edu/34972465/FRANSIZ_SANAT%C3%87I_CHARLES_SECHANIN_DOLMABAH%C3%87E_SARAYI_HAREM_H%C3%9CNK%C3%82R_DA%C4%B0RES%C4%B0N%C4%B0N_TEFR%C4%B0%C5%9E%C4%B0NE_%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0N_D%C3%96RT_MEKTUBU (10 Haziran 2025 tarihinde erişilmiştir.)

[835] Göncü, bu mektupların 1997 yılında Dolmabahçe Sarayı'nda görevli olduğu dönemde sarayı gezmeye gelen bir turist ile tanışması sayesinde, hoş bir tesadüf sonucu eline geçtiğini belirtir. Turist hanımefendi, Mösyö Sèchan'ın yanında çalışmış bir kalfanın torunu olduğunu ve Fransa'ya döndükten sonra, Sèchan'ın dostu Dieterle ile yaptığı yazışmaları içeren dört mektubu ulaştıracağını ifade eder. Göncü de bu mektupları yayımlayarak Osmanlı saray çalışmaları açısından kıymetli bir katkıda bulunmuştur. Bilgi ve daha fazlası için bkz.: Göncü, *a.g.m.*, s.1.

[836] Göncü, *a.g.m.*, ss.5-6'dan kısaltılarak kullanılmıştır.

dönemlerinde Batılılaşma hareketleriyle birlikte artan harcama eğilimlerini ortaya koyması bakımından dikkate değerdir:

"*Bir başka haber de Sultan hazretlerinin küçük biraderi* hakkında... O da kendi adına birçok sipariş vereceğe benziyor. Ve de her şeyin en iyisi, en kalitelisi ne ise, onu istiyor. Çünkü, kendi köşkü için basit mobilya siparişlerini kabul etmedi, kendi köşkünü gezdim Baş harem ağası, bana oldukça kabarık bir sipariş listesi sundu. Ama bütün mesele bunu Sultan'a onaylatmakta... Yani anlayacağın, bir yandan Sultan'ın kendi borçları ödenmeye çalışılırken, diğer taraftan da yine hem kendisi hem de öteki hanedan üyeleri için yeni borç kalemleri çıkartılmaya çalışılıyor (kendi ihtişamlarını göstermek için) ve biz de doğal olarak bu büyük pastadan payımıza düşeni alacağız. Bana sunulan sipariş listesinde 2.800.000 Franklık malzeme bedelini görünce ürkmüştüm.*"[837]

Mösyö Sèchan'ın mektuplarında bahsettiği üzere "*çevresi sırmalı perdelerle çevrilmiş, ayak süs örtüsüyle veya köşelerinde sorguçları bulunan bir görünümde*" olmasını dilediği yatağın gravürüne 1843 yılında yayın hayatına başlayan ve fotoğraflı haberler yayınlayan ünlü Fransız *L'Illustration* gazetesinde rastlamak mümkündür.1855 tarihinde Gabriel Falampin tarafından açıklamalarıyla birlikte paylaşılan gravürdeki bu yatak Mösyö Sèchan'ın tarifine uymaktadır:

" *Sultan İçin Tasarlanan Yatak*

L'Illustration, XXII. cildinin 558. sayısında, Sultan'ın o sıralarda Konstantinopolis yakınlarındaki Beşiktaş'ta inşa ettirmekte olduğu Dolmabahçe Sarayı'nın anıtsal kapısını yayımlamıştı. Boğaz kıyısında bu inşaatlar tamamlanırken, yeni imparatorluk konutunun iç dekorasyonu ve mobilyaları Paris'te M. Sèchan'ın atölyelerinde gerçekleştiriliyordu. Bu yetkin sanatçı burada çalışmalarını sürdürmekteydi. Kısa bir süre önce, Sultan Hazretleri'nin yatak odasını döşeyecek mobilya takımının son parçası olan yatak da tamamlandı. Bu yatağın tasarımı, genel olarak XIV. Louis döneminde rağbet gören ve Türkiye'de hâlâ karşılık bulan, biraz ağır formlarla karakterize edilen bir üslubu yansıtmaktadır. Tasarım, İngiltere Kralı III. William'ın hizmetinde bulunan Fransız mimar Daniel Marot'nun bıraktığı hayranlık uyandıran eserlerinin örneklerinden esinlenilerek oluşturulmuştur. Gravür, sipariş edilen mobilyanın etkileyici

* Tek erkek kardeşi Sultan Abdülaziz olduğuna göre ondan bahsediliyor olmalıdır. (y.n.)

[837] Göncü, *a.g.m.*, s.11.

görünümünü yeterince yansıtabilir ancak gösteremeyeceği şey, Lyon'da altın işlemeli brokar kumaşlarla dokunmuş, saten beyaz zemin üzerine kadife kabartmalı çiçekler ve yapraklarla bezeli güzel kumaşların ışıltısıdır. Bunlarla birlikte kullanılan ve onları süsleyen zengin, sade püskül ve şerit işçiliği ise M. Sèchan'ın sunduğu ve Doğuluların zevkini son derece iyi anlayarak tasarladığı modellere göre Fransız sanayii tarafından özel olarak üretilmiştir. Bu yatak, saygın dekoratörümüze sipariş edilen mobilyaların en önemli parçalarından biri olup, sanatçıya bir yıldan fazla süreyle yoğun bir çalışma yükü getirmiştir. Nihayet, Sultan'ın ısrarlı talepleri üzerine İstanbul'a gönderilmiştir; burada Fransız sanatını layıkıyla temsil edecektir. Ancak ne yazık ki, Sultan Hazretleri'nin gayet doğal olan bu ısrarı, bu eserin evrensel sanayi sergisinde yer almasını engellemiş; oysaki, söz konusu eser, hem Fransız hem de yabancı sanatçılar ve sanatseverlerin ilgisini haklı olarak çekecek nitelikteydi."[838]

320 L'ILLUSTRATION, JOURNAL UNIVERSEL.

Lit destiné au Sultan.

Görsel 28: Sultan Abdülmecid için tasarlanan yatağın L'Illustration gazetesinde yer alan gravürü.
Kaynak: Gabriel Falampin, "Lit destinè au Sultan", *L'illustration: Journal Universel*, 25/638, 19 May 1855, s.320.

[838] Gabriel Falampin, "Lit destinè au Sultan", *L'illustration: Journal Universel*, 25/638, 19 May 1855, s.320.

Mösyö Sèchan'ın İstanbul'daki dekorasyon çalışmalarına başladığı zamana paralel tarihlerde şehre gelen Gautier'in İstanbul gözlemleri ise saray çevresinde gelişen Batılı mobilya kullanımının yavaş yavaş halkın bazı kesimlerine yayılmaya başladığını göstermesi bakımından önemlidir. İstanbul'a ilk geldiği dönemde Pera'da yaşayan İzmirli bir hanımefendinin evini kiralayan yazar, burada karşılaştığı mobilyalar aracılığıyla Batılı yaşam tarzına dair izlenimlerini aktarır:

"*Odamın duvarları badanalıydı, zemini ise boyalı ahşaptan yapılmıştı. Mobilya olarak uzun bir divan, bir masa ve siyah-altın çerçeveli Venedik işi bir ayna bulunuyordu. Oda, bir demir karyola ve bir çekmeceli sandıkla donatılmış yatak odasına bağlanıyordu. Gördüğünüz üzere genel görüntü pek "Doğulu" sayılmazdı ancak ev sahibem İzmirliydi. Yeğeni ise, Avrupai tarzdaki sabahlığına rağmen, yüzündeki Doğululara özgü solgunluk ve gözlerindeki o derin hüzünlü ifadesiyle tam anlamıyla Şarklıydı.*"[839]

Tanzimat Fermanı ile başlayan Batılılaşma süreci, iç mekân düzenlemeleri ve mobilya tercihlerinde kademeli bir dönüşüme yol açmış ancak bu dönüşüm özellikle yatak ve uyuma kültürü gibi mahremiyetin merkezinde yer alan alanlarda daha yavaş ve dirençli bir biçimde gerçekleşmiştir. Başlangıçta yalnızca sembolik ya da saray çevresiyle sınırlı kalan Batı tarzı karyola kullanımı, zaman içinde artarak farklı toplumsal katmanlara yayılmış, böylece geleneksel sedir ve yere serilen yatak düzeni yerini giderek daha kalıcı hâle gelen Batılı görünümlü mobilya düzenlerine bırakmıştır. Söz konusu süreç, Osmanlı modernleşmesinin yalnızca kamuya açık alanlarda değil, özel ve mahrem mekanlara da nüfuz ettiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

4.7. Batı'ya Yolculuk, Eve Dönüş: Sultan Abdülaziz Döneminde Saray ve Dönüşüm

Sultan Abdülmecid'in 1861 yılında vefatının ardından devletin yönetimini Sultan Abdülaziz devralmıştır. Sultan Abdülaziz, ağabeyine kıyasla daha güçlü ve sağlam yapılı fiziki görünümüyle birlikte ağabeyinin Batılılaşma sürecinde savurganlığa dönüşen tutumunun aksine şehzadeliği döneminde daha muhafazakâr bir yaşam tarzı benimsemesi sebebiyle hem bürokrasi hem de halk nezdinde olumlu bir imaja sahip olmuştur.[840] Ancak beklentilerin aksine –Batılı devletlerin baskısı da göz ardı edilmemelidir– saltanatının ilk

[839] Gautier, *a.g.e.*, s.83.
[840] Cevdet Küçük, "Abdülaziz", *TDVİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt.1, 1988, s.179.

günlerinde, kendisinin yönetimde nasıl bir tutum izleyeceği endişesine kapılan Avrupalı devletleri rahatlatacak bir ferman yayınlayarak ağabeyinin başlattığı Tanzimat sürecinin aynen devam ettirileceğini açıklamıştır.[841]

Saltanatının ilk döneminde geniş çaplı kemer sıkma politikaları uygulayarak ekonomide önemli derecede iyileşme sağlamış ve mali durumun kısa süreli de olsa rahatlamasına katkıda bulunmuştur. Ancak sadrazamlığa terfi ettirdiği Yusuf Kâmil Paşa'nın ısrarlarıyla, babası II. Mahmud zamanında büyük sorunlar yaşanan Mısır'ın merkeze bağlılığını kuvvetlendirmek amacıyla bu topraklara gerçekleştirdiği ziyarette bölgenin valisi İsmâil Paşa'nın onun adına düzenlediği eğlence alemleri, karakterinde olumsuz değişimlere yol açmıştır. Diğer yandan, bu dönemde dünya genelinde yükselen ulusal kimlik temelli ayaklanmaların imparatorluğun çeşitli bölgelerinde şiddetini arttırmasıyla birlikte Sultan Abdülaziz'in saltanatı zorlu bir sürece girmiştir.[842] Bu buhranlı dönemde Fransa İmparatoru III. Napoléon'un Sultan Abdülaziz'i 1867 yılında düzenlenecek *Milletlerarası Sanayi Sergisi*'ne davet etmesi, sultan için bir rahatlama imkânı hem de Osmanlı-Fransız ilişkilerini güçlendirmek açısından önemli bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Seyahate çıkmadan önce, İngiltere Kraliçesi Victoria'nın davetine de olumlu yanıt veren Sultan Abdülaziz, güzergâhına Londra'yı da eklemiş ve 1867 yılında Avrupa'ya doğru yola çıkmıştır. Bir Osmanlı padişahı tarafından Avrupa'ya gerçekleştirilen ilk ve tek resmi ziyaret olma niteliği taşıyan bu seyahat Fransa, İngiltere, Belçika, Prusya ve Avusturya'yı kapsamış ve yaklaşık iki ay sürmüştür.[843]

Sultan Abdülaziz devrinde, dış politikada oldukça sancılı gelişmeler yaşanırken iç politikada da ciddi bunalımlar baş göstermiştir. Reform ve yenilik hareketlerinin sürdüğü yaklaşık on yıllık süreçte bu hareketler Sadrazam Âli Paşa'nın belirgin etkisi altında gerçekleşmiştir.[844] Öyle ki Sultan Abdülaziz'in, Âli Paşa'nın şahsına ve devlet işlerindeki müdahalesine karşı duyduğu huzursuzluğu, "*Allah şu âdemi başımdan kaldırsun*" sözlerini dile getirmesine neden olmuştur.[845] Mâbeyn Kâtibi Hurşidpaşazâde Süleyman

[841] Küçük, *a.g.m.*, s.179.
[842] Küçük, *a.g.m.*, ss.179-180.
[843] Küçük, *a.g.m.*, s.180.
[844] Küçük, *a.g.m.*, s.180.
[845] İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar I*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 3. Baskı, 1982, s.27; Sultan Abdülaziz'in tüm huzursuzluğuna rağmen Âli Paşa'yı görevden almamış olmasının iki temel nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Âli Paşa'nın Avrupa ile kurduğu güçlü diplomatik ilişkilerdir. İkinci neden ise, onun Tanzimat Fermanı'nı ilan eden Koca Reşid Paşa geleneğinin son temsilcilerinden biri olarak

Bey'in aktardığı üzere Sultan Abdülaziz'in, 1871 yılında vefat eden Âli Paşa'nın ardından dile getirdiği "*Âli Paşa öldü de şimdi Padişah olduğumu anlamağa başladım*" ifadesi durumu açık bir şekilde özetlemektedir.[846]

Âli Paşa'nın ölümünün ardından gelen yaklaşık beş yıllık dönem, Sultan Abdülaziz'in saltanatının ikinci periyodu olarak değerlendirilir. Bu süreçte hukuki düzenlemelerden donanmanın modernize edilmesine, ordu teçhizatının yenilenmesinden kara ve demiryolu inşasına, millî eğitim anlayışının geliştirilmesinden teknik okulların açılmasına kadar pek çok alanda yenilik hayata geçirilmiştir.[847] Ancak bu reformların üretimi artıracak nitelikte ekonomik yatırımlara dönüşmemesi ve daha çok biçimsel değişimlere odaklanması, halihazırda mali darboğazda bulunan Osmanlı hazinesine katkı sağlamamış, aksine dış borçlanmanın daha da artmasına yol açmıştır. Nitekim yabancı ülkelerden borç alınması uygulamasına ilk kez Sultan Abdülmecid döneminde gerçekleşen Kırım Harbi sebebiyle başvurulmuşken borçlanma uygulaması Sultan Abdülaziz döneminde en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Uğur & Karabulut'un aktardığına göre, Sultan Abdülaziz dönemindeki dış borçlanma miktarı hem selefi Sultan Abdülmecid'in hem de halefleri II. Abdülhamid ve V. Mehmed Reşad dönemlerindeki toplam dış borçlanmalarından 90 milyon Osmanlı lirası daha fazladır.[848] Artan harcamalar bahsinden hareketle, Sultan Abdülaziz devrinde yalnızca askeri ve idari alanlarla sınırlı kalmayıp aynı zamanda kültürel yaşamda ve mimari sahada da dikkat çeken ciddi dönüşümler kısmına geçebiliriz. Sultan Abdülaziz döneminde özellikle saray mimarisi, Batı etkilerinin en belirgin şekilde gözlemlendiği alanlardan biri olurken gündelik hayat pratikleri, tüketim kalıpları ve halkın mekânla kurduğu ilişki de bu yeni estetik anlayışla paralel olarak şekillenmiştir.

Sultan Abdülaziz'in ikametgâhlarından birisi 1871 yılında yapımı tamamlanan Çırağan Sarayı'dır. Bu sarayın iç süslemelerinde, Batı'daki *Oryantalist* üsluba uygun olarak Kuzey Afrika etkilerine yer verilmiştir.[849] Ancak sarayın aşırı rutubetli olması nedeniyle

görülmesi ve bu çerçevede devlet bürokrasisinde taşıdığı kurumsal ağırlıktır. Âli Paşa'nın, Sultan'ın kendisine duyduğu sevgisizliğin farkında olduğu ancak buna rağmen devletin menfaatleri doğrultusunda görevini layıkıyla sürdürdüğü bilinmektedir. Bu bilgiler ve daha fazlası için bkz.: İnal, *a.g.e.*, ss.27-29.

[846] İnal, *a.g.e.*, s.29.

[847] Küçük, *a.g.m.*, ss.180

[848] Ahmet Uğur & Recep Karabulut, "Osmanlı Devletinde Dış Borçlar ve Tasnifi (1854-1914), *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı.23, Temmuz 2022, s.28.

[849] İlona Baytar, *Abdülmecid, Abdülaziz ve II. Abdülhamid Dönemlerinde Saray Mobilyasının Üslup Açısından İncelenmesi*, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s.71.

Sultan kısa süre içinde Dolmabahçe Sarayı'na geri dönmek zorunda kalmış[850], böylece Can'ın araştırmalarına göre mobilyaları 9 milyon 890 bin kuruşa, sarayın tamamı ise 2 milyon 250 bin altına mâl olan Çırağan Sarayı[851] âtıl durumda kalmıştır. Bu durum daha önce değindiğimiz harcama kalemlerinin çarpıcı bir örneğini de teşkil etmektedir.

Daha önce yapım serüvenine değindiğimiz Beylerbeyi Sarayı, esasen yazlık kullanım amacıyla inşa edilmiş bir yapıdır. Sarayın dış cephesi Batılı üslubu yansıtırken iç mekan düzenlemesi ve süslemelerinde geleneksel Doğulu ve İslami öğelerin hâkim olduğu türde bir anlayış benimsenmiştir.[852] II. Abdülhamit'in saltanat devrinde Osmanlı topraklarını ziyaret eden İngiliz milletvekili Max Müller'in eşi Georgina Müller bu sarayın mobilya açısından neredeyse çırılçıplak olduğunu ve sarayın hiç kullanılmadığını dile getirir.[853] Müller'in verdiği bilgi, bu sarayın da ileride âtıl duruma düşen bir yatırımı göstermesi sebebiyle önemlidir.

4.7.1. Sultan Abdülaziz Döneminde Yataklar

Bu genel çerçevenin ardından Sultan Abdülaziz döneminde Batılı anlamda değişim geçiren yatak mobilyalarına dair örneklere geçilebilir. Bu bağlamda İrez, çalışmasında Sultan Abdülaziz dönemine ait bir belgede Beylerbeyi Sarayı'nda ihtiyaç fazlası görülen bazı mobilyaların kaldırıldığına dair bir kayda yer verir. Söz konusu eşyalar arasında "*sarı ipek kumaşla kaplı, dört püsküllü ve ipek saçaklı bir karyola*" da bulunmakla beraber bu mobilyaların Bekçiler Müdürü Hasan Ağa'ya teslim olunduğu yazmaktadır.[854] Bu belge Sultan Abdülaziz döneminde karyolaların artık saray mobilyaları arasında anıldığını ve bunun resmi bir evrakla doğrulandığını açık biçimde göstermektedir.

Sultan Abdülaziz döneminde Batılı manada karyola kullanımına yönelik başka bir bilgiye Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'nde yer alan ve Şehsuvaroğlu tarafından kaleme alınan bölümden ulaşılabilir. Sultan Abdülaziz'in Fransa ziyaretine binaen 1869 yılında iade-i ziyaret maksadıyla İstanbul'a gelen İmparatoriçe Eugènie adına âtıl durumda bulunan

[850] Selda Ertuğrul "Çırağan Sahilsarayı", *TDVİA*, Cilt.8, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993 s.304.
[851] Selman Can, *Belgelerle Çırağan Sarayı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997, s.20.
[852] Baytar, *a.g.t.*, s.20.
[853] Georgina Max Müller, *İstanbul'dan Mektuplar*, Afife Buğra (çev.), İstanbul: Tercüman Yayınları,1978, s.36.
[854] Feryal İrez, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Saray Mobilyası*, Ankara: AKDTYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1989, ss.36-37.

Beylerbeyi Sarayı tahsis edilmiş ve saray Avrupai tarzda yeniden döşenmiştir.[855] Şehsuvaroğlu, Eugènie için düzenlenen yatak odasına ilişkin şu bilgileri aktarır:

"*Bu geniş ve güzel odanın yanında hamam ve banyo dairesi bulunuyordu. Yüksek tavanlı, altın yaldızlı ve Türkkâri nakışlı duvarlar ile gönle ferahlık veren bu geniş odaya ceviz bir karyola, endam aynası, tuvalet takımlar ile şezlong ve diğer lüzumlu, kıymetli eşyalar konulmuştu.*"[856]

Bu anlatım, önceki dönemlerde karyoladan yoksun biçimde şekillenen Batılı tarzda oda döşemelerinin, Sultan Abdülaziz dönemine gelindiğinde eksik öğeyle tamamlandığını gösterir. Nerval'in, Üsküdar'da gerçekleştirdiği saray ziyaretinde değindiği karyoladan yoksun şekilde Batılılaşmış oda görüntüsü, yerini artık ayna ve tuvalet takımı gibi eşyalarla birlikte düşünülen, Batılı tarzda döşenmiş bir odanın temel unsurlarından biri hâline gelen karyola kullanımına bırakmıştır.

Sultan Abdülaziz'in şahsi yataklarından bir örnek ortaya çıkarmak adına başvurulabilecek temel kaynak *Milli Saraylar Başkanlığı*'nın yayımladığı ve Dolmabahçe Sarayı hakkında detaylı bilgiler içeren *Dolmabahçe Sarayı* adlı eserdir. Ziyarete açıldığı dönemde saray yönetimi tarafından "Sultan Abdülaziz Yatak Odası" adıyla bir yatak odası olarak düzenlenen 73 Numaralı Oda*, Sultan Abdülaziz döneminde mevcut yatak odası mobilya unsurlarının tamamını içermektedir. Tavandaki kalem işi çiçek bezemeleri ile mobilya ve tavan süslemelerinde yer alan yaldızlı kıvrımlar, *Barok* ve *Rokoko* üsluplarının klasik özelliklerini yansıtır. Kristal avizeler, döşeme ve mobilyalarla bütünlük gösteren oturma grupları, küçük yuvarlak masa ve üzerindeki vazo, odanın Batılı tasarım anlayışını ortaya koyar. Bu bilgilerin yanında Sultan Abdülmecid döneminden itibaren kullanımında artış görülen Hilal motifi[857] dolap üzerinde bir kabartma olarak görülebilirken, pastoral

[855] Halûk Y. Şehsuvaroğlu, "Beylerbeyi Sarayı", Reşad Ekrem Koçu (haz.), *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt.5, İstanbul: Nurgök-Hüsnütabiat Matbaaları, 1961, s.2696.
[856] Şehsuvaroğlu, "İmparatoriçe Eugènie'nin Yatak Odası", *İstanbul Ansiklopedisi*, s.2698.
* Göncü, çalışmasında bu odanın esasen yatak odası olarak kullanılmasının imkansızlığını belgeleriyle birlikte açıklamaktadır. En temel kanıt oda kapısının direkt olarak salona açılması sebebiyle bu odanın mahremiyet unsurundan yoksun olmasıdır. Göncü'nün tespitiyle birlikte bu odanın Sultan Abdülaziz döneminde Harem'e gelen misafirleri ağırlamak amacıyla inşa edildiği bilgisi Dolmabahçe Sarayı adlı eserde de belirtilmektedir. Bilgiler için bkz.: T. Cengiz Göncü, *Dolmabahçe Sarayı'nın İnşa Süreci,* Doktora Tezi, *Mekân ve Teşkilat*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s.118; Yasin Yıldız (yay.), *Dolmabahçe Sarayı*, Ankara: TBMM Basımevi, 2. Baskı, 2016, s.109.
[857] Baytar, *a.g.t.*, s.65.

motifler içeren duvar halısı ve Hereke üretimi yer halıları gibi unsurlar Doğu üslubuna ait süsleme ve eşya tercihlerini temsil eder.

Görsel 29: Dolmabahçe Sarayı'ndaki 73 numaralı oda (Sultan Abdülaziz yatak odası)
url: https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/209907
(21 Temmuz 2025 tarihinde erişilmiştir.)

Sultan Abdülaziz'in karyolasının başlığı zengin imgelerle süslenmiştir. Bunlardan ilki, antik çağlardan itibaren farklı medeniyetlerde yaygın biçimde kullanıldığı görülen ve özellikle XIV. Louis'nin *Güneş Kral* olarak anılmasıyla birlikte görünürlüğü zirveye ulaşan* güneş imgesidir.[858] Bu dönemden sonra güneş ve ondan yayılan ışın imgesi, Fransa'da mimari ve dekorasyonda yaygın kullanılan süsleme motifleridir.[859] Bu imgenin bir Osmanlı motifine dönüşmesi ise Baytar'ın dile getirdiği üzere II. Mahmud döneminde başlayan ve bir imparatorluk simgesi oluşturmak amacıyla girişilen arayışlara kadar gider. Bu arayışa bağlı olarak Osmanlı saraylarının dekorasyonunda ve kullanılan mobilyalarda Batılı ülkelerin kullandığı defne, başak, haç, kartal, aslan gibi imgeler yerini daha çok

[858] Kathryn Wilkinson, *Kökenleri ve Anlamlarıyla Semboller & İşaretler: Binlerce Yıllık Görsel Bir Yolculuk*, Seda Toksoy (çev.), İstanbul: Alfa Kitap, 2. Baskı, 2011, ss.16-17.
* XIV. Louis döneminde kral ile güneş arasında kurulan sembolik ilişki öylesine güçlenmiştir ki bu anlayışa bağlı olarak kralın yatak odasının saray içindeki konumu değiştirilmiştir. Sabahları güneşin doğuşuyla birlikte günün ilk ışıklarının odanın pencerelerinden içeri süzülmesine imkân tanıyacak şekilde tasarlanan yatak odasının yeni konumu, "iki güneşin aynı anda doğduğu" teatral bir sembolizmin gerçekleşmesine imkân tanımıştır. Bilgi için bkz.: Béatrice Sarrazin (cur.), "The King's Bedchamber: The Beating Heart of Courty Life", *Masterpieces of the King's Chamber: The Echo of Caravaggio at Versailles (14 March – 16 July 2023)*, Exhibiton Catalogue, Paris: Château de Versailles, 2023, s.10.
[859] Halit Çal, "Türkiye Mezar Taşı Tipleri 1: Güneş Tepeliler", *Belleten*, 85/303, Ağustos 2021, s.663.

güneş ve yıldız imgelerine bırakmıştır.[860] "Batılı" bir mobilya olan ve Fransız usulü örnek alınarak tasarlanan Sultan Abdülaziz'in karyola başlığına yarım formda betimlenmiş güneş motifi[861], tıpkı Batı saraylarında imparatora atfedilen kutsallık anlayışına paralel şekilde Sultan Abdülaziz'i kainatın kozmik merkezine yerleştirirken aynı zamanda iktidarını ve otoritesini vurgular.

Güneşten yayılan ışınlar, biri siyasal meşruiyetin inşasına yönelik idari bir zemin üzerine şekillenen, diğeriyse kozmik düzeni yeryüzünde temsil eden metafizik çerçeveden olmak üzere iki farklı şekilde yorumlanabilir. İlk olarak bu ışınlar, Tanzimat döneminde yeniden şekillenen merkezi otoriteyi yeniden tesis etme sürecinin, bu dönemde şekillenen Batılı rol model hükümdar anlayışının ve farklı milletler ile dinlerden müteşekkil Osmanlı tebaasına eşit mesafede konumlanan kapsayıcı bir yönetici idealini gösteren sembol olarak değerlendirilebilir.

İkinci olarak, Osmanlı sultanının *Zillullah-ı fi'l âlem* sıfatıyla, Allah adına dünya üzerinde ilahi düzenin sürekliliğini sağlamakla, ilahi adaletin tecellisine vesile olmakla ve tebaasını himaye etmekle yükümlü oluşu göz önüne alındığında ışınların dağılımı, kutsal otoritenin sultan üzerinden çevreye yayıldığını temsil ettiği şeklinde yorumlanabilir.

Son olarak, karyola başlığının tam ortasına konumlandırılmış olan 6 köşeli yıldız motifine değinmek gerekir. Bu motif, Baytar'ın Sultan Abdülmecid döneminde görülen bezeme üslubundaki genel karakteri tanımlamak için ileri sürdüğü bir terim olan *Mecidî karakter* anlayışının spesifik bir elemanıdır.[862] Yıldız motifi 6 köşeli ya da 8 köşeli gibi farklı biçim ve formlarda olsa da geleneksel Türk-İslam mimarisinde oldukça yaygın olarak kullanılmış bir simgedir.[863] Sultan Abdülaziz'in karyolasında görülen bu simge, konumlandırıldığı merkez bölge ile açıkça bazı anlamlara işaret etmektedir. Yıldız motifi Sultan Abdülaziz'in karyola başlığında siyasi bir işlev üstlenir.

---

[860] Baytar, *a.g.t.*, ss.65-66.
[861] Çal, güneş motifinin Türk kültüründe binlerce yıllık geçmişi olduğunu ancak Batı ile ilişkilerin arttığı Tanzimat döneminde bu motifin kullanımının tekrar arttığını dile getirir. Bilgi için bkz.: Çal, *a.g.m.*, s.668.
[862] Baytar, *a.g.e.*, s.66.
[863] İdil Türeli, *Türk Sanatında Altı Köşeli Yıldız*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s.viii.

Yıldız motifi ya da daha çok bilinen şekliyle *Mühr-i Süleyman*; devlet olma bilincini ve hükmetmeyi[864] yani siyasi otorite ve gücü simgelerken aynı zamanda Kur'an-ı Kerim ayetini referans alarak yapılacak bir yorumda bu motif, Sultan Abdülaziz'i imparatorluk düzeninin merkezine yerleştiren anlayışı sergilemeye hizmet eder. "*İnsanlar, yıldızlarla da yollarını bulurlar*"[865] ayetinden hareketle Sultan Abdülaziz'in otoritesi ve önderliği, toplumun girdiği yeni yolda rehberlik edecek bir konumu simgeler.

Bahsedilen imgeler, XIV. Louis devrinde sıkça görülen süsleme tarzının Osmanlı sarayında, padişahın en mahrem anlarından biri olan uykusuna eşlik edecek Batılı etkilerin varlığını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca yeni tanışılan karyolalar basit bir mobilya parçası olmanın ötesinde iktidarın estetik biçimlerinin üretildiği, sultanın meşruiyetini temsil eden simgesel bir mobilyaya dönüşmüştür. Her ne kadar saray mobilyalarında, sarayın sembolik ve estetik düzeninde Batı etkisi giderek görünür hâle gelmişse de saray halkının gündelik yaşamında geleneksel uyuma biçimlerinin hâlâ sürdüğünü görülebilir. Bu ikili yapı, özellikle uyuma kültürüne dair tanıklıklarda açık biçimde gözlemlenebilir.

Henüz dört yaşındayken Sultan Abdülmecid'in kızı Münire Sultan'ın yanına nedime olarak verilen Leylâ Saz Hanım, altı padişah dönemine tanıklık ettiği saray hayatına dair gözlemlerini kaleme aldığı hatıratında, Sultan Abdülaziz dönemine dair bölümde hanedana mensup kişilerin uyuma pratikleri ve uyuma alanlarının kurgulanışını şu sözlerle özetler:

"*Her odada yatak kadar büyük kerevetli minder bulunurdu. Bu minderlerin bir ya da iki başında yastık hizasında ve yarım arşın eninde, üstü düz dolap bulunuyordu. Minderlerdeki yumuşak canfes şiltenin üzerine ince bir şilte ilave edilerek geceleri yatak yapılırdı. Seyrek olarak kullanılan yataklıklar maun, abanoz yahut ceviz ağacından yapılmış olurdu.*"[866]

[864] İskender Pala, "Mühr-i Süleyman", *TDVİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt.31, 2006, s.526.
[865] Nahl, 16/16.
[866] Leylâ Saz, *Haremde Yaşam: Saray ve Harem Hatıraları*, Sedat Demir (haz.), İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2010, s.28.

Leylâ Hanım'ın verdiği bilgiler, saray çevresinde ve toplumsal yaşamda Batılı etkilerin yaygınlaşmasına, hatta büyük ölçüde egemen olmasına rağmen yatak yapımına dair geleneksel alışkanlıkların güçlü bir şekilde sürdüğünü ortaya koymaktadır. Kerevetli minderler, canfes şilteler ve geceyle kurulan geçici yatak düzeni, Batı tarzı yerleşik karyola anlayışının saray uyuma kültürüne henüz tam anlamıyla nüfuz edemediğini gösterir. Seyrek kullanılan ve değerli ağaçlardan yapılan ve bugünkü modern mobilya anlayışımızdaki yatak mobilyasına karşılık gelen yataklıkların o dönemde daha çok dekoratif bir Batılılık imgesi olduğunu, asıl uyuma pratiğinde ise geleneğin korunduğunu göstermektedir. Leylâ Hanım'ın anlatısının devam eden sayfaları bu devirde hala yüklük kullanımı da gözler önüne sermektedir:

"*Herkesin yeri belliydi. Sabah olunca döşek şiltelerini bir kenara üst üste serip bağlı yorgan takımlarını üzerine koyar, büyük bir örtü örterlerdi. Yer şiltelerinde otururlar, esvapları bohçalarla dolaplara koyarlardı.*"[867]

Saray çevresinde Batılılaşma etkileri maddi unsurlarda kendisini gösterse de gündelik yaşamda geleneksel alışkanlıkların hâkimiyetini sürdürdüğü görülmektedir. Şiltelerin sabah toplanması, yorganların örtülmesi ve eşyaların bohçalarla kaldırılması gibi uygulamalar çok işlevli mekân anlayışının sürdüğünü gösterir. Sabit ve Batılı mobilyalar sarayın içerisine girmiş olmasına rağmen mekân kullanımı geleneksel pratiklere göre şekillenmeye devam etmiştir.

4.8. Yalnız Bir Sultan Portresi: II. Abdülhamid

Sultan Abdülaziz'in bir darbeyle tahttan indirilmesinin ardından yerine geçen V. Murad, yaşadığı akıl sağlığı sorunları nedeniyle yalnızca 93 gün tahtta kalabilmiştir. Onun yerine, Batılı bir yönetim biçimi olan Meşrutiyet'i ilan edeceğini bürokraside etkin çevrelere taahhüt eden II. Abdülhamid tahta çıkmıştır. Hükümdarlığının henüz ilk adımında Meşrutiyet'i ilan ederek Batılı bir siyasal hamle yapan II. Abdülhamid'in hükümdarlık dönemi, çok boyutlu ve karmaşık yapısıyla Osmanlı tarihinin en tartışmalı evrelerinden biridir. Günümüzde bu karmaşık yapı, II. Abdülhamid'in şahsiyetine ve hükümdarlık dönemine dair değerlendirmelerin çoğu zaman övgü veya yergi noktasındaki iki uçta toplanmasıyla da kendisini göstermektedir.

[867] Saz, *a.g.e.*, s.30.

II. Abdülhamid, bazı iddialara göre babası Sultan Abdülmecid'in ona karşı mesafeli duruşu[868], annesini erken yaşta kaybetmesi ve kendisinin ketum, temkinli, içe dönük, evhamlı* ve melankolik** karakteri, yalnız sayılabilecek şehzadelik hayatı geçirmesine neden olmuştur.[869]

1876 yılında tahta çıktığında sıkıntılı bir sürecin ortasında kendisini bulan II. Abdülhamid 4 ay içinde söz verdiği üzere Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası *Kanûn-ı Esâsî*'yi ve meşruti yönetimi ilan etti. Yapılan seçimlerde Gayrimüslimlerin de içinde bulunduğu çok uluslu bir meclis yapısı meydana getirildi. Ancak esasında meclisin çalışmalarında görülen aksaklık sebebiyle, görünürde ise 93 Harbi'nin etkileri bahane edilerek meclis süresiz tatil edildi. Kendisine yapılan suikast teşebbüsleri, ağabeyi V. Murad'ı esaretten kurtararak tahta geçirmek adına yapılan girişimler kendisinin endişelerini daha da arttırdı. Bir taraftan borçların ödenmesi için borçlu olunan ülkelerin devlet gelirlerini yönetmesine imkân tanıyan *Düyûn-ı Umûmîyye* idaresi kurulması izni verilirken, diğer taraftan eğitim, sağlık, mühendislik gibi birçok alanda yeni kurumlar açıldı. Son olarak kendisine muhalif *Jön Türkler*'in yeni nesli tarafından II. Meşrutiyet'i ilan etmeye zorlanarak tahttan indirildi ve padişahlık makamına yalnızca sembolik bir görevli sıfatıyla V. Mehmed Reşad getirildi.

---

[868] Alkan, eserinde bu rivayetleri aktaran kişilerin II. Abdülhamid'e muhalefet eden Jön Türkler hareketine mensup olduğunu, bu yüzden bu konuya ihtiyatlı yaklaşmak gerektiğini dile getirmektedir. Ancak Sultan Abdülmecid'in ölüm döşeğindeyken oğlu Şehzade Abdülhamid ile yaptığı konuşmayı çocuklarına fazla ilgi göstermemiş bir babanın pişmanlık halleri olarak yorumlamıştır. Bilgi için bkz.: Necmettin Alkan, *Sultan II. Abdülhamid – Arafta Bir Hünkâr*, İstanbul: Kronik Kitap, 2023, ss.96-97 ve s. 114.

[869] Cevdet Küçük "Abdülhamid II", *TDVİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt.1, 1988, s.217.

* Sultan Abdülhamid'in evhamlı karakterini anlamak adına, II. Abdülhamid'in Mabeyn Katipliğini yapmış olan Tahsin Paşa, şehzadelikleri döneminde kendilerine hizmet etmiş olan ve II. Abdülhamid'in tütüncübaşılığa terfi ettirdiği Ali Efendi'den dinlediği bir anıyı aktarmaktadır. Şehzade Abdülhamid'in evhamlı karakterini çok iyi bilen Şehzade Murad'ın (V. Murad) zaman zaman kardeşine "*Birader! Bugün benziniz yine biraz bozuk, ne oldu yine?*" diyerek takılmaktan ve Abdülhamid'in telaşa düşüp gerildiğini fark edince ciddiyetle şakanın dozunu arttırmaktan çok keyif aldığını anlatmaktadır. Bilgi için bkz.: Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1931, s.13.

** Şehsuvaroğlu, Sultan Abdülmecid'in oğlu Şehzade Abdülhamid'e "içli çocuk" diye hitap ettiğini dile getirirken Alkan'ın aktardığı bir anıda Sultan Abdülmecid'i ölüm döşeğinde gören Şehzade Abdülhamid'in ağlaması üzerine Sultan Abdülmecid'in oğluna "*içli çocuk gel gel*" diye seslendiğini dile getirir. Bilgiler için bkz.:, Halûk Y. Şehsuvaroğlu, "Sultan İkinci Abdülhamid", *Resimli Tarih Mecmuası*, 6/61, İstanbul: Tan Matbaası, Ocak 1955, s.3629.; Alkan, *a.g.e.*, s.114.

4.8.1. Güven ve İnziva: II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı

II. Abdülhamid, çeşitli nedenlerle kendisinden önceki padişahların yönetim merkezlerini ve ikametgâhlarını değiştirme eğilimini sürdürmüştür. Onun bu tercihindeki en temel etken, Dolmabahçe Sarayı'nın güvenlik açısından elverişsiz bir konuma sahip olmasıdır. II. Abdülhamid'e göre 7 ay kadar ikamet ettiği Dolmabahçe Sarayı, kara tarafından kolaylıkla işgal edilebilecek bir noktada yer almakta, deniz kıyısında bulunması ise onu isyan durumunda kendi donanması ya da herhangi bir işgal durumunda düşman donanmaları tarafından kuşatılabilir hâle getirmekteydi. Nitekim burada ikamet eden amcası Sultan Abdülaziz'in öldürülmesinin yanında II. Abdülhamid'in şüpheci karakteri göz önünde bulundurulduğunda konum değişimi daha anlaşılır hale gelmektedir.

II. Abdülhamid, yönetim merkezi ve ikametgâh olarak, daha önce sultanların avlanma alanı olarak kullanılan ve III. Selim'in annesi adına yaptırdığı *Yıldız Kasrı* sayesinde *Yıldız Mevkii* olarak anılan bölgeyi tercih etmiştir. Bu alan, II. Abdülhamid'in burayı resmî merkez hâline getirerek *Yıldız Saray-ı Hümâyûnu* adını vermesinden önce, farklı dönemlerde çeşitli padişahlarca inşa ettirilen köşklerden oluşan ve yüksek bir mevkide konumlanan parçalı bir yerleşim niteliği taşımaktaydı. Bu yapı topluluğu, II. Abdülhamid'in emriyle kapsamlı bir imar faaliyetine tabi tutulmuş, hanedan üyelerinin ikametine yönelik köşklerin yanı sıra tiyatro, müze, kütüphane, eczane, hayvanat bahçesi, mescit, hamam, tamirhane ve marangozhane gibi çeşitli işlevsel yapılar inşa edilerek Yıldız Sarayı'na küçük bir kent kimliği kazandırılmıştır.[870]

Öte yandan, Sultan II. Abdülhamid'in temkinli ve evhamlı mizacı, onun saraydan çıkmamayı alışkanlık haline getirmesine neden olmuş ve bu tutumu muhalif çevrelerce eleştirilmesine de kaynaklık etmiştir.[871] Ancak II. Abdülhamid, saray merkezli yaşamına rağmen hem İstanbul'daki hem de imparatorluğun diğer bölgelerindeki gelişmeleri takip etmek ve dünya gündeminden haberdar olabilmek adına Yıldız Sarayı bünyesinde çok sayıda idari birim kurdurmuştur. Bu birimler, yerli ve yabancı yayınların temin edilmesi, tercümeler yapılması ve geniş çaplı bilgi akışının sağlanması gibi işlevleri yerine

[870] Vahdettin Engin, "Osmanlı İstanbul'unun Üçüncü Yönetim Merkezi: Yıldız Sarayı", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Coşkun Yılmaz (ed.), Cilt.3, İstanbul: İSAM, 2015, s.169.
[871] İstiklâl Marşı'nın şairi Mehmed Âkif (Ersoy), II. Abdülhamid'in inzivai yaşamına gönderme yaparak onu "Yıldız'daki baykuş" (s.64) olarak nitelendiriyordu. Bilgi için bkz.: Mehmed Âkif Ersoy, *Safahat: 'Âsım'*, Ankara: Yazar Yayınları, 2014.

getirerek sarayın bilgi ağırlıklı yapısını güçlendirmiştir. Bu gelişmelerin en önemlilerinden birisi de döneme dair farklı coğrafi bölgelerin, nesnelerin ve kişilerin fotoğraflarını içeren *Yıldız Albümleri* olmuştur.[872]

4.8.2. II. Abdülhamid'in Zanaatkârlığı ve Yıldız Sarayının Mimari Karakteri Üzerine Bir Değerlendirme

Yıldız Sarayı kompleksi, Taşer'in verdiği bilgilere göre II. Abdülhamid'in tercihi doğrultusunda büyük ölçüde Batı menşeli mimari ve sanatsal akımlardan mümkün olduğunca uzak durularak oryantalist biçim ve yaklaşımlar temelinde inşa edilmeye çalışılmıştır.[873] Baytar ise tezinde bu görüşü destekler nitelikte bilgiler vermiş, mimaride görülen sadeleşmeye ek olarak her ülkede yerel nitelikler kazanan *Art Nouveau* akımından izlerin görüldüğünü, mobilya süslemelerinde ise Rokoko ve Uzakdoğu üsluplarının yanı sıra Oryantalist ve yerli üslupların da belirgin biçimde hissedildiğini dile getirmiştir.[874]

Bilindiği üzere Osmanlı sultanlarının çoğu en az bir sanat ya da zanaat işiyle uğraşmış ve bu durum neredeyse bir gelenek haline dönüşmüştür. Bu bağlamda, II. Abdülhamid'in marangozlukla ilgilendiği ve bu zanaata ilgisinin babası Sultan Abdülmecid'in etkisiyle geliştiği bilinmektedir. İki kardeş Şehzade Murad ile Şehzade Abdülhamid, babalarına ustalık yapan Halil Efendi'den dersler almış ancak II. Abdülhamid'in ilgisi, babası ve ağabeyinin aksine bir ustalığa dönüşmüştür. Bu ilgisi daha, sonra saray içerisinde boş vakitlerinde çalışması adına hususi bir marangozhane[875] ve daha profesyonel üretim gerçekleştirmek için *Tamirhane-i Hümâyûn* adında bir mobilya üretim fabrikası açılmasına olanak sağlamıştır.[876] Mobilya fabrikasının açılışı, Batılı üretim anlayışlarının devlet nezdinde içselleştirildiğini ve II. Abdülhamid'in zihninde zanaatkârlık üzerinden şekillenen rekabetçi modernleşme yaklaşımını somut biçimde ortaya koymaktadır.

---

[872] II. Abdülhamid döneminin genel portresini sunmak adına yazılan bu bölüme kaynaklık eden eserler için bkz: Küçük, *a.g.m.*, ss.216-224.; Nesrin Taşer, "Yıldız Sarayı'nın Tarihçesi ve Yerleşim Planı", *Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*, Sayı.27, Aralık 2024, ss.5-21.; Vahdettin Engin, "Osmanlı İstanbul'unun Üçüncü Yönetim Merkezi: Yıldız Sarayı", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Coşkun Yılmaz (ed.), Cilt.3, İstanbul: İSAM, 2015, ss.169-177.
[873] Taşer, *a.g.m.*, s.9.
[874] Baytar, *a.g.t.*, s.79.
[875] Şehsuvaroğlu 1955, *a.g.m.*, ss.3630-3631.
[876] Ayşe Ersay Yüksel, "Sultan II. Abdülhamid'in Sanat Hâmiliği", *Sanat Tarihi Dergisi*, 16/2, Ekim 2017, s.270.

Sultanın zanaata eğilimi ve bilgisi, Yıldız Sarayı'nın çeşitli bölümlerindeki tefrişat faaliyetlerinde titizlik göstermesine ve zaman zaman sürece bizzat dahil olmasına sebep olmuştur. Özellikle Tamirhane-i Hümâyûn'da üretilen mobilyaların ve mevcut eşyaları restore etmenin kurumsallaştığını görmekteyiz.[877] Bu bağlamda Yıldız Sarayı, yalnızca bir yönetim merkezi değil, aynı zamanda bir zanaatkâr padişahın estetik ve teknik ilgisiyle şekillendirilmiş bir üretim alanı olarak da işlev kazanmıştır. Bu kişisel ve kurumsal zanaatkârlık tutumunun saraydaki mobilya tercihleri üzerinde ne denli belirleyici olduğu düşünüldüğünde, aynı dönemde Yıldız Sarayı'nda kullanımı giderek artan Batılı tarzda mobilyalar içerisinde karyolaların geleneksel düzen içinde nasıl yer edindiği ayrı bir merak konusudur. Bu süreklilik arz eden dönüşümün izleri çeşitli şekilde takip edilebilmektedir.

4.8.3. Sessiz Bir Devrim: Karyolaların Yıldız Sarayı'ndaki Sürekliliği

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla ivme kazanan Batı ile diplomatik ve kültürel temaslar, Batılı tarzda mobilyaların Osmanlı saray hayatına ve toplum yapısına nüfuz etmesinin zeminini hazırlamıştır. Bu sürecin II. Abdülhamid'in zanaatkâr kimliğiyle birleşerek saray mobilya kültüründe belirgin ve kalıcı bir nitelik kazanması, Batılılaşmanın yalnızca yüzeysel bir taklit değil, aynı zamanda yerli üretim ve estetik tercihlerle içselleştirilen bir dönüşüm olduğuna işaret eder. Bu bakımdan, Batı'dan alınan bir mobilya formunun, saray yaşamı içinde özgün bir karşılık bulması dikkat çekicidir. Nitekim bu dönüşümün en çarpıcı örneklerinden biri, döneme ait anı ve tanıklıklarda izlenebilmektedir. Önceki dönemlerde geleneksel uyku düzenini sürdüren anlatıların yerini, II. Abdülhamid devrinde özellikle karyola gibi belirgin Batılı mobilyaların artan görünürlüğüne dair gözlemler almaktadır.

Bahsedilen durum yalnızca bir eşya değişimini değil, aynı zamanda bedenin mekânla kurduğu ilişki biçiminin dönüşümünü yansıtır. Sultan II. Abdülhamid'e yakınlığıyla bilinen başkâtip Tahsin Paşa'nın tanıklığı, söz konusu değişimi doğrudan belgelemektedir. Tahsin Paşa'nın ifadeleri hem mekân tarifinde hem de kullanılan terim seçiminde dikkat çekici bir netlik taşır:

[877] İrez, *a.g.e.*, s.46.

"*Yatak odasına girilince sol tarafta bir paravana, bunun arkasında da Hünkâr'ın karyolası vardı. Hünkarın muayyen bir yatak odası olmadığı ve yerde yattığı hakkındaki rivayetler hurafedir.*"[878]

Bu açıklama yalnızca bir gözlemin aktarımı değil, aynı zamanda dönemin kamuoyunda hâkim "gelenekçi" padişah imgesini bilinçli biçimde düzeltme girişimi olarak da okunmalıdır. Tahsin Paşa'nın, Sultan'ın ölümünden sonra kaleme aldığı satırlar, II. Abdülhamid'in yaşam tarzının esasında Batılı unsurlar barındırdığını vurgulamakta ve onu, gelenekselci stereotiplerden ayırmaya çalışmaktadır. Bu yönüyle anlatı, sadece tarihsel bir tanıklık değil, aynı zamanda bir imaj yenileme çalışmasıdır.

Tahsin Paşa'nın sözünü ettiği karyolaya benzer bir tanıklık, II. Abdülhamid'in gözde bürokratlarından Salih Münir Paşa'nın kardeşi Münir Sirer de bahsetmektedir. II. Abdülhamid'in tahttan indirildikten sonra Yıldız Sarayı'ndaki eşyalarının envanterini çıkarmakla görevlendirilen Sirer'in gözlemleri oldukça önemlidir. Sirer, Sultan'ın kullandığı karyolanın biçimine özellikle vurgu yaparak tasvir eder. Bu anlatı hem karyolanın varlığını doğrulamakta hem de onun sadeliğine dikkat çekmektedir:

"*Fakat tuhafı şu ki, Abdülhamid'in yattığı odadaki karyola, en âdi hastanelerde kullanılan cinstendi.*"[879]

Söz konusu sadeliğe ilişkin benzer bir gözlem, II. Abdülhamid tahttan indirildikten sonra yerine geçirilen V. Mehmed Reşad'ın Başkatipliğine getirilen Halid Ziya (Uşaklıgil)'in bu döneme dair anılarında karşımıza çıkar. Halid Ziya, benzer bir envanter sayım göreviyle gittiği Yıldız Sarayı'nda Sultan'ın uyuma mekanına dair şu bilgileri verir:

"*Methalden sonra hemen ilk karanlık odada bir divan gösterdiler: Bu Abdülhamit'in istirahat yeriydi. Belki de yatağı.. Zaten daire-i hususiyede en basit şeklinde bile bir yatak odası görmedik.*"[880]

[878] Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s.14.
[879] Münir Sirer, "Sultan İkinci Abdülhamid'in Hal'inden Sonra Yıldız'da Tespit Edilen Servet", *Resimli Tarih Mecmuası*, 6/71, 1955, s.4185.
[880] Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, Abdullah Uçman (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019, s.112.

Bu ifade, bir yandan karyolanın yer yer divan gibi başka formlarla iç içe geçtiğini, öte yandan da dönemin padişahının yaşam alanlarının alışıldık "Batılı" yatak odası formuna bütünüyle dönüşmediğini göstermektedir. Dolayısıyla karşımıza çıkan tablo, bir "sessiz devrim" olarak adlandırılabilecek ölçüde anlamlı olsa da bu dönüşümün parçalı, kişiselleşmiş ve zaman zaman çelişkili bir şekilde ilerlediğini düşündürür. Bu tanıklıkları tamamlayan ve daha özel bir içgörü sunan diğer anlatı, II. Abdülhamid'in kızı Şadiye Sultan'a aittir. Her ne kadar onun anlattığı dönem, babasının tahttan indirildiği ve saray yaşantısından uzaklaştığı yılları kapsamasına rağmen uyku pratiğine dair verdiği bilgiler önemlidir. Şadiye Sultan, babasının şezlonglarda ve koltuklarda uyumayı tercih ettiğini, yerden yükseltilmiş yatak formuna bağlılığını dolaylı biçimde şöyle ifade eder:

"*Babam yatakta yatmazdı. Kendine mahsus şezlongları vardı. Onların üzerinde yatardı. Günde en fazla beş saatlik bir uykusu vardı. Babam birinci katta bir odayı seçti. İki koltuğu bir araya getirip kendine yatacak yer yaptı, "İşte yatağım!" dedi.*"

Bu anlatı, yatma biçiminin sadece fiziksel değil aynı zamanda psikolojik ve ideolojik bir tercih olabileceğini akla getirir. Geleneksel saray yaşantısından uzaklaşmış, yalnızlaşmış ve siyaseten dışlanmış bir padişahın, uyku mekânını bu şekilde kişiselleştirmesi, yalnızca bir uyku pratiğinden öte anlamlar taşır. Şezlong ya da koltuk gibi geçici çözümlerin tercih edilmesi onun yerleşik olmayan, tedirgin ve en önemlisi ailesinin ruh halini toparlamaya çalışan, alışılmadık koşullarda bir düzen kurarak güven ortamı yaratmaya çalışan bir baba figürü jesti olarak yorumlanabilir. Bunun yanı sıra, II. Abdülhamid devrine ait olduğuna dair bilgi sahibi olduğumuz yatakların görselleri üzerinden bazı yorumlarda bulunmak mümkündür. Bu örneklerden biri, Yıldız Albümlerinde yer alan bir yatak odasına aittir. Söz konusu odada, denize bakan cephe bir paravan ile izole edilmiş, bu bölümde *Lit à la polonaise* tarzında, gösterişli sayvanları ve mahremiyet vurgusu yüksek kanopisiyle dikkat çeken bir karyola konumlandırılmıştır. Odada, karyolanın yanı sıra Avrupa'da yayılan Oryantalist üslupta *Ottoman* adıyla bilinen bir şezlong görülür.[881]

[881] Bu yatak, 1898 yılında Osmanlı topraklarını ziyaret eden II. Wilhelm için hazırlanmıştır. Bilgi için bkz.: https://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr/search/results?qu=yatak&te=&lm=IUNEKABDUL (9 Numaralı Fotoğraf Açıklaması)

Görsel 30: II. Wilhelm için hazırlanan yatak odası ve *Lit à la polonaise* tarzındaki yatak.
url: https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/FOTOGRAF/90469---0008.jpg
(21 Temmuz 2025 tarihinde erişilmiştir.)

II. Abdülhamid, tahttan indirilmesinin ardından 1909 yılında Selanik'e sürgün edilmiş ancak 1912 yılında başlayan Balkan Harbi'nde şehrin Yunan hâkimiyetine geçmesi üzerine İstanbul'a getirilerek ailesiyle birlikte Beylerbeyi Sarayı'na yerleştirilmiştir.[882] Günümüzde, Beylerbeyi Sarayı'nın 8 numaralı odası* II. Abdülhamid'in Yatak Odası adıyla, eşyalarıyla birlikte sergilenmektedir.[883] Sultan Abdülhamid'in yatak odasında kullandığı bilinen ve günümüze ulaşan karyolası, geç 19. yüzyıl Fransız Rokokosunun[884] etkilerini yansıtan zarif ancak sade bir yorumla tasarlanmıştır. Kıvrımlı ayakları, yaldızlı bitkisel süslemeleri ve pastel tonlardaki pastoral manzara resimleriyle üslubun karakteristik özelliklerini taşır. Bu karyola, daha önce de dile getirdiğimiz üzere Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle başlayan Batılı tarzdaki iç mekân estetiğiyle uyum gösterir.

[882] Cevdet Küçük, "II. Abdülhamid'in Beylerbeyi Günleri", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI*, Bildiriler, İstanbul, 2009, Cilt 2, ss.117- 121.
* T. Cengiz Göncü, *Beylerbeyi Sarayı'nın İnşâ Süreci, Teşkilâtı ve Kullanımı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s.61.
[883] Küçük, *a.g.m.*, ss.126-127.
[884] Rokoko üslubunun genel hatlarını anlatan bir çalışma için bkz.: Esra Halıcı & Hüseyin Yurttaş, "Barok-Rokoko Üsluplarının Mimari Süslemedeki Gücü", *Anasay*, 6/19, ss.3-28.

Bu bağlamda biçimi ve bezemeleriyle birlikte bir bütün olarak karyola, Batılılaşmış mahrem alanın kalıcı ve karakteristik bir parçası hâline geldiğini göstermektedir.

Görsel 31: Sultan II. Abdülhamid'in vefat ettiği yatak. (8 Numaralı Oda)
Kaynak: https://www.trthaber.com/foto-galeri/sultan-2-abdulhamid-hanin-vefatinin-102-yili/24121/sayfa-1.html
(21 Temmuz 2025 tarihinde erişilmiştir.)

Tüm anlatılar ve görsellerin yanı sıra, arşiv belgeleri de II. Abdülhamid'in saltanatı süresince Yıldız Sarayı'nda "karyola" eksenli bir hareketliliğe işaret etmektedir. Bu belgeler arasında özellikle biri, yurtdışından sipariş edilen bir karyolayı merkezine alması bakımından dikkat çekicidir.

1889 yılına tarihlenen söz konusu belgede, Sultan II. Abdülhamid adına üretim merkezi Bristol'de bulunan *James Philipps & Sons Ltd.* mağazasından bir karyola siparişi verildiği, ancak siparişin daha sonra nedeni bilinmeyen bir sebeple iptal edilmek istendiği anlaşılmaktadır. Fakat, üretim süreci başladığı için karyola siparişinin iptal edilmesinin mümkün olmadığı bir telgraf aracılığıyla bildirilmiştir.[885] **(Ek 1)**

1887 yılına tarihlenen bir başka belgede ise, Salih isimli bir şahıs, bağlı bulunduğu saray görevlisinin yaklaşık yirmi gün önce Sultane Efendi için alınacak bir karyoladan söz

[885] BOA, Yıldız Perakende Evrakı Posta ve Telgraf Nezareti Maruzatı [Y.PRK.PT.], Gömlek No: 5, Sıra No: 39, H-10/12/1306 (Miladi: 7 Ağustos 1889), 2a.

ettiğini ifade etmektedir. Büyük olasılıkla söz konusu belge, Sultane Efendi'ye sunulmak üzere saray görevlisine gönderilen karyolanın yanındaki takdim belgesi olarak kaleme alınmış, rica cümleleriyle son bulan bir arz yazısıdır.[886] **(Ek 2)**

Her iki metinde de olayların öncesi ve sonrasına dair kayıtların mevcut olmaması -ya da gözden kaçırılmış olması- nedeniyle Philipps mağazasından sipariş edilen karyolanın akıbeti ve Sultane Efendi'ye takdim etmesi için gönderilen karyolanın hangi saray görevlisine ulaştırıldığı, hatta "Sultane Efendi" tabiri ile saraydaki hangi kadının kastedildiğini tam olarak bilmemiz mümkün olmasa da aslında bu belirsizlikler, söz konusu kayıtların taşıdığı değeri azaltmamaktadır. Gerek Philipps mağazası tarafından üretim süreci başlatıldığı için iptal edilemeyeceği bildirilen karyola siparişi, gerekse de Sultane Efendi'ye takdim edilmesi öngörülen karyola, Yıldız Sarayı'nda hükümdar ve hanedana mensup kişilere ilişkin "karyola" merkezli olay ve gelişmelerin arşiv belgelerine yansıdığını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Nitekim, ilk tanışıldığı dönemde Batılı ve yabancı bir mobilya olan karyolanın, zamanla Osmanlı sarayına dair arşiv belgelerinde farklı bağlamlarda yer alması, bu eşyanın yerelleşmiş ve kültürel pratiklerle bütünleşmiş bir nesne haline geldiğini göstermesi açısından eşsiz veriler sunmaktadır.

4.9. Modernleşmenin Şehre Yansıması: Galata ve Pera Örneği

Önceki bölümlerde ortaya konduğu üzere, özellikle Sultan Abdülmecid döneminde başlayan ve bizzat onun girişimleriyle saray merkezli olarak gelişen Batı ile ilişkiler, Kırım Harbi sırasında Osmanlı topraklarına gelen yabancıların etkisiyle halk nezdinde de gözlemlenebilir hâle gelmiştir. Bu süreçte ortaya çıkan Batılı yaşam pratikleri ve eşyalar, II. Abdülhamid döneminde ise saray hayatında kalıcı ve yerleşik bir düzene kavuşmuştur.

Osmanlı modernleşmesinin hem fikrî hem de şeklî altyapısının yukarıdan aşağıya işleyen bir yapıya sahip olması, sarayda başlayan Batılılaşma eğilimlerinin doğal olarak öncelikle saraya yakın çevrelerde etkili olmasına yol açmıştır. Bu çevrelerde Batılı yaşam biçiminin benimsenmesiyle birlikte, söz konusu yeni tarzın gerektirdiği iç mekân düzenlemelerine yönelik bir ihtiyaç doğmuş ve böylece Batılı mobilyaların ve ev eşyalarının tedarikini

[886] BOA, Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal, [Y.PRK.AZJ.], Gömlek No: 12, Sıra No: 17, H-29/12/1304 (Miladi:18 Eylül 1887), 1a.

mümkün kılacak yeni mağazalar açılmıştır. Özellikle İstanbul başta olmak üzere büyük Osmanlı şehirlerinde bu dönüşüm, tüketim alışkanlıklarının mekânla ilişkili biçimde yeniden şekillenmesini de beraberinde getirmiştir.

19.yüzyılın ortalarına gelindiğinde başkent İstanbul'un bazı semtleri, Batılılaşma, modernleşme ve kozmopolitleşme sürecini yoğun biçimde deneyimleyen bölgeler hâline gelmişti. Özellikle Batılı elçiliklerin, tüccarların, Levantenlerin ve Gayrimüslim nüfusun yoğun olarak yerleştiği Galata ve Pera semtleri, zamanla Osmanlı İstanbul'undan kültürel ve görsel olarak ayrışan mekânlar hâline gelmişti.

19.yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'u ziyaret eden seyyahların gözlemleri de bu farklılaşmayı açıkça ortaya koymaktadır. 1855 yılında İstanbul'a gelen Ubicini'nin anlatımları, Pera semtinin bu değişimlerde öncü rol oynadığına ve bu öncü rolünde ekonomik ve ticari faaliyetlerin önemine dikkat çekmektedir. Ubicini, sefaret binalarının yoğunlaştığı Pera semtinin, ilk kez Fransızlara tanınan kapitülasyonların bu dönemlerde diğer devletleri de kapsayacak şekilde genişletilmesinin ardından merkezî denetimden büyük ölçüde bağımsız, adeta özerk bir kent hüviyetine büründüğünü ifade etmektedir:

"*Imperium in imperio'ya yol açan bu muazzam ayrıcalık [kapitülasyonlar] zamanla öteki memleketlere de tanındı. Öyle ki, bugün Pera, Türkiye değildir. Her bir sefarethane birer başkent olarak Fransa'dır, İngiltere'dir, Avusturya'dır. Hollanda'dır, İspanya'dır... Aynı kapitülâsyonlar Fransız sefirlerine ve Fransız memurlara, hizmetlerinde çalışan reayaya da vatandaşlarına eşit haklar ve imtiyazlar tanıyan beratlar verme yetkisini de tanıyordu. Çok sayıda Rum ve Ermeni, Pera'ya taşındı ve bu korumanın gölgesinde zengin olup önce mütevazi ahşap evler, son kâgir saraylar inşa ettirdiler. Aynı zamanda Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden yabancılar, kimi ticaret gayesiyle, kimi işlerinin kötü gitmesi, kimi ihtilâllerle kurulduğundan Türkiye'ye akın ettiler ve Pera, tıpkı İzmir'in Frangue Caddesi gibi bütün dinlerin, dillerin, kötülüklerin ve sefaletlerin kaynadığı münhasır bir Avrupa şehri oldu.*"[887]

Ubicini, anlatımının devamında Pera semtinin "küçük bir Avrupa şehrine dönüşümünü" detaylı tasvirlerle ortaya koymaktadır:

[887] J.H.A Ubucini, *1855'de Türkiye II*, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1977, s.135.

"*[Pera'da]…Bazı moda mağazalarının vitrinleri önünde tek tük Türk kadınları görünmese insan kendini ikinci-üçüncü sınıf bir İtalyan şehrinde sanabilir. Adım başı bir kilise, duvarlara asılı Meryem Ana tasvirleri, Katolikliğin bütün dış görünümleri, çanlar, ayin olayları, cenaze olayları, bütün mezheplere mensup papazlar; buna karşılık ne âdetleri ne kıyafetleri ne dilleri ile Türk İstanbul'un bir semti olan Pera, Pekin kadar, Kalküta kadar ona yabancı.*"[888]

Ubicini, görsel açıdan gözlemlenebilen değişimin, Pera ve Galata semtlerinde konuşulan diller üzerinden de takip edilebileceğini aktarır. Ubicini'ye göre Pera'da Fransızca hâkim dil haline gelirken Galata'da ise daha karmaşık bir durum mevcuttur: "*Galata'da, Pera'daki gibi sadece Fransızca hâkim değildir, onun kadar İtalyanca, Rumca ve Türkçe de konuşulmaktadır.*"[889]

Ubicini'nin gözlemleri yalnızca mekânsal görünüme ya da dilsel çeşitliliğe değil, aynı zamanda Pera ve Galata'nın toplumsal yapısına da ışık tutar. Ona göre bu iki semtin sakinleri yalnızca fiziksel mekânlarla değil, toplumsal kökenleri ve işlevleriyle de birbirinden ayrılmaktadır. Gözlemlerine göre Pera, diplomatlar ve yerleşik Levantenlerin, Galata ise yabancı tüccarların merkezidir.[890] Ancak ticari faaliyetlerini Galata'da yürüten tüccarların evlerinin de çoğunlukla Pera'da olduğunu aktarır.[891] Bu bilgiler, aynı zamanda Galata'da mevcut olan kozmopolit toplumsal yaşamın sebep olduğu çok dilli durumu da açıklamaktadır.

Ubicini, yine bu dönemde ivme kazanan toplumsal değişimi açık bir şekilde dile getirir:

"*…Almanya'ya, İtalya'ya, Fransa'ya, İngiltere'ye daha birçok ülkelere giden gidene. Batının giysilerini, dilini ve âdetlerini aldı; gençler ellerinde bastonla dolaşıyor, sarı eldiven takıyor, rugan kunduralar giyiyor ve şapka takıyorlar. Bu değişiklik diplomatik çevrelerde başlamış, geçmeden halka yayılmıştır. Bugün Türkler akın akın Viyana'ya, Paris'e, Londra'ya gidiyorlar. Temaşalar, balolar, konserler ve benzerleri eğlenceler*

[888] J.H.A. Ubucini, *a.g.e.*, s.139.
[889] J.H.A. Ubucini, *a.g.e.*, s.139.
[890] J.H.A. Ubucini, *a.g.e.*, s.139.
[891] J.H.A. Ubucini, *a.g.e.*, s.143.

Türklere yabancıdır. Pera'daki İtalyan Operasını istisna ediyorum. Ancak oraya sadece Avrupalılar, Rumlar ve öteki reaya gider. Bununla beraber birkaç Türk'e rastladım."[892]

Bu ifadeler, görünüşteki Batılılaşmanın henüz kültürel anlamda derinleşmediğine, yani yaşam tarzı değişimlerinin yüzeyde kaldığına işaret eder. Batılı kıyafetler, dil ve jestlerin benimsenmesi bir tür modern kimlik arayışını gösterse de eğlence kültürü ve kamusal yaşam gibi alanlarda henüz sınırlı seviyede bir dönüşüm söz konusudur. Bu da Osmanlı modernleşmesinin "seçmeci" ve çoğu zaman "temsili" bir karakter taşıdığını ortaya koyması yönünden önemlidir.

Dönemin İstanbul'unu tasvir eden bir diğer anlatı ise Kırım Harbi sona ererken Fransa tarafından İstanbul'a atanan yeni sefir Thouvenel'in kuzeni Baron de Fontmagne'a aittir. Sefirle birlikte İstanbul'a gelen Fontmagne, tanıklık ettiği Beyoğlu (Pera) semtinin ticari ve sosyal açıdan canlılığını dile getirirken İstanbul'daki modern kentsel dönüşümü de gözler önüne sermektedir:

"*Burası umumiyetle dükkânların bulunduğu bir alışveriş merkezi. Birkaç büyük konak ile bütün sefaret binaları burada.*[893] *...Beyoğlu caddesinde, her çeşit şey satan küçük dükkânlarla, daha çok yabancıların uğrağı olan kahvehaneler var.*"[894]

İstanbul'a dair gözlemlerini aktaran bu iki önemli isimden yaklaşık 20 yıl sonra aynı bölgeleri ziyaret eden Edmondo de Amicis eserinde benzer anlatılara yer verir. Amicis'in Galata'nın ticari canlılığına ve kozmopolit yapısına dair gözlemleri Ubicini'nin verdiği bilgileri desteklemektedir:

"*İstanbul'da hemen bütün ticaret bu semtte yapılır. Borsa, gümrük, Avusturya Lloyd ve Fransız Mesajeri yazıhaneleri, kiliseler, manastırlar, hastaneler, mağazalar buradadır. Bir yeraltı treni Galata'yı Beyoğlu'na bağlar. Sokaklarda sarıklarla fesleri görmeseniz, Şark'ta olduğunuza inanamazsınız. Her tarafta Fransızca, İtalyanca ve Ceneviz dili*

[892] J.H.A. Ubucini, *a.g.e.*, s.65.
[893] Baron de Fontmagne, *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, Gülçiçek Soytürk (çev.), İstanbul: Tercüman Yayınları, 1977, s.103.
[894] Fontmagne, *a.g.e.*, s.108.

konuşulur. Cenevizliler burada kendi memleketlerindeymiş ve buranın sahibiymiş gibi davranırlar..."[895]

Seyahatinin ilerleyen aşamalarında ziyaret ettiği Pera semtini de ayrıntılı biçimde betimleyen Amicis, bu bölgeyi Londra'daki tiyatroların, alışveriş merkezlerinin, cemiyet hayatının ve kültürel etkileşimin yoğunlaştığı *West End* bölgesine benzetir.* Her ne kadar yazar ve şair kimliğinin etkisiyle anlatılarında zaman zaman sanatsal abartılara ve yoğun tasvirlere yer verse de aktardığı gözlemler Pera'nın döneme dair sosyal ve kültürel yapısını anlamak açısından dikkate değerdir:

"*Avrupa kolonisinin West-End'idir, zarafet ve safa şehridir. Yürüdüğümüz yolun iki tarafına İngiliz ve Fransız konakları, şık kahveler, göz kamaştıran dükkânlar, tiyatrolar, konsoloshaneler, kulüpler, sefaret konakları sıralanmış, bunların arasından bir kale gibi Beyoğlu'na, Galata'ya ve Boğaz sahilindeki Fındıklı'ya hâkim olan Rus sefaretinin kâgir sarayı yükseliyor. Burada Galata'dakinden çok farklı olan bir kalabalık var. Aşağı yukarı, soba borusu gibi erkek şapkalarıyla, tüylerle, çiçeklerle süslenmiş kadın şapkalarından başka bir şey görülmüyor. Rum, İtalyan ve Fransız kibarları, zengin tüccarlar, sefaret memurları, yabancı gemilerin zabitleri, sefir arabaları ve her milletten ne olduğu bilinmeyen, karışık suratlı insanlar görülüyor. Türk erkekleri berber dükkânlarındaki balmumundan yapılmış bebekleri seyretmek için duruyorlar. Türk kadınları da ağızlarından sular akarak terzi camekânlarının önünde takılıp kalıyorlar; Avrupalı sokağın ortasında yüksek sesle konuşuyor, gülüyor, şakalaşıyor; Müslüman kendisini gurbette gibi görüyor ve başını İstanbul'daki kadar dik tutmuyor.*"[896]

Amicis'nin bu pasajı, Pera'nın fiziksel yapısından çok, sosyal yapısına ve gündelik hayattaki etkileşimlere odaklanan bir bakış sunar. Özellikle mekânın kültürel kodlarını Batı şehirleriyle karşılaştırarak tanımlaması, Osmanlı modernleşmesinin mekânsal dönüşümlerini kavramak açısından önemlidir. Pera'da gözlemlediği Batılı yaşam tarzı, yalnızca fiziki çevrenin değil, tüketim alışkanlıklarının, sosyal temsil biçimlerinin ve

[895] Edmondo de Amicis, *İstanbul 1874*, Beynun Akyavaş (çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993, ss.55-56.

* Çalışma kapsamında daha önce ele aldığımız Jack London tarafından yazılmış *Uçurum İnsanları* adlı eserinde de vurgulandığı üzere, Londra'nın Batı yakasında yaşayanlar oldukça elit bir hayat sürerken, Doğu yakasında ise derin bir sefaletin hüküm sürdüğü dile getirilmiştir. Amicis de eserinde Londra'nın bu keskin toplumsal ve mekânsal ayrımına atıfta bulunarak Pera'yı Londra'nın Batı Yakası'na benzetmektedir.

[896] Amicis, *a.g.e.*, s.59.

kamusal davranış reflekslerinin de değişmekte olduğunu göstermektedir. Bu anlatı, Pera'nın kozmopolit kimliğini ve Osmanlı kent yaşamındaki dönüşümü anlamak için değerli bir metinsel tanıklık işlevi görmektedir.

Tüm anlatılar ve gözlemler, Pera'nın Osmanlı modernleşme sürecinde adeta bir vitrin işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır. Döneme tanıklık eden seyahat anlatılarının yanı sıra Pera ve Galata semtlerine odaklanan çeşitli araştırmalar, bu bölgelerin Batılı yaşam tarzına öykünen tüketim taleplerine geniş çapta karşılık vermeye çalışan merkez bölgelere dönüştüğünü doğrulamaktadır. Bahsedilen semtler, modernleşme ve Batılılaşma sürecinin göstergelerinin ve nesnelerinin mağazalar ile dükkânlar aracılığıyla topluma yayıldığı, merkezî dağıtım alanları olarak değerlendirilebilir. Nitekim bu semtlerin ehemmiyeti, 1858 yılında *Altıncı Daire-i Belediye* adıyla kurulan Osmanlı Devleti'nin ilk belediyesinin Pera ve Galata merkezli olmasıyla daha da anlaşılır hale gelmektedir.[897]

4.9.1. Batılı Ürünlerin Mekânı: Pera'da Açılan Mağazalar ve Ürün Yelpazesi

Pera'nın Osmanlı modernleşmesinin mekânsal ve kültürel vitrini hâline geldiği süreçte, bu semtte açılan mağazalar yalnızca tüketim pratiklerinin değil, aynı zamanda Batılı yaşam tarzının da taşıyıcıları olarak önemli bir rol üstlenmiştir. Tanzimat'tan itibaren hız kazanan Fransa merkezli modernleşme çizgisi, bu bölgede faaliyet gösteren ticarethanelerin ürün çeşitliliğinde ve mekânsal organizasyonlarında belirgin şekilde izlenebilir. Özellikle Küçük Paris olarak bilinen Pera'da açılan mağaza ve dükkânların, Paris'te ortaya çıkan *magasins de mode* (moda mağazaları) konseptine yakınlaştığı, sunulan ürün yelpazesinin ve sergileme biçimlerinin bu modelden ilham aldığı görülmektedir.[898]

Fransa'da 19. yüzyılda gelişen ve tüketim kültüründe önemli bir kırılma yaratan *magasins de mode* anlayışının Osmanlı topraklarındaki ilk yansıması, *Bon Marché* adlı mağaza ile gerçekleşmiştir. Fransız asıllı Louis ve Jean Bortoli (Bortoli Biraderler) tarafından 1854 yılında Pera'da kurulan bu mağaza, ismini Fransızcada "ucuz" anlamına gelen *bon marché* ifadesinden alır.

---

[897] Tarkan Oktay, "Tanzimat Dönemi İstanbul'da Bir Belediye Örgütlenmesi Örneği: Altıncı Daire-i Belediyye", *Öneri*, 4/15, ss.158-159.

[898] Esra Karadağ, "19. Yüzyılda Alışveriş Mekanlarının Dönüşümü: Pera'da Bon Marché Örneği", *Toplumsal Tarih*, Sayı.331, Temmuz 2021, ss.33-34.

Görsel 32: Cadde-i Kebir üzerindeki Bon Marché mağazasını gösteren bir kartpostal
Kaynak: Esra Karadağ, "19. Yüzyılda Alışveriş Mekanlarının Dönüşümü: Pera'da Bon Marché Örneği", *Toplumsal Tarih*, Sayı.331, Temmuz 2021, s.37.

Osmanlı ticari kültüründe hâkim olan "bir dükkânda tek tip ürün" satışına dayalı anlayışı dönüştürerek, "bir dükkânda çeşitli ürünler" modelinin yerleşiminde başrol oynayan Bon Marché, bu yönüyle ticari alanda yapısal bir kırılma noktası oluşturmuştur. Pera'daki *Grande Rue De Péra* yani Cadde-i Kebir üzerinde bulunan bu mağazanın, Batılı yaşam tarzını yansıtan ürünleri satışa sunmakla kalmayıp aynı zamanda Osmanlı toplumunda Batılı tüketim kalıplarının yaygınlaşmasına ve dönüşmesine öncülük eden başlıca kurumlardan biri hâline geldiği görülmektedir.[899] Bu mağazanın popülerliğinin arkasında, sunduğu ürün yelpazesinin genişliği önemli bir etken olmuştur. Oyuncaktan kırtasiye malzemelerine, kumbara ve şekerlemelerden saç boyası, ayakkabı, parfümeri ürünleri, fırçalar, sofra takımları, eldiven, kravat, iç çamaşırı ve ofis gereçlerine kadar uzanan bu çeşitlilik aynı zamanda avcılık ekipmanları, ev ve yatak takımları, kristal ve porselen ev eşyaları, tuhafiye malzemeleri, jimnastik araçları, alkollü ve alkolsüz içecekler, İngiliz ve Fransız menşeli gıda ürünleri, çay, mücevherat, sağlık ürünleri, giysiler, şemsiyeler ile dergi ve gazeteleri de kapsamaktaydı.[900] Sonuçta bu çeşitlilik, Bon Marché'nin yalnızca basit bir satış noktası değil aynı zamanda Batılı yaşam tarzını şekillendiren bir kültürel aracı olarak da işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

[899] Karadağ, *a.g.m.*, s.34.
[900] Karadağ, *a.g.m.*, ss.36-37.

Görsel 33: Doğu Ticaret Yıllıklarında Bon Marché broşürü ve ürün çeşitliliği. **Kaynak:** Raphael C. Cervati, "Revue Industrielle - Pera" *Indicateur Ottoman Illustré Annuaire Almanach du Commerce*, Constantinople: J.Pallamary, 1885, s.4-5.

Bon Marché tarafından başlatılan bu devrim, kısa süre içerisinde İstanbul'un çehresini şekillendiren yeni mağazaların açılmasıyla daha da kuvvetlenmiştir. Bu mağazaların bir kısmı, Bon Marché örneğinde olduğu gibi çok çeşitli ürünlerin bir arada satıldığı geniş kapsamlı ticaret mekânları olarak faaliyet göstermiştir. Bunlar arasında *Louvre*, *Au Lion*, *Au Camelia*, *Bazar Allemand*, *Carlmann et Blumberg*, *Orosdi Back*, *Baker* bulunur.[901]

Görsel 34: Doğu Ticaret Yıllıkları'nda Orosdi Back (Solda) ve Bazar Allemand (Sağda) Broşürleri
Orosdi Back: Raphael C. Cervati, *Annuaire Oriental du commerce de l'industrie de l'administration et de la magistrature*, Constantinople: J. Pallamy, 29me année, 1909, s.2581.
Bazar Allemand: Raphael C. Cervati, *Annuaire Oriental du commerce de l'industrie de l'administration et de la magistrature*, Constantinople: J. Pallamy, 29me année, 1909, s.2499.

[901] Toprak, *a.g.m.*, s.27.

Dönemin mağazacılık anlayışının başka bir stilini belirli ürün kategorilerine odaklanan ve yalnızca bu alanlardaki ürünleri sergileyen dükkanlar meydana getirmiştir. Ayrıca, söz konusu mağazalar arasında Londra, Paris ve Roma gibi dönemin moda merkezlerindeki mağazaların İstanbul'daki şubeleri olduğu gibi tamamen yerel girişimciler tarafından kurulan bağımsız işletmeler de yer almaktadır. Toprak, bu ekonomik canlılığı şöyle tanımlar:

"*Osmanlı orta sınıfı Paris ve Londra'nın giyim kuşamını, modanın her türlü yeniliklerini Mir et Cottereau'dan sağlıyor; ünlü Christofle mücevherlerini MM. Bortoli Biraderler'den beğeniyor; mobilyalarını Jean Psalty'den seçiyor; Horasan, Şiraz, Buhara halılarını Maison Leo Rosenthal ya da Tahir Halı Pazarı'ndan satın alıyor. Müzik aletleri piyasasında üç firmanın reklamları göze çarpıyor: A. Commendinger, F. Adam ve P. Balatti Fils. E. Kaps, Bechstein, Julius Feurich, J. Blünthner piyanolarını, Masor and Hamlin, Bells and Co. orglarını, Stradivarius, Guarnerius, Ruggeri, Amati, Steiner kemanlarını ya da taklitlerini, gerekli her türlü notayı İstanbul'un müzikseverlerini bu dükkanlardan temin ediyorlar. G. Neidlinger mağazaları Singer dikiş makinelerini, B.J. Muradyan Kardeşler, Junker und Ruh dikiş makinelerini, Sigmon Weimberg her türlü fotoğraf alet ve edevatını pazarlıyor.*"[902]

Dönemin geri kalan önemli dükkanları arasında ise *Koehler Kardeşler*'in kitapçı dükkanı, kuaför *Christiche*, terzi *Mulieri*, iplikçi *Kalagas*, çiçekçi *Sabuncakis*, mefruşat ürünleri satan *Lazarro Franco* ve gömlekçi *Belfast*, eczane *Pariziyen*, *Lebon* ve *Bourdon* pastaneleri, *Saury* takı mağazası, mobilyacı *Cosma Vuccino ve Ortakları*, ev eşyaları satan *Singer*, erkek giyim ve ayakkabı mağazası *Barbulowitz*, moda ve parfüm evi *Bon Ton* bulunuyordu.[903] Bu çeşitlilik, İstanbul'un yalnızca Batılı tüketim kalıplarına açık bir pazar hâline gelmekle kalmadığını, aynı zamanda küresel ticaret ve kültürel etkileşim ağlarına eklemlenen bir şehir kimliği kazandığını da göstermektedir.

4.9.2. Mobilya Mağazaları ve Karyola Satışları

Sultan merkezli olarak şekillenen ardından sırayla önce saray mensupları ve saraya yakın çevrelerde etkisini gösteren tüketim kalıplarındaki dönüşüm, zamanla Osmanlı elitinin

[902] Toprak, *a.g.m.*, s.27.
[903] Nur Akın, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2. Baskı, 2002, ss.225-239.

Batı ile etkileşim alanı olarak bilinen Pera ve Galata semtlerinin kendine özgü kozmopolit ortamında açılan büyük mağazalar aracılığıyla daha geniş toplumsal katmanlara yayılmaya başlamıştır. Açılan mağazaların zaman içerisinde yalnızca Pera ve Galata ile sınırlı kalmayıp önce İstanbul'un diğer semtlerine, daha sonraları Selanik ve İzmir gibi büyük ve gelişmiş liman şehirlerine, ardından Adana, Jafa, Akra, Kahire, Şam, Samsun, Varna, Kavala, İskenderun gibi çeşitli Osmanlı topraklarına dağılması[904] bu kültürel yayılma sürecinin en büyük kanıtıdır.

Tüm maddi kültür öğelerinde olduğu gibi Batılı tarzda mobilyaların en belirgin simgelerinden biri olan ancak Osmanlı toplumuna nüfuzu oldukça geciken karyolalar da öncelikle saray içi mekânlarda kullanılmaya başlanmış, ardından bu kullanım saraya yakın bürokratik çevrelere ve nihayetinde Osmanlı elitinin hanelerine kadar yayılmıştır. Bu artan dolaşım ve görünürlük, dönemin mobilya mağazalarının ürün teşhirlerinde ve Batılılaşan tüketim anlayışına paralel olarak gelişen, o dönemin Osmanlısı için oldukça yeni sayılabilecek reklam mecralarında da açıkça izlenebilmektedir. Bu dönemde gazetenin yaygınlaşmasıyla birlikte basılı mecra ile tüketim kalıpları arasında paralel ve karşılıklı bir ilişki kurulmaya başlanmıştır. Osmanlı modernleşmesinin ivme kazandığı bu yıllarda Batı'da gazeteler yalnızca haber kaynağı olmaktan çıkarak aynı zamanda ticari işletmelerin reklam ve ilan vitrinine dönüşmüştür. Bu model, gazete ile henüz yeni tanışmakta olan Osmanlı toplumuna da örnek teşkil etmiş, Batılı basın anlayışını referans alan Osmanlı gazeteleri, tüketimi yönlendiren ve şekillendiren araçlar hâline gelmeye başlamıştır.[905] Böylece gazeteler, yalnızca bilgi aktarımı yapan yayınlar olmaktan çıkarak, Batılı yaşam tarzının ve buna bağlı olarak gelişen yeni tüketim kültürünün dolaşıma sokulduğu başlıca mecralardan biri hâline gelmiştir.

Özellikle Pera çevresinde yoğunlaşan *Mihal Raftakis*, *Stamatis Vulgaris*, *Tubini*, *Narliyan*, *Daryios Patriyanu*, *Fokelstein*, *Kortesi Biraderler*, *Jean Balatti*, *Leon Friedmann*, *Hakkı Usta*, *Mora Biraderler*, *Roupen Bedrossian*, *Psalty*, *Haraççı*, *Bon Marchè*, *Narsis Narlıyan*, *Cosmo Vuccino ve Ortakları*, *Garrus Kardeşlerin Mevlevihane Mobilya Mağazası*, *Breuil*, *İngiliz Pazarı*, *Baker*, *Hayden, Leon Rosenthal* ve *Maison Demileville* gibi dönemin tanınmış mobilya ve mefruşat mağazalarının hem gazetelere

[904] Toprak, *a.g.m.*, s.27.
[905] Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2018, s.18.

verdikleri ilanlarla hem de kendi broşürleri aracılığıyla ürünlerini halka duyurarak satış hacimlerini arttırmaya çalıştıkları görülür.

Ceride-i Havadis gazetesine 1858 yılında verilmiş bu tarz bir ilanda "yataklık" adıyla bir karyolaya rastlanmaktadır:

"*Pariste kain Salamon'un fabrikası imalatından olarak gayet ağır ve nefis kanepe ve sandalye ve masa ve sıdkile mamül yataklık ve duvara asılmak üzere envai resim tahtaları ve saatler ve birtakım küçük sandıklar ve bi'l-cümle ev eşyası celp olunarak Beyoğlu'nda Aynalı Çarşı'nın karşısındaki hanede satılmakta idiği*"[906] **(Ek 3)**

1883 yılında yayımlanan *Indicateur Ottoman Illustré – Annuaire Almanach du Commerce* adlı yıllıkta yer alan bir reklam, dönemin önde gelen ticaret merkezlerinden biri olan *Hazzopulo Pasajı*'nda faaliyet gösteren "F. Neyrat" adlı dükkâna ait bir broşür üzerinden, yatakların nasıl modern tüketim dünyasında metalaştığını gözler önüne serer:

Görsel 35: Doğu Ticaret Yıllıkları'nda yer alan F. Neyrat adlı karyola mağazasına ait bir broşür
Kaynak: Raphael C. Cervati, "Revue Industrielle - Pera" *Indicateur Ottoman Illustré Annuaire Almanach du Commerce*, 4me Annèe, Constantinople: J.Pallamary, 1883, s.28.

[906] *Ceride-i Havadis*, Sayı No:870, 6 Cemaziyelahir 1274 (Miladi: 22 Ocak 1858).

"*Parisli Büyük Yatak Mağazası*
F. Neyrat
Toptan ve Perakende Satış
Hazzopulo Pasajı
30 ve 31, -Pera, - 30 ve 31
Yaylı yatak ve şilte imalatı – Zarafet, temizlik, sağlamlık ve kolay kullanım.
Birinci sınıf mallar, 2 yıl garantili.
İstanbul'da yalnızca yatak takımları üzerine uzmanlaşmış tek mağaza
Satın alınan herhangi bir ürün için yalnızca bir müşteri bildirimi üzerine ücretsiz tamir.
Sabit fiyat, her türlü rekabeti alt eder."[907]

Broşürde yer alan kısa metin, modernleşme sürecine ilişkin çok katmanlı veriler sunmaktadır. Öncelikle mağazanın "Paris menşeli" olduğunun özellikle vurgulanması, ürünün yalnızca işleviyle değil menşeiyle de bir değer kazandığını ve Batılı kimliğin bir prestij unsuru olarak öne çıktığını göstermektedir. "Zarafet, temizlik, sağlamlık ve kolay kullanım" gibi nitelikler aracılığıyla ürün, yalnızca bir yatak değil, modern konfor ve hijyen anlayışının bir yansıması gibi sunulmaktadır. "İki yıl garanti" ve "ücretsiz tamir" gibi ifadeler, müşteri haklarına ve kurumsal güvenceye dayalı yeni bir tüketici ilişkisi modelinin Osmanlı ticari dünyasında yer edinmeye başladığını ortaya koymaktadır. Öte yandan, "İstanbul'da yalnızca yatak takımları üzerine uzmanlaşmış tek mağaza" söylemi, profesyonelleşme, uzmanlaşma ve kalite odaklı bir ticari söyleme işaret eder. "Sabit fiyat" vurgusu ise, geleneksel pazarlık kültüründen farklı olarak fiyat istikrarı ve kurumsallaşma ilkelerinin öne çıkarıldığını göstermektedir.

Özetle, yataklar modernleşen Osmanlı toplumunda yalnızca bir dinlenme aracından ibaret olmaktan çıkarak tüketim alışkanlıkları, bireyselleşme, hijyen anlayışı, sağlık normları ve mekânsal düzenlemelerdeki dönüşüm gibi çok yönlü modernleşme dinamiklerinin kesişiminde konumlanmaya başlamıştır. *F. Neyrat* gibi mağazalara ait reklamlar, bu dönüşümün vitrini niteliğindedir. Artık yataklar yalnızca satılan nesneler değil, aynı zamanda Batılı, medeni ve konforlu bir yaşam tarzının temsilcisi ideallerin taşıyıcısı hâline gelmiştir.

İstanbul merkezli olarak ele alabileceğimiz bir diğer örnek ise karyolaların yalnızca işlevsel bir mobilya değil, evin genel estetik düzenlemesinde merkezi bir unsur haline geldiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Galata'da faaliyet gösteren *J. Bloch &*

[907] Raphael C. Cervati, "Revue Industrielle - Pera" *Indicateur Ottoman Illustré Annuaire Almanach du Commerce*, 4me Annèe, Constantinople: J.Pallamary, 1883, s.28.

A. Bloch Fils adlı mağazaya ait broşürde karyolaların Paris'te üretilerek doğrudan Galata'daki satış noktasına gönderildiği belirtilmektedir:

"*MOBİLYALAR, AYNALAR*
Yataklar, Yatak Takımları
EV DEKORASYONU
DUVAR VE MOBİLYA KAPLAMALARI
MOBİLYALIK KUMAŞLAR

Komisyon
İmalat Yeri
8, Parmentier Caddesi - Paris
İthalat
Satış Mağazası
66, Yüksek Kaldırım - Galata
Bu mağaza, on sekiz yılı aşkın süredir İstanbul'da faaliyet göstermekte olup; sunduğu ürünlerin zarafeti, sağlamlığı ve uygun fiyatları sayesinde haklı bir ün kazanmıştır. Burada, Paris'teki kendi atölyelerinden çıkan altın yaldızlı, süslemeli ve gündelik kullanıma uygun çok sayıda mobilya, geniş bir Fransız aynası koleksiyonu, İngiliz yapımı demir ve bronz yataklar, piyanolar, avizeler ve benzeri pek çok ürün bulunmaktadır. Evlerin eksiksiz bir şekilde döşenmesi hizmeti de sunulmaktadır."[908]

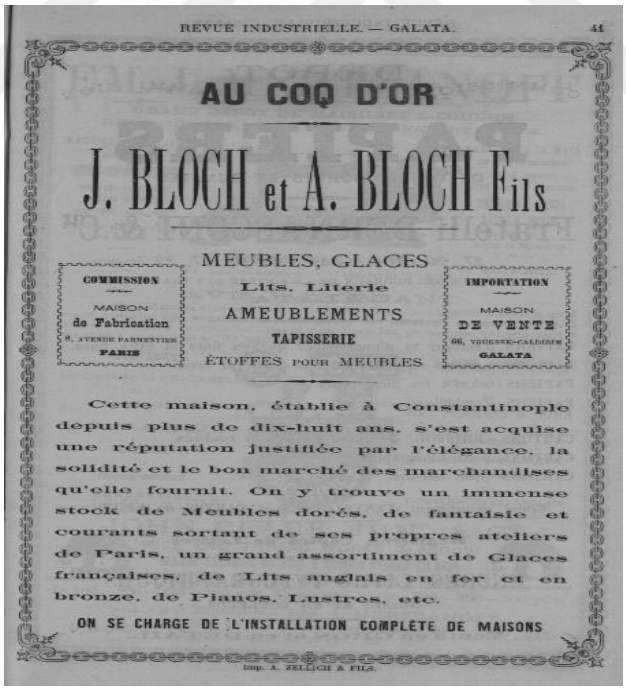
REVUE INDUSTRIELLE. — GALATA. 41

AU COQ D'OR

J. BLOCH et A. BLOCH Fils

COMMISSION
MAISON
de Fabrication
8, AVENUE PARMENTIER
PARIS

MEUBLES, GLACES
Lits. Literie
AMEUBLEMENTS
TAPISSERIE
ÉTOFFES POUR MEUBLES

IMPORTATION
MAISON
DE VENTE
66, YOUKSEK-CALDIRIM
GALATA

Cette maison, établie à Constantinople depuis plus de dix-huit ans, s'est acquise une réputation justifiée par l'élégance, la solidité et le bon marché des marchandises qu'elle fournit. On y trouve un immense stock de Meubles dorés, de fantaisie et courants sortant de ses propres ateliers de Paris, un grand assortiment de Glaces françaises, de Lits anglais en fer et en bronze, de Pianos, Lustres, etc.

ON SE CHARGE DE L'INSTALLATION COMPLÈTE DE MAISONS

Imp. A. ZELLICH & FILS.

Görsel 19: Doğu Ticaret Yıllıkları'nda yer alan J. Bloch & A. Bloch Fils. adındaki mobilya mağazasına ait broşür.
Kaynak: Cervati Frères & D. Fatzea, "Revue Industrielle - Galata", *L'Indicateur Ottoman Annuaire-Almanach du Commerce*, 2me Annèe, Constantinople: Cèntrales du Journal La Turquie, 1881, s.41.

[908] Cervati Frères & D. Fatzea , "Revue Industrielle - Galata", *L'Indicateur Ottoman Annuaire-Almanach du Commerce*, 2me Annèe, Constantinople: Cèntrales du Journal La Turquie, 1881, s.41.

Bu durum, karyolaların artık sadece ithal edilen bir eşya değil, uluslararası ölçekte örgütlenmiş bir üretim–dağıtım–tüketim zincirinin parçası haline geldiğini gösterir. İlanda karyolaların aynalar, döşemelik kumaşlar ve diğer dekoratif ürünlerle birlikte sunulması karyolaların lüks ev eşyası statüsünü pekiştirirken iç mekânın tasarım kompozisyonunda merkezi bir yer edindiğini de ortaya koymaktadır. Böylece karyola, yalnızca uyku işleviyle değil Batılı burjuva beğenisinin bir yansıması olarak modern ev estetiğinin merkezine yerleşmiştir.

İnceleyeceğimiz bir diğer karyola reklamı dönemin tanınmış mobilya mağazalarından *Psalty*'ye aittir. 1902 yılında *Servet-i Fünûn* dergisinde yayımlanan bu ilan, önceki örneklerle karşılaştırıldığında karyolaların geçirdiği biçimsel dönüşümü gözler önüne sermesi bakımından dikkat çekicidir. İlanda yer alan karyola, gömme dolap ya da yazıhane olarak işlev görebilecek biçimde tasarlanmış, bu yönüyle eklektik bir yapıya sahip olmuş ve açılır-kapanır mekanizması sayesinde Osmanlı mobilya kültüründe daha önce görülmemiş düzeyde işlevsel bir yeniliği temsil etmiştir:

Görsel 37: Servet-i Fünûn dergisinde yayımlanan Psalty mağazasına ait bir karyola ve gardrop reklamı.
Kaynak: Servet-i Fünûn, Sayı No: 562, 5 Zilkade 1319, (Miladi: 13 Şubat 1902)

"*İşbu resimde görülen dolap ve karyola Amerika'da gayet sanatkârane imal edilmiş nefis bir mobilyadır ki yekpare olup açılırsa kaffe-i levazımı ve tefrişatı havi gayet mükemmel bir karyoladır. Kapatılırsa karyola görülmez ve fevkalade müzeyyen bir dolap veyahut yazıhane olur. Beyoğlu'nda Altıncı Daire-i Belediye karşısında maruf meşhur cesim (büyük) mobilya mağazası sahibi Mösyö Psalty bu defa mağazasında Amerika mobilyalarına mahsus bir de depo ilave etmiş Amerika'da en son usûl üzere imal olunan mezkûr dolabı ve sair mobilyaların her nevini satmaktadır.*"[909]

Bahsedilen reklam, karyolanın Amerika'da üretilmiş olmasıyla dikkat çekmektedir. Bu yönüyle Osmanlı toplumunda filizlenen modernleşme hareketinin yalnızca Avrupa ile sınırlı kalmadığını, Amerikan üretim estetiği ve teknolojisinin de Osmanlı tüketim dünyasına girmeye başladığını göstermektedir. Ayrıca bu ilan, Osmanlı toplumunun küresel modernleşme süreçlerine farklı merkezler aracılığıyla entegre olduğuna işaret etmesi açısından önemlidir.

Karyolanın çok işlevli tasarımı yani işlevsel olarak gömme dolap ya da yazıhane olarak kullanılabilme özelliği, kent yaşamında ortaya çıkan mekânın verimli ve çok yönlü kullanılmasına yönelik önemli bir probleme çözüm sunmaktadır. Osmanlı toplumunda henüz yaygınlaşma sürecinde olan Batı tarzı mobilyalar arasında bu karyolanın açılır-kapanır mekanizması, sahip olduğu yeni ve heterodoks üslup ile "yeniliğin yenileşmesi" olarak tanımlayabileceğimiz, karyolalar üzerinden okunabilecek modernlik olgusunun çok katmanlı yapısını yansıtması bakımından eşsiz bir örnek teşkil etmektedir.

Gazete ve broşürler aracılığıyla yürütülen reklamcılık faaliyetlerinin yalnızca İstanbul'la sınırlı kalmadığı, Osmanlı coğrafyasının farklı kentlerine de yayıldığı görülmektedir. Bu yayılımın dikkat çekici bir örneği Selânik'te yayımlanan *Asır Gazetesi*'nde yer alan bir ilanda karşımıza çıkar. İstanbul'daki *Selânik Bonmarşesi* adlı mağazaya ait bu ilanda, satışa sunulan ürünler arasında dönemin tüketim kültürünü yansıtan geniş bir yelpazede eşya sıralanmakta ve bu liste içerisinde "seyyar karyola" ifadesi özellikle dikkat çekmektedir:

[909] *Servet-i Fünûn*, Sayı No: 562, 5 Zilkade 1319, (Miladi: 13 Şubat 1902).

"*Başlıca eşyası şunlardır: Fanila, gömlek, boyunbağı, çorap, mendil, iskarpin, terlik, avize, asma ve trapez lambaları, meşhur Christofle Fabrikası'nın gümüşlü ve alpaka çatal bıçak ve tatlı takımları ve tepsiler, porselen tabak ve çay takımları ve kahve fincanları, Paris fabrikalarının __ altun ve gümüş üzerine __ __ göğüs iğneleri, yüzükler, gerdanlıklar, gümüş bastonlar, şemsiyeler, tütün ve sigara kutuları, sigaralıklar, yolcu karyolaları ve sandıkları, çanta…her nev'i billur takımı, havagazı lambaları, Avrupakâri şekerlemeler, çikolatalar, hâsılı yüz bin çeşit hediyelik eşyâ-yı tuhafiye ve nefis lavantalar, çocuk arabaları, oyuncaklar, yaldızlı ve kadikalı kanepe, koltuk, sandalye takımları, ayna konsollar, kuzine eşyalarıyla makineleri, on iki guruşa yeni îcâd idâre lambaları vesaire*"[910] **(Ek 4)**

İlanda yer alan ürün çeşitliliği, Batılılaşan yaşam tarzının yavaş yavaş farklı şehirlerde, orta sınıfın gündelik yaşam nesneleri üzerinden modernlik temsillerine erişmeye başladığını göstermektedir. Bu bağlamda "yolcu karyolaları" ifadesi özellikle dikkat çekicidir. Karyolanın seyyar, yani taşınabilir bir formda sunulması, hareket halindeki bireyin konfor ve mahremiyet beklentilerini karşılamaya dönük bir ürün tasarımını işaret eder. Bu durum, sabitlenmiş geleneksel yer yatağı anlayışından bireysel kullanıma özel, taşınabilir ve fonksiyonel bir mobilya anlayışına geçişin simgesidir. Aynı zamanda bu tür bir karyola, modernlik bağlamında bedenin korunması, temizliği ve dinlenmesi gibi kavramlarla iç içe geçmiş yeni yaşam pratiklerini yansıtır. Seyyar oluşu, yalnızca pratiklik değil aynı zamanda mobil bireyin ihtiyaçlarını önceleyen bir tasarım fikrine vurgu yapar. Dolayısıyla bu örnek, mobilya türlerinin ve özellikle karyolanın Osmanlı toplumunda geçirdiği modernleşme sürecinin taşra şehirlerine uzanan yayılımını ve yeni tüketici kimliğinin oluşumuna katkısını belgelemektedir.

Başka bir broşürde yer alan ilan ise modernlik arzusunun yalnızca İstanbul'la sınırlı kalmayarak diğer şehirlere yayıldığını göstermesi açısından önemlidir. İzmir'de, 1877 yılında kurulmuş olan *C. Stamna & Fils* adlı mağazaya ait bu ilan, satışa sunulan mobilyaları sıralarken ilk sırada "*İngiltere'den ithal bronz ve demir yataklar*" ismini zikretmektedir:

[910] *Asır*, Sayı No: 897, 8 Cemaziyelevvel 1322, (Miladi: 21 Temmuz 1904).

"*Mobilya Deposu*
C. Stamna & Fils. -1877'de kurulmuş köklü firma
Frank Caddesi – Yusuf Pasajı
Eski Cramer Pasajı – İzmir

İngiltere'den ithal demir ve bronz karyolalar
Viyana ve Amerika menşeli sandalyeler ve sallanan koltuklar
Her çeşitten saatler
Paris yapımı aynalar
Çin usulü lambalar ve vazolar
Çeşitli kristal şamdan modelleri
İşçilik garantili - Uygun fiyatlarla
Maun, maun kaplama, ceviz ve marangozlukla ilgili her türlü ürün mevcuttur."[911]

Her ne kadar bu çalışmanın kronolojik sınırları 1914 yılında sona eriyor olsa da burada ele alınacak 1927 yılına tarihlenen bir ilan, içerdiği sembolik anlamlar ve süreklilik arz eden kültürel göstergeler nedeniyle incelenmeye değer bulunmuştur. Zira ilan, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde şekillenmeye başlayan Batılılaşma temelli tüketim anlayışının, Cumhuriyet'in erken yıllarında da benzer doğrultuda sürdüğünü göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Sonuçta, toplumsal kırılmalar kadar devamlılıkları yansıtan belgelerin kullanımının dönemsel geçişleri kavramakta etkisi göz önünde bulundurularak bu ilan değerlendirilecektir. Nitekim, Cemâl Nadir'in sorumluluğunda yayınlanan *Ticari ve İktisadî Adana Rehberi* adlı eserde yer alan bu otel ilanı, karyolaların Osmanlı toplumundaki anlam dünyasında yaşanan dönüşümlerinde yalnızca özel mekanlarla sınırlı kalmayıp kamusal konaklama alanlarına da sirayet ettiğini göstermektedir. İlanda karyolalar, Batılı yaşam tarzının maddi göstergelerinden biri olmaktan çıkarak tercihi belirleyen ve statü yansıtan bir unsur haline geldiği, erken Cumhuriyet dönemine tarihlenen bu ilanda görülmektedir:

"*Adana Belediyesi tarafından bu defa şehrin en şerefli yerinde, asrî bir surette müceddeden inşa edilmiş olan Yeni Otel, dört tarafından Adana'nın manzara-i umumiyesine nâzır, gayet havadar olup otel kısmı son derece temiz on altı mefruş odayı, yirmi üç karyolayı havidir. Bu odaların on ikisi tek, mütebakisi ikişer karyolalıdır. Tek yataklı odaların geceliği iki, iki yataklı odalardaki karyola fiyatları bir buçuk liradır.*"[912] **(Ek 5)**

[911] Cervati Frères & Cie, "Smyrne (Turquie)", *Annuaire Oriental du Commerce l'industrie de l'administration et de la magistrature*, 9me Annèe, Constantinople: J. Pallamary, 1889-1890, s.105.
[912] Cemâl Nâdîr (sor.), "Ticari ve İktisadî Adana Rehberi", *Türkiye Salon ve İlanat Gazetesi*, Sayı No: 1, İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1927, s.9.

Bu ilan, basit bir reklam duyurusu olmanın ötesinde, içinde dönemin kültürel değerleriyle ilişkili farklı göndermeler barındırmaktadır. Bunlardan ilki, otelin inşasında vurgulanan "asrilik" ifadesinde kendini gösterir. Bu tanımlama, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ve Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun ideolojik dünyasında mevcut "modernlik/çağdaşlık" kavramları ile paralellik göstermektedir. Bu bağlamda, modern bir yapının iç mekân tefrişatında çağdaşlık göstergesi karyolaların bulunması anlam yüklü bir tercihin altını çizer. İkinci önemli gönderme ise, modernlik ve çağdaşlık algısı ile özdeşleşen karyolanın artık konaklama standartlarını belirleyen bir ölçüt haline dönüşmesidir. Karyola sayısına göre belirlenen fiyatlandırma politikası, yalnızca fiziksel konforu değil, aynı zamanda hijyen, bireysellik ve toplumsal prestij içeren bir değer sistemini de vurgulamaktadır. Kısacası bu ilan, Batı menşeli bir ev eşyasının, taşra kentlerinde dahi değerli bir konfor ölçüsüne dönüştüğünü ve modern yaşam kalıplarının yerel mekânlara içselleştirilmiş şekilde yayıldığını gözler önüne sermektedir.

Sonuç olarak, bu bölümde kullanılan tüm ilan ve reklamların kronolojik olarak takibi, özelde karyolaların genelde ise yatakların geçirdiği biçimsel ve işlevsel dönüşümü ortaya koymaktadır. Başlangıçta sade ve sabit bir mobilya türü olarak beliren karyola, zamanla portatif bir yapıya bürünmüş ardından bulunduğu mekânda farklı formlara dönüşebilen, çok işlevli bir tasarım nesnesine evrilmiştir.

Geçirdiği biçimsel dönüşümlerin yanı sıra içerdiği anlamlar açısından da önemli ipuçları sunan yataklar (karyola), Osmanlı toplumunda modernleşme ve Batılılaşma süreçlerinin maddi kültür üzerindeki yansımalarını kavramak adına merkezde konumlanan nesneler olarak öne çıkmaktadır. Başlangıçta yalnızca basit ve sabit bir mobilya türü olarak görülen karyolaların zaman içinde artan mekânsal ihtiyaçlar, tüketici talepleri ve Batı'dan ithal edilen yenilikçi tasarım anlayışları doğrultusunda yaşadığı biçimsel değişim yalnızca mobilyanın fiziksel yapısına değil aynı zamanda Osmanlı toplumunda modernliğin somutlaşma biçimlerine, mekân algısına ve tüketim pratiklerine dair geniş çaplı bir dönüşümü de yansıtmaktadır.

İlanlar ve reklamlar aracılığıyla yayılan karyolalar yalnızca bir mağaza ürünü olmaktan ziyade daha büyük roller üstlenerek bir statü göstergesine dönüşmüş ve yeni bir tüketici profilinin oluşmasına hizmet etmiştir. Özellikle Pera-Galata çevresinde bulunan ticaret merkezlerindeki mobilya mağazalarının reklam stratejileri bu dönüşümü destekleyerek

Osmanlı kentlerinde modernleşme dinamiklerinin yayılmasında aracılık etmiştir. Böylece karyolalar hem modern yaşam pratiklerinin hem de çok merkezli ticaret ağının kesiştiği bir simge haline gelmiştir.

Yatakların (karyola) geçirdiği bu biçimsel ve anlamsal değişim, Osmanlı toplumunda modernleşmenin yalnızca anayasal, siyasal ve ideolojik yüzeylerle sınırlı kalmayarak gündelik yaşamda kullanılan nesneler ve mekân kullanım pratikleri aracılığıyla da derinlemesine ve çok boyutlu olarak yaşandığını gösterir. Bu perspektiften bakıldığında yataklar ve yatak reklamları, Osmanlı modernleşmesinin somutlaşan yüzlerinden biri olarak kabul edilmeli ve dönemin tüketim kültürünün, mekânsal re-organizasyonunun ve toplumsal dönüşümünün önemli bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

4.10. Osmanlı Modernleşmesinde Uyku, Tembellik ve Çalışkanlık Söylemleri

Çalışmamızın bu bölümüne kadarki kısmında bir nesne olarak "yataklar" üzerinden Osmanlı modernleşme hareketlerinin geçirdiği biçimsel dönüşümü ele aldık. Ancak, modernleşme sürecinin yalnızca eşya ve mekân gibi maddi göstergelerle sınırlı kalmayıp bu nesnelerle ilişkili bedensel pratikleri de dönüştürdüğü açıktır. Bu bağlamda, yataklarla doğrudan ilişkili temel bir biyolojik ihtiyaç olan uykunun Osmanlı modernleşme sürecinde tembellik ve çalışkanlık kavramları etrafında nasıl yeniden anlamlandırıldığına odaklanmak bölümün temel gayesi olacaktır.

Uyku, önceki bölümlerde ortaya koyduğumuz üzere Osmanlı toplumunda çoğunlukla dini ve doğal bir düzenin parçası olarak görülmüş, gece uykusu ve sabah namazı vaktinde uyanmak gibi ibadetlerle iç içe geçerek ritim kazanmıştır. Ancak 19. yüzyılın ortalarından itibaren hız kazanan modernleşme sürecinden esasında biyolojik bir gereksinim olan uyku da nasibini almıştır. Bu değişimin temelinde, Batı'da görülen mekanik, saat temelli ve üretkenliğe endeksli bir toplum yaratma gayretinin yattığı görülmektedir. Dolayısıyla yatakların biçimsel dönüşümüne yönelik gözlemler, yalnız başına maddi kültürdeki değişimle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda bu dönüşümün arka planında şekillenen gündelik yaşam pratiklerine ve özellikle de bedenin zamanla kurduğu ilişkiye işaret etmektedir.

Yatak biçimleri kadar bunların ne zaman ve nasıl kullanılacağının modernleşme sürecinin belirlediği yeni söylem ve anlayış normlarına tabi tutulduğu görülmektedir. Bu bağlamda

uyku, yalnızca fizyolojik bir ihtiyaç olmaktan çıkarılarak bireyin toplumsal konumunu ve ahlaki değerlerini belirleyen bir göstergeye dönüşmüştür.

4.10.1. Modernleşme Öncesi Dönemde Zaman Kavramı

Osmanlı toplumunda yaygın olarak kullanılan saat sistemi, zamanı ölçmek için gün batımını esas alan (*gurubî*) döngüsel bir yapıya dayanıyordu. Bu sistemde gün batımı hem mevcut günün sona erdiğini hem de yeni bir günün başladığını haber veriyordu. Böylelikle iki gün batımı arasındaki süre, zamanın doğal akışına uyumlu bir "gün" tanımını oluşturuyordu. Osmanlı toplumunda kullanılan bu saat sistemi, yabancılar tarafından *alla turca* saat olarak adlandırılmış ve zamanla yerleşik bir isimlendirme haline gelmiştir.[913] Bu saat ayrıca akşam ezanını referans alarak ayarlanabildiği için *ezanî saat* olarak da bilinmekteydi.[914]

Modernleşme ve Batı ile bütünleşme çabalarıyla birlikte değişen zaman algısına göz atmadan önce Osmanlı toplumunun zaman ölçme pratiklerini ve zaman kavramını anlamak adına birkaç anlatıyı incelemek yerinde olacaktır. Bunlardan ilki, çalışma bağlamında oldukça erken kabul edilebilecek bir dönemde (1555-1560) Osmanlı topraklarını ziyaret eden Busbecq'in anılarında karşımıza çıkmaktadır. Kendisinin eleştirel ve kibirli dili bir kenara bırakıldığında, Macaristan sınırından İstanbul'a kadar süren kara yolculuğunda ona kılavuzluk ve muhafızlık eden Türklerin zamanı ölçme biçimlerindeki "ilkel" pratiklerden ve "kusurlardan" detaylarıyla bahseder:

"*Şarap yokluğundan da kötü ve can sıkıcı bir diğer konu daha vardı: uykularımızın pek münasebetsiz bir şekilde bölünmesi. Uygun bir konaklama yerine zamanlı varabilmek için çoğu kez erken kalkmak zorundaydık, hatta bazı sabahlar daha gün ışımadan önce. Ay ışığı bazen Türk rehberlerimizi yanıltıyor ve bizi gece yarısından hemen sonra büyük bir gürültüyle uyandırıyorlardı. Türklerin yol kenarında mesafeleri belirten kilometre taşları olmadığı gibi zamanı gösterecek saatleri de yok. Ancak camilerde hizmet eden ve su saati kullanan talisman dedikleri bir sınıf adamlar var. Bunlar şafak vaktinin yaklaştığını su saatine göre anladıkları zaman bu iş için yapılmış yüksek bir kuleden haykırmaya başlayarak herkesi duaya çağırıyorlardı. Bunu güneşin doğuşu ile öğle arasında,*

[913] Ekmeleddin İhsanoğlu & Feza Günergun, "Osmanlı Türkiyesinde "Alaturka Saatten "Alafranga Saate" Geçiş", *X. Ulusal Astronomi Kongresi*, İstanbul, 2-6 Eylül 1996, s.436.
[914] İhsanoğlu & Günergun, *a.g.m.*, s.437.

öğlende, gün ortası ile güneşin batışı arasında, bir de son olarak güneş battığı zaman tekrar ediyorlar. Hafifçe titreyen yüksek fakat hoş bir seda ile yaptıkları bu çağrı tahmin edilemeyecek kadar uzaklara ulaşabiliyor. Böylece Türklerin günü dört dilime ayrılmış oluyor. Her dilim mevsimlere göre ya uzuyor ya da kısalıyor. Ancak geceleri zamanı gösterecek hiçbir şey yok. Daha önce de söylediğim gibi ay ışığının yanılttığı rehberlerimiz güneş doğmadan çok önce hazırlık işareti veriyorlardı. Biz de gecikmemek veya başa gelebilecek ters bir olayın töhmeti altında kalmamak için alelacele kalkıyorduk. Eşyalarımız toplanıyor, yatağım ve çadırlar arabaya yükleniyor, atlara koşum takımları vuruluyor ve bizler de hazırlanmış olarak hareket işaretini bekliyorduk. Ancak Türkler yanıldıklarım anlayınca yataklarına dönüp uykuya devam ediyorlardı. Bu münasebetsizliğe beni bir daha rahatsız etmelerini yasaklayarak son verdim. Saat kaçta hareket edeceğimizi bana akşamdan söyledikleri takdirde buna göre herkesi zamanında kaldırmayı üstlendim. Beni hiç yanıltmayan saatlerim olduğunu, uyuyakalmalarının sorumluluğunu üstleneceğimi ve bana güvenebileceklerini bildirdim. Kabul ettiler ama içleri rahat değildi. Sabah erkenden gelerek uşağımı uyandırdılar ve ondan, "Zaman aletinin parmakları ne diyor?" diye bana sormasını rica ettiler. Uşak bu isteklerini yerine getirdi ve güneşin doğmasına az mı çok mu vakit kaldığını onlara mümkün olabildiğince anlattı. Bizi bir iki defa daha denedikten sonra aldatılmadıklarına inandılar ve saatlerimizin güvenine hayran olduklarını söylediler. İşte böylece uykumuzu yaptıkları gürültüyle bölünmeden uyuyabildik."[915]

Wratislaw'ın anıları, kendisinde mevcut Türklere yönelik "medeniyetsizlik" algısını açıkça yansıtması ve namaz vakitlerini 4 adet ile göstermesi gibi bazı hatalar içermesine rağmen zamanın tespiti ve günlük yaşamın ritmini belirleyen dini saat sistemi hakkında önemli ipuçları sunar. 16. yüzyılın sonunda Osmanlı topraklarını ziyaret eden Wratislaw, ezan aracılığıyla dinin gündelik hayat üzerindeki düzenleyici etkisine özellikle dikkat çeker. Zamanın belirlenmesinde dinin merkezi konuma yerleştirilmesi şüphesiz toplumsal faaliyetleri düzene sokma işlevi açısından belirleyici olsa da bu sistemin doğa olaylarına ve tabiata bağımlı şekilde işleyen yapısı sebebiyle zaman tespitinde yaşanabilecek yanlış hesaplamalar, tıpkı Busbecq'in "uykularını bölen" örnekte olduğu gibi, günlük yaşamı sekteye uğratacak aksaklıklar doğurabilmektedir.

[915] Baron W. Wratislaw, *a.g.e.*, ss.21-22.

19. yüzyıla geldiğimizde anlatılar, dolayısıyla da zaman tespitinde kullanılan usulün değişmediği görülmektedir. 1855 yılında ülkeyi ziyaret eden Ubicini, bahsettiği bir olayda saatin 12 olduğundan bahsederken eserine bir dipnot düşerek şu açıklamayı yapmaktadır: "*Yani güneş batmadan biraz önce. Çünkü Türkler, günün saatlerini bir gün batımından diğerine sayma alışkanlığına sahiptirler.*"[916]

1904-1905 yılları arasında Balkanlarda ve Edirne'de bulunan ünlü seyyah John Foster Fraser'ın Osmanlı toplumundaki zaman anlayışına dair gözlemleri 20. yüzyılın başına gelindiğinde gurubî/ezanî saat sisteminin sürdürülmekte olduğunu göstermesinin yanında bu sistemin günlük yaşam üzerindeki etkilerini eleştirel bir dille yansıtır:

"*Ah, Türk zamanı! Gün, güneşin doğuşuyla başlar. O anda saat tam on ikidir. Ancak Türkiye'de [Osmanlı İmparatorluğu] diğer yerlerde olduğu gibi güneş her gün aynı saatte doğmaz. Bu yüzden Türk -ki oldukça boş vakti olan biridir- ucuz Avusturya yapımı saatinin kurma kolunu durmadan çevirerek saati doğru ayarlamak için uğraşır... Sonuç olarak kimse saatin tam olarak kaç olduğundan emin değildir. "Yaklaşık olarak" bir Türk için yeterince iyidir. Türklerin, her gün baştan ayarlanmadığı takdirde saatin kesin olarak belirlenemediği bir zaman ölçme yöntemiyle yetinmeleri, bizim medeniyet dediğimiz şeyin başlıca unsurlarından birini nasıl ıskaladıklarını ortaya koyar.*"[917]

Fraser'ın anlatısı, birçok açıdan "Batılılaşmaya çabalayan" Osmanlı toplumunda zaman kavramı açısından henüz bu doğrultuda keskin bir değişimin gerçekleşmediğini gösterir. Osmanlı toplumunda zaman algısı, dini ve doğal döngülere bağlı sosyal geleneği sürdürmesiyle modernleşme ve Batılılaşma süreçleriyle tam bir tezat oluşturur.

Fraser'ın anlatısında görülen ve uzun yüzyıllardan beri Avrupa'da yaygın olan "Türklerin medeniyetten yoksunluğu" algısı, Osmanlı zaman anlayışının kesinlik, dakiklik, düzen ve disiplin gibi Batı medeniyetinin temel kavramlarından uzak olduğu iması taşır. Bu eleştiri, modernliğin merkezi kabul edilen Avrupa'da bu dönemlerde hâkim zaman kavramının

[916] Daha önceki bölümlerde yararlandığımız eserin Tercüman Yayınları'na ait Türkçe çevirisinde bu dipnot şöyle verilmiştir: "*Yani güneşin batmasından yarım saat önce. Türkler günün saatini guruptan guruba sayarlar.*" Bilgi için bkz.: J.H.A. Ubucini, *a.g.e.*, s.42. Bu dipnotun tercüman tarafından mı yoksa Ubicini tarafından mı düşüldüğünü belirlemek adına eserin Fransızca birkaç nüshası incelenmiş ve bu nüshalarda da benzer anlama gelen bir dipnot görülmüştür. Dolayısıyla bu durum, bahsedilen dipnotun Ubicini tarafından düşüldüğünü kanıtlamaktadır. Karşılaştırılan nüsha için bkz.: J.H.A Ubicini, *La Turquie: Actuelle*, Paris: Libraire de L. Hachette, 1855, s.268.

[917] John Foster Fraser, *Pictures from the Balkans*, London: Cassell and Company, 1906, ss.119-120.

kendisiyle birlikte[918] modernleşme ve tarih anlayışının da lineer ilerlediği inancına[919] karşılık Osmanlı toplumunda egemen esnek, döngüsel ve sürekli yeniden düzenlenmeye muhtaç zaman ayarlama sistemi bağlamında değerlendirilmelidir.

Tüm anlatılar Osmanlı toplumunda işleyen bir zaman ölçme sistemine işaret etse de, yazarların gözden kaçırdığı nokta, Osmanlı toplumunun Batı'dan temel farkının gündelik yaşamı biçimlendiren İslam dininin anlayış ve pratiklerinden kaynaklanan kendine özgü medeniyet yapısı olduğudur. Özellikle Fraser, Batı'da zamanın standartlaşmasıyla gelişen ve "ilerleme" düşüncesiyle özdeşleşen, zamanın bireysel üretkenliği ve kamusal düzeni sağladığı perspektiften baktığı Osmanlı toplumunun zaman ölçme pratiklerinin kendi ihtiyaçlarına yönelik yalnızca araçsal bir kimlik taşıdığını göz ardı etmiştir. Fraser, bu pratiklerin kendi dinamikleri içerisinde taşıdığı anlamı yadsıyarak "geri kalmışlık" düşüncesi ile ilişkilendirmiştir. Doğal olarak bu türden bir ilişkilendirme, Batı merkezli medeniyet tanımında "aynı olmayan", "öteki" Osmanlı Devleti'ni ve toplumunu uygarlık hiyerarşisinin alt basamaklarına yerleştirmektedir.

Öte yandan 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı toplumunun Batı ile yoğunlaşan ilişkileri düzenleme ihtiyacı, kentleşmenin hızla artması, kamusal hizmetlerin çeşitlenmesi ve mesleki faaliyetlerin koordinasyonunu sağlamak adına için ortak bir zaman standardının oluşturulmasını gerekli kılmıştır. Bu çerçevede, değişen toplumsal ihtiyaçlara yanıt vermek amacıyla geleneksel gurubî/ezanî saat sistemine ek olarak vasatî saat uygulaması da hayata geçirilmiştir.

[918] Zamanın lineer bir çizgide ilerlediği düşüncesi Antik Yunan düşüncesinden itibaren görülmektedir. Bu düşüncenin Antik Yunan'daki öncüleri Anaksimandros, Empedokles, Herakleitos, Platon, Aristoteles ve Sokrates olup daha sonra Augustinus, Thomas Aquinas ve Hegel de bu düşünceyi takip etmişlerdir. Bilgi ve daha fazlası için bkz.: Feyza Ceyhan Coştu, "Zaman Üzerine Bir Sınıflama Denemesi", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/2, Aralık 2015, ss.656-662.

[919] Tarihin ve medeniyet olgusunun lineer bir ilerleme gösterdiğine dair temel fikirler Aydınlanma Devri'nde ilk kez Turgot tarafından dile getirilmiştir. Daha sonra Kant tarafından "ereksellik" perspektifiyle kuvvetlendirilen bu düşünce Condorcet, Fichte, Hegel, Marx ve Fukuyama'da da görülmektedir. Bilgi ve daha fazlası için bkz.: Yeliz Öztürk Lider, "Aydınlanma Döneminden Günümüze Tarihsel İlerleme Fikri", *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı.4, Haziran-Temmuz-Ağustos 2013, ss.72-85.

4.10.2. Lineer Medeniyet, Lineer Zaman: Osmanlı Toplumunda Vasatî Saat Kullanımına Geçişin İdeolojik Altyapısı

Osmanlı Devleti'nin ve Türk toplumunun "geri kalmışlığına" dair düşünceler yalnızca Batılı entelektüellerin eleştirileriyle ve dönemin Avrupa merkezli ilerleme anlayışının ürünü olan toplumsal önyargılarla sınırlı kalmamıştır. Bu türden eleştiri ve düşünceler "ilerleme" ve "modernleşme" kavramlarını içselleştiren Osmanlı aydınları, bürokratları ve çeşitli kanaat önderleri tarafından da dile getirilmiştir.

Osmanlı Devleti ve toplumuna yönelik "geri kalmışlık" düşüncesinin yalnızca Batılı entelektüellerin söylemleriyle sınırlı olmadığı, dönemin Osmanlı aydınları arasında da benzer fikirlerin benimsendiği görülmektedir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin çözülme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı dönemlerde, devleti kurtarma ve yeniden güçlendirme arayışlarının bir parçası olarak şekillenen fikri hareketler içerisinde *Batıcılık* düşüncesi önemli bir yer tutmuştur. Bu fikri hareketin en ateşli savunucularından biri olan Kılıçzâde Hakkı Bey de Batıcılık akımının neredeyse resmi yayın organına dönüşen *İctihad* dergisinde kaleme aldığı yazılarla dikkat çekmiştir. Gerçekçi ve samimi tespitleri ile üslubundaki canlılık, kendisinin okuryazar kesim nezdinde önemli bir fikir adamı olarak kabul görmesini sağlamıştır. Ayrıca, Kılıçzâde Hakkı Bey'in bazı düşüncelerinin Cumhuriyet'in ilanından sonra Mustafa Kemal Atatürk'ün yürüttüğü modernleşme programında hayli etkili olduğu bilinmektedir.[920]

Osmanlı Devleti'nin ve toplumunun "geri kalmışlığı" düşüncesini, dinin siyasal iktidar üzerindeki belirleyici etkisi ve bu etkinin dogmatik bir muhafazakarlığa dönüşmesiyle ilişkilendiren Kılıçzâde Hakkı Bey'in dilinde Batılı modernleşme paradigmasının kavramsal çerçevesi açık biçimde izlenebilir. Özellikle medeniyetin lineer bir gelişim çizgisi izlediği varsayımına dayanan bir anlam evreni içinde konumlandırdığı "geri", "aşağı", "ileri" ve "yukarı" gibi kavramları tercih etmesi, bu zihniyetin göstergesi niteliğindedir. Kılıçzâde Hakkı Bey, Batı medeniyeti ile Osmanlı toplumunu mukayese ettiği eserlerinde ilerleme ve yükselme anlamlarına gelen *terakki* kavramını merkeze alan

[920] Resul Turan, "Kılıçzâde Hakkı (1872-1960)", *Atatürk Ansiklopedisi*, 2021. url:https://ataturkansiklopedisi.gov.tr./detay/565/K%C4%B1l%C4%B1%C3%A7z%C3%A2de-Hakk%C4%B1-(1872-1960) (3 Temmuz 2025 tarihinde erişilmiştir.)

bir karşılaştırma diline sıkça başvurur. Aşağıda yer verilen örnek bu ifadelerin yalnızca bir örneğini teşkil etmektedir:

"*Bugün Kolej du Frans nedir? Süleymaniye Medresesi nedir? Kolej du Frans'ın o müessese-i mühimme-i âliyenin yetiştirdiği erbab-ı fâzıl ve kemal bir defa göz önüne getirilsin. Bir defa da u'lûm ve fünûnun kadr-ı kıymetini bilmeyen ve bunların mecmûunu Halebî'den veya Kara Davud'dan ibâret zanneden ve yegâne sermayeleri cehl-i muhrib ve taâssub-ı muzîr olan softalar ve softalık efkârı ve ananâtı yüzünden Medrese-i Süleymaniye'nin ne hale geldiği görülsün. O zaman bizleri Avrupa'da husul bulan terakkiyât-ı saâdet-bahşâdan dûr ve mahrum eden avâmilin ne olduğu derhal ve tamamıyla anlaşılır.*"[921]

Bu kavramlardan "ileri" ve "yukarı" terimleri Batı medeniyetinin ulaştığı gelişmişlik düzeyini temsil ederken, "aşağı" ve "geri" ifadeleri ise Osmanlı Devleti'ni bu çizginin dışında, durağan ya da geride kalmış bir konumda resmetmektedir. Kılıçzâde Hakkı Bey, modernliğin ölçütlerini Batı'ya özgü tabir ve kavramlar aracılığıyla tanımlarken Osmanlı toplumunu, modernleşme ölçütleri bağlamında eksik, sorunlu ve dönüşmesi gereken bir yapı olarak kurgular.

Batıcılık akımının kurucusu olarak kabul edilen, aynı zamanda bu akımın fikirlerini neşreden *İctihad* dergisinin de sahibi olan Abdullah Cevdet, Batı ile Osmanlı toplumunu mukayese ettiği yazılarında eşi benzeri görülmemiş bir "gerilik" düşüncesinin temsilcisi konumundadır. Kendisi, 1914 yılında yayınladığı bir yazısında bu düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir: "*Bir ikinci medeniyet yoktur. Medeniyet Avrupa medeniyetidir. Bunu gülüyle dikeniyle kabul etmeye mecburuz.*"[922] Bu ifade, Abdullah Cevdet'in yalnızca Batı'nın teknik ve kurumsal birikimini değil, değerler sistemini de koşulsuz biçimde benimsemeye gönüllülüğünü gösterirken aynı zamanda Osmanlı toplumunun mevcut koşullarıyla medeniyet dairesine dahil olamayacağına dair güçlü bir inancı yansıtmaktadır. Bunun yanı sıra Abdullah Cevdet'in dilinde, Kılıçzâde Hakkı Bey'de

[921] Bektaş, *a.g.t.*, s.46.
[922] Abdullah Cevdet, "Şîme-i Muhabbet: Celâl Nuri Bey'in Geçen Nüshadaki 'Şîme-i Husumet' Makalesine Cevabı" *İçtihad'ın İçtihadı: Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar*, Mustafa Gündüz (haz.), Ankara: Lotus Yayınevi, 2008, s.197.

gördüğümüz "ileri-geri" kavramları üzerinden şekillenen medeniyet söyleminin dozunun belirgin biçimde arttığı görülebilmektedir:

"*Âlem-i İslâm'daki umumi gerileme ve çöküş, göz tırmalayıcı, dikkat gerektiren bir olay olacak dereceye çoktan gelmiştir. Bu müthiş gerileme ve çöküşün ne vakit duracağını kestirmek kolay değildir.*"[923]

Görüldüğü üzere Abdullah Cevdet'in fikri dünyasında "geri kalmışlık", zihinsel, kültürel ve toplumsal bir bütün olarak kurgulanmıştır. Kendisinin medeniyeti tekil ve mutlak bir doğru çizgisine indirgemesi, Osmanlı toplumunu bu çizginin dışında konumlandırmasına ve öz değerlerini göz ardı eden soyut bir dönüşüm sürecine mahkûm eder. Böylelikle zaman ve medeniyet, bu söylem içinde yalnızca ilerleme hattında tek yönlü doğrultuda ilerleyen ve Batı'yı en önde kabul eden bir yapı olarak kurgulanmıştır. Bu yaklaşım, Osmanlı eliti ve etkisi altında bulunan toplumun bir kesiminin düşünce dünyasında yer eden toplumsal zaman algısına bağlı modernlik kavramının ana hatlarını anlamak açısından önemli bir bakış açısı sunar. Bu bakış açısına katkı sağlayan somut örneklerinden biri de Celâl Nuri'nin kendi gazetelerine koyduğu isimlerdeki bilinçli tercihleri üzerinden gözlemlenebilir. Batıcılık akımının önemli isimlerinden olan Celâl Nuri, Abdullah Cevdet ve Kılıçzâde Hakkı Bey ile yakın ilişkiler kurmuş ve *İctihad* dergisinde bir süre yazarlık yapmıştır.

Celâl Nuri, *İctihad* dergisinin sahibi Abdullah Cevdet ile yaşadığı görüş ayrılıkları sebebiyle dergi yazarlığından ayrılmış, çeşitli faaliyetlerin ardından 1918 yılında önce *Âti* adında bir gazete çıkarmış, bu gazetenin kapatılmasından 1 gün sonra da *İleri* adında bir gazete daha çıkarmıştır.[924] Cêlal Nuri'nin gazetelerine seçtiği isimler, kendi fikir dünyasında hâkim olan Batı ile Osmanlı toplumuna ilişkin "ileri-geri" söylemi üzerinden medeniyet karşılaştırmasına işaret etmekte ve Osmanlı toplumu açısından "varılması gereken noktayı" göstermektedir.

Sonuç olarak bu bölümde hedeflenen amaç, zaman kavramı ile Batı merkezli medeniyet anlayışı arasında kurulan paralel ilişkiyi ortaya koymaktır. Batılı entelektüel çevrelerde şekillenen ve Osmanlı aydınlarının zihniyet dünyasında da ciddi karşılık bulan Batı

[923] Abdullah Cevdet, "Cihân-ı İslâm'a Dâir", *a.g.e.*, s.72.
[924] Recep Duymaz, "Celâl Nuri İleri", *TDVİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt.7, 1993, s.243.

medeniyetinin "ileri" ve "yüksek" konumu, medeniyetin lineer bir doğrultuda süreklilik gösterdiği fikrine dayanmaktadır. Bu bağlamda zamanın ölçülme biçimine dair fikirler, teknik düzenleme anlayışının etrafında şekillenmesinin yanında medeniyet istikametinde "varılacak bir nokta" tahayyülünün bir parçası olarak yeniden ele alınmıştır. Döngüsel nitelikte ve her gün yeniden tanımlanan gurubî/ezanî saat sisteminin yerine lineer özellik gösteren vasatî saat uygulamasına yönelme, yalnızca toplumsal işleyişin düzenlenmesi değil, aynı zamanda modernleşme ideolojisinin bir gereği olarak değerlendirilmiştir.

4.10.3. Greenwich Meridyeni ve Medeniyetin Çizgisi: Batı Merkezli İnşa Edilen Zaman, Medeniyet ve Kültürel Egemenlik

Tanzimat Dönemi'nde görülen kurum ve olguların geçirdiği biçimsel dönüşümler çerçevesinde zaman kavramı da tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Zamanın algılanışı, ölçülmesi ve toplumsal düzene dahil edilişine ilişkin pratikler, modernleşme sürecinde geleneksel yapılarla çatışan başlıca unsurlardan biri haline gelmiş, bu çerçevede gurubî/ezanî zaman sistemi dönemin artan toplumsal, ekonomik ve idari ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz görülmeye başlanmıştır. Bu sebeple zamanın yeniden tanımlanması yalnızca teknik bir zorunluluk değil, aynı zamanda modernleşmenin ideolojik ve sembolik bir unsuru olarak değerlendirilmiştir.

Avrupa'da 1840'lı yıllara kadar, farklı topluluklar arasındaki sosyal ilişkilerin sınırlı olması ve iletişim teknolojilerinin kısıtlılığı nedeniyle yerel saat uygulamaları önemli bir sorun teşkil etmiyordu. 1800'lü yıllara girilirken *Britanya Posta Ofisi* tarafından "dakiklik" ilkesinin ciddi şekilde benimsenmesi, bu posta teşkilatına mensup personelin ortak bir zaman standardı etrafında düzenlenmesi ihtiyacını doğurdu. İlk kez ortak ve standart bir zaman uygulamasının formüle edildiği bu girişim yalnızca ilgili kurumla sınırlı kalmış ve halkın genelinin muhatap olduğu bir durum haline dönüşmemiştir.[925]

19. yüzyılda başlayan gelişmelere bağlı olarak ulaşım ve haberleşme ağının genişlemesi, zamanın standartlaştırılmasını teknik ve toplumsal bir zorunluluk haline getirmiştir. Özellikle demiryolu ulaşımının yaygınlaşması ve bu ulaşım sisteminde her bir saniyenin önemi Britanya'nın geneline yayılacak ortak bir zaman sistemine geçilmesine duyulan

[925] Eviatar Zerubavel, "The Standardization of Time: A Sociohistorical Perspectives", *American Journal of Sociology*, 88/1, 1982, ss.5-6.

ihtiyacı arttırmıştır. Bu ihtiyacın doğmasının ardından Britanya'da, demiryolları arasında koordinasyonu arttırmak adına 1840 yılında *GMT* adıyla ortak bir saat düzenine geçilmiştir.[926]

Zerubavel'in belirttiği üzere demiryolları, farklı toplulukları fiziksel ve sosyal açıdan birbirine yaklaştırırken telgrafın kullanımı söz konusu yakınlaşmaya zamansal bir boyut kazandırmış ve aynı zamanda bu yakınlaşmanın uluslararası ölçekte gerçekleşmesini sağlamıştır.[927] Uluslararası demiryolu hatları ve telgraf ağları, global çaplı eşzamanlılık ihtiyacını doğurmuş, bu nedenle 1884 yılında Washington'da bir bilimsel konferans düzenlenmiş ve bu konferansta *Greenwich Gözlemevi*'nden geçen meridyen çizgisi "baş meridyen" olarak kabul edilmiştir.[928] Ancak zaman standardizasyonu süreci tüm ülkelerde eş zamanlı ve aynı hızda uygulanamamıştır. Bu gecikmenin siyasi, ideolojik ve dini olmak üzere birçok nedeni bulunmaktadır: Fransa'nın Greenwich Gözlemevi'nin referans noktası olarak kabul edilmesini, bu merkezin ulusal rakibi İngiltere'de bulunması sebebiyle protesto etmesi ve bazı ülkelerde bu gelişmeye karşı genel bir kayıtsızlık gözlemlenmesi. Ayrıca, farklı dini topluluklar tarafından zamanın ilahi düzene ait bir alan olarak görülmesi ve bu tür müdahalelerin "şirk" olarak değerlendirilmesi gibi teolojik kaygılar da sürece direnç oluşturmuştur. Bununla birlikte, otorite ve düzen kavramlarına karşı çıkan marjinal hareketler, bu geçişin evrensel düzeyde gecikmeli ve parçalı şekilde gerçekleşmesinde rol oynayan diğer etkenler iken İslam dininde namaz vakitlerinin günümüzde hala güneş sistemine göre belirleniyor olması, uluslararası saat sisteminin kullanımında ve bu sisteme uyum sürecinde özgün ve melez yaklaşımların geliştiğini ortaya koymaktadır.[929]

Zerubavel, uluslararası ortak zaman sistemine geçiş sürecinde farklı ülkelerde görülen küçük ölçekli dirençler ve yerel uyarlamaların yanında, sürece yönelik en ciddi ideolojik meydan okumanın Ayetullah Humeyni tarafından ortaya konduğunu belirtmektedir. Humeyni, İslam toplumları üzerinden bir özeleştiri vererek şu cümleleri dile getirmiştir:

[926] Zerubavel, *a.g.m.*, s.6.
[927] Zerubavel, *a.g.m.*, ss.7-8.
[928] İhsanoğlu & Günergun, *a.g.m.*, s.435.
[929] Zerubavel, *a.g.m.*, ss.17-19.

"*Ülkelerimizin [Müslüman] yöneticileri Batı'dan o kadar etkilenmişler ki saatlerini Avrupa saatine göre ayarlamışlar. Bu, tam anlamıyla bir kabus.*"[930]

Bu cümlelerde açıkça görüldüğü üzere, Humeyni zaman algısını yalnızca teknik bir ölçüm aracı olarak değerlendirmeyerek, aksine Batı'nın inşa ettiği modernlik kavramı altında şekillenen bir ideolojik dönüşümün aracı olarak eleştirmektedir. Humeyni'nin bu yaklaşımında, İslam toplumlarının Batı'dan ithal ettikleri medeniyet unsurlarının yalnızca teknolojik ve kurumsal bir değişimi değil, aynı zamanda özgün ve dini değerlerin aşındırılmasını beraberinde getirdiğine yönelik güçlü bir endişe öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, zamanın standardizasyonu Batılı modernliğin teknik bir aracı olmanın ötesinde İslam dünyasında kimliksel ve kültürel bir çözülmenin sembolü gibi görülmektedir.

4.11. Zamanla Batılılaşan Zaman: Osmanlı'da Zamanın ve Uyku Vakitlerinin Dönüşümü

Osmanlı toplumunda zaman algısı, uzun yıllar boyunca dini ibadetler ve doğal ışık döngüsüne sıkı sıkıya bağlıydı. Gündelik yaşam, namaz vakitleri ve gün ışığının belirlediği ritim doğrultusunda şekillenir, bu düzen de hem bireysel alışkanlıkları hem de kamusal faaliyetleri belirlerdi. Ancak, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan modernleşme süreciyle birlikte ortaya çıkan yenilikler zamanın kullanım biçimini köklü şekilde değiştirdi. Bu dönüşüm yalnızca kamu kurumlarının işleyişini düzenlemekle kalmadı, aynı zamanda bireylerin uyku pratiklerinde ve günlük rutinlerinde de önemli değişimlere yol açtı. Yapay ışıkla gecelerin uzaması, sosyal hayatın ve ekonomik faaliyetlerin gece saatlerine taşınmasını mümkün kıldı. Böylece Osmanlı toplumunda geleneksel zaman anlayışı yerini daha programlı, disiplinli ve esnek bir zamansal yapıya bırakmaya başladı.

4.11.1. Gurubî Saatten Vasatî Saat Uygulamasına Geçiş Süreci

Osmanlı toplumunda mevcut bulunan "zaman" olgusu ve bu olgunun modernleşme sürecindeki dönüşümü üzerine kaleme aldığı ufuk açıcı çalışmasıyla tanınan Wishnitzer, modernleşme döneminde zaman kavramının, yalnızca diğer reform süreçlerinin etkisiyle biçimlenen ikincil bir alan olmadığını, aksine kendi başına bağımsız ve öncelikli bir dönüşüm sahası olarak ele alınması gerektiğini vurgular. Ona göre bu dönemde zaman,

[930] Humeyni'den aktaran: Zerubavel, *a.g.m.*, s.19.

toplumsal yaşamda modern bir düzen örüntüsü oluşturma ve bu düzen örüntüsü üzerinden toplumun her kesimine yayılacak bir "verimlilik" anlayışı inşa etme inancıyla, samimi ve ciddi duygularla ele alınan bir mesele haline gelmiştir.[931] Bu dönüşüm sürecinde zaman algısını etkileyen önemli gelişmelerden biri, Batı'da yaygınlaşan demiryolu ağı inşa faaliyetlerinin 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı Devleti'nin resmi politikası haline gelmesidir. Bu demiryolu hatlarının zaman içerisinde Avrupa'daki demiryolu güzergahlarına entegre olacak şekilde genişletilmesi, Osmanlı coğrafyasında ulaşım-zaman pratiklerinin yeniden düzenlenmesini zorunlu kılmış ve ülkede hâkim olan gurubî saat sistemine ek olarak vasatî saat uygulamasının kullanılmasını zorunlu hale getirmiştir.[932]

Vasatî saat, Avrupalılar tarafından kullanılması sebebiyle Osmanlı toplumu tarafından "alafranga saat" olarak adlandırılan bir saat sistemidir. Ayrıca bu saat sisteminde günün başlangıcı olarak öğle vaktinin kabul edilmesi "zevalî saat" olarak da anılmasına sebep olmuştur. Bu sistem, bugün kullanılan evrensel saat uygulamasından farklı olarak, günü öğlen vaktinde saat 12.00'den başlatır ve 24 saate bölerek zaman dilimlerini buna göre düzenlemektedir. Bu sistemde, her şehrin kendi coğrafi konumuna göre belirlenen özgül bir vasatî saatinin bulunması zaman-mekân farklılaşmasına yol açmaktadır.[933]

Başlangıçta bu sistem, İstanbul, İzmir ve Selanik gibi çok kültürlü Osmanlı kentlerinde yaşayan Avrupalıların gündelik yaşamlarını düzenlemeye yönelik bir işlevle ve Fransa ile Avusturya gibi yabancı sefaretlerin yayınladığı çeşitli belgelerde zamanı belirtmek amacıyla kullanılırken, zamanla Bahriye ve Harbiye Nezaretleri başta olmak üzere Osmanlı devlet kurumlarının resmi raporlarında ve yazışmalarında zamanı belirtmek ve Avrupa ile Osmanlı arasındaki demiryolu taşımacılığını üstlenen *Rumeli Şimendiferleri Şirketi*'nin yolculuk organizasyonlarında kullanılmasıyla yaygınlık kazanmıştır.[934] Bu nedenden ötürü, vasatî saat kullanan devlet kurumlarına ve şirketlere çeşitli sebeplerle adım atan herhangi bir kişi, gündelik hayatın zamansal diliminden ayrılarak "Avrupalı" bir zaman rejimine dahil oluyordu. Bu kişi binadan ayrıldığı andan itibaren yeniden

[931] Avner Wishnitzer, Alaturka Saatleri Ayarlama: Geç Osmanlı'da Zaman ve Toplum, Ercan Ertürk (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s.10.
[932] İhsanoğlu & Günergun, *a.g.m.*, s.436.
[933] İhsanoğlu & Günergun, *a.g.m.*, ss.436-437.
[934] İhsanoğlu & Günergun, *a.g.m.*, ss.436-437.

gurubî zaman sisteminin uygulandığı toplumsal yaşama dönüyor ve böylelikle gündelik zaman algısında çift yönlü bir değişimi deneyimliyordu.[935] Böylelikle kamu binalarının kapıları yalnızca fiziksel bir geçişi sağlamanın yanında aynı zamanda zamansal bir eşiğe dönüşmüş ve bu eşik bireyin modernlik ile geleneksellik arasında sürekli gelgit yaşadığı bir sınır oluşturmuştur. Bu gelişmeler, toplumun büyük kesiminin tabi olduğu alaturka saat (gurubî) kullanımın yanında resmi ve uluslararası kurumlarda alafranga saat (vasatî) kullanımıyla zaman sisteminde bir ikilik oluşturmuş, fakat bu ikilik aynı zamanda Osmanlı toplumunun zaman algısında yaşanan dönüşüme de aracılık etmiştir. Ancak Wishnitzer'in de belirttiği gibi bu dönüşüm yalnızca bürokratik ya da ticari zorunluluklarla açıklanamayacak kadar çok yönlü bir etkileşimin ürünüdür. Ona göre Osmanlı toplumundaki zaman dönüşümünde etkisi yadsınamayacak kadar önemli bir etken de "gece hayatı ekonomisi" olmuştur.

19. yüzyılda Osmanlı yönetimi, İstanbul'un Batılı yerleşim bölgelerinde artan gece hayatı canlılığının yol açacağı olumsuz durumların önüne geçmek amacıyla çeşitli yasak ve kısıtlamalar getirmiştir. Fakat bu durum, gece hayatı ekonomisinden gelir sağlayan işletmelerin ekonomik çıkarlarını tehdit etmiş ve bu kesimler, kuralların gevşetilmesine ve çeşitli imtiyazlar tanınmasına yönelik taleplerde bulunarak yönetim üzerinde yoğun bir baskı uygulamıştır. İşletmecilerin bu baskıları sonucunda, "geceyi kullanma" ve "günü uzatma" yönündeki ısrarlı talepleri karşılık bulmuş ve bu durum, Osmanlı toplumunun zaman kullanımında ve algısında dönüşüm yaratan önemli bir gelişmedir.[936] Benzer şekilde, zamanı düzenlemekle görevli muvakkitler de alafranga saat sistemini sınırlı olsa da kullanmaya başlamışlardır. Ancak muvakkitlerin bu kullanımı, modern anlamda bir zaman standardizasyonuna katılım sağlamaktan çok gurubî saate dayalı namaz vakitlerini mekanik saatlere uyarlamaktan ibarettir.[937] Dolayısıyla bu kullanım, geleneksel dini pratiklerin yeni araçlar aracılığıyla sürdürülmesine yönelik bir uyarlama pratiği olarak değerlendirilebilir.

Tüm bu gelişmeler neticesinde, vasatî saat sistemini benimseyen bir bürokratik ve toplumsal kesimin özellikle büyük şehirlerde, devletin bazı kademelerinde ve Batılı yaşam tarzının benimsendiği çevrelerde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu kesim,

[935] Wishnitzer, *a.g.e.*, s.85.
[936] Wishnitzer, *a.g.e.*, s.198.
[937] Wishnitzer, *a.g.e.*, ss.40-41.

geleneksel gurubî saate alternatif olarak Batılı zaman ölçüsünü fiilen uygulamaya başlamıştır.

Ne var ki, birbiriyle örtüşmeyen bu iki saat sisteminin eşzamanlı kullanımı özellikle toplumsal pratiklerde ciddi karışıklıklara yol açmıştır. 1877 yılında yaşanan bir olay, bu ikilikten doğan karmaşanın üst düzey bürokratlar nezdinde dahi mevcut olduğunu gösterir. Meşrutiyet'in ilanının ardından toplanan mecliste geçen ve Wishnitzer'ın zabıt ceridelerinden aktardığı diyalog bu durumu açık biçimde yansıtır:

"*Sadık Paşa: Acaba alafranga saatle, öğleden bir saat önce gelsek nasıl olur?*
Ahmed Efendi: Biz alafrangayı bilmiyoruz ve bizim saatimiz yok.
Meclis Reisi: Uzak yerlerde yaşayan pek çok kişi olduğunu unutmamalıyız. O şekilde dört buçuk, beşte gelmek bu kişiler için zor olacaktır.
Bir Mebus: Memurlardan şikâyet ederdik; işlerini yapmadıklarını söylerdik; şimdi o kadar geç vakitte başlarsak biz de aynı şeyi yapmış olacağız."[938]

Açıkça görüldüğü üzere bu diyalog, Osmanlı toplumunda zaman algısının henüz ortak bir referans noktası etrafında birleşmenin aksine farklı iki sistemin eşzamanlı kullanımının sosyal bir problem haline dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Sadık Paşa'nın "alafranga saat" önerisine karşılık Ahmed Efendi'nin bu sisteme yönelik yabancılığı, toplumun geniş kesiminin hala geleneksel zaman anlayışına bağlı kaldığını ortaya koymaktadır. Kısacası bu sahne, zamanın modernleştirilmesinin devlet aygıtı içinde dahi tartışmalı ve sancılı bir süreç olduğunu gözler önüne sermektedir.

Vasatî saat sistemine geçiş, genellikle bir modernleşme sürecinin kaçınılmaz ve teknik bir adımı gibi görünse de dönemin basınında yer alan çeşitli yazılar, bu sürecin toplum nezdinde kolay ve hızlı şekilde bir kabul görmediğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, 1909 yılında *Tanin* gazetesinde Hüseyin Cahit'in kaleme aldığı "Saat Kavgası" başlıklı makale, toplumsal reformların yasama organı olan Meclis-i Mebusân'da zaman sisteminin değişimine karşı şiddetli muhalefet olduğunu ve bu doğrultuda gerçekleşen fikri çatışmaların neredeyse şiddete dönüştüğünü dile getirmektedir:

[938] Wishnitzer, *a.g.e.*, s.1.

"*Birkaç gündür devam eden şiddetli hararet dün bir fırtına tevellüd etti. Az kaldı yumruklar dolu gibi yağacaktı. Sahîh, bu fırtınanın Meclis-i Mebusân'da kopmuş olduğunu söylemeyi unuturuz. Meclis-i Mebusan açılalı beri bu kadar patırtı olmamıştı. Meclisi Mebusan azalarınca Kamil Paşa'nın müstebidâne hareketinden, Meşrutiyet'e mugayir teşebbüsatından daha mühim telakki edilen, bu kadar patırtıya sebebiyet veren meselenin ne olduğunu bilir misiniz? Bire karşı yüz bin ihtimal ile iddia olunabilir ki kabul değil bilinmez. İddiamız, gazete, mektepler tedrisat, kiliseler meselesi..? Hayır hayır. Daha mühim, daha mühim, saat kavgası!*

Latife ittiğimize hemal olunmasın. Dün, Meclis-i Mebusân'ı çorbaya çeviren gürültü, bir saat kavgasından neşet etmiştir. Mebuslarımızdan bir zât, meclisin mesaisine daha ziyade intizam vermek arzusuyla kendince pek masum gördüğü bir teklifte bulunur. Vasati saatin kabul edilmesini teklif eder.

Vay efendim vay. Vasati saat he! Aman ya Rabbi bu ne gürültü! Dünyanın bütün saatlerini çin çin çalsa meclisin içini bu kadar öttürmezlerdi. Bu saat meselesi ne mühim imiş ki Türkçeyi pek iyi anlamayan bazı mebuslarımız bile "Şeriata mugayir" diye bağırıyorlardı. Halbuki itiraz eden mebuslarımızdan bazılarının saati vasati saat üzerine ayar edilmiş olduğunda şüphe yoktur. Bugün Beyrut'ta, İskenderiye'de, Kahire'de hep vasati saat kullanılır. İzmir, Selanik gibi merkezlerde birçok erbab-ı takvânın saati vasati saat ile ayar idilmiş. Fakat varak-ı mihr-ü vefayı kim okur, kim dinler. Şeriat-ı Garra-yı İslamiye akıl ve hikmet, ilim ve fen üzerine müesses olduğu, hakâyık-ı feniyenin hiçbiri şer'i şerife mugayir olmadığı cihetle kullandığımız saatlerden daha fennî olan vasati saatin hiçbir mahzuru olmadığı aşikardır. Saatin mübdî olmak üzere vakit zahiren ihtiyar edilip edilmemesinin Ahkam-ı Şeriyye ile ne münasebeti olur? Fakat sinirler o kadar kızışmış ki ufak bir su-i tefehhüm hasıl olur olmaz iş alevlendi. Ateş saçağı sardı. Binaenaleyh dünkü telaştan dolayı biraz gülerek mebuslarımızın sinirlerini yatıştırdıktan sonra ciddi işlere kema fi's-sabık devam edeceklerini ümit ederiz."[939] **(Ek 6)**

"Saat Kavgası" olarak adlandırılan bu münakaşanın meclis düzeyinde yaşanmış olması, her şeyden önce zaman reformunun karar mercilerinde ciddi bir dirençle karşılaştığını

[939] Hüseyin Cahit, "Saat Kavgası", *Tanin*, Sayı No: 280, 24 Cemaziyelevvel 1327, (Miladi: 13 Haziran 1909), s.1.

ortaya koymaktadır. Hüseyin Cahit'in konunun aktarımında kullandığı yer yer ironik ve alaycı üslubu bir kenara bırakılırsa, modernleşme karşıtı reflekslerin din temeli üzerine inşa edilerek modernleşme çabalarının karşısında bir cephe oluşturulduğu açıktır. Hüseyin Cahit, kendi fikirlerini de dahil ettiği anlatıda zamanın belirlenmesindeki şekilsel tercihin herhangi bir dinî aykırılık teşkil etmediğini vurgularken, aynı zamanda zamansal reformların ne denli tartışmalı ve sancılı bir süreç olduğunu da kanıtlamaktadır. Nitekim, Hüseyin Cahit'in aktardığı bilgiye paralel bir anlatı, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Sinop'tan milletvekili seçilerek mecliste görev alan Rıza Nur'un hatıralarında da görülmektedir:

"*Bir gün Rıza Tevfik, alafranga saatin kabul ve tatbiki için kürsüde lâkırdı söylüyordu. Bunun iyiliklerini ispat ederken Türklerin eskiden kâfir olduklarını da söyledi. Ön sıralarda oturuyordum. Arkadan bir kasırgadır, tufan mı yoksa kıyamet mi desem, koptu. Yarı kalkıp arkaya baktım. Mebusların hemen yarısı ayağa kalkmış, gözler dönmüş, deli gözü gibi fırlamış, kollar gerilmiş ve yumruklar bükülmüş, bar bar bağırıyorlar. "Gâvur herifi söyletmeyin! Gebertin!" gibi sözler. Hemen hepsi de hoca. Bu mecliste sarıklı çoktu. Dindar ahali eksériya müftülerini mebus yapmıştı. Rıza Tevfik hatasını anladı. Tashih etmek istedi; fakat acemilik etti, galiba itidalini kaybetmişti. Düzelteyim dedikçe daha berbat etti. Bataklığa düşenler gibi çıkayım diye çırpındıkça daha battı. Ötekiler de azdıkça azdılar.*"[940]

Rıza Nur'un tartışmalı kişiliği bir kenara bırakıldığında anlatısı, bu dönemde din temeli üzerine inşa edilmiş modernlik karşıtı cepheden yükselen zaman reformuna yönelik eleştirilerin dozunun giderek arttığını ve bu söylemin "*Saati kaldırmak zamanı kaldırmaktır*" ifadesiyle ciddi ve simgesel bir nitelik kazandığını göstermektedir. Bununla birlikte Wishnitzer'ın vurguladığı üzere *İttihat ve Terakki Fırkası*'nın geçmişle –özellikle de Abdülhamid rejimini çağrıştıran tüm unsurlarla– bağlarını tamamen koparmak yönündeki kararlı iradesinin "zaman reformunu" oluşturan kısmı kendilerine siyasi düzlemde en ciddi muhalefet kanadını oluşturan *Ahrar Fırkası* tarafından da destek bulmuştur.[941] Nihayetinde, bu destekle birlikte Osmanlı toplumunun zaman kavramında ve ölçme biçiminde köklü bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönüşümün kurumsal düzeydeki

[940] Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım 1*, İstanbul: Altındağ Yayınevi, 1967, s.281.
[941] Wishnitzer, *a.g.e.*, s.237.

en somut ve radikal adım, 1912 yılının Mayıs ayında, Osmanlı ordusunun bağlı olduğu Harbiye Nezareti tarafından atılmıştır. Batılılaşma sürecinin en ileri düzeydeki temsilcisi ve uygulayıcısı olduğu kabul edilebilecek Osmanlı ordusunun bağlı bulunduğu Harbiye Nezareti, farklı saat sistemlerinin eşzamanlı kullanımından doğan karışıklığı gidermek amacıyla yalnızca vasatî saat uygulamasının esas alınacağını resmi olarak ilan etmiştir.

Kıranlar, Harbiye Nezareti'nin bu kararı almasında Trablusgarp Savaşı sırasında yaşanan zamansal eşgüdüm probleminin belirleyici bir rol oynadığını dile getirmektedir. Savaş sürerken İtalyan donanmasının bir kısmı Trablusgarp'tan ayrılarak Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'a ulaşarak şehri çevirmiş ve Trablusgarp'ta düğümlenen savaşın seyrini farklı bir hamleyle değiştirmeye çalışmıştır. İstanbul'un ciddi bir tehlike yaşadığı bu süreçte Osmanlı askeri birimleri arasındaki yazışmalarda alaturka ve alafranga saat sisteminin eş zamanlı kullanımından doğan belirsizlikler büyük problemler doğurmuştur. İtalyanların bu hamlesi başarısızlıkla sonuçlansa da Harbiye Nezareti benzer bir kriz yaşamaması adına zamansal eşgüdümün sağlanmasını zorunlu görmüştür.[942]

Alınan karar doğrultusunda yalnızca ordu teşkilatı değil ordu ile senkronize çalışan ve kamu hizmeti sağlayan diğer memuriyetlerin de yönetimsel uyum ve eşgüdüm içinde hareket edebilmeleri için vasatî saat sisteminin bürokratik işleyişte zorunlu hale getirilmesi kararlaştırılmıştır.[943] Bu düzenleme, basit bir pratik önlem olmanın ötesinde ordu ve devlet yönetimini eşgüdümlü şekilde yürüten İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkeziyetçi modernleşme vizyonunun ve yönetim mekanizmasını bütüncül bir yapıya kavuşturma çabalarının sonucudur. Aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti ile çevresindeki aydın sınıfın, saat reformunu zorunlu kılan bir ideolojik önemli bir ideolojik zemini vardır. Bu kesim, Osmanlı toplumunu "medeniyet yürüyüşünde" oldukça "geri kalmış" olarak tanımlarken zamanın yeniden düzenlenmesiyle birlikte "ileride" konumlandırılan Batı'ya yetişebilme ideali adına en azından "0" noktasına ulaştıracağına ve bu "ilerleme yürüyüşünde" yapılacak diğer reformlarla yakalayacağına inancı da saat sisteminin değişiminde büyük etken olmuştur.

---

[942] Safiye Kıranlar, "Uluslararası Saatin Kabul Edilmesi ve İleri Saat Uygulaması Kapsamında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zaman Kavramının Şekillendirilmesi (1919-1946), *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı.15, 2006, ss.71-72.
[943] İhsanoğlu & Günergun, *a.g.m.*, s.437.

1913 yılında Paris'te toplanan "Tevhid-i Saat" konulu konferansa katılan Osmanlı Devleti, Greenwich Gözlemevi merkezli uluslararası saat sistemine dahil olmuş ve ülkede, bu uluslararası saat sisteminin "umumi saat" adıyla başlamasının yolunu açmıştır. Umumi saat uygulaması Osmanlı Devleti'nde tüm postaneler ve demiryolları gibi ulaştırma ve haberleşme kanalları için zorunlu tutulmuşsa da bu uygulamanın toplumun tamamına yayılması ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin 1926 yılında yayınladığı kararname ile mümkün hale gelmiştir.[944]

4.11.2. Değişen Dünya, Değişen Uyku: Osmanlı Toplumunda Uyku Vakitlerinin Değişimi

Önceki bölümde, Osmanlı toplumunun zaman algısının başta namaz olmak üzere dini ibadetler çerçevesinde şekillendiği yönündeki temel yaklaşım ortaya konmuştur. Bu çerçevede, toplumun gündelik yaşamındaki faaliyetlerinin de büyük ölçüde bu dinî zaman düzeniyle paralellik göstermesi beklenmektedir. Nitekim Faroqhi'nin de belirttiği üzere, Osmanlı toplumunun zaman anlayışı, bir ölçüde kısıtlı iletişim ve haberleşme ağları içerisinde şekillenmiş[945], toplum bu zaman kavrayışı üzerinde doğrudan bir tahakküm kurmaktan ziyade onu daha çok tarımsal üretimi ve ibadet düzenini planlamak gibi işlevlerde kullanmıştır. Bunun yanı sıra, kamusal hizmet sunan eğitim kurumları ile sosyal hizmet sağlayan yapıların büyük çoğunluğu bu dini ibadet döngüsüne uygun şekilde faaliyet gösteriyordu.[946] Kamusal hizmet sağlayan kurumların yanı sıra doğrudan kamusal hayat da ibadet saatlerinin belirlediği toplumsal ritimlere tâbiydi. Örneğin, Osmanlı toplumunun ticari canlılık merkezlerinden biri olan pazaryerleri, sabah namazının hemen ardından açılıp günün sona erdiğini bildiren akşam namazından kısa bir süre önce de kapanırdı.[947]

Toplumsal ritimlerin ve gündelik hayatın düzenlenmesinde dini ibadetlerden bile önce gelen en temel unsur gün ışığıydı.[948] Zira, yapay aydınlatma sistemlerinin henüz yaygınlaşmadığı Osmanlı toplumunda gün ışığı, hem gündelik faaliyetlerin

[944] İhsanoğlu & Günergun, *a.g.m.*, ss.437-439.
[945] Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 5.Baskı, 2005, s.69.
[946] Wishnitzer, *a.g.e.*, s.32.
[947] Wishnitzer, *a.g.e.*, s.32.
[948] Ensar Çetin, "Osmanlı'da Gündelik Hayata Sosyolojik Bir Bakış", *Toplum Bilimleri Dergisi*, 7/13, Ocak 2013, s.282.

yürütülmesine olanak sağlayan hem de kamusal hayatı görünür ve sürdürülebilir kılan asli etkendi. Bu bağlamda, dini ibadetler ise esasen günü parçalara ayıran ve zamanın akışını belirli bir düzene oturtan ritmik birer düzenleyici işlevi görüyordu.

Yapay aydınlatma sistemlerinin henüz yaygınlaşmaması, Osmanlı bürokrasinin çalışma saatlerini de doğrudan etkiliyor, çalışma saatleri gün ışığı referans alınarak şekilleniyordu. Memurlar, güneş doğmadan evvel sorumlu bulundukları memuriyet dairelerine ulaşıyor, güneşin batmasına bir saat kala bulundukları dairelerden ayrılıyor ve böylece gün tamamen kararmadan eve ulaşabiliyorlardı.[949] Ancak bu zaman ölçme-programlama biçimi ve mekân ile ilişkisi 19. yüzyıldan itibaren köklü bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu dönüşümün yaşanmasında temel etkenler daha önce dile getirildiği üzere ulaşım ve haberleşme ağındaki çeşitlenmeler olmakla birlikte yapay aydınlatma sistemlerinin yaygınlaşması ve Osmanlı kentlerinin aydınlatılması gibi gelişmelerin varlığı da süreçte etkilidir.[950]

Öncelikle, yeni zaman kavramını ölçen mekanik saatlerin okullara ve memurların çalıştığı kurumlara zorunlu olarak yerleştirilmesi, öğrenciler için ders süresinin takip edileceği planlı bir "ders saati" sistemini, memurlar için ise iş süresinin takip edileceği planlı bir "mesai saati" kavramlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır.[951] Bu doğrultuda, özellikle memurların devlet dairelerine gitmekteki düzensiz tutumları zaman içerisinde yönetim tarafından ciddi şekilde ele alınmış ve işlerin aksatılmaması adına yayınlanan birçok *Buyruldu* aracılığıyla memurların bir gün içerisindeki çalışma saatleri başlangıç ve bitiş saati ile resmi olarak belirlenmiştir.[952]

19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin zamanı programlama ve gündelik yaşamı düzenlenme doğrultusunda giriştiği reformlar arasında kamusal alanların aydınlatılması en önemli adımlardan biridir. Bu gelişmenin Osmanlı toplumu ve özellikle uyku pratiklerinin dönüşümü üzerindeki etkisini sağlıklı biçimde değerlendirebilmek adına önceki dönem uygulamalarına dair kısa bir panorama sunmak yerinde olacaktır.

---

[949] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3.Baskı, 1988, s.255.
[950] Işıl Uçman Altınışık, "Osmanlı'da Zaman Mekân Kavrayışının Değişimi: Edebi Metinler Üzerinden Bir İrdeleme", *Journal of Turkish Studies*, 7/4-II, 2012, s.3071.
[951] Kıranlar, *a.g.m.*, s.70.
[952] Wishnitzer, *a.g.e.*, s.64.

19. yüzyıl öncesinde Osmanlı kentlerinde sokakların aydınlatılması yaygın olmayan bir uygulamaydı. Yalnızca, geceleri asayişi sağlamakla görevlendirilen kolluk kuvvetleri ellerindeki fenerlerle sınırlı bir aydınlatma imkanına sahipti. Ancak halkın tabi olduğu geceleri sokağa çıkma yasağı, durumun ciddi bir problem olmasını engelliyordu.[953] Ne var ki modernleşme süreciyle birlikte başkalaşım geçiren kent yaşamı, gece hayatının ve kamusal hareketliliğin artmasına neden olmuş, bu da aydınlatma ihtiyacını farklı bir düzleme taşımış ve yeni bir anlayışın doğmasına zemin hazırlamıştır. 1847 yılında yayımlanan bir fermanda sokakların aydınlatılması "mamuriyet ve medeniyet" sembolü olarak tanımlanmıştır. İlk aşamada dükkân sahiplerinin iş yerlerinin önüne kandil asması zorunlu tutulmuş, ardından da isteyenlerin evlerinin önüne kandil asmasına izin verilerek sınırlı da olsa sokaklarda bir nebze aydınlanma sağlanmıştır. Zamanla bu uygulamalar, ekonomik olarak avantajlı kesimler için bir zorunluluk haline getirilse de tam anlamıyla güvenli ve kalıcı olarak aydınlatılmış bir kent yaşamı gelişmemiştir.[954]

19. yüzyılın başlarında maden kömüründen elde edilen havagazı ilk kez 1813 yılında Londra'nın kamusal alanlarını aydınlatmak amacıyla kullanılmıştır.[955] Bu teknolojik gelişmeden kırk yıl sonra Sultan Abdülmecid'in emriyle Dolmabahçe Sarayı'nın aydınlatılmasını sağlamak üzere havagazı 1853 yılında sarayın arka cephesinde Fransız yetkililere bir gazhane inşa ettirilmiştir. 1856 yılına gelindiğinde bu gazhanede üretilen havagazı ile Osmanlı toplumunun Batılılaşma sürecinin vitrini sayılan ve yabancı nüfusun yoğunlaştığı Beyoğlu semtindeki Grand Rue de Pera (Cadde-i Kebir), İstanbul'un aydınlatılan ilk kamusal mekânı olmuştur.[956] 1864 yılında yabancı bir girişimcinin elde ettiği imtiyazlar doğrultusunda İstanbul, Üsküdar, Boğaziçi ve Marmara'ya kıyısı olan köylere, kalıcı olacak şekilde gazyağıyla çalışan lambalar yerleştirilmiştir. Bu lambaların, güneş battığında yanması ve gün doğumunda söndürülmesi kararlaştırılmıştır.[957]

Tüm bu gelişmelere rağmen İstanbul'un genelinde kapsamlı kamusal aydınlatma sistemlerinin yaygınlaşması II. Abdülhamid'in güvenlik endişeleri sebebiyle oldukça

[953] Doğan Kuban, "Aydınlatma", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul: Kültür Bakanlığı & Tarih Vakfı, 1993, ss.475-476.
[954] Zafer Toprak "Aydınlatma", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul: Kültür Bakanlığı & Tarih Vakfı, 1993, ss.476-476.
[955] Toprak, 1993, *a.g.m.*, s.478.
[956] M. Rıfat Akbulut & Cem Sorguç, "Gazhaneler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul: Kültür Bakanlığı & Tarih Vakfı, 1993, s.377.
[957] Toprak, 1993, *a.g.m.*, ss.476-478.

gecikmiş, ancak İttihat ve Terakki iktidarıyla birlikte 20. yüzyılın başlarında mümkün olmuştur. Bu yayılmayla birlikte I. Dünya Savaşı'na kadar geçen süreçte İstanbul'un ana yolları, caddeleri, sokakları ve kamu binaları havagazı ile aydınlatılmıştır.

Bu kronolojik ve tarihi bilgilerin ardından, artık daha sosyolojik çerçevede, aydınlatma teknolojilerindeki değişimin şehir hayatı ve özellikle uyku pratikleri üzerindeki etkilerine odaklanmak mümkündür. Bu bağlamda, bölüme Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatine eşlik eden *İstanbul Şehremini* Ömer Faiz Efendi'nin Avrupa kentlerindeki gece yaşamına dair gözlemleriyle başlamak yerinde olacaktır:

"*Paris şehrinin geceleri, daha doğrusu tüm Batı şehirlerinin geceleri, bizim gecelerimizden farklıdır. Bizim memleketlerimizde gün, güneşin doğuşuyla başlar ve batışıyla sona erer. Burada ise tam tersidir. Sokaklar ve evler gaz lambalarıyla aydınlatılır, gece gündüze dönüşür.*"[958]

Abdülhak Hamid ise Ömer Faiz Efendi ile benzer doğrultuda görüşlerini şöyle dile getirir: "*Paris'e gece iner ama asla karanlık olmaz. Karanlık geceler ve karanlık günler yalnızca Müslüman memleketlerinde vardır.*"[959]

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Avrupa şehirlerini doğrudan gözlemleme imkânı bulan Osmanlı entelektüelleri nezdinde "gece" kavramı ve ona bağlı gelişen şehir hayatı üzerine derin bir sorgulama ve ciddi bir değişim istenci ortaya çıkmıştır. Bu istenç, modernleşme düşüncesinin güçlü savunucuları arasında bulunan Namık Kemal ve Şinasi gibi yazarların kaleme aldığı makalelerle[960] birleşerek yeni bir sosyal düzenin inşasını etkilemiştir. Yapay aydınlatma sistemleriyle gecenin daha görünür ve yaşanılabilir hale gelmesi, İstanbul halkını gece hayatına katılmaya teşvik etmiş, böylece Batılı yaşam tarzını yansıtan bonmarşelerin, barların, gazinoların ve diğer eğlence ve ticaret merkezlerinin kapanış saatleri giderek daha geç saatlere kaymıştır.

Önceki bölümlerde genel hatlarıyla ortaya koyduğumuz, gün ışığına endeksli, alaturka saat düzenine göre akşam ezanından sonra sona eren kısa süreli Osmanlı günü,

[958] N. Işık Demirkıran, *A Study of Ottoman Modernisation on the City: The Sixth Municipal District of Istanbul (1858-1877)*, Master's Thesis, Ankara: Bilkent University, 2006, s.54.
[959] Demirkıran, *a.g.m.*, s.54.
[960] Nurçin İleri, "Geç Dönem Osmanlı İstanbul'unda Kent ve Sokak Işıkları", *Toplumsal Tarih*, Sayı.254, Şubat 2015, s.32.

modernleşme dönemiyle birlikte ciddi bir değişime uğramıştır. Bu dönüşümün ilk adımı, saat sisteminde yaşanan değişimle günün teknik olarak uzamasıdır. Ardından, bürokratikleşme ve kentleşme süreçlerinin bir yansıması olarak "mesai saati" kavramı doğmuş, böylece gün, sabah belirli bir saatte işe gidilip akşam belirli bir saatte işten çıkılan, daha disipline edilmiş ve programlanmış bir zaman dilimine dönüşmüştür. Bu dönüşümün son ve muhtemelen en çarpıcı aşaması, yapay aydınlatma sistemlerinin kullanılmaya başlanmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Söz konusu teknolojik yenilik, Kâtip Çelebi'nin ortaya koyduğu geleneksel "gece" tasavvurunu temelden sarsmış ve yeni bir zaman anlayışının tesisine zemin hazırlamıştır. Kâtip Çelebi, aynı zaman dilimi içerisinde, birincisi güneşin batışı ile doğuşu arasındaki doğa yasalarına bağlı bir gece (*leyl tab'i*) ve ikincisi de yine güneşin batışı ile başlayıp şafak vakti sona eren bir gece (*şer'i gece*) olmak üzere iki farklı gece türü bulunduğunu dile getirmiştir.[961] Bu sınıflandırmada ilk gece türü gün ışığını referans alırken, ikinci gece türü yatsı namazının kılınabileceği son vakti temel alan dini bir hareket noktasını işaret etmektedir. Ancak bu sınıflandırma, günümüzün dört parçalı (gündüz-öğle-akşam-gece) zaman kategorizasyonundan ziyade Osmanlı toplumunun zaman algısında baskın olan gündüz ve gece ikiliğini ifade etmektedir. Özellikle güneşin batışı ile yatsı namazı arasındaki zaman dilimi, bu ikili yapı içerisinde belirli bir evreye dahil edilemeyen, geçiş niteliği taşıyan muğlak bir aralık olarak dikkat çeker. Erkeklerin işlerinden dönmek üzere sokaklarda olduğu, kadınların ve çocukların hava kararmadan önce evlerine ulaşmak için acele ettikleri bu zaman dilimi tam bir eşik anıdır. Nitekim toplumun bir kesimi bu zaman dilimini yeni günün başlangıcı olarak görürken diğer bir kesimi bu zaman dilimini mevcut günün devamı olarak algılamaktadır. Bazıları ise bu zaman dilimini "akşam namazından sonra" gibi belirsiz ve karmaşık ifadelerle tarif etmektedir.[962]

Yapay aydınlatma sistemlerinin kullanıma girmesi, yalnızca gecenin manevi bağlamdan ayrılıp daha maddi bir düzlemde yeniden tanımlanmasına değil, aynı zamanda söz konusu bu muğlak zaman aralığının da toplumsal olarak daha net bir anlam kazanmasına katkı sağlamıştır. Bu duruma bağlı olarak ortaya çıkan yeni zaman dilimi, zamanın yalnızca gündüzün gün ışığına endeksli üretim ve kamusal faaliyetlerle, gecenin ise karanlık, tehlike, ibadet, uyku ve cinsel etkinliklerle sınırlandığı kalıplaşmış düzeni yıkarak yapay

[961] Wishnitzer, *Gece Çökerken*, s.24.
[962] Wishnitzer, *Gece Çökerken*, ss.41-42.

ışıkla aydınlanan sokakları, geç saatlere dek açık olan eğlence ve alışveriş mekanlarını, artan güvenlik duygusu ve toplumsal hareketliliği barındıran, gündüzü tamamlayan ve bireylere serbest zaman, dolaşma ve dinlenme imkanı sunan günün ikinci evresi haline gelmiştir. Bu yeni zamansal düzenin yalnızca gündelik hayatın ritmini değil, aynı zamanda bireyin bedensel ve zihinsel döngülerini de etkilediği açıktır. Gecenin yeknesak bir dinlenme ve ibadet alanı olmaktan çıkarak içinden sosyalleşme, tüketim ve hareketliliğe açılan bir zaman dilimini ortaya çıkarması doğal olarak günün diğer temel bileşenlerinin de yeniden konumlandırılmasını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın odaklanacağı temel ve en mühim soru, kuşkusuz "uyku" olgusunun dönüşen zamansal konjonktür içinde nerede ve nasıl konumlanacağıdır.

Karanlığın ibadet etmek ve cinsel eylemleri gerçekleştirmek ile geleneksel ilişkisinin yanı sıra, çalışmanın ilk bölümünde de ele alındığı üzere, uykunun başlangıcını belirlemede oynadığı kurucu rol göz önünde bulundurulduğunda, yapay aydınlatma teknolojilerinin bulunmadığı 19. yüzyıl öncesi toplumunun doğal ışık döngüsüne sıkı sıkı bağlıya bağlı olduğu açıktır. Gün ışığının kaybolmasının ardından başlayan karanlığın, toplumsal yaşamın büyük ölçüde sona erdiği, ev içi faaliyetlerin yoğunlaştığı ve en sonunda -biraz da mecburiyetler çerçevesinde- uykunun devreye girdiği bir evreyi işaret ettiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla günümüz "akşam" saatlerine tekabül eden bu zaman diliminde uykunun başladığını ileri sürmek, tarihsel bağlam açısından isabetli bir yaklaşımdır.

1841-1844 yılları arasında Osmanlı başkentinde ikamet eden Charles White, gündelik yaşam üzerine yaptığı gözlemlerinde bu durumu açık biçimde doğrulamaktadır. White'ın dile getirdiği "*Saat on gibi [22.00] yorgan ve döşekler yüklükten çıkarılır, yataklar yere serilir ve kısa süre içinde tüm aile uykuya dalar.*"[963] ifadesi savımızı desteklerken öte yandan Osmanlı evlerinde uykunun, gün ışığının çekilmesinden sonra başlayan karanlığın doğal bir uzantısı olarak kabul edildiğine işaret etmektedir.

Yapay aydınlatmanın yol açtığı sosyal ve toplumsal yaşam pratiklerindeki dönüşüm, yalnızca bu pratiklerin ritmini değiştirmekle kalmayarak zamanın kullanım biçimlerini de

[963] Charles White, *Three Years in Constantinople or Domestic Manners of the Turks in 1844 III*, London: Henry Colburn, 1845, s.96.

köklü bir şekilde dönüştürmüştür. Bu değişim, özellikle bireysel ve toplumsal faaliyetlerin gün ışığının çekilmesiyle sona erdiği geleneksel yapının çözülmesine ve gece saatlerinin daha fazla doldurulmasına imkân tanımıştır. Kısacası, gündelik zaman düzeninde yaşanan kayma, "gecenin geç saatlere taşınmasına" yol açmıştır. Oral'ın çalışmasında dile getirdiği üzere yapay aydınlatma araçlarının zamanla ev içi mekânlarda da kullanılmaya başlanmasıyla birlikte okuryazarlık oranının arttığı gerçeği[964], akşamları ve geceleri okuma alışkanlığının ortaya çıktığını kanıtlamasının yanında zamansal kaymanın somut bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, yapay aydınlatma araçlarının hem kamusal hem de özel alanlarda yaygınlık kazanması ve buna paralel "mesai saati" kavramının kurumsallaşması gibi tüm yenilikler gündelik yaşamın ritmini köklü biçimde dönüştürmüş, bu dönüşümden uykuya ilişkin anlayış da doğrudan etkilenmiştir.

Önceden, güneş battıktan birkaç saat sonra uykuya çekilen Osmanlı toplumu, artık mesai saatlerinin tamamlanmasının ardından tren ve vapur gibi toplu ulaşım araçlarıyla evlerine daha geç saatlerde dönüyor, kimileri ise evlerine dönmeyi tercih etmeyerek yeni zaman diliminin sunduğu imkânlarla hareketlenen kent yaşamına, özellikle eğlence kültürüne katılıyor, bazıları ise verimlilik ideali doğrultusunda gece geç saatlere kadar okuma ya da çalışma faaliyetlerini sürdürüyordu. Ancak burada üzerinde durulması gereken en önemli nokta, uykunun salt bir biyolojik ihtiyaç olmaktan çıkarak bireyin sosyal, ekonomik ve kültürel faaliyet zamanlarıyla çatışan ya da onlara uyum sağlamak zorunda bırakılan bir zaman dilimine dönüşmesidir. Özellikle kentli bireyler açısından gece, yalnızca dinlenmeye ayrılmış pasif bir evre olmaktan çıkarak üretkenliğin, tüketimin ve eğlencenin gerçekleştiği aktif bir toplumsal zamana evrilmiştir. Osmanlı toplumu, uykuyu artık mutlak bir zorunluluk olarak değil, zamanın planlanabilirliği içinde esnetilebilecek, ertelenebilecek ya da yeniden yapılandırılabilecek bir faaliyet olarak kurgulamaya başlamıştır.

Uykunun giderek esnekleşen ve bireysel tercihlere göre biçimlenen bu yeni anlamı, dönemin sağlık ve ahlak odaklı yayınlarında da karşılık bulmuştur. Modern kent

[964] Özlem Oral, *Osmanlı Tereke Kayıtlarındaki İç Mekân İthal Aydınlatma Eşyaları*, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, ss.130-131.

yaşamının getirdiği gece faaliyetleri ve artan hareketlilik, uykunun artık yalnızca biyolojik bir ihtiyaç değil, aynı zamanda düzenlenmesi gereken toplumsal bir pratik olarak ele alınmasına neden olmuştur. Bu çerçevede, *Afiyet* gazetesinin 1914 tarihli sayısında yayımlanan "Mükemmel Bir İştiha Nasıl Elde Edilir?" başlıklı makalede, iştahı düzenlemek amacıyla genel bilgiler verildikten sonra uyku ve istirahat alışkanlıkları üzerine yapılan şu uyarı dikkat çekicidir:

"*...bu kaide uyku için dahi böyledir. İstirahat için muhtelif saatlerde yatağa giren bir adam rahat bir gece geçiremez. Bütün vücudu yorgun kırgın halde kalır. Tabiatta her şeyin bir intizam tahtında cereyan ettiğini ufak bir dikkat ile görülür ve anlayabiliriz.*"[965]

Bu ifadeler, yalnızca sağlıklı bir yaşamın ön koşulu olarak düzenli uykunun önemine işaret etmekle kalmaz, aynı zamanda modernleşmeyle birlikte bozulan doğal zaman ritmine yönelik bir eleştiriyi de içinde barındırır. Gazetedeki bu vurgu, uykunun eskiden olduğu gibi kendiliğinden ve karanlığın gelişiyle başlayan bir eylem değil, artık planlanması, normlara bağlanması gereken bir pratik haline geldiğini açıkça ortaya koyar. Böylece uyku, toplumsal modernleşmenin ve zamansal dönüşümün en görünür etkilerinden biri olarak yeni bir kültürel kodla yeniden tasarlanmıştır. Yine *Afiyet* gazetesinde yayımlanan bir diğer makale olan "İhtiyarlamamak İçin Ne Yapmalı?" başlıklı yazıda yer alan şu tavsiyeler, bireyin gece yaşantısını disipline etmesi gereken bir alan olarak gören bu anlayışı daha da belirginleştirir:

"*Hiçbir zaman vücudu üşütmemeli, midenin sağlığını bozmamalı, uykusuz kalmamalı, aşırı zevklere dalmamalı, tütün ve alkol kullanmamalı, aşırı dikkatli olmalıdır. Mümkün olduğunca az ve basit şeyler yemeli. Çok yemek yemek hüner değildir. Az ve lezzetli yemek, daha sağlıklı ve daha kabul edilebilir bir tercihtir.*"[966]

Bu öneriler, yalnızca fizyolojik sağlığı korumaya yönelik tavsiyeler olarak değil, aynı zamanda modern bireyin bedenini zamansal, ahlaki ve toplumsal düzene uyarlaması yönünde bir çağrı olarak okunmalıdır. Özellikle "uykusuz kalmamalı" vurgusu, dönemin tıp ve ahlak söylemlerinde uykunun yalnızca bir ihtiyaç değil, aynı zamanda düzgün

[965] İrem Ay, *Afiyet Gazetesine Göre Sağlık ve Beslenme*, Yüksek Lisans Tezi, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2024, s.116.
[966] Ay, *a.g.t.*, s.230.

yaşamanın ve sağlıklı kalmanın temel koşulu olarak kodlandığını göstermektedir. Uyku artık doğal bir refleks olmaktan çıkmış, saatle, mesaiyle, eğlenceyle ve ahlakla pazarlık eden bir toplumsal pratik haline dönüşmüştür.

Afiyet gazetesinden alacağımız son makale olan "İksir-i Umumi Nafi Bir Kuvvet İlacı İsteyenlere" adlı yazıda şehir hayatına yönelik şu eleştiriler bulunur:

"*Şehirlerde insanlar genellikle temiz hava ve iyi su bulamazlar, tükettikleri yiyecek ve içecekler genellikle sahtedir. Birçok gece uykusuz geçirirler veya çok az uyurlar, tütün ve alkollü içecekler geniş ölçüde tüketilir. Ergenlik dönemine ulaşır ulaşmaz, aşk ve cinsel ilişki gibi gençlik dönemine özgü her türlü kötü alışkanlıkta bulunurlar, her türlü keyif ve lükse katılırlar...*"[967]

Bu gözlemler, uykunun yalnızca bireysel bir sağlık pratiği olmaktan çıktığını yinelerken modern şehir hayatının bireyin gündelik yaşamını zamansal ve bedensel düzeyde de dönüştürdüğünü ortaya koyar. Kentin sunduğu sınırsız uyarıcılar, sürekli hareket halindeki yeni yapısı ve geceyi gündüze çeviren yaşam temposu, bireyleri geleneksel düzenin dışında kalan bir yaşam tarzına sürüklemekte, böylece uyku, bedensel denge ve ölçü fikri bu dinamizm karşısında zayıflamaktadır. Uykusuzluk burada sadece sağlıksız bir alışkanlık değil, şehir hayatının doymak bilmeyen arzulara ve sürekli faal olma baskısına karşı geliştirdiği bir uyum stratejisi olarak okunabilir.

4.12. Hasta Bedenden Terbiye Edilmiş Bedene: İlerleme, Ahlak, Çalışkanlık ve Değişen Uyku Pratikleri

Osmanlı Devleti'nin yıkılma tehdidiyle karşı karşıya olduğu bu dönemde, devletin içinde bulunduğu durum metaforik bir söylem aracılığıyla tanımlanmış ve bu söylem etrafında şekillenen bir modernleşme anlayışı ortaya çıkmıştır. Kaynağını büyük ölçüde dışarıdan alan bu metafor, Osmanlı aydınları tarafından da benimsenmiş ve devlet "hasta bir beden" imgesi üzerinden kurgulanarak bu hasta bedenin "iyileştirilmesi" için çeşitli söylemler geliştirilmiştir.

[967] Ay, *a.g.t.*, s.279.

Bu süreçte, bireysel sağlık ve toplumsal ahlak değerleri devlet yapısıyla bütünleşirken, çalışkanlık ve üretkenlik gibi kavramlar ön plana çıkmış, bunun sonucunda yeni gündelik yaşam alışkanlıkları ve uyku pratikleri doğmuştur.

Bu bölümde, söz konusu dönüşüm eğitim ve ahlak metinleri ışığında ele alınarak, modernleşen Osmanlı toplumunda bedenin disipline edilmesi aracılığıyla toplumsal ilerleme ve düzen inşasının nasıl şekillendiği tartışılmaktadır.

4.12.1. Hasta Bedenler, Hasta Devlet: Osmanlı Aydınlarının Bakış Açısıyla Geri Kalmışlık Düşüncesinin "Hastalık" Metaforu Üzerinden Değerlendirilmesi

Osmanlı İmparatorluğu'nun, Batı karşısında siyasi ve toplumsal açıdan "geri kalmış" bir medeniyet olarak algılanmasına zemin hazırlayan ve bu algıyı en fazla besleyen unsurlardan biri, geçmiş dönemlerdeki askeri başarıların ve "korku salan Türk" imgesinin yerini, artık tersine çevrilmesi mümkün görünmeyen bir çöküş anlatısına bırakmasıdır. Bu anlatı içerisinde Osmanlı İmparatorluğu giderek yorgun, dağınık ve tükenmiş bir bedene benzetilmiş; siyasi güç kaybı, ekonomik zayıflık ve askeri başarısızlıklar "bitkin bir beden" metaforuyla somutlaştırılmıştır. Bu metaforun en bilinen ve -akademik çevrelerde kabul gördüğü üzere- ilk örneği, Rus Çarı I. Nikola tarafından dile getirilen "Hasta Adam" söylemidir. I. Nikola'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu duruma ilişkin bu benzetmeyi, Kırım Savaşı'ndan yaklaşık 9 ay önce, 9 Ocak 1853 tarihinde İngiltere'nin St. Petersburg'daki büyükelçisi G.H. Seymour ile gerçekleştirdiği özel bir görüşme esnasında dile getirdiği bilinmektedir. Görüşmede, İngiltere ile Rusya arasındaki ilişkileri ileri seviyeye taşımak istediğini ifade eden I. Nikola, büyükelçiye şu sözleri söylemiştir:

"*Türkiye'nin [Osmanlı İmparatorluğu] parçalanmakta olduğu görülüyor ki bu çöküş çok büyük bir talihsizlik olacaktır. İngiltere ile Rusya arasında tam manasıyla iyi bir anlayış birliği olması çok önemlidir… ve iki tarafın da birbirinden habersiz kesin bir adım atmaması gerekir...Kollarımızda hasta bir adam var, gerçekten ağır derecede hasta bir adam; eğer gerekli düzenlemeler yapılmadan elimizden kayıp giderse bu gerçek bir talihsizlik olur.*"[968]

[968] Harold Temperley, *England and The Near East: The Crimea*, London: Longmans, Green and Co., 1936, s.272.

Çar I. Nikola'nın Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik "hasta adam" benzetmesi, zamanla dönemin siyasi ve diplomatik jargonuna yerleşmekle kalmamış, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası sistemdeki kırılgan ve müdahaleye açık konumunu tanımlayan kalıcı bir söyleme dönüşmüştür. Bu ifade, Avrupalı büyük güçlerin Osmanlı toprakları üzerindeki çeşitli emellerini rasyonel ve kabul edilebilir hale getirmek için sıklıkla başvurulan bir meşruiyet aracına evrilmiştir.[969] Ancak bu teşhis, yalnızca uluslararası siyasette değil, Osmanlı entelektüel dünyasında da karşılık bulmuş ve devletin içinde bulunduğu durumu açıklamak için sıkça kullanılan bir metafor haline gelmiştir. Dışarıdan gelen bu benzetme, Tanzimat Fermanı sonrasında Osmanlı siyasi ve düşünsel çevrelerinde içsel bir muhasebenin kapısını aralamış ve bu dönemde filizlenen "hasta devletin iyileştirilmesi" fikriyle örtüşen bir anlam kazanmıştır. Bu noktada, Namık Kemal'in 1868'de *Hürriyet* gazetesinde yayımlanan "*Hasta Adam*" başlıklı makalesi dikkat çekicidir. Namık Kemal bu makalesinde, "hasta adam" imgesine doğrudan atıfta bulunurken bu teşhisi, ölüme mahkûm bir çaresizlikten ziyade, yanlış idare ve uygulamaların düzeltilmesi halinde "sağlığına yeniden kavuşabilecek" bir bünyeye işaret eden bir fırsat alanı olarak değerlendirir.[970]

Namık Kemal ile paralel bir "iyimser hastalık" düşüncesini paylaşan Keçecizâde Fuad Paşa da devletin çöküşten kurtulmasının imkânsız olmadığını ve doğru bir siyasal irade ve toplumsal reformla yeniden kuvvetli hale gelebileceğine dair düşüncelerini savunur. Fuad Paşa, I. Nikola'nın "hasta adam" teşhisine atıfta bulunarak bu konudaki görüşlerini şu şekilde dile getirir:

"*Ben, Türkiye'yi Çar Hazretlerinden daha iyi tanırım. Her tarafını vurdum, dinledim, içli dışlı muayene ettim, şu hakikate vardım ki, Türklerin naturası gâyet sağlam olduktan, maâdâ, uzvî hiçbir hastalıkla da ma'lûl değildir. Türkiye, cilt hastalığına yakalanmıştır. Fakat çabuk iyileşmesi için vücuduna süreceği kükürdü yoktur.*"[971]

---

[969] Salâhi R. Sonyel, "Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu Parçalama Çabalarında Hıristiyan Azınlıkların Rolü", *Belleten*, 49/195, Aralık 1985, s.652; Ahmad Fuad Fanani, "The Ottoman Empire: It's Rise, Decline and Collapse", *Jurnal Salam Pascasarjana Universitas Muhammadiyah Malang*, 14/1, January-June 2011, s.95.

[970] Alp Eren Topal (haz.), *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi 1 (1868-1869)*, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2018, ss.157-159.

[971] Nurettin Öztürk, "Organizmacı Görüş Açısından: Namık Kemal'in Hasta Adam Makalesi ve Tanzimat", *Bilge*, 11/40, Nevruz (Bahar) 2004, s.45.

Bu tür yaklaşımlar, yalnızca bireysel aydınlara ait görüşler olmaktan ziyade, dönemin entelektüel çerçevesini yansıtan daha geniş bir zihinsel yapının parçasıdır. Özellikle 19. yüzyılda etkili olan pozitivist sosyolojik yaklaşımlar, bu tür teşhis edici ve iyileştirici benzetmeleri teorik olarak da desteklemiştir.

Toplumları büyük biyolojik organizmalar olarak değerlendiren bu sosyolojik yaklaşımın İslam düşünce tarihindeki ilk örnekleri Farabî'nin *Füsul'ul Medenî* ve *Medinetü'l-Fâzıla* adlı eserlerinde görülür. Farâbi bu eserlerinde, devleti bir beden olarak tanımlarken yöneticiyi bu bedenin kalbine konumlandırmaktadır. İslam düşüncesinde organizmacı yaklaşım, Farabî'nin ardından İbn Sinâ, Gazalî ve İbn Hâldun ile devam etmiş, Osmanlı düşünce tarihinde ise Kâtip Çelebi ve İbn Hâldun ekolünden yetişen Osmanlı tarih yazarları tarafından sürdürülmüştür.[972] Bu düşünsel arka plan, Tanzimat döneminde Osmanlı aydınlarının "bedensel hastalık" metaforunu benimsemesini kolaylaştırmış, *pozitivist organizmacılıkla* uyumlu bir zihinsel zemin oluşturmuştur. Böylece devletin duraklama ve gerileme süreci, bir bünyenin zayıflaması şeklinde kavramsallaştırılmıştır. Bu ekolün Osmanlı entelektüel tarihinde önemli temsilcilerinden olan Ahmet Cevdet Paşa, İbn Haldun'un tarih-toplum ilişkilerine dair fikirlerini ve 19. yüzyılın önde gelen pozitivistlerinden Herbert Spencer'ın organizmacı yaklaşımını sentezleyerek Osmanlı Devleti'ni modern sosyolojik bir zeminde yorumlamaya çalışmıştır.[973] Kendisinin organizmacılık fikrine olan yakınlığı, *Tarih-i Cevdet* eserinin ilk sayfalarında görülebilmektedir:

"*Bu kabilden olmak üzere tek kişinin gerek vücutça, gerek halce bir zaman içinde geliştiği ve bir zaman içinde gerilediği gibi, her devlet böylece kâh kuvvet bulur ve kâh zayıf düşer ve kuşkulu hale gelir...Her durumda bir türlü davranmak ve her devrin gelişmesine göre çare ve ilaç aranmak lâzım gelir. Şöyle ki: Herkeste bir gelişme yaşı, öğrenip bilme yaşı ve gerileme yaşı olduğu gibi her devlette de bunun gibi üç aşama bulunup herkes sağlığı koruma hususunda yaşına göre davrandığı gibi Devlet Hey'eti de insan benzeri olduğundan her durum ve aşamada uygun harekete dikkat etmek lâzım gelir.*"[974]

[972] Öztürk, *a.g.m.*, s.43.
[973] Ümit Akça, "Türk Sosyolojisinde Organizmacı ve Evrimci Akım", *Sosyoloji Konferansları*, Sayı.52, 2015-2, s.65.
[974] Ahmet Cevdet Paşa, *Osmanlı Tarihi 1 (Tarih-i Cevdet)*, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1972, s.27.

Organizmacı yaklaşım yalnızca Tanzimat'ın erken dönemlerinde görülen bir düşünce olmakla kalmamış ve sonraki yıllarda da modernleşme sürecinin anahtar kavramlarından biri haline gelmiştir. Bu anlayış, 1898 yılında *Osmanlı* gazetesinde anonim olarak yayınlanan *Kıyam* başlıklı makalede "*heyet-i içtimâiye de tabiblere ihtiyaç duyar*" ifadesiyle açık biçimde vurgulanmıştır.[975] Bu bağlamda, özellikle dönemin önde gelen eğitim kurumlarından *Tıbbiye*'de yetişmiş doktor orijinli İttihat ve Terakki mensubu fikir adamlarının "ictimai tabiplik" anlayışı, "hasta adam" ve "hasta bedenler" söylemlerinin Osmanlı entelektüel çevrelerinde benimsenmesinde belirleyici olmuştur. Onlara göre "hasta devleti" iyileştirme misyonunu üstlenen yönetici kadrolar toplumu ve dolayısıyla devleti, ameliyat edecek bir cerrah gibi ele almalıydı.

Organizmacılık anlayışını savunan diğer önemli isimler arasında Tıbbiye çıkışlı Doktor Abdullah Cevdet'in yanı sıra[976] Bedi Nuri, Satı Bey, Ziya Gökalp, Hoca Tahsin, Beşir Fuad, Baha Tevfik, Edhem Necdet, Rıza Tevfik gibi çeşitli isimler bulunurken Mardin'e göre İttihat ve Terakki'nin entelektüel kadrosunun neredeyse tamamı bir organizmacılık tasarısına sahipti.[977]

Sonuç olarak, Osmanlı düşünce dünyasında toplum, devleti oluşturan organik bir bütün, yekpare bir beden olarak tahayyül edilmiş ve bu bedenin "hastalığı" yalnızca devletin kurumsal yapısına değil, onu meydana getiren bireylerin fiziksel ve ahlaki zaaflarıyla da ilişkilendirilmiştir. Dolayısıyla "hasta" bedenin yeniden ayağa kalkması, ancak bu yekpare bedeni oluşturan bireylerin hem kolektif hem de bireysel düzeyde disipline edilmesiyle mümkün görülmüştür.

4.12.2. Terbiye Edilmiş Bedenler: Verimlilik, Çalışkanlık, İlerleme Söylemi ve Uyku

Önceki bölümde ortaya koyduğumuz üzere Tanzimat Fermanı'nın yayınlanmasından itibaren beden, yalnızca bireysel bir varlık olarak değil, siyasi ve ahlaki anlamlarla yüklü bir metafor olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bu metafor, bireysel bedeni aşarak toplumu ve devleti temsil eden bir yapıya bürünmüş, böylece toplumsal düzenin inşasında merkezi bir simgesel araç haline gelmiştir.

---

[975] Öztürk, *a.g.m.*, s.45.
[976] Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul: İletişim Yayınları, 15. Baskı, 2008, ss.19-20.
[977] Akça, *a.g.m.*, ss.62-72.

Zaman içerisinde bu yönelim, Tanzimat Fermanı'nın ilanından (1839) İttihat ve Terakki iktidarının sonuna kadar (1918) ivmelenerek artmış, dönemin sağlık ile ahlak kitaplarında beden, yalnızca sağlıklı bir bireysellik çerçevesinde değil, aynı zamanda çalışkan, üretken ve disiplinli bir toplumun taşıyıcısı olarak yeniden tanımlanmıştır. Böylelikle toplumsal reformun bir parçası olarak bedensel terbiye, tembellik ve miskinliğin tasfiyesini, bunun yerine güçlü, dayanıklı ve verimli bireylerin inşasını hedeflemiştir.[978] Bu yeni anlayış, uyku düzeninden bedensel aktivitelere, hijyen alışkanlıklarından beslenme biçimlerine kadar gündelik hayatın tüm alanlarında bedenin, medeni ilerleme ideali doğrultusunda disipline edilmesine ve yeniden tanımlanmasına zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede, Muhammed Said Efendi'nin 1877 yılında kaleme aldığı *Vezaifu'l İnas* adlı eseri, söz konusu dönüşümün somut izlerini taşıması bakımından önemli bir örnek teşkil eder. Eser, bir annenin kızı Ümâme'ye gelecekte fayda sağlayacak çeşitli nasihatler vermesi etrafında kurgulanmıştır. Bu kapsamda anne, Ümâme'ye çocuk bakımı ile ilgili nasihatlerini aktarırken çocukların aldıkları eğitimin karakterlerini doğrudan etkilediğini vurgular ve bu nedenle çocukların gündüzleri uyutulmaması gerektiğini, bu alışkanlığın insan karakterinde tembelliğe yol açtığını, çocukların ileride karşılaşabilecekleri zorlu yaşam koşullarına şimdiden uyum sağlayabilmeleri ve alıştırılabilmeleri amacıyla yumuşak yataklar yerine sert yataklarda yatırılmaları gerektiğini sıkı sıkı tembihler.[979]

Eserde yer alan "anne nasihatleri" aracılığıyla uykuya verilen önem, onu salt bir dinlenme biçimi olmaktan çıkararak bireyin karakterini olumlu ya da olumsuz manada şekillendiren belirleyici bir unsur gibi konumlandırır. Bu anlayış, açık bir şekilde çalışkanlık ve verimlilik söyleminin pedagojik düzeye indirgenmiş bir yansımasıdır. Öte yandan "sert yatakta yatırılma" tembihi sabır ve direnç ile ilişkilendirilirken, yumuşaklık ve konfor ise "bozucu" ve "tembelleştirici" etkenler olarak kodlanmaktadır. Bu öğütler, dönemin modernleşme söylemleriyle uyumlu biçimde bireyin bedenini "tembellik" ve "kırılganlık" gibi olumsuz niteliklere karşı disipline etmeyi, bunun yerine "üretkenlik", "dayanıklılık" ve "çalışkanlık" gibi erdemlerle donatılmış düzenli bir toplum inşa etmeyi amaçlayan zihniyetin açık bir yansımasıdır. Benzer bir yaklaşımı Ali Seydi Bey'in, II. Meşrutiyet döneminin ilkokul düzeyindeki ahlak derslerinde temel kaynak eser olarak

[978] Melis Hafez, *Osmanlı'da Tembelliğin İcadı*, Dâra Elhüseyni (çev.), Ankara: Fol Kitap, 2023, s.269.
[979] Amine Dilan Çağlayan, *Meşrutiyet Döneminde Kızlar İçin Yazılan Ahlak Kitaplarının Eğitim Açısından İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2022, ss.41-42.

okutulması amacı güderek kaleme aldığı *Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniye* adlı eserde de görmek mümkündür.

1910 yılında yayımlanan bu eserde Ali Seydi Bey, Pakize adını verdiği küçük bir kız çocuğu üzerinden ideal Türk genci tipini hikâyeleştirmektedir. Pakize, her gün uyanır uyanmaz, her yemekten sonra ellerini ve ağzını düzenli olarak yıkayan, kişisel hijyenine özen gösteren, okul eşyalarını daima temiz tutan, bakımlı, her eyleminde ve davranışında itidalli bir karakter olarak tasvir edilir.[980]

Çalışmamız açısından dikkat çekici en önemli unsur ise Pakize'nin "her gün aynı saatte yatıp kalkması ve mektebe hep tam zamanında gitmesi" şeklinde vurgulanan düzenli uyku alışkanlığıdır.[981] Bu alışkanlık, yalnızca bireysel sağlıkla ilgili bir davranış biçimi olmaktan ziyade dakiklik, disiplin ve medeniyet ideali ile doğrudan ilişkilendirilen bir erdem olarak kurgulanmıştır.

Uyku, bu bağlamda pasif bir biyolojik ihtiyaç olmaktan çıkarak bedensel ritmi kontrol altına alan, bireyi zamana bağımlı hale getiren ve toplumsal düzene uyumlu bir özneye dönüştüren disiplinel bir araç haline gelir. Ali Seydi Bey'in pedagojik anlatısında erken yatıp erken kalkmak pratiği, sadece ahlaki bir davranış değil, aynı zamanda ilerlemeci ve modern bir toplumun inşasında temel bir unsur olarak sunulur. Pakize'nin mekanikleşmiş bu eylemi, bireyin yalnızca kendi bedenini değil, toplumun genel işleyişini de düzene sokacak şekilde programlanmasının bir sembolü haline gelir. Bu yönüyle uyku düzeni, bedenin terbiye edilmesi yoluyla toplumun verimlilik esasına göre yeniden kurgulanmasının önemli bir parçasıdır.

Bu doğrultuda göz atacağımız bir diğer önemli örnek ise, bir hekim olan Mustafa Münif'in tercüme ettiği ve günün sekiz saatlik üçer periyoda ayrılmasını öneren, her bir periyodu çalışma, dinlenme ve uyku faaliyetleriyle ilişkilendiren Fransızca bir eserdir. Söz konusu esere yalnızca bir çevirmen olarak değil, aynı zamanda kendi görüş ve değerlendirmeleriyle de dahil olan Mustafa Münif, uyku süresinin bireysel farklılıklara göre değişebilmekle birlikte ideal aralığının yedi ila dokuz saat arasında olması

[980] Salih Aybey, "Son Dönem Osmanlı Ahlak Eğitimcisi Ali Seydi Bey'in 'Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye' İsimli Eserinin Birinci Kısmının Günümüz Türkçesine Aktarım ve Tetkiki", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/2, 2019, ss.569-572.
[981] Aybey, *a.g.m.*, s.572.

gerektiğini ifade eder. Ona göre bu sürenin bir saat kadar arttırılması mümkün olup bu durum bireyde tembellik hissine yol açmamalı, aksine yeterince dinlenmiş bir bedenin yeni güne daha verimli ve üretken şekilde başlayacağı için tercih sebebi olmalıdır.[982]

Mustafa Münif'in bu değerlendirmesi, dönemin çalışkanlık ve verimlilik söylemleriyle tamamen örtüşmekte, bireyin biyolojik ihtiyaçlarının dahi toplumsal fayda ve üretkenlik ilkeleri çerçevesinde disipline edilmesi gerektiği anlayışını desteklemektedir. Böylelikle uyku, yalnızca bireysel sağlığın bir parçası olmaktan çıkıp, modern toplumun yeniden inşa sürecinde işlevsel bir araç ve bireyin zamanını rasyonel biçimde planlamasının, bedeni terbiye etmesinin bir göstergesi olarak anlam kazanmaktadır.

Uykunun bireysel verimlilik ve öz disiplin bağlamında ele alındığı önemli örneklerden biri, *Afiyet* gazetesinde yayımlanan kapsamlı bir makaledir. Makalede, sadece biyolojik bir gereklilik olarak değil, aynı zamanda günlük hayatın planlanması ve bireyin disiplinli yaşam tarzının bir parçası olarak uyku düzeninin önemi vurgulanmaktadır. Sağlıklı ve uzun ömürlü bir yaşam için uyku süresi, kalitesi ve uyku alışkanlıklarına ilişkin tavsiyeler, bireyin çalışkanlık ve üretkenlik kapasitesini doğrudan destekleyecek şekilde sunulmaktadır:

"*Uyku, yarı ölüm olarak adlandırılsa da tatlı bir haldedir. Göz kapakları ağırlaşmaya başladığında, baş hemen yastığa düşmek ister. Uyku, hayat ve sağlık için gereklidir. Akıllı ve vicdanlı insanlar uyumadan önce tövbe ve istiğfar ederler, çünkü yatıp kalkmamak da var. Herkes uyur ve uyumak zorundadır. Ancak ne kadar uyumalı? Bu soruyu soranlar çoktur. Herkes istediği kadar uyuyamaz, aralıklı uyku sağlığa zararlıdır. Farklı yaş gruplarındaki insanlar ne kadar uyumaları gerektiği konusunda uzmanlar ve sağlık araştırmaları ve deneyimlerden yola çıkarak sonuca varmışlar ve geleceğe dair sonuçlara ulaşmışlardır:*
1 yaşından 5 yaşına kadar olan çocuklar 12 saatten fazla uyumamalıdırlar.
15 yaşından 20 yaşına kadar olanlar 9 saatten fazla uyumamalıdırlar.
20 yaşından büyük olanlar günde 8 saat uyumalıdırlar. Bu miktarın altı veya üstü iyi değildir.

[982] Wishnitzer, *Gece Çökerken*, s.159.

Eğer 100 yıl yaşamak istiyorsanız, ikiye yatıp onda kalkmalısınız. Fransızlar, alafranga saat sistemine göre şöyle derler: Altıda kalkınız, onda yatınız. 10 defa 10 yaşamak istiyorsanız. Uykudan fayda sağlamak için sadece miktarına değil, kalitesine de dikkat etmek önemlidir. Ağır uykular tercih edilmez, gündüz uykusu yerine gece uykusu daha faydalıdır. Sabah uykusu, kadınların güzelliğine katkıda bulunur, yüzde belirgin çizgiler oluşturarak göz kapaklarının şişmesine ve gözlerin kapanmasına neden olur.
İyi ve rahat bir uyku için yatak ne çok sert ne de çok yumuşak olmamalıdır. Kuş tüyü yataklarda yatmamak sıhhat açısından faydalıdır. Başınızın altına koyacağınız yastıklar büyük ve kalın olmamalıdır, böylece iyi rüyalar görülür. Yatmadan önce yemekten en az 2 saat geçmelidir, ardından uyumak isteyenler bu kuralı uygulayabilirler çünkü uyku alışkanlıklarının sağlığa etkisi vardır. Akşam yemekleri ne kadar az olursa midenin rahatladığı ve daha iyi uyunduğu gözlemlenir, böylece kötü rüyalar görülmez. Uyurken sol tarafa yatmak, arka üstü ve hafifçe sağa doğru eğilmek daha iyidir. Bu tarz uyku düzeninin, uykunun düzenlenmesine ve kan dolaşımının iyileştirilmesine faydası vardır. Nefes almakta zorlananlar ve nefes darlığı çekenler sağ tarafa yatmalıdır. Hemen yatıp uyumak iyi değildir. Kolları ve bacakları uzatmalı, böylece dolaşım düzenli hale gelir. Yorganı boğazınıza kadar çekmek yerine başınızı örtmemelisiniz. Uykusuzlukla karşılaşıldığında 275 hemen ilaç almamak gerekir. Uykusuzluğun nedenleri araştırılmalı ve alışkanlıklar göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durum devam ederse, daha sonra reçeteye göre ilaç alınabilir."[983]

Görüldüğü üzere makale, uyku düzenini yalnızca sağlık açısından gerekli bir unsur olarak değil, aynı zamanda bireysel verimlilik ve yaşam disiplininin temel yapıtaşlarından biri olarak ele almaktadır. Özellikle belirli saatlerde yatıp kalkma önerileri, bireyin günlük programını planlayarak çalışma düzenini ve üretkenliği arttırmaya yönelik tavsiyelerdir. Uyku kalitesine ilişkin detaylı açıklamalar, kişinin bedensel ve zihinsel olarak dinlenmiş, zinde kalmasını sağlayarak iş ve sosyal hayatındaki performansını desteklemek amacı güder. Böylece uyku, pasif bir biyolojik ihtiyaç olmaktan çıkıp, bireyin çalışma hayatındaki etkinliğini ve ilerleme idealini besleyen bilinçli ve disiplinli bir yaşam biçimi ögesi haline gelir. Metin bu yönüyle, modernleşme sürecinde uyku düzeninin toplumsal verimlilik söylemi ile nasıl ilişkilendirildiğine dair önemli bir belge niteliği taşımaktadır.

[983] Ay, *a.g.t.*, ss.274-275.

4.12.3. Uykudan Feragat Edip Çalışmaya Adanmak: Edebi Metinlerde Uyku-Çalışkanlık Söylemi

Osmanlı aydınları, Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden İttihat ve Terakki iktidarının sonuna kadar uzanan süreçte, toplumu –en azından okuryazar elit kesimi– eğitmek ve modernleşme ideallerine uygun bir toplumsal dönüşüm sağlamak sorumluluğunu üstlenmiştir. Bu bağlamda, yeni gelişen zaman anlayışı ve kullanımı ekseninde şekillenen "daha fazla çalışma" motivasyonunu öne çıkaran didaktik eserler kaleme alınmıştır.

Ancak çalışkanlık söyleminin yalnızca modernleşme sürecinin ideolojik kaygılarıyla sınırlı olmadığını gösteren tarihsel veriler, söz konusu olgunun daha erken dönemlerde de var olduğunu göstermektedir. Nitekim, 17.yüzyılda 5 kez sadrazamlık görevinde bulunan Koca Sinan Paşa, dönemin padişahına yazdığı mektuplarda gecelerini "tefekkür" ve "teemmülle" geçirdiğini kıvançla vurguluyor, çalışkanlık adına uykudan feragat etme düşüncesinin daha erken dönemde de elitler arasında bir erdem olarak benimsendiğini şu cümlesiyle kanıtlıyordu:

"*Devlet işlerini görmek için gecede dört saatten fazla uyumuyorum.*"[984]

Bununla birlikte, halkın geniş kesimleri için geceyi etkin kullanma imkânı, yapay aydınlatmanın yüksek maliyeti nedeniyle kısıtlı kalmış, yapay aydınlatma araçları uzun süre yalnızca elit haneler tarafından kullanılabilmiş[985], bu yüzden çoğunluk için akşam ezanından birkaç saat sonra uyumak tek seçenek olarak ortaya çıkmıştır. Fakat, iki yüzyıllık süreçte aydınlatma teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla önce sokaklar, ardından orta sınıf evleri aydınlanmış, böylece gece vakitlerinin kullanımı konusunda yeni pratikler ve anlayışlar gelişmiştir. Bu dönüşüm, çalışkanlık ve zaman yönetimi kavramlarını yeniden şekillendiren önemli bir zihniyet değişimini tetiklemiştir.

Söz konusu zihniyet dönüşümünün düşünsel alandaki izleri, Ahmed Midhat Efendi'nin 1879 yılında *Tercümân-ı Hakîkat* gazetesinde yayımlanan *Sevda-yı Sa'y ü Amel*[986] başlıklı

[984] Kafadar, *a.g.m.*, s.255.
[985] 18.yüzyılda Osmanlı toplumunun kullandığı yapay aydınlatma ürünlerinin ekonomik maliyetini sınıfsal karşılaştırmalar doğrultusunda inceleyen bir çalışma için bkz.: Wishnitzer, *Gece Çökerken*, ss.261-268. ; Ayrıca Osmanlı toplumunda yapay aydınlatmaların sosyal maliyetine dair bilgiler için bkz.: Kafadar, *a.g.m.*, s.25.
[986] Ahmed Midhat Efendi'nin söz edilen makalesi, *Teşrik-i Mesai –Taksim-i Mesai* ismindeki başka bir makalesi ile birleştirilerek kitap olarak basılmıştır. Bilgi için bkz.: Ahmed Midhat Efendi, *Sevda-yı Sa'y ü Amel*, Hakan Kartal (der.), İstanbul: Dergah Yayınları, 2019.

makalesinde belirginleşmektedir. Ahmed Midhat Efendi, oldukça uzun yazısında Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik buhrandan kurtulmasının temel yolunu çalışma ahlakında görmektedir. Makalenin başlığında yer alan "sa'y" (çaba) ve "amel" (emek) kavramlarına yapılan "sevda", dönemin zihniyet dünyasında çalışkanlığın yalnızca bireysel bir erdem değil, toplumsal bir zorunluluk olarak algılandığını ortaya koymaktadır. Bu zorunluluk, dönem içerisinde değişen zaman yönetimi ve algısına bağlı olarak, çalışmanın yalnızca günün aydınlık dilimiyle sınırlandırılmasının ötesine geçerek devrin sağlık risalelerinde ve eğitici tıbbi metinlerde yer alan "en az sekiz saatlik kesintisiz gece uykusu" düşüncesine meydan okumakta ve bu anlayışın sınırlarını zorlamaktadır.

Ahmed Midhat Efendi'nin düşünce dünyasında mevcut olan "gece çalışkanlığı" temasına *Felâtun Bey ile Râkım Efendi* adlı romanında da rastlanmaktadır. Akademik çalışmalarda genellikle "yanlış Batılılaşma" ve "dandy tiplemesi" bağlamında incelenen eserde alafranga züppeyi temsil eden Felâtun Bey, gündüzleri görevli olduğu memuriyet dairesine uğramak bir yana gece vakitlerini de yeni toplumsal düzene uygun olarak açılan eğlence mekanlarında geçirmektedir.[987] İdeal Osmanlı gencini temsil eden Râkım Efendi ise ayda 20-30 liralık kazanç adına yirmi dört saatlik günün yedi saatini uyku, dinlenme ve yeme-içme işlerine ayırmakta, geri kalan on yedi saati ise kesintisiz çalışmaya harcamaktadır.[988]

Yazar, romanın baş karakteri aracılığıyla okuyucuya doğrudan sorumluluk yükler: Râkım Efendi'nin yaşam tarzı üzerinden idealleştirilen çalışkanlık kültürünün benimsenmesi. Uykunun da içinde yer aldığı ve yalnızca yedi saate sığdırılması beklenen biyolojik ihtiyaçlara ayrılan zaman dışında on yedi saatin tamamen çalışmaya adanması, bireysel disiplin ve üretimin, devletin bekasıyla özdeşleştirildiği bir anlayışı yansıtır. Böylece eser, yalnızca Felâtun Bey ile Râkım Efendi üzerinden kurgulanan "yanlış Batılılaşma" eleştirisi sunmakla kalmayarak aynı zamanda doğru bir modernleşme programına tabi tutulacak Osmanlı toplumunda çalışma ve zaman yönetiminin yeni normlarını toplumsal belleğe kazıma işlevi üstlenir.

[987] Ahmed Midhat Efendi, *Felatun Bey ile Rakım Efendi*, Emrah Balcı (uyar.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Baskı, 2019, s.7.
[988] Ahmed Midhat Efendi, *a.g.e.*, s.18.

"Gece çalışmak" konusuna dair ele alacağımız bir diğer eser, Ahmed Midhat Efendi'nin döneminin ötesine uzanan *Müşahedat* adlı romanıdır. Yazar, bu eserinde de toplumun büyük bölümünün uyuduğu saatlerde uykudan feragat ederek çalışmayı hem bireysel hem de toplumsal bir değer olarak ön plana çıkarır. Önceki eserlerinde bireysel üretkenlik ve disiplin üzerinden ele aldığı bu temayı, Müşahedat'ta daha geniş bir gözlemci perspektifle işleyerek toplumsal üretkenliğin gece saatlerindeki yansımalarını görünür kılar.

Romanda farklı meslek gruplarının gece ve gündüz çalışma zorunlulukları bir "çark" sistemi benzetimiyle sunulurken çeşitli aktörler üzerinden şehrin temel ihtiyaçlarının kesintisiz bir işbölümü sayesinde karşılandığı aktarılır. Böylece gündüzleri tüketici konumunda olan bireyin çoğu kez farkına varmadığı görünmez emek açığa çıkar.[989] Ahmed Midhat, bu görünmeyen emeği vurgularken tembelliği "paslanmış demire" benzeterek eleştirir[990]; çalışmayı ise yalnızca bireysel bir erdem değil, toplumsal ilerlemenin zorunlu koşulu olarak konumlandırır.

Eserin dikkat çekici bir diğer yönü, gece çalışmasının modernlik ve gelişmişlik göstergesi olarak değerlendirilmesidir. Yazar, Londra ve Paris gibi Batı şehirlerindeki gece hareketliliğini örnek göstererek kesintisiz emeği "medenilik" ölçütü olarak tanımlar.[991] Bu yaklaşım, Osmanlı toplumunda çalışma ve zaman yönetimi kavramlarının bireysel disiplinden öte, toplumsal düzenin sürekliliği ve devletin bekasıyla ilişkilendirildiğini ortaya koyar. Dolayısıyla Müşahedat, geceyi çalışmaya adama temasını bireysel fedakârlığın ötesine taşıyarak modern şehir hayatının sürekliliğini mümkün kılan kolektif üretkenliğin bir temsiline dönüşür.

Dönemin önemli isimlerinden Mizancı Murad Bey'in *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* adlı romanında tıpkı Ahmed Midhat Efendi'nin eserlerinde olduğu gibi "geceyi çalışmaya ayırma" motifi dikkat çekmektedir. Ancak Murad Bey, anlatısını, mesleki verimlilik yoluyla Osmanlı toplumuna –dolayısıyla da devletine– hizmet etmeye çalışan bireyler yerine, kültürel ve entelektüel gelişim yoluyla Osmanlı toplumuna katkıda bulunmayı hedefleyen bir genç üzerinden inşa etmiştir.

---

[989] Ahmed Midhat Efendi, *Müşahedat*, Mehmet Kanar (uyar.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022, ss.47-55.
[990] Ahmed Midhat Efendi, *Müşahedat*, s.49.
[991] Ahmed Midhat Efendi, *Müşahedat*, s.48.

Bu bağlamda, başkarakter Mansur erken yaşta eğitim için Fransa'ya gönderildiğinde, pazar günü izinlerini kafelerde gazete okuyarak değerlendirir. Mansur bununla da yetinmeyerek gecelerini, gurbetin etkisiyle daha da anlam kazanan, ceplerinde sakladığı Osmanlı İmparatorluğu'ndan bahseden gazete küpürlerini sabahlara kadar incelemeye ayırır.[992] Bu davranışlarının altında yatan temel neden, vatanının içinde bulunduğu zor koşullara bir gün çözüm sunabilme umududur. Öte yandan, yatakhane müdürünün mumların tasarruflu kullanılmasına yönelik sert uyarısına karşı Mansur, geceleri okumak için kullandığı mumların masraflarını kendi imkânlarıyla ödeyeceğini taahhüt ederek bu engeli aşar.[993]

Murad Bey'in romanında Mansur karakteri üzerinden işlenen geceyi çalışmaya adama motifi, Osmanlı modernleşmesi bağlamında bireysel çabanın entelektüel boyutta yeniden tanımlanışını yansıtır. Râkım Efendi'de görülen mesleki üretkenlikten farklı olarak Mansur'un geceleri gazete küpürlerini incelemeye ayırması, vatanseverlik ile entelektüel birikimin birleşimini simgeler. Bu durum, dönemin modernleşme söyleminde bilginin ve kültürel farkındalığın, toplumsal ilerlemenin temel taşları olarak görüldüğünü gösterir. Ayrıca, Mansur'un mum masraflarını üstlenme kararlılığı, bireysel fedakârlık ve öz disiplinin, dışsal kısıtlamalara karşı bir direnç mekanizması olarak öne çıktığını ortaya koyar. Söz konusu direnç, Osmanlı gençliğinin, imparatorluğun zorlu koşullarında dahi kendi imkânlarıyla ilerleme azmini sürdürme çabasını temsil eder. Böylelikle Murad Bey'in anlatısı, çalışkanlık kavramını yalnızca fiziksel emekle değil, entelektüel üretimle de ilişkilendirerek dönemin zihniyet dönüşümüne özgün bir katkı sunar.

[992] Mizancı Murad, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Birol Emil (uyar.), 2. Baskı, 2019, s.30.
[993] Mizancı Murad, *a.g.e.*, s.31.

SONUÇ

Bu tez, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1839-1914 yılları arasında uyuma ve dinlenme pratiklerinin geçirdiği dönüşümü, yatak adlı nesne, mahremiyet anlayışı, mekânsal düzen ve modernleşme söylemi gibi temalar üzerinden çok katmanlı bir biçimde ele almayı amaçlamıştır. Uyku, yalnızca biyolojik bir ihtiyaç değil; tarihsel, toplumsal, mekânsal, kültürel ve ideolojik katmanlarla örülmüş çok boyutlu bir olgudur. Biyolojik ritimlerin sınırlarını aşarak bedenin kontrol altına alınmasında, mekânın düzenlenmesinde, gündelik yaşamın disipline edilmesinde ve özellikle de modernleşme ideolojisinin içselleştirilmesinde merkezi rol üstlenmiştir. İnsan bedeninin biyolojik döngüleri tarihsel olarak kesintiye uğramış, yeniden şekillenmiş ve modern toplumların değerleri doğrultusunda düzenlenmiştir. Bu yönüyle, modernleşme tarihine gündelik hayat ve maddi kültür üzerinden yaklaşarak, bireyin zamanı, bedeni ve mekânı nasıl deneyimlediğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Tarih boyunca uyku, her toplumda çeşitli normlar, alışkanlıklar ve değer sistemleri içinde şekillenmiş; bireylerin uyuma biçimi, zamanı ve mekânı kültürel kalıplara göre belirlenmiştir. Osmanlı toplumunda uyku pratikleri, dini metinler, tıbbi yazın ve mimari düzenlemelerle şekillenmiş; özellikle konar-göçer geleneğin etkisiyle hareketli, çok işlevli, dönüştürülebilir alanlarda deneyimlenmiştir. Uyku mekânları sabit ve yalnızca uyumaya özgü alanlar olmaktan ziyade, aile içinde ortak kullanılan odalarda geceleri döşeklerin serilip sabah toplanması şeklinde işleyen çok yönlü alanlardır. Bu uygulama, mahremiyetin geçirgenliğini ve gündelik alanların çok işlevliliğini yansıtırken, aynı zamanda mahremiyet, cinsiyet rolleri ve toplumsal ilişkilerin Osmanlı toplumunda nasıl biçimlendiğini gösteren önemli bir göstergedir. Böylelikle yatak, bireyin bedenini taşıyan bir nesneden öte toplumun normlarını, değerlerini ve hiyerarşilerini barındıran bir gösterge hâline gelmiştir.

Osmanlı saraylarında ve özellikle padişahın özel yaşamına dair belgelerde yatak, farklı ve sembolik anlamlar kazanmıştır. Saray içindeki hiyerarşi, padişahın uyku düzenine gösterilen ihtimam, özel yatak odalarının mimari yapısı ve yatakta geçirilen zamanın niteliği iktidarın temsiliyle doğrudan bağlantılıdır. Bu bağlamda yataklar, hem dinlenme mekanı hem de iktidarın ve kutsallığın sahnesi olmuştur.

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla birlikte Osmanlı toplumunda yalnızca hukuki ve idari alanda değil, gündelik yaşamın en mahrem katmanlarında da bir dönüşüm başlamıştır. Uyku, bu dönüşümün en açık izlerinin takip edilebildiği pratiklerden biridir. Modernleşmeyle birlikte bireyin zamanı, mekânı ve bedeni yeniden tanımlanırken uyku verimlilik, üretkenlik, dakiklik ve sağlık gibi modern değerlerle ilişkilendirilerek normatif disiplin alanına çekilmiştir. Uyku düzeninin yeniden biçimlendirilmesi, bireyin kendini kontrol altına almasının göstergesi sayılmış ve iyi bir uyku, yalnızca fizyolojik değil ahlaki ve toplumsal bir sorumluluk hâline gelmiştir.

Gündelik hayatı düzenleyen pratiklerde değişimler yaşanmış; gece kavramı yapay aydınlatmalarla dönüşmüş, gaz lambaları, sokak lambaları ve elektrikli ışıklar sayesinde gece karanlık, zorunlu dinlenme ve mahremiyet simgesi olmaktan çıkarak çalışmanın, sosyalleşmenin ve üretkenliğin uzatılmış zamanı olmuştur. Bu durum uyku süresi ve zamanını etkilemiş, birey gecenin tamamını değil, planlanmış bölümünü uykuya ayırmak zorunda kalmıştır. Özellikle bürokratlar, memurlar ve kentli seçkinler için erken kalkmak, düzenli yaşamak ve "sağlıklı uyumak" medeniyet göstergesi haline gelmiştir.

Entelektüel çevrelerde uyku, ilerlemenin ve kalkınmanın önünde engel olarak görülmüş, tembellik ve geri kalmışlıkla ilişkilendirilmiştir. Gazete yazıları, pedagoji kitapları, sağlık broşürleri ve modern ahlak risaleleri, bireyin bedenini olduğu kadar uykusunu da disiplin altına alma çabasının parçaları olmuştur. Geç kalkmak veya gündüz uyumak sadece bireysel alışkanlık değil, toplumsal bozulma işareti sayılmış ve uyku, Osmanlı entelijansiyasının "hasta adam" metaforunu yeniden üretmesinde önemli bir simgeye dönüşmüştür.

Uyku ve yatak nesnesi, büyük biçimsel ve işlevsel evrim geçirmiştir. Geleneksel döşek sisteminin yerini karyolalar almış; bu yalnızca mobilya değişimi değil, modernliğin, bireyselleşmenin, hijyen anlayışının ve sınıfsal temsiliyetin simgesi haline gelmiş önemli bir dönüşümdür. Döşekler yerini alan karyolalarla beraber mahremiyet yeniden tanımlanmış, bireysel uyku mekânları yaratılmış ve mekânın ayrışması, eşyaların özel alanları belirlemesi gündeme gelmiştir. Böylece yatak odaları modern evin vazgeçilmez birimi haline gelmiş, çocuklar, misafirler ve çalışma alanları gibi işlevlere göre ayrı odalar düzenlenmiştir. Ev sadece barınma alanı olmaktan çıkarak normların, değerlerin ve kimliklerin sergilendiği mekânsal bir düzene kavuşmuştur.

Mobilya mağazalarının ve tüketim kültürünün bu dönüşümdeki rolü de dikkat çekicidir. Yataklar, kullanım nesnesi olmaktan çıkarak vitrinlerde sergilenen yaşam tarzı göstergelerine dönüşmüştür. Mağaza katalogları, sergiler, gazeteler ve şehir rehberlerindeki karyola reklamları modern bireyin ev düzenine yön veren moda unsurları olmuştur. Yatak seçiminde malzeme, işçilik, form ve yerli-yabancı üretim ayrımı ailelerin ekonomik ve kültürel sermayesini yansıtmıştır.

Modern Osmanlı evinde yatak, mekânın merkezi ve beden disiplini için sahne olmuştur. Kentli burjuva evlerinde yatak odasının mimarisi, duvar kâğıtları, perdeler, komodinler ve karyola takımları estetik bir bütünlük içinde tasarlanmıştır. Bu sadece güzellik arayışı değil, modern yaşamın düzenli, temiz, planlı ve bireyselleştirilmiş yapıya kavuşması için mimari bir adımdır. Karyola yalnızca uyumak için değil, modernliğin ev içindeki estetik ve ideolojik temsili olmuştur.

Modernleşmeyle birlikte zaman da yeniden tanımlanmıştır. Uyku artık bireyin biyolojik saatine değil, toplumsal saat düzenine uymak zorunda olduğu bir faaliyet olarak görülmüştür. Vasatî saat sisteminden alaturka saat anlayışına, oradan da Avrupai saat rejimine geçiş, teknik bir değişimin ötesinde gündelik yaşamın bütün ritmini etkileyen zihniyet dönüşümüdür. Mekanik saatlerin yaygınlaşması, bireyin zaman üzerindeki kontrolünü artırmakla beraber zamanın birey üzerindeki denetimini de güçlendirmiştir. Saat, dışsal ölçümden içselleştirilmiş disiplin aygıtına dönüşmüştür.

Uyku bu yeni zaman rejiminin karşısına konulan bir "tehdit" olarak tanımlanmıştır. Geç kalkmak, uzun uyumak veya gündüz uyumak verimsizlik ve "medeniyet dışı" davranış olarak kodlanmıştır. Osmanlı entelektüellerinin kullandığı tembellik, miskinlik gibi olumsuz sıfatlar uykuya bu dönemde yüklenen anlamlarının göstergesidir. Uyku, bedenin ve zihnin terbiye edilmesi gereken alanlardan biri haline gelmiş; süresi, biçimi ve zamanı ahlaki ölçüt olarak kullanılmıştır.

Pedagojik metinler, sağlık broşürleri, aile rehberleri ve gazetelerdeki köşe yazıları bireyin kendini kontrol etme ve uykusunu planlama zorunluluğunu ayrıntılarıyla açıklamıştır. "Erken yat, erken kalk", "çok uyku zekâyı köreltir" gibi kalıplar halk arasında yaygınlaşmış, bireyin içselleştirmesi beklenen modern ahlak normları olmuştur. Uyku

sadece sağlık için değil, başarı, disiplin ve ilerleme için düzenlenmesi gereken bir alan olmuştur.

Beden, modern devletin istediği üretken ve sağlıklı vatandaş profilinin gerekliliklerine uygun olarak dönüştürülmüştür. Uyku bu dönüşümün en kritik parçasıdır çünkü uykunun kontrolü, bireyin kendini yönetip yönetemediğinin en doğrudan göstergesidir. Bedenin gece boyunca belirli saatlerde dinlenmesi, sabah erken kalkması ve gün boyunca verimli olması devlet, hekim ve eğitmenlerin ortaklaşa hedeflediği "ideal beden" tanımına uygunluk gerektirmiştir.

Uyku; sağlıkla birlikte ilerleme, gelişmişlik, Batılılaşma ve medeniyet kavramlarıyla özdeşleştirilmiştir. Uyuyamayan değil, fazla, düzensiz ve uygunsuz saatlerde uyuyan birey "sorun" olarak kodlanmıştır. Uyku, bireyin kendisini şekillendirmesi gereken ahlaki bir sınav alanı olmuş, böylece Osmanlı modernleşmesi yalnızca hukuki, siyasi ve ekonomik alanlarda değil; bireyin yatak odasına, uykusuna ve rüyasına kadar uzanan çok katmanlı bir denetim düzeni kurmuştur.

Çalışmanın bütününe bakıldığında, uyku ve yatak gibi gündelik yaşama ait görünen unsurların ne denli politik, ideolojik ve kültürel olduğu ortaya çıkmaktadır. Uyku, bireyin en savunmasız anı olarak tarih boyunca denetim ve norm koyma mekanizmalarının müdahalesine maruz kalmış; modernleşmeyle birlikte bu müdahale daha rafine, sistematik ve içselleştirilmiş hale gelmiştir. Tanzimat sonrası Osmanlı'da gerçekleşen dönüşümler kurumlardan evlere, kamusal alandan özelin en mahrem katmanlarına kadar yayılmıştır. Uyku, mahremiyetin en derin merkezinde yer alırken, yatak hem mahremiyetin taşıyıcısı hem de modernliğin vitrine yerleştirilmiş simgesi olmuştur.

Sonuç olarak bu tez, Osmanlı İmparatorluğu'nda uyku ve yatak kültürü üzerinden modernleşmenin çok boyutlu izlerini takip etmiş; beden, zaman, mekân ve eşya arasındaki ilişkisel dinamikleri tarihsel süreçte çözümlemeye çalışmıştır. Uyku, yalnızca fizyolojik bir ihtiyaç değil, tarihsel olarak düzenlenmiş, mekânsal olarak kodlanmış, kültürel olarak anlamlandırılmış ve ideolojik olarak biçimlendirilmiş bir deneyimdir. Bu bağlamda uyku, modernliğin birey üzerindeki en derin müdahalelerinden biridir. Osmanlı modernleşmesinin yatağın yüzeyinde, bedenin ritminde ve gecenin sessizliğinde nasıl

vücut bulduğunu göstermek, sadece tarihe değil, gündelik hayatın görünmeyen katmanlarına da ışık tutmak anlamına gelmektedir.

KAYNAKÇA

1- Arşiv Belgeleri

BOA, Y.PRK.PT., Gömlek No: 5, Sıra No: 39, H-10/12/1306, 2a.

BOA, Y.PRK.AZJ., Gömlek No: 12, Sıra No: 17, H-29/12/1304, 1a.

2- Süreli Yayınlar

Asır

Ceride-i Havâdis

Indicateur Ottoman Illustré Annuaire Almanach du Commerce

L'Illustration: Journal Universel

Servet-i Fünûn

Tanin

The London Gazette

Ticari ve İktisadi Adana Rehberi

3- Kadı Sicilleri

BURSA KENT ARŞİVİ, *Kadı Sicilleri Koleksiyonu A4*, KS007150, Hüküm No:3, 301b.

BURSA KENT ARŞİVİ, *Kadı Sicilleri Koleksiyonu A4*, KS008232, Hüküm No:2, 377b.

ATAY, Sabri vd. (haz.), *İstanbul Kadı Sicilleri: Bâb Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097 / M. 1685-1686)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2011.

YILMAZ, Coşkun. (ed.), *İstanbul Kadı Sicilleri 49: Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653)*, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.

YILMAZ, Coşkun (ed.), *İstanbul Kadı Sicilleri 42: Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H.966-968 / M.1558-1561)*, İstanbul: Kültür AŞ, 2019.

4- Kutsal Kitaplar

Kur'an-ı Kerim Meali, Halil Altıntaş & Muzaffer Şahin (haz.), Ankara: Diyanet İşleri

Eski Ahit Kutsal Kitap – Yeni Dünya Çevirisi, New York: Watchtower Bible and Tract Society, 2019.

5- Seyahatnameler - Hatıralar - Elçi Raporları

ANONİM, *Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati*, Fuad Carım (çev.), İstanbul: Güncel Yayıncılık, 3. Baskı, 2002.

BARON de FONTMAGNE, *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, Gülçiçek Soytürk (çev.), İstanbul: Tercüman Yayınları, 1977.

BUSBECQ, O. G. de. *Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*, Derin Türkömer (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

D'OHSSON, Mouredga. *18. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler*, Zerhan Yüksel (çev.), İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980.

de NERVAL, Gérard. *Doğu'da Seyahat*, Selahattin Hilav (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, 2004.

DERNSCHWAM, Hans. *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Yaşar Önen (çev.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, 1992.

EDMONDO de AMICIS, *İstanbul 1874*, Beynun Akyaşavaş (çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.

FRASER, John F. *Pictures From Balkans*, London: Cassell and Company, 1906.

FRESNE-CANAYE, Philippe du. *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, Teoman Tunçdoğan (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009.

GAUTIER, Thèophile. *Constantinople of To-Day*, Robert Howe Gould (tra.), London: Heny Vizetelly, 1854.

GERLACH, Stephan. *Türkiye Günlüğü I (1573-1576)*, Türkis Noyan (çev.), Kemal Beydilli (ed.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2. Baskı, 2010.

MONTAGU, Lady. *Embassy to Constantinople: The Travels of Lady Mary Wortley Montagu*, Christopher Pick (ed.), New York: New Amsterdam Books, 1988.

MOROSINI, Gianfrancesco. "Relazione di Gianfrancesco Morosini Bailo a Costantinopoli (Letta in senato L'Anno 1585 (1)", *Relazioni Degli Ambasciatori Veneti al Senato IX*, Eugenio Albèri (ed.), Firenze: Societa'Editrice Fiorentina, 1855, ss.251-322.

MÜLLER, G. M. *İstanbul'dan Mektuplar*, Afife Buğra (çev.), İstanbul: Tercüman Yayınları, 1978.

NUR, Rıza. *Hayat ve Hatıratım 1*, İstanbul: Altındağ Yayınevi, 1967.

RAMBERTI, Benedetto. "The Second Book of the Affairs of the Turks (1534)", *The Government of the Ottoman Empire in the time of Suleiman the Magnificent*, Albert Howe Lybyer (tra.), Cambridge: Harvard University Press, 1913, ss.239-261.

SAZ, Leylâ. *Haremde Yaşam: Saray ve Harem Hatıraları*, Sedat Demir (haz.), İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2010.

SCHEFER, Ch. (ed.), *Bertrandon de la Broquièr'in Denizaşırı Seyahati*, İlhan Arda (çev.), İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000.

SCHWEIGGER, Salomon. *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Türkis Noyan (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004.

TAHSİN PAŞA. *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, 1931.

THÈVENOT, Jean. *Thévenot Seyahatnamesi*, Stefanos Yerasimos (ed.), Ali Berktay (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2023.

TOURNEFORT, Joseph de. *Tournefort Seyahatnamesi*, A. Berktay & T. Tunçdoğan (çev.), Stefanos Yerasimos (ed.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 4. Baskı, 2013.

UBUCINI, J. H. A. *1855'de Türkiye II*, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1977.

UBUCINI, J. H. A. *La Turquie: Actuelle*, Paris: Libraire de L. Hachette, 1855.

UŞAKLIGİL, Halid Ziya. *Saray ve Ötesi*, Abdullah Uçman (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.

VANDAL, Albert. *Une Ambassade Françoise en Orient Sous Louis XV: La Mission du Marquis de Villenevue 1728-1741*, Paris: E. Plon, Nourrit, 2nd Edition, 1887.

WHITE, Charles. *Three Years in Constantinople or Domestic Manners of the Turks in 1844 III*, London: Henry Colburn, 1845.

WRATISLAW, Baron W. *Baron Wratislaw'ın Anıları: 16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğundan Çizgiler*, M. Süreyya Dilmen (çev.), İstanbul: Karacan Yayınları, 2. Baskı, 1996.

YİRMİSEKİZ ÇELEBİ MEHMED. *Fransa Sefaretnamesi*, Beynun Akyavaş (haz.), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1993.

6- Telif Eserler

AHMED CEVDET. *Osmanlı Tarihi 1 (Tarih-i Cevdet)*, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1972.

AHMED CEVDET. *19. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi – Tezâkir (1-2-3-4)*, Seyit Ali Kahraman (haz.), Sahure Ergüzel (ed.), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019.

AHMED MİDHAT EFENDİ. *Sevda-yı Sa'y ü Amel*, Hakan Kartal (der.), İstanbul: Dergah Yayınları, 2019.

AHMED MİDHAT EFENDİ. *Felâtun Bey ile Râkım Efendi*, Emrah Balcı (uyar.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Baskı, 2019.

AHMED MİDHAT EFENDİ. *Müşahedat*, Mehmet Kanar (uyar.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022.

ALBERTIUS BOBOVIUS. "Önsöz", *Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufkî Bey'in Anıları: Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, Stephanos Yerasimos & Annie Berthier (sun.), Türkis Noyan (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 3. Baskı, 2009.

ANONİM. *Babil Yaratılış Destanı -Enuma Eliş-*, Selim F. Adalı ve Ali T. Görgü (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2016.

ANONİM. *Gılgamış Destanı*, Sait Maden (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 16. Baskı, 2022.

ARISTOTELES. *Parva Naturalia*, Furkan Akderin (çev.), İstanbul: Say Yayıncılık, 2019.

ASURBANIPAL. Royal Inscriptions of Assyria Online, Asurbanipal [318], Asurbanipal 10, i46, Kouyunjik/Nineveh, *The Open Richly Annotated Cuneiform Corpus*.

BASSANO, Luigi. *Kanunî Dönemi Osmanlı İmparatorluğunda Gündelik Hayat*, Selma Cangi (çev.), Erhan Afyoncu (ed.), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 3. Baskı, 2015.

BEYHAKÎ, İmam. *Şuabu-l Îman 5/10*, Hüseyin Yıldız vd. (ter.), İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015.

CEVDET, Abdullah. *İçtihad'ın İçtihadı: Abdullah Cevdet'ten Seçme Yazılar*, Mustafa Gündüz (haz.), Ankara: Lotus Yayınevi, 2008.

CONDORCET, Nicolas. *İnsan Zekâsının İlerlemeleri Üzerinde Tarihî Bir Tablo Taslağı I*, Oğuz Peltek (çev.), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1990.

EBU ZEYD el-BELHÎ. *Mesalihu'l Ebdan ve'l Enfüs*, Nail Okuyucu & Zahit Tiryaki (çev.), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2012.

ERSOY, Mehmed Âkif. *Safahat: 'Âsım'*, Ankara: Yazar Yayınları, 2014.

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI. *Mârifetnâme*, Durali Yılmaz (sad.), İstanbul: Ataç Yayınları, 2013.

FATİH SULTAN MEHMED. *Atam Dedem Kanunu: Kanunnâme-i Âl-i Osman*, Abdülkadir Özcan (haz.), İstanbul: Kronik Kitap, 3. Baskı, 2020.

HÂFIZ MEHMED EFENDİ. *Şehzadelerin Sünnet Düğünü 1720 (Sûr-ı Hümâyûn)*, Seyit Ali Kahraman (haz.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.

HASAN B. ABDURRAHMÂN. *Tercüme-i Mâlâ Yesa'u't-Tabîbe Cehlulu*, Sibel Murad (haz.), Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2024.

HERODOTOS, *Tarih*, Müntekim Ökmen (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 8. Baskı, 2006.

HOMEROS. *İlyada*, Azra Erhat & A. Kadir (çev.), İstanbul: Can Sanat Yayınları, 24. Baskı, 2008.

HOMEROS. *Odysseia*, Azra Erhat & A. Kadir (çev.), İstanbul: Can Yayınları, 21. Baskı, 2008.

İBN HALDUN. *Mukaddime I*, Süleyman Uludağ (haz.), İstanbul: Dergâh Yayınları, 5. Baskı, 2007.

İBN KAYYİM el-CEVZİYYE. *Zâdu'l Meâd 4/6*, İstanbul: İklim Yayınları, Vecdi Akyüz vd. (çev.), 1990.

İBN-İ SİNÂ. *El-Kânûn Fi't-Tıbb*, 1.Kitap, Esin Kahya (çev.), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2017.

KANT, Immanuel. "Aydınlanma Nedir?", Atilla Yayla (çev.), *Liberal Düşünce*, 10/38-39, Bahar-Yaz 2005, ss.225-230.

KÂŞGARLI MAHMUD. *Dîvanu Lügâti't-Türk*, Ahmet B. Ercilasun & Ziyat Akkoyunlu (haz.), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.

KAYA, Mahmut. (haz.), *Kindî – Felsefi Risaleler*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2002.

KRITOVULOS, *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, Ari Çokona (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı, 2020.

LOUIS de ROUVROY (duc de Saint Simon). *The Memoirs of the Duke of Saint Simon on the Reign of Louis XIV and The Regency 3/3*, Bayle St. John (tra.), New York: James Pott & Company, 1901.

MİZANCI MURAD, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Birol Emil (uyar.), 2. Baskı, 2019.

MONTESQUIEU. *Kanunların Ruhu Üzerine,* Berna Günen (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Baskı, 2020.

NASO, Publius Ovidius. *Dönüşümler I-XV*, Asuman Coşkun Abuagla (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, 2020.

PEÇEVÎ İBRAHİM EFENDİ. *Peçevî Tarihi II*, Bekir Sıtkı Baykal (haz.), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.

PLUTARKHOS. *İskender-Sezar: Paralel Hayatlar*, İo Çokona (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2017.

RAĞIB el- İSFAHANÎ. *Müfredat: Kur'an Kavramları Sözlüğü*, Abdulbaki Güneş & Mehmet Yolcu (ter.), İstanbul: Çıra Yayınları, 3. Baskı, 2012.

SAKIZLI İSA EFENDİ. *Nizâmü'l-Edviye*, Mükerrem Bedizel Aydın & Sibel Murad (haz.), Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2019.

SENECA, Lucius Annaeus. *Ad Lucilium Epistulae Morales 1/3*, Richard M. Gummere (tra.), Cambridge: Harvard University Press, 1917.

SEYYİD ŞERÎF el-CÜRCÂNÎ. *Tarifat: Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü***,** Arif Erkan (ter.), İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.

TABÎB İBN-İ ŞERİF. *Yâdigâr*, Orhan Sakin vd. (trans.), İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2017.

VERGILIUS. *Aeneas Destanı*, Türkan Uzel (çev.), Ankara: Öteki Yayınevi, 1998.

7- Tetkik Eserler

ADAMS, G. J. & **JOHNSON**, K.G. "Sleep-Wake Cycles and Other Night-Time Behaviours of the Domestic Dog *Canis familiaris*", *Applied Animal Behaviour Science*, 36/2-3, 1993, ss.233-248.

ADAN, Ana et al., "Circadian Typology: A Comprehensive Review", *Chronobiology Inteernational*, 29/9, 2012, ss.1153-1175.

AKALIN, Ş. H. (haz.), *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları, 6. Baskı, 2011.

AKBULUT, M. Rıfat. & **SORGUÇ**, Cem. "Gazhaneler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt:3, İstanbul: Kültür Bakanlığı & Tarih Vakfı, 1993, ss.377-78.

AKÇA, Ümit. "Türk Sosyolojisinde Organizmacı ve Evrimci Akım", *Sosyoloji Konferansları*, Sayı: 52, 2015/2, ss.57-78.

AKIN, Nur. *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2. Baskı, 2002.

AKMAN, Süheyl. "Yapı Malzemelerinin Tarihsel Gelişmi", *Türkiye Mühendislik Haberleri*, 426/48, 2023/4, ss.30-36.

ALKAN, Necmettin. *Sultan II. Abdülhamid – Arafta Bir Hünkâr*, İstanbul: Kronik Kitap, 2023.

ALPARSLAN, Metin. "Ünite 2: Yazılı (Tarih) Sürecin Başlangıcı", *Eski Anadolu Tarihi*, Kemalettin Köroğlu (ed.), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 2011, ss.40-61.

ALSHAREEF, S. M. "The Impact of Bedtime Technology Use on Sleep Quality and Excessive Daytime Sleepiness in Adults", *Sleep Science*, 15/Spec.2, April-June 2022, ss.318-327.

ALTINIŞIK, Işıl U. "Osmanlı'da Zaman Mekân Kavrayışının Değişimi: Edebi Metinler Üzerinden Bir İrdeleme" *Journal of Turkish Studies*, 7/14-II, 2012, ss.3059-3091.

ALTINSOY, Canan & **YAVUZ**, Ayten Y. "Üniversite Öğrencilerinde Kronotipin, Yeme Tutumu ve Beden Algısı ile İlişkisinin İncelenmesi", *Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6/1, 2021, ss.136-146.

ALTINTAŞ, Ayten. *Osmanlı Tıbbında Sağlıklı Yaşam Kuralları*, İstanbul: Milenyum Yayınları, 2017.

ALTIPARMAKOĞLU, Gözde. "Analysis of Cultural Factor in the Forming of Furniture in the Cases of Traditional Turkish and Japanese Houses", *Mugla Journal of Science and Technology*, 2/2, 2016, ss.30-37.

AMANPOUR, Asghar vd., "Mavi Işık Maruziyetinin Sirkadiyen Ritim ve Beslenme Üzerindeki Etkisi" *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Saplık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 8/3, 2021, ss.566-573.

AMARAL, F. G. do & **CIPOLLA-NETO** J. "A Brief Review About Melatonin, A Pineal Hormone", *Archives of Endocrinology and Metalobism*, 62/4, 2018, ss.472-479.

ANDREWS, Anne M. "Celebrating Serotonin", *ACS Chemical Neuroscience*, 3/9, 2012, ss.644-645.

ANDRIANOU, Dimitra. *The Furniture and Furnishings of Ancient Greek Houses and Tombs*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

ANGELA, Alberto. *A Day in the Life of Ancient Rome*, Gregory Conti (tra.), New York: Europa Editions, 3rd Editions, 2009.

ANGELA, Alberto. *The Reach of Rome: A Journey Through the Lands of the Ancient Empire, Following a Coin*, Gregory Conti (tra.), New York: Rizzoli Ex Libris, 2013.

ARGIT, Betül İpşirli. "Harem-i Hümayun", *Türk Maarif Ansiklopedisi*, 2022.

ARIBURUN, L.N. Ece, *19. Yüzyıl Osmanlı Saray Mobilyaları: Batılılaşma Etkisi ve Biçimsel Açıdan Yemek Kültüründeki Değişim Süreci*, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2012.

ARIÈS, P. & **DUBY**, G. (ed.), *Özel Hayatın Tarihi 2: Feodal Avrupa'dan Rönesans'a*, Roza Hakmen (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.

ARIÈS, P. & **DUBY**, G. (ed.), *Özel Hayatın Tarihi 3: Rönesans'tan Aydınlanmaya*, Devrim Çetinkaya (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.

ARIÈS, P. & **DUBY**, G. (ed.), *Özel Hayatın Tarihi 4: Fransız Devrimi'nden Büyük Savaş'a*, Ali Berktay (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.

ARIKAN, Zeki. "Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi", *TDVİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss.551-552.

ARSLAN, Muhsine B. & **AĞAN**, Kadriye. "Uykudaki Fizyolojik Değişiklikler", *Uyku Nörofizyolojisi ve Hastalıkları 1*, Gülçin Benbir Şenel (ed.), Ankara: Türk Nöroloji Derneği Yayınları, 2022, ss.33-38.

ASARNOW, L. D. & **MIRCHANDANEY**, R. "Sleep and Mood Disorders Among Youth", *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 30/1, 2021, ss.251-268.

ASİL, Eriş. "İbni Sînâ'nın Osmanlı Tıp ve Eczacılığına Etkileri", *Uluslararası İbni Sînâ Sempozyumu Bildirileri*, Müjgan Cunbur & Orhan Doğan (haz.), Ankara: Milli Kütüphane, 17-20 Ağustos 1983, ss.317-322.

ATAN, Y. S. vd., "Körlüğün Biyolojik Ritimler Üzerine Etkisi ve Sirkadiyen Ritim Bozukluğunun Sonuçları", *Turkish Journal of Ophtahalmology*, 53/2, 2023, ss.111-119.

ATASOY, Nurhayat. "Melatonin ve Antioksidan Etkileri", *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 9/3, 2019, ss.196-201.

ATASOY, Ö. B. & **ERBAŞ**, O. "Melatonin Hormonunun Fizyolojik Etkileri", *FNG & Bilim Tıp Dergisi*, 3/1, 2017, ss.52-62.

ATEŞ, Ayşegül & **ERTMERTCAN**, Şafak. "Bakteriyel Sirkadiyen Ritim", *Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Dergisi*, 53/1, 2023, ss.1-9.

ATİLA, Nermin. "Hititlerde Uyku ve Uykusuzluk Üzerine Bir İnceleme", *OANNES Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5/2, Eylül 2023, ss.597-622.

ATWELL, Laura et al., "Fire in the Plio-Pleistocene" The Functions of Hominin Fire Use, Mechanistic, Developmental and Evolutionary Consequences", *Journal of Anthropological Sciences*, Vol.93, 2015, ss.1-20.

AY, İrem. *Afiyet Gazetesine Göre Sağlık ve Beslenme*, Yüksek Lisans Tezi, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2024.

AYBEY, Salih. "Son Dönem Osmanlı Ahlak Eğitimcisi Ali Seydi Bey'in 'Terbiye-i Ahlakiyye ve Medeniyye' İsimli Eserinin Birinci Kısmının Günümüz Türkçesine Aktarım ve Tetkiki", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/2, 2019, ss.562-586.

AYDIN, Mükerrem B. "Osmanlı Tıp Metinlerinde (15-17. Yüzyıl) Hava-Sağlık İlişkisi", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 4/7, 2018, ss.33-55.

AYNACI, Mihrican. *Sultâniyye (İnceleme, Metin, Dizin)*, Doktora Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

BAHAMMAM, A. S. & **GOZAL**, D. "Qur'anic Insights into Sleep", *Nature and Science of Sleep*, Vol.4, 2012, ss.81-87.

BAKER, Hollis S. *Furniture in the Ancient World: Origins & Evolution 3100-475 B.C.*, London: The Connoisseur, 1st Edition, 1966.

BAKIRCIOĞLU, Rasim. *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*, Ankara: Anı Yayıncılık, 2012.

BALCI, Muharrem. "Islahat Fermanı" (Sadeleştirilmiş Metin), *Tanzimat'tan Günümüze Islah, Resepsiyon ve Uyum Çalışmalarının Tahlili*, 2000, ss.47-52.

BALCI, Muharrem. "Tanzimat Fermanı" (Sadeleştirilmiş Metin), *Tanzimat'tan Günümüze Islah, Resepsiyon ve Uyum Çalışmalarının Tahlili*, 2000, ss.43-45.

BALTA, B. vd., "Kronotip ve Çocukluk Çağı Psikiyatrik Bozuklukları", *Turkish Journal of Child and Adolescent Mental Health*, 28/2, 2021, ss.69-78.

BAMYACI, H. N. *Bizans Manastırlarında Seküler İşgücü İstihdamı (7-15. Yüzyıllar)*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

BANG, W. & **RAHMETİ**, G.R. *Oğuz Kaan Destanı*, İstanbul: Burhaneddin Basımevi, 1936.

BANSAL, Nishant et al., "Effects of Blue Light on Cognitive Performance", *International Research Journal of Engineering and Technology*, 4/6, 2017, ss.2434-2442.

BARTMAN, Stephen. *Handbook to Life in Ancient Mesopotamia*, New York: Facts on File, 2003.

BAUDUCCO, Serena et al., "Sleepy and Popular? The Assosication Between Popularity, Sleep Duration and Insomnia in Adolescents", *Frontiers in Sleep*, 3:1346806, 2024.

BAUGHAN, Elizabeth P. *Couched in Death: Klinai and Identity in Anatolia and Beyond*, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 2013.

BAYKARA, Tuncer. *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2001.

BEGLEY, J. "John Hill (1714?-1775) on 'Plant Sleep': Experimental Physiology and the Limits of Comparative Analysis", *Annals of Science*, 78/1, 2021, ss.41-63.

BEKTAŞ, Alkan. *Kılıçzade Hakkı'nın "İtikadât-ı Batılaya İlân-ı Harb" İsimli Eserinin Çeviri Yazısı ve Değerlendirilmesi*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

BERGER, Miles et al., "Expanded Biology of Serotonin", *Annual Review of Medicine*, Vol.60, 2009, ss.355-366.

BERK, Fatih Mehmet. "Göç Fenomeni: Tarihsel Perspektif Bağlamında İlk İnsan Göçleri", *OANNES Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/2, Eylül 2020, ss.115-134.

BERKER, Berkalp vd., "Mutluluğun İletimi: Serotonin ve İnsan Sağlığı" *XIV. Öğrenci Sempozyumu Çalışma Grubu Sunumları*, Ankara: Başkent Üniversitesi Tıp Fakültesi, 15-16 Mayıs 2012.

BERKES, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ahmet Kuyaş (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 29. Baskı, 2019.

BEYDİLLİ, Kemal. "Ignatius Mouradgea d'Ohsson", *TDVİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt:9, 1994, ss.496-497.

BILLARI, F.C. et al., "Broadband Internet, Digital Temptations and Sleep", *IZA Institute of Labor Economics*, Iza Discussion Papers, No:11040, September 2017.

BİLGİCİOĞLU, Banu. "Sadabad", *TDVİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 35, 2008, ss.379-381.

BLAKEMORE, Robbie G. *History of Interior Design Furniture: From Ancient Egypt to Nineteenth-Century Europe*, Toronto: John Wiley & Sons, 1997.

BLANCK, Hornst. *Eski Yunan ve Roma'da Yaşam*, İslam Tanrıkut (çev.), İstanbul: Arion Yayınevi, 1999.

BORA, İ.H. & **BİCAN**, A. "Uyku Fizyolojisi", *Türkiye Klinikleri Journal of Surgical Medical Sciences*, 3/23, 2007, ss.1-6.

BORNOFF, Nicholas. *Thing Japanese: Everyday Object of Exceptional Beauty and Significance*, North Clarendon: Tuttle Publishing, 2002.

BOXTON, O. M. et al., "Work-Family Conflict and Employee Sleep: Evidence from IT Workers in the Work, Familt and Health Study", *Sleep*, 39/10, 2016, ss.1871-1882.

BOYLA, Oya. *Mobilya Tarihi*, İstanbul: Cinius Yayınları, 2012.

BOZKURT, Nebi. "Çadır", *TDVİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt:8, 1993, ss.158-162.

BÖREKÇİ, Günhan. *Factions and Favorites at the Courts of Sultan Ahmed I (r.1603-17), and his Imeddiate Predeceessors*, ph.D Thesis, Ohio:Ohio State University, 2010.

BRAUDEL, Fernand. *Maddi Uygarlık I: Gündelik Hayatın Yapıları*, Mehmet Ali Kılıçbay (çev.), Ankara: İmge Kitabevi, 3. Baskı, 2017.

BRAUDEL, Fernand. *Maddi Uygarlık II: Mübadele Oyunları*, Mehmet Ali Kılıçbay (çev.), Ankara: İmge Kitabevi, 3. Baskı, 2017.

BRISTOW, William. "Enlightenment", *Thr Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta & Uri Nodelman (ed.), Fall 2023.

BROWN, G. M. "Light, Melatonin and the Sleep-Wake Cycle", *Journal of Psychiatry & Neuroscience*, 19/5, 1994, ss.345-353.

BRYCE, Trevor. *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East: The Royal Correspondence of the Late Bronze Age*, London: Routledge, 2003.

BURKE, Peter. *Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü*, Göktuğ Aksan (çev.), Ankara: İmge Kitabevi, 1996.

BURT, Philipp et al., "Principles Underlying the Complex Dynamics of Temperature Entrainment by a Circadian Clock", *iScience*, 24/11, 2021.

CALISHER, Charles H. "Taxonomy: What's in a Name? Doesn't a Rose by Any Other Name Smell as Sweet?", *Croatian Medical Journal*, 48/2, 2007, ss.268-270.

CAMPBELL, E. J. & **MILLER**, S. (ed.), *A Cultural History of Furniture in the Middle Ages and Renaissance*, Christina M. Anderson (ed.), London: Bloomsbury Academic, 2024.

CAN, Selman. *Belgelerle Çırağan Sarayı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.

CAN, Şefik. *Klasik Yunan Mitolojisi*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 3. Baskı, 1994.

CANTERELLA, G. M. "Felsefe ve Monastisizm", *Ortaçağ I: Barbarlar-Hıristiyanlar-Müslümanlar*, Umberto Eco (ed.), Leyla Tonguç Basmacı (çev)., İstanbul: Alfa Kitap, 2. Baskı, 2014, ss.381-389.

CAPRARO, V. & **BARCELO**, H. "The Effect of Messaging and Gender on Intentions to Wear a Face Covering to Slow Down COVID-19 Transmission", *Journal of Behavioral Economics for Policy*, Vol.4/COVID-19 Special Issue 2, 2020, ss.45-55.

CARLANO, Annie & **SUMBERG**. Bobbie. *Sleeping Around: The Bed From Antiquity to Now*, Seattle: University of Washington Press, 2006.

CEZAR, Mustafa. *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1971.

CHARLISH, Anne & **BOURNE**, Jonathan (ed.) *The History of Furniture*, New York: William Morrow & Company, 1976.

CHAUHAN, Satyam et al., "Beyond Sleep: A Multidimensional Model of Chronotype", *Biobehavioural and Neuroscience Reviews*, Vol.148, 2023.

CHIN, Brian et al., "Co-sleeping with Pets, Stress and Sleep in a Nationally-Reprasantative Sample of United States Adults", *Scientific Reports*, Vol.14, Art.557, 2024.

CHOKROVERTY, Sudhansu. "Overview of Sleep & Sleep Disorders", *Indian Journal of Medical Research*, 131/2, 2010, ss.126-140.

CLARKE, John R. *Art in The Lives of Ordinary Romans: Visual Represantation and Non-Elite Viewers in Italy, 100 B.C. – A.D. 315*, London: University of California Press, 2003.

COLRAIN, Ian M. & **BAKER**, Fiona C. "Changes in Sleep as a Function of Adolescent Development", *Neuropsychology Review*, 21/1, 2011, ss.5-21.

CONTENAU, Georges. *Everyday Life in Babylon and Assyria*, London: Edward Arnold, 1954.

COOLIDGE, F. L. & **WYNN**, T. "The Effects of the Tree-to-Ground Sleep Transition in the Evolution of Cognition in Early *Homo*" *Before Farming*, Vol.4, Art.11, 2006.

CORNELISSEN, G. et al., "Remembering the Father of Chronobiology and Chronomics: Franz Halberg, MD (5 July 1919 – 9 June 2013", *Clinical Therapeutics*, 164/4, 2013, ss.I-VI.

COŞKUN, A. et al., "Pyshilogical Rhythms and Biological Variation of Biomolecules: The Road to Personalized Laboratory Medicine", *Internatiınal Journal of Molecular Sciences*, Horst Werner Korf (ed.), 24/7, 2023.

COŞTU, Feyza C. "Zaman Üzerine Bir Sınıflandırma Denemesi", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8/2, Aralık 2015, ss.647-673.

CZEISLER, C. A. & **GOOLEY**, J. J. "Sleep and Circadian Rhythms in Humans", *Cold Spring Harbor Symposia on Quantitative Biology*, New York: Cold Spring Harbor Laboratory Press, Vol.72, 2007, ss.579-597.

ÇAĞLAYAN, A. D. *Meşrutiyet Döneminde Kızlar İçin Yazılan Ahlak Kitaplarının Eğitim Açısından İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2022.

ÇAKIR, Y. vd., "Üniversite Öğrencilerinde Kronotipe Göre Besin Tüketiminin Değerlendirilmesi", *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 46/2, 2018, ss.136-146.

ÇAL, Halit. "Türkiye Mezar Taşı Tipleri 1: Güneş Tepeliler", *Belleten*, 85/303, Ağustos 2021, ss.645-689.

ÇAYAN, Dicle. "Bölüm 14: Sirkadiyen Ritim", *Güncel Nöroloji Çalışmaları*, Ahmet Özşimşek (ed.), Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2021, ss.171-178.

ÇETİN, Ebru. "Melatonin ve Bağışıklık Sistemi", *Erciyes Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 2/2, 2005, ss.119-123.

ÇETİN, Ensar. "Osmanlı'da Gündelik Hayata Sosyolojik Bir Bakış", *Toplum Bilimleri Dergisi*, 7/13, Ocak 2013, ss.277-293.

ÇORUK, Ali Şükrü. "Osmanlı İstanbul'unda Halkın Eğlence Hayatı", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Coşkun Yılmaz (ed.), Cilt:4, İstanbul: İSAM, 2015, ss.292-313.

ÇÜRÜK, Cenap. "Osmanlılarda Çadır", *TDVİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, ss.162-164.

DARWIN, Charles. *İnsanın Türeyişi*, Öner Ünalan (çev.), İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2. Baskı, 2014.

DAVIS, N. Z. *Martin Guerre'in Dönüşü*, Ceren Sungur (çev.), İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2023.

DE FÈLICE, Roger. *French Furniture under Louis XIV*, F. M. Atkinson (tra.), London: William Heinemann, 1922.

DE ZAMBOTTI, Massimiliano et al., "Insomnia Disorder in Adolescence: Diagnosis, Impact and Treatment", *Sleep Medicine Reviews*, Vol.39, 2018, ss.12-24.

DEĞİRMENCİ, İ. & **ÖZBAYER**, C. "Sirkadiyen Saat, Hücre Döngüsü ve Kanser", *Dicle Tıp Dergisi*, 38/4, s.514.

DEIGHTON, Hilary J. *Eski Roma Yaşantısında Bir Gün*, Hande Kökten Ersoy (çev.), İstanbul: Homer Kitabevi, 4. Baskı, 2016.

DEMİR, Başaran. "Depresyon ve Günlük Ritimler", *Klinik Psikiyatri*, 15/Ek.1, 2012, ss.3-8.

DEMİRARSLAN, Deniz. "Bizans Uygarlığında Günlük Yaşam, Mekân ve Mobilya", *Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Dergisi*, 6/32, 2019, ss.22-41.

DEMİRARSLAN, Deniz. "Osmanlı Barınma Kültüründe Harem Olgusu ve Mekân Tasarımına Etkileri", *38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Bildiriler: Kültürel Değişim, Gelişim ve Hareketlilik, Cilt:1, 10-15.09-2007, ss.221-234.

DEMİRARSLAN, Deniz. "Tarihsel Süreçte Yatak Odalarının Gelişimi", *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7/52, ss.860-884.

DEMİRBAŞ, Berru. "Büyük Açıklıklı Yapıların Tarihsel Gelişim Süreci ve Ahşap Kabuk Sistemlerin Yapısal Özellikleri", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2019.

DEMİRKIRAN, N. Işık. *A Study of Ottoman Modernisation on the City: The Sixth Municipal District of Istanbul (1858-1877)*, Master's Thesis, Ankara: Bilkent University, 2006.

DENNELL, Robin & **HURCOMBE**, Linda. "How and Why is *Homo Sapiens* so Successful?", *Quaternary Environments and Humans*, 2/2, March 2024.

DINGES, D. F. "An Overview of Sleepiness and Accidents", *Journal of Sleep Research*, 4/Suppl.2, 1995, ss.4-14.

DONSKOY, I. & **LOGHMANEE**, D. "Insomnia in Adolescence", *Medical Sciences*, 6/3, 2018.

DUFFY, J. F. et al., "Sex Difference in the Near-24 Hour Intrinsic Period of the Human Circadian Timing System", *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 108/Suppl.3, 2011, ss.15602-15608.

DUNBAR, Robin I. M. "How Conservations Around Campfires Came to Be?", *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111/39, ss.14013-14014.

DURAL, Baran. "Antonio Gramsci ve Hegemonya", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/39, Kış 2012, ss.309-321.

DUSSEL, Enrique. "Eurocentrism and Modernity", *The Postmodernism Debate in Latin America*, John Beverly et al. (ed.), Durham: Duke University Press, 1993, ss.65-76.

DUYMAZ, Recep. "Celâl Nuri İleri", *TDVİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt:7, 1993, ss.242-245.

EKIRCH, A. Roger. *At Days Close: Night in Times Past*, New York: W. W. Norton & Company, 2005.

EKIRCH, A. Roger, "Modernizations of Western Sleep: Or Does Insomnia Have a History?", *Past & Present*, No.226, February 2015, ss.149-192.

ELDEM, S. H. *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1954.

ELDEM, S. H. *Türk Evi: Osmanlı Dönemi I*, İstanbul: Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayınları, 1984.

ELDEM, S. H. *Türk Evi: Osmanlı Dönemi III*, İstanbul: Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayınları, 1984.

ELIAS, Norbert. *Uygarlık Süreci I*, Ender Ateşman (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Baskı, 2004.

EMECEN, F. *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 5. Baskı, 2010.

ENÇ, Mithat. *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları, 2. Baskı, 2011.

ENGELS, Friedrich. "Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Rolü", Arif Gelen (çev.), *Marx-Engels Seçme Yapıtlar 3*, Sol Yayınları, Aralık 1979, ss.80-94.

ENGELS, Friedrich. *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*, Oktay Emre (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.

ENGİN, Vahdettin. "Osmanlı İstanbul'unun Üçüncü Yönetim Merkezi: Yıldız Sarayı", *Antik Çağ'dan XIX. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Coşkun Yılmaz (ed.), Cilt:3, İstanbul: İSAM, 2015, ss.169-177.

ERDAL, Yılmaz Selim. "Ünite 5: İnsanın Evrimi", *Antropoloji*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Ders Kitabı, Handan Üstündağ Aydın (ed.), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2007, ss.93-116.

ERDEM, Sena. "Vehbî'nin Sûrnâmesi'nde Geçiş Dönemi Ritüeli: Sünnet Düğünü", *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 8/2, 2023, ss.144-156.

ERENGÜL, Yeliz. *Orta Asya'dan Günümüze Türklerde Keçeden Yapılmış Çadır Mefruşatı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

ERGİN, Muharrem Ergin. *Dede Korkut Kitabı (Metin-Sözlük)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964.

ERHAT, Azra. *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 6. Baskı, 1996.

ERICHSEN, P. H. *Artisans Objects and Everyday Life in Renaissance Italy: The Material Culture of Middling Class*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2020.

ERTUĞRUL, Selda. "Çırağan Sahilsarayı", *TDVİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, ss.304-306.

ETİ, Meltem. *Tarihsel Süreç İçinde Dönemlerin Sosyo-Kültürel Oluşumlarının Tanığı Olarak Mobilya*, Sanatta Yeterlik Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.

FAGAN, Brian & **DURRANI**, Nadia. *Yatakta Neler Yaptık?: Yatay Bir Tarih*, Ceren Demirdöğdü (çev.), İstanbul: Tellekt Yayınları, 2021.

FALCONER, W. (tra), *The Geography of Strabo 3/3*, London: Henry G. Bohn, 1857.

FANANI, Ahmad Fuad. "The Ottoman Empire: It's Rise, Decline and Collapse", *Jurnal Salam Pascasarjana Universitas Muhammadiyah Malang*, 14/1, January-June 2011, ss.93-109.

FANCY, Nahyan. "The Science of Sleep in Medieval Arabic Medicine Part1: Ibn Sīnā's Pneumatic Paradigm", *CHEST*, 163/3, March 2023, ss.662-666.

FAROQHI, Suraiya. *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 5. Baskı, 2005.

FERREE, Barr. "Primitive Architecture. I. Sociological Influences", *The American Naturalist*, 23/265, 1889, ss.24-32.

FOLEY, Edwin. *The Book of Decorative Furniture: Its Form, Colour & History 1/2*, New York: G. P. Putnam's Sons, 1911.

FORESTER, Nikki. "How Better Sleep Can Improve Productivity", *Nature*, Vol.619, 2023, ss.659-661.

FOSTER, Russell G. "Melatonin", *Current Biology*, 31/22, 2021, ss.R1456-R1458.

FOUCAULT, Michel. *Cinselliğin Tarihi*, Uğur Tanrıöver (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. Baskı, 2007.

FRANK, Marcos G. "The Mystery of Sleep Function: Current Perspectives and Future Directions", *Reviews in the Neurosciences*, 17/4, 2006, ss.375-392.

FREELY, John. *Osmanlı Sarayı: Osmanlı Sultanlarının İstanbul'daki Özel Hayatları*, Ayşegül Çetin Tekçe (çev.), İstanbul: Alfa Kitap, 2022.

FRUTH, B. & **HOHMANN**, G. "Nest Building Behavior in the Great Apes: The Great Leap Forward?", *Great Ape Societies*, W. C. McGrew et al. (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 1996, ss.225-240.

FRUTH, Barbara et al., "Sleep and Nesting Behavior in Primates: A Review", *American Journal of Anthropology*, 166/3, 2018, ss.499-509.

GAO, K. et al., "Tryptophan Metabolism: A Link Between the Gut Microbiota and Brain" *Advances in Nutrition*, 11/3, 2020, ss.709-723.

GARDINER, Brian G. "Linnaeus'Floral Clock", *The Linnean*, 3/1, 1987, ss.26-29.

GARLAND, Robert. *Daily Life of the Ancient Greeks*, London: Greenwood Press, 2nd Edition, 2014.

GENÇ, Özlem. *Ortaçağ Avrupası: Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Hayat*, İstanbul: Kronik Kitap, 2022.

GENTLE, Nicola. "A Study of the Late Seventeenth-Century State Bed From Melville House", *Furniture History*, Vol.37, 2001, ss.1-16.

GERKEMA, M.P. "Ultradian Rhythms", *Biological Rhtyms*, V. Kumar (ed.), Berlin: Springer, 2022, ss.207-215.

GIBSON, M. & **SHRADER**, J. "Time Use and Labor Productivity: The Returns to Sleep", *Review of Economics and Statics*, 100/5, 2018.

GIDDENS, Anthony. *Modernliğin Sonuçları*, Ersin Kuşdil (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994.

GIES, Joseph & Frances. *Life in Medieval Castle*, New York: Harper & Row, 1979.

GOMES, C. Carmelo & **PRETO**, Sandra. "Blue Light: A Blessing or Curse?", *Procedia Manifacturing*, Vol.3, 2015, ss.4472-4479.

GONÇALVES, Sara et al., "Enzyme Promiscuity in Serotonin Biosynthesis, from Bacteria to Plants and Humans" *Frontiers Microbiology*, Vol.13, 2022.

GOODWIN, Godfrey. *Topkapi Palace: An Illustrated Guide to It's Life & Personalities*, London: Saqi Books, 1999.

GÖÇEK, Fatma Müge. "*East Encounters West: France and Ottoman Empire in the Eighteent Century*, Oxford: Oxford University Press, 1987.

GÖKÇAY, Banu & **ARDA**, Berna. "Tıp Tarihi Açısından Uyku ve Uyku Araştırmaları", *Lokman Hekim Journal*, 3/1, 2013, ss.70-78.

GÖKDEMİR, Gözde & **UÇAR**, Uğur Efe. "İç Mekânda Yatağın Örtük Anlamı: Thomas Rowlandson'ın Yatak Temsilleri Üzerine Bir İnceleme" *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 13/2, 2023, ss.333-347.

GÖKER, Müge. "Türklerde Oturma Elemanlarının Tarihsel Gelişim Süreci", *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 1/1, 2009, ss.163-169.

GÖNCÜ, T. C. "Fransız Sanatçı Charles Séchan'ın Dolmabahçe Sarayı Harem Hünkâr Dairesi'nin Tefrişine İlişkin Dört Mektubu", *Dolmabahçe Sarayı Dergisi*, Sayı: 2-3, 2000, ss.1-12.

GÖNCÜ, T. C. "Tanzimat'ın Temsil ve Yönetim Merkezi Olarak Dolmabahçe Sarayı", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Coşkun Yılmaz (ed.), Cilt:3, İstanbul: İSAM, 2015, ss.141-151.

GÖNCÜ, T. C. *Dolmabahçe Sarayı'nın İnşa Süreci*, *Mekân ve Teşkilat*, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

GÖNCÜ, T.C. *Beylerbeyi Sarayı'nın İnşâ Süreci, Teşkilâtı ve Kullanımı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

GÖZÜKIRMIZI, Erbil. "Serotonin ve Uyku", *Klinik Psikofarmaloji Bülteni*, 3/1-2, 1993, ss.38-39.

GUO, Qinghua. "The Chinese Domestic Architectural Heating-System [Kang]: Origins, Applications and Techniques", *Architectural History*, Vol.45, 2002, ss.32-48.

GÜRKAN, Gülsün. "Osmanlı İmparatorluğu'nda 16.Yüzyıl Enflasyonu", *Uludağ Üniversitesi İktisat ve İdari Bilimler Dergisi*, 6/1, Nisan 1985, ss.37-50.

GÜRÜN, O.A. *Psikoloji Sözlüğü*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1991.

GÜZEL, Didem. "Bizans El Yazmalarında Mobilya Çeşitleri", *Arkeo Duvar Sayı 19: Ağacın Sırrı İnsanın Sırdaşı Mobilyalar*, Nuray Pehlivan (ed.), Haziran 2024, ss.150-157.

GÜZEL, N.A. vd., "Kas Tonusu Kontrolü ve Fizyolojisi", *Kas Tonusu ve Fizyoterapi-Rehabilitasyon*, Uğur Cavlak (ed.), İstanbul: İstanbul Tıp Kitabevi, 2022, ss.29-42.

HACIAHMETOĞLU, Neslihan. "Mobilyalar: Günlük Yaşamın Sessiz Tanıkları", *Arkeo Duvar Sayı 19: Ağacın Sırrı İnsanın Sırdaşı Mobilyalar*, Nuray Pehlivan (ed.), Haziran 2024, ss.28-41.

HACIOĞLU, Ebru. "Roma'da Bir Tür Şölen: *Convivium*", *Archivum Anatolium*, 18/1, 2024, ss.57-73.

HAFEZ, Melis. *Osmanlı'da Tembelliğin İcadı*, Dâra Elhüseyni (çev.), Ankara: Fol Kitap, 2023.

HALICI, Esra & **YURTTAŞ**, Hüseyin. "Barok-Rokoko Üsluplarının Mimari Süslemedeki Gücü", *Anasay*, 6/19, ss.3-28.

HANDLER, Sarah. *Austere Luminosity of Chinese Classical-Furniture*, California: University of California Press, 2001.

HASLIP, Joan. *The Sultan: The Life of Abdulhamid II*, London: Weidenfeld and Nicolson, Re-issued Print, 1973.

HAWKINS, J. D. "Late Hittite Funerary Monuments*", Death in Mesopotamia: Papers Read at the XXVI*[e] *Rencontre Assyrilogique Interrnationale*, Bendt Alster (ed.), Copenhagen: Akademisk Forlag, 1980, ss.213-225.

HEIN, Carola. "Tatami", *Kyoto Design Lab: The Tangible and the Intangible of the Machiya House*, A. de Ridder et al. (ed.), Delft University of Technology, 2016, ss.9-12.

HERNANDEZ-AGUILAR, R. A. & **REITAN**, T. "Deciding Where to Sleep: Spatial Levels of Nesting Selection in Chimpanzees *(Pan troglodytes)* Living in Savanna at Issa, Tanzania", *International Journal of Primatology*, Vol.41, 2020, ss.870-900.

HEYDE, I. & **OSTER**, H. "Induction of Internal Circadian Desynchrony by Misaligning *Zeitgebers*", *Scientific Reports*, Vol.12, 2022.

HIRSHKOWITZ, Max et al., "National Sleep Foundation's Sleep Time Duration Recommendations: Methodology and Results Summary", *Sleep Health*, 1/1, 2015, ss.40-43.

HOLMES, Vicky. "Accomodating the Lodger: The Domestic Arrangements of Lodgers in Working-Class Dwellings in a Victorian Provincial Town", *Journal of Victorian Culture*, 19/3, 2014, ss.314-331.

HORNE, J.A. & **REYNER**, L. A., "Driver Sleepiness", *Journal of Sleep Research*, 4/Suppl.2, 1995, ss.23-29.

HORNUNG, Jean-Pierre. "The Human Raphe Nuclei and The Serotonergic System", *Journal of Chemical Neuroanatomy*, 26/4, 2023, ss.331-343.

HUFFMAN, Carl. "Alcmaeon", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ed.), Summer 2021 Edition.

HUSSEY, K. D. "Timeless Spaces: Field Experiments in the Psyhiological Study of Circadaian Rhtyhms, 1938-1963" *History and Philosophy of the Life Sciences*, Vol.45, 2023.

IM HOF, Ulrich. *Avrupa'da Aydınlanma*, Şebnem Sunar (çev.), İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2. Baskı, 2017.

İHSANOĞLU, E. & **GÜNERGUN**, F. "Osmanlı Türkiyesinde "Alaturka" Saatten "Alafranga" Saate Geçiş", *X. Ulusal Astronomi Kongresi*, İstanbul 2-6 Eylül 1996, ss.434-441.

İLERİ, Nurçin. "Allure of Light, Fear of the Dark: Nighttime Illumination, Spectatle and Order in Fin-de Siècle Istanbul", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 37/2, August 2017, ss.280-298.

İLERİ, Nurçin. "Geç Dönem Osmanlı İstanbul'unda Kent ve Sokak Işıkları", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 254, Şubat 2015, ss.30-37.

İNAL, İbülemin M. K. "*Son Sadrazamlar I*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 3. Baskı, 1982.

İNALCIK, Halil. *Osmanlılar: Fütuhat, İmparatorluk, Avrupa İle İlişkiler*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

İPAR, N. "Relationship Between Sleep Quality, Chronotype and Depression in Youth: A Cross-Sectional Study", *Gulhane Medical Journal*, 66/4, 2024, ss.167-175.

İREZ, Feryal, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Saray Mobilyası*, AKDTYK Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1989.

İSMAİLOĞULLARI, Sevda. "Uyku-Uyanıklık Döngüsündeki Nöral Mekanizmalar" *Uyku Nörofizyolojisi ve Hastalıkları 1*, Gülçin Benbir Şenel (ed.), Ankara: Türk Nöroloji Derneği Yayınları, 2022, ss.11-20.

JACOBSEN, Thorkild. "The Eridu Genesis", *Journal of Biblical Literature*, 100/4, December 1981, ss.513-529.

JAGANNATH, A. et al., "The Genetics of Circadian Rhythms, Sleep and Health", *Human Molecular Genetics*, 26/R2, 2017, ss.R128-R138.

JAMES III, Russell N. "The Origin of Spaces: Understanding Residential Satisfaction from Ape Nests, Human Cultures and the Hierarchy of Natural Housing Functions", *Housing, Theory and Society*, 27/4, 2010, ss.279-295.

JERBI, Birgit. "The 'Angarêb' in Northern Sudan: More Than Just a Bed", *Medische Antropologie*, 18/1, 2006, ss.59-71.

JONES, Samuel E. et al., "Genome-wide Assosication Analyses of Chronotype in 697,828 Individuals Provides Insights into Circadian Rhythms" *Nature Communications*, 10/1:343, 2019.

KAFADAR, Cemal. "How Dark is History of the Night, How Black the Story of Coffee, How Bitter the Tale of Love: The Changing Measure of Leisure and Pleasure in Early Modern Istanbul", *Medieval and Early Modern Performance in the Eastern Mediterranean*, Arzu Öztürkmen & E. Birge Vitz (ed.), Turnhout: Brepols Publishers, 2014, ss.243-269.

KAFESOĞLU, İbrahim. *Türkler ve Medeniyet*, İstanbul: Hamle Yayınevi, 1995.

KAHRAMAN, Kemal. "Üsküdar'ın Kayıp Sarayları", *Milli Saraylar: Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*, Sayı:17, Temmuz 2019, ss.103-121.

KAMPERIDOU, V. & **VASILEIOU** V. "Ancient Greek Furniture: Source of Inspiration fort he Designers and Manufacturers of Modern Times", *Proceedings of the XXVIth International Conference Research for Furniture Industry*, Poland/Poznan, September 2013, ss.56-62.

KANDEĞER, Ali et al., "Feeding and Eating Disoerders in the Context of Circadian Rhythms", *Alpha Psychiatry*, 22/6, 2021, ss.278-284.

KAPLAN, Davut. "Fulcrum'un Yakın Doğu'daki Olası Kökeni ve Yunan Yataklarında Ortaya Çıkışı", *Anadolu Arkeolojisi*, Sayı:1, Mart 2023, ss.43-96.

KAPPELER, P. M. "Nests, Tree Holes and the Evolution of Primate Life Histories", *American Journal of Primatology*, 46/1, 1999, ss.7-33.

KAPPELMAN, J. "Perimortem Fractures in Lucy Suggest Mortality from Fall out of Fall Tree", *Nature*, Vol.537, 2016, ss.503-507.

KARADAĞ, Esra. "19. Yüzyılda Alışveriş Mekanlarının Dönüşümü: Pera'da Bon Marché Örneği", *Toplumsal Tarih*, Sayı:331, Temmuz 2021, ss.33-37.

KARADAĞ, M. G. & **AKSOY**, M. "Uyku Regülasyonu ve Beslenme", *Göztepe Tıp Dergisi*, 24/1, 2009, ss.9-15.

KARADAĞ, Mehmet. "Uyku Bozuklukları Sınıflaması (ICSD-2)", *Türkiye Klinikleri Akciğer Arşivi*, 8/3, 2007, ss.88-91.

KARAHAN, Azize vd., "Hemşirelerin Çalıştıkları Şiftlere ve Kronotip Özelliklerine Göre Uyku Kalitesi, Yorgunluk ve Dikkat Durumlarının Belirlenmesi", *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 11/2, 2020, ss.98-105.

KARAHAN, Menekşe et al., "How Sleep Quality Affects Postural Control?", *Bezmialem Science*, 12/2, 2024, ss.173-179.

KARAL. Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi V: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 8. Baskı, 2007.

KARAÖZ, Çiçek. "Krallara Layık Pers Mobilyaları", *Arkeo Duvar Sayı 19: Ağacın Sırrı İnsanın Sırdaşı Mobilyalar*, Nuray Pehlivan (ed.), Haziran 2024, ss.126-139.

KARASU, F. vd., "Yetişkinlerde Yatakta Uyumadan Önce Elektronik Cihaz Kullanımının Kronotip, Gündüz Uykululuk ve Yaşam Kalitesi ile İlişkisi", *Bağımlılık Dergisi*, 24/2, 2023, ss.123-132.

KARATOSUN, Hikmet & **ŞAHİN**. Mustafa. "Uyku ve Ötesi", *Tübitak Bilim ve Teknik*, Sayı:246, Mayıs 1988, ss.28-32.

KARPAT, Kemal. *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, Dilek Özdemir (çev.), Ankara: İmge Kitabevi, 2006.

KAZHDAN, Alexander. (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium (3 Volumes)*, Oxford: Oxford University Press, 1991.

KEENAN, S.K. et al., "Monitoring and Staging Human Sleep" *Encyclopedia of Sleep 1*, Clete Kushida (ed.), London: Elsevier Academic Press, 2013, ss.71-79.

KERKHOF, G. A., "Inter-Individual Differences in the Human Circadian System: A Review", *Biological Psychology*, Vol.20, 1985, ss.83-112.

KILIÇ, Neslihan vd., "Unipolar Depresyon Hastalarında Kronotip ve Mizaç İlişkisi ile Kronotipin Özkıyım Riskine Etkisi", *Anatolian Journal of Psychiatry*, 20/5, 2019, ss.460-469.

KILINÇ, Oğuz & **BAYRAM**, Hasan (ed.), "Uyku Evrelerinin Skorlanması", *Türk Toraks Dergisi Obstrüktif Uyku Apne Sendromu Tanı ve Tedavi Uzlaşı Raporu*, İstanbul: AVES Yayıncılık, 13/Ek:1, 2012, ss.21-26.

KILLEN, Geoffrey. *Ancient Egyptian Furniture I: 400-1300 BC*, Oxford: Oxbox Books, 2nd Edition, 2017.

KIRANLAR, Uluslarası Saatin Kabul Edilmesi ve İleri Saat Uygulaması Kapsamında Osmanlı'Dan Cumhuriyet'e Zaman Kavramının Şekillendirilmesi (1919-1946), *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 15, 2006, ss.15-65.

KLARSFELD, André. "At The Dawn of Chronobiology", *Bibnum Education***,** 2013.

KO, Kwang Hyun. "Origins of Bipedalism" *Brazilian Archives of Biology and Technology*, 58/6, December 2015.

KOCAASLAN, Murat. "Topkapı Sarayı Harem'i: 1665 Yangını Yenileme Projesi", *Belleten*, 76/275, Nisan 2012, ss.45-74.

KOCAR, Feyza & **ELÇİOĞLU**, H. Kübra. "Sirkadiyen Ritim ve Sirkadiyen Ritimi Etkileyen Faktörler", *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 15/2, 2022, ss.29-44.

KOIZUMI, Kazuko. *Traditional Japanese Furniture: A Definitive Guide*, New York: Kodansha, 1986.

KOLOĞLU, Orhan. *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2018.

KOSLOFSKY, Craig. *Evening's Empire: A History of the Night in Early Modern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

KUBAN, Doğa. "Aydınlatma" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 1: İstanbul: Kültür Bakanlığı & Tarih Vakfı, 1993, ss.474-476.

KUBAN, Doğan. *İstanbul: An Urban History*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1996.

KUBAN, Doğan. *Kent ve Mimarlık Üzerine Yazılar*, İstanbul: Yem Yayın, 2. Baskı, 2010.

KUBAN, Doğan. *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul: Yem Yayın, 2007.

KUBAN, Doğan. *Türk Hayatlı Evi*, İstanbul: Ziraat Bankası Yayınları, 1995.

KULA, Sedat & **ÇAKAR**, Bekir. "Maslow İhtiyaçlar Hiyerarşisi Bağlamında Toplumda Bireylerin Güvenlik Algısı ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki", *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 6/12, 2015, ss.191-210.

KUMARI, Jyoti et al., "Impact of Blue Light and Digital Screens on the Skin", *Journal of Cosmetic Dermatology*, 22/4, 2023, ss.1185-1190.

KURMUŞ, E. & **TOPAL**, Ç. "Günümüz Çalışma Rejiminde Uykunun İkircikli Konumu: Kavramsal Bir Tartışma", *Journal of Economy Culture and Society*, Sayı:64, 2021, ss.357-376.

KURTOĞLU, Ahmet. "Mobilya Stillerinin Tarihi Gelişimi", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 36/3, 1986/B, ss.70-91.

KÜÇÜK, Cevdet. "Abdülaziz", *TDVİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt:1, 1988, ss.179-185.

KÜÇÜK, Cevdet. "Abdülhamid II", *TDVİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt:1, 1998, ss.216-224.

KÜÇÜK, Cevdet. "Abdülmecid", *TDVİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt:1, 1988, ss.259-263.

KÜÇÜK, Cevdet. "II. Abdülhamid'in Beylerbeyi Günleri", Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI, Bildiriler, İstanbul: , 2009, Cilt 2, ss.117-144.

KYRRESTAD, Ingelin. *Nesting Behaviour of the Great Apes*, Thesis, Gödöllő: Szent Istvan University Department of Ecology – Faculty of Veterinary Medicine, 2014.

LEE, Bo Hyun et al., "Serotonin Modulates Melatonin Synthesis as an Autocrine Neurotransmitter in the Pineal Gland", *Proceeding of the National Academy of Sciences*, 118/43, 2021.

LEFEBVRE, Henri. *Mekanın Üretimi*, Işık Ergüden (çev.), İstanbul: Sel Yayıncılık, 2. Baskı, 2014.

LÈVI-STRAUSS, Claude. *The Raw and The Cooked: Introduction to a Science of Mythology 1*, John & Doreen Weightman (tra.), New York: Harper & Row, 1969.

LEWIS, Philip et al., "Exercise Time Cues (Zeitgebers) for Human Circadian systems Can Foster Health and Improve Performance: A Systematic Review, *BMJ Open Sport & Exercise Medicine*, 4/1, 2018.

LIBERMAN, Daniel E. *İnsan Vücudunun Öyküsü: Sağlık, Hastalık ve Evrim*, Raşit Bilgin (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2015.

LINDNER, R. P. *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Stephen Halkovic (ed.), Indiana University Uralic and Altaic Series Vol.144, Bloomington: Research Institute for Inner Asian Studies, 1983.

LINN, Jason. "Snuggling Your Identity: Beds and The Sense of Touch in Roman Culture", 10/2, 2022, ss.200-224.

LİDER, Yeliz Ö. "Aydınlanma Döneminden Günümüze Tarihsel İlerleme Fikri", *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:4, Haziran-Temmuz-Ağustos 2013.

LO, Tsai-Yun. "Formation and Historical Development of Tatami in Taiwan", *Bulletin of Japanese Society fort he Science of Design*, 60/3, 2013, ss.29-38.

LONDON, Jack. *Uçurum İnsanları*, Osman Çakmakçı (çev.), İstanbul: Alfa Kitap, 2015.

LOUIS, E.K St. & **FREY**, L.C. (ed.), *Electroencephalography: An Introductory Text and Atlas of Normal and Abnormal Findings in Adults, Children and Infants*, Chicago: American Epilepsy Society, 2016.

LUCIE-SMITH, Edward. *Furniture: A Concise History*, New York: Oxford University Press, 1979.

MACNISH, Robert. *The Philosophy of Sleep*, Glasgow: W.R. M'Phun, 3rd Edition, 1836.

MAGNANI, L. et al., "Evening Chronotype and Suicide: Exploring Neuroinflammation and Psychopathological Dimensions as Possible Bridging Factors – A Narrative Review", *Brain Sciences*, 14/1:30, 2024.

MARDİN, Şerif. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul: İletişim Yayınları, 15. Baskı, 2008.

MARDİN, Şerif. *Makaleler 4: Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.

MASLIN, M. A. et al., "A Synthesis of the Theories and Concepts of Early Human Evolution", *Philosophical Transactions Royal Society B*, Vol.370, 2015.

MASPERO, Gaston. *Manual of Egyptian Archælogy and Guide to the Study Antiquites in Egypt*, Agnes Sophia Johns (tra.), London: H. Grevel and Co., 6th English Edition, 1914.

MASTERS, Alina et al., "Melatonin, The Hormone of Darkness: From Sleep Promotion to Ebola Treatment", *Brain Disord Ther.*, 4/1, 2014.

MATSUMOTO, David (ed.), *The Cambridge Dictionary of Psychology*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

MAZLISH, Bruce. "Crossing Boundaries: Ecumenical World and Global History" *World History: Ideologies Structures and Identities*, Philip Pomper et al. (ed.), Massachusetts: Blackwell Publishers, 1998, ss.41-52.

McCLUNG, C. R. "Plant Circadian Rhythms", *The Plant Cell*, 18/4, 2006, ss.792-803.

McNEILL, William H. "Human Migration in Historical Perspective", *Population and Development Review*, 10/11, March 1984, ss.1-18.

MEKONNEN, Addisu et al., "Sleeping Site and Tree Selection by Bale Monkeys (*Chlorocebus djamdjamensis)* at Kokosa Forest Fragment in Southern Ethiopia, *International Journal of Primatology*, Vol.42, 2021, ss.915-932.

MEMİŞ, Ö. & **EKREN**, N. "İnsan Odaklı Aydınlatma" *International Periodical of Recent Technologies in Applied Engineering*, 1/1, 2019, ss.30-35.

MERCER, Eric. *Furniture 700-1700: Social History of the Decorative Arts*, Hugh Honour (ed.), London: Weidenfeld & Nicolson, 1969.

METE, Güray. "Romatoid Artritte Triptofan Yıkımı ve İmmün Aktivite İlişkisi", Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2009.

MICHELET, Jules. *The People*, John P. McKay (tra.), Chicago: University of Illinois Press, 1973.

MIKLÓSI, Ádám. *Dog Behaviour, Evolution and Cognition*, New York: Oxford University Press, 1st Edition, 2007.

MILLER, Judith. *Furniture: World Styles From Classical to Contemporary*, London: A Dorling Kindersley Book, 2005.

MIZUNO, K.O. & **MIZUNO**, K. "Effect of Thermal Environment on Sleep and Circadian Rhythm", *Journal of Psychological Anthropology*, 31/14, 2012.

MOORCROFT, W. H. *Understanding Sleep and Dreaming*, New York: Springer Science, 2nd Edition, 2005.

MORSE, Edward. *Japanese Homes and Their Surroundings*, New York: Harper & Brothers, 1889.

MUSELLA, Silvana. "Gündelik Hayat", *Ortaçağ II: Katedraller-Şövalyeler-Şehirler*, Umberto Eco (ed.), Leyla Tonguç Basmacı (çev.), İstanbul: Alfa Kitap, 2014, ss.257-264.

NAMICEV, Peter & **SHOPOVA**, Emilija. "Comparative Analysis of Antique Furniture with Regard to the Scandinavian Design", *Journal of Process Management – New Technologies*, 6/2, 2018, ss.21-29.

NANNINI, Simonetta. "Symposion", *Antik Yunan*, Umberto Eco (ed.), Leyla Tonguç Basmacı (çev), İstanbul: Alfa Kitap, 4. Baskı, 2021, ss.461-469.

NECİPOĞLU, Gülru. *15. Ve 16. Yüzyıllarda Topkapı Sarayı: Mimarî, Tören ve İktidar*, Ruşen Sezer (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.

NEJAT, Nemej & **RHEA**, Karen. *Daily Life in Ancient Mesopotamia*, London: Greenwood Press, 1998.

NIH. "Information About Sleep", *NIH Curriculum Supplement Series*, MD: National Institutes of Health, 2007.

NISSIN, Laura. *Roman Sleep: Sleeping Areas and Sleeping Arrangements in the Roman House*, phD. Thesis, Helsinki: University of Helsinki Humanistinen Tiedekunta , 2016.

NUNN, C. L. et al., "Shininh Evolutionary Light on Human Sleep and Sleep Disorders", *Evolution, Medicine & Public Health*, Vol.1, 2016, ss.227-243.

O'NEILL, Barbara. "Sleep and the Sleeping in Ancient Egypt", *Egyptological Open Archive e-Journal*, 5th Edition, April 2012.

OATS, Joclyn M. *An Illustrated Guide to Furniture History*, New York: Routledge, 2022.

OBERLING, G. & **SMITH**, G. M. *The Food Culture of the Ottoman Palace*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

OĞUZOĞLU, Yusuf. "Bursa Bey Sarayı'nın Osmanlı Düzeninin Oluşmasına Katkıları", *Osmanlı Devleti'nin Yönetim Merkezi Bursa Bey Sarayı Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Serap T. Yurtsever Yılmaz (ed.), 5-6-7 Ağustos 2021, ss.144-159.

OKTAY, Tarkan. "Tanzimat Dönemi İstanbul'da Bir Belediye Örgütlenmesi Örneği: Altıncı Daire-i Belediyye", *Öneri*, 4/15, ss.157-166.

ORAL, Özlem. *Osmanlı Tereke Kayıtlarındaki İç Mekân İthal Aydınlatma Eşyaları*, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

ORTAYLI, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Kronik Kitap, 49. Baskı, 2018.

ÖGEL, Bahaeddin. *Türk Kültür Tarihine Giriş 3/9*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.

ÖRENÇ, Ali Fuat. "Kırım Harbi Deniz Savaşları", *Savaştan Barışa: 150. Yıl Dönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, Bildiriler 22-23 Mayıs 2006, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 2007, ss.19-44.

ÖZAFŞAR, Mehmet E. vd. (ed.), *Hadislerle İslam 2/7*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.

ÖZCAN, Abdülkadir. "Karlofça Antlaşması", *TDVİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt:24, 2001, ss.504-507.

ÖZCAN, Abdülkadir. "Pasarofça Antlaşması", *TDVİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt:34, 2007, ss.177-181.

ÖZÇELİK, Fatih vd., "Melatonin: Genel Özellikleri ve Psikiyatrik Bozukluklardaki Rolü", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 5/2, 2013, ss.179-203.

ÖZDEMİR, Mehmet. "Necati Beg Divanı'nda Uyku Kavramının Kullanımı Üzerine Bir İnceleme", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:60, 2017, ss.115-138.

ÖZPINAR, Ömer. "Hadisler ve Tıbb-ı Nebevî Rivâyetlerinde Uykuya Yaklaşım", *Tokat İlmiyat Dergisi*, 9/1, Haziran 2021, ss.129-155.

ÖZTÜRK, M. E. & **AYHAN**, N. Y. "Triptofan ve Sağlık", *Geleneksel Tamamlayıcı Tıp Dergisi*, 3/3, 2020, ss.406-414.

ÖZTÜRK, Nurettin. "Organizmacı Görüş Açısından: Namık Kemal'in Hasta Adam Makalesi ve Tanzimat" *Bilge*, 11/40, Nevruz (Bahar) 2004, ss.42-50.

PAGANI, Lucia et al., "The Physiological Period Length of the Human Circadian Clock *In Vivo* Is Direclty Proportional to Period in Human Fibroblasts" *PLoS ONE*, 5/10, October 2010, e13376.

PAKSOY, Zahid. "Melatonin ve İskeni-Reperfüzyon", *Sağlık Bilimleri Alanında Akademik Araştırmalar*, Bülent Bayraktar & Seda Çelikel (ed.), 2021, Ankara: İksad Yayınevi, ss.209-238.

PALA, İskender. "Mühr-i Süleyman", *TDVİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt:31, 2006, ss.523-525.

PARANI, Maria. "Medieval Byzantine Furniture", *Discipuli Dona Ferentes: Glimpses of Byzantium in Honour of Marlia Mundell Mango (Studies in Byzantine History and Civilization Book 11)*, T. Papacostas & M. Parani (ed.), Turnhout: Brepols Publishers, 2017, ss.181-221.

PARK, H. et al., "Chronotype and Suicide: The Mediating Effect of Depressive Symptomps", *Psychiatry Research*, Vol.269, 2018, ss.316-320.

PEIRCE, Leslie P. *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğunda Hükümranlık ve Kadınlar*, Ayşe Berktay (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 6. Baskı, 2012.

PEKYAMAN, Atakan. "Eski Yunan Mobilyaları", Lisans Bitirme Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya ve Klasik Arkeoloji Bölümü, 1982.

PELİT, Aykut. "Mavi Işık Tehlikeli Midir?", *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 31/3, 2022, ss.231-236.

PENZER, N. M. *The Harem: an Account of the Institution as It Existed in the Palace of Turkish Sultans with a History of the Grand Seraglio From Its Foundation to the Present Time*, Philadelphia: J.B. Lippincott Company, 1982.

PERRI, Angela. "Dog: Domestication", *Encyclopedia of Global Archaeology*, Claire Smith (ed.), New York: Springer, 2014, ss.2162-2165.

PHILIPPS, Melisa L. "What Makes Life Tick: Taking Apart The Living Clock", *BioScience*, 55/11, 2005, ss.928-933.

PONTZER, Herman. "Economy and Endurance in Human Evolution", *Current Biology*, 27/12, 2017, ss.R613-R621.

POZA, J. J. et al., "Melatonin in Sleep Disorders", *Neurologia*, 37/7, English Edition, 2022, ss.575-585.

PRÜFER, Kay et al., "The Bonobo Genome Compared with the Chimpanzee and Human Genoms", *Nature*, Vol.486, 2012, ss.527-531.

QUANTE, Mirja et al., "Zeitgebers and Their Assosciation with Rest-Activity Patterns", *Chronobiology International*, 36/2, 2018, ss.203-213.

RAMA, A.N. & **ZACHARIAH** R. "Normal Human Sleep", *Encyclopedia of Sleep 1*, Clete Kushida (ed.), London: Elsevier Academic Press, 2013, ss.16-23.

RAMAR, S. & **LLOYD**, R. M. "Perspective: Teenagers and the Sleep Paradox", *Journal of Clinical Sleep Medicine*, 19/8, 2023, ss.1569-1571.

RANDLER, C. "From Lark to Owl: Developmental Changes in Morningness-Eveningness from New-Borns to Early Adulthood", *Scientific Reports*, Vol.7, 2017.

RASSAM, Hormuzd et al. (exc.), *Garden Party/The Banquet Scene*, The Trustees of British Museum, No: 123920.

REFINETTI, Roberto. "Franz Halberg (1919-2013)", *Journal of Biological Rhythms*, 28/5, 2013, s.305.

RHODES, H. M. "Richard the Lionheart, Contested Queerness and Crusading Memory", *Open Library of Humanities*, 9/1, 2023, ss.1-20.

RICE, Tamara Talbot. *Bizans'ta Günlük Yaşam: Bizans'ın Mücevheri Konstantinopolis*, Bilgi Altınok (çev.), İstanbul: Göçebe Yayınları, 1998.

RICHARD REDDING ANTIQUES (pub.), *The Emperor Napoleon's Bed at Palais de Compiègne*, Gündau: Druckerei Kyburz, 2020.

RICHARDSON, Glenn. "The King, Cardinal-Legate and The Field of Cloth of Gold", *Royal Studies Journal*, 4/2, 2017, ss.140-160.

RIZZI, Alessandra. "Törenler, Bayramlar ve Oyunlar", *Ortaçağ IV: Keşifler-Ticaret-Ütopyalar*, Umberto Eco (ed.), Leyla Tonguç Basmacı (ed.), 2015, ss.264-274.

RODMAN, P. S. & **McHENRY**, H. M. "Bioenergetics and the Origin of Hominid Bipedalism", *American Journal of Physical Anthropology*, 52/1, 1980, ss.103-106.

ROSI, Alice et al., "Assosiciation Between Chronotype, Sleep Pattern and Eating Behaviours in a Group of Italian Adults", *Internatiomal Journal of Food Sciences and Nutrition*, 73/7, ss.981-988.

RUSSELL, J. G. *The Field of Cloth of Gold*, London: Routledge & Kegan Paul, 1969.

S.P.C.K. (cont.), *Lesson Derived from the Animal World*, London: S.P.C.K., 1847.

SAMSON, D. R. & **NUNN**, C. L. "Sleep Intensity and the Evolutiın of Human Cognition", *Evolutionary Anthropology*, Vol.24, 2015, ss.225-237.

SAMSON, D. R. "The Human Sleep Paradox: The Unexpected Sleeping Habits of *Homo Sapiens*", *Annual Review of Anthropology*, Vol.50, 2021, ss.259-274.

SAMSON, David R. et al., "Chronotype Variation Drives Night-Time Sentinel-Like Behaviour in Hunter-Gatherers", *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 284/1858, 2017.

SARI, Nil. "Osmanlı Hekimliğinde Sağlıklı Yaşam İçin Duygu Durumunun Gözetilmesi", *İslam'da Medeniyet Bilimleri Tarihi 1*, Recep Şentürk vd. (ed.), İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2021.

SARRAZIN, Bèatrice. (cur.), "The King's Bedchamber: The Beating Heart of Courty Life", *Masterpieces of the King's Chamber: The Echo of Caravaggio at Versailles (14 March – 16 July 2023)*, Exhibiton Catalogue, Paris: Château de Versailles, 2023, ss.10-12.

SAYGIN, M. & **ÖZGÜNER**, M.F. "Uykunun Mikro Yapısı ve Mimarisi", *Uyku Bülteni*, 1/1, 2020, ss.19-29.

SAYRE, G.M, et al., "Does Sleep Help or Harm Managers' Perceived Productivity? Trade-offs Between Affect and Time as Resources", *Journal of Occupational Health Psychology*, 26/2, 2021, ss.127-141.

SCHULZ, Hartmut. "The History of Sleep Research and Medicine in Europe", *Journal of Sleep Research*, 31/4, 2022, e13602.

SCHUPP, M. & **HANNING**, C.D. "Physiology of Sleep", *British Journal of Anasthesia*, 3/3, 2003, ss.69-74.

SELVİ, Yavuz vd., "Kronobiyoloji ve Duygudurum Bozuklukları", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3/3, 2011, ss.368-386.

SERİN, Yeliz & **TEK**, Nilüfer Acar. "Effect of Circadian Rhythm on Metabolic Process and the Regulation of Energy Balance" *Annals of Nutrition & Metabolism*, 74/4, 2019, ss.322-330.

SERME-MORIN, C. & **COUPECHOUX**, S. *Fourth Overview of Housing Exclusion in Europe Elizabeth Hayes* & Tara Horan (tr.), Fondation Abbé Pierre - FEANTSA, March 2019, ss.10-16.

SHINTANI, Daiki et al., "NREM3 Sleep Stage Estimation Based on Accelerometer by Body Movement Count and Biological Rhythms", *Proceeding of the AAAI Symposium Series*, 3/1, ss.405-411.

SHOCHAT, T. & **LAVIE**, P. "Who Discovered Rapid Eye Movement Sleep? The Claims for Precedence", *Sleep*, 47/4, 2024, zsae027.

SIMPSON, Elizabeth. "Furniture in Ancient Western Asia", *Civilizations of the Ancient Near East*, Jack M. Sasson (ed.), New York: Charles Scribner's Sons, 1995.

SINGH, S. et al., "Sleep and Health – An Introduction", *International Journal of Head and Neck Surgery*, 10/1, ss.1-3.

SİRER, Münir. "Sultan İkinci Abdülhamid'in Hal'inden Sonra Yıldız'da Tespit Edilen Servet", *Resimli Tarih Mecmuası*, 6/71, 1955, ss.4182-4185.

SMITH, B. P. et al., "A Multispecies Aprroach to Co-Sleeping: Integrating Human-Animal Co-Sleeping Practices into Our Understanding of Human Sleep", *Human Nature*, 28/3, 2017, ss.255-273.

SMITH, William. *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Boston: Little, Brown and Company, 2nd Edition, 1859.

SNYDER, Frederick. "Toward an Evolutionary Theory of Dreaming", *American Journal of Psychiatry*, Vol.123, ss.121-142.

SOBEL, Jonathan. "The Birth of Chronobiology: A Botanical Observation" *Society for Research on Biological Rhytms*, 2019.

SONYEL, Salâhi R. "Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu Parçalama Çabalarında Hıristiyan Azınlıkların Rolü", *Belleten*, 49/195, Aralık 1985, ss.647-656.

SÖZEN, M. *Devletin Evi Saray*, İstanbul: Sandoz Kültür Yayınları, 1990.

SPENCER, Peter S. (ed.), "Chapter 3: Circadian Rhythms", *Biological Rhytms: Implications fort he Worker*, Washington DC: U.S. Government Printing Office, September 1991, ss.37-66.

SPÖRRLE, M. & **STICH**, J. "Sleeping in Safe Places: An Experimental Investigation of Human Sleeping Place Preferences from Evolutionary Perspective", *Evolutionary Psychology*, 8/3, 2010, ss.405-419.

STANSBURY-O'DONNELL, Mark D. *A History of Greek Art*, New Jersey: Wiley-Blackwell, 2015.

STEUERWALD, Von Karl. *Almanca-Türkçe Sözlük*, İstanbul: ABC Kitabevi, 1. Baskı, 1998.

STEWART, Fiona Anne. *The Evolution of Shelter: Ecology and Ethology of Chimpanzee Nest Building,* phD. Thesis, Cambridge: University of Cambridge – Department of Biological Anthropology, July 2011.

STRONG, Robert et al., "Narrow-Band Blue Light-Treatment of Seasonal Affective Disorder in Adults and The Influence of Additional Nonseasonal Symptomps" *Depression and Anxiety*, 26/3, ss.273-278.

SUBAŞI, Turgut. "Stratford Canning'in Raporlarına Göre Sultan Abdülmecid ve Ona İngiltere Tarafından Verilen Dizbağı Nişanı (Kingh of the Garter), *Belleten*, 80/287, Nisan 2016, ss.157-176.

SUNDELIN, Tina et al., "Cues of Fatigue: Effects of Sleep Deprivation on Facial Appearance", *Sleep*, 36/9, 2013, ss.1355-1360.

SUNDELIN, Tina et al., "Negative Effects of Restricted Sleep on Facial Appearence and Social Appeal", *The Royal Society Publishing: Royal Society Open Science*, 4/5:160918, 2017.

ŞAHİN, L. & **AŞÇIOĞLU**, M. "Uyku ve Uykunun Düzenlenmesi", *Sağlık Bilimleri Dergisi*, 22/1, 2013, ss.93-98.

ŞEHSUVAROĞLU, Halûk Y. "Beylerbeyi Sarayı", Reşad Ekrem Koçu (haz.), *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt:5, İstanbul: Nurgök-Hüsnütabiat Matbaaları, 1961, ss.2690-2698.

ŞEHSUVAROĞLU, Halûk Y. "Sultan İkinci Abdülhamid", *Resimli Tarih Mecmuası*, 6/61, İstanbul: Tan Matbaası, ss.3628-3633.

ŞENEL, Ferda. "Biyolojik Saat", *Tübitak Bilim ve Teknik*, Sayı:493, Aralık 2008, ss.58-67.

ŞENOL, Vesile vd., "Adolesanlarda Uyku Kalitesi ve Etkileyen Faktörler", *Kocatepe Tıp Dergisi*, 13/2, 2012, ss.93-104.

TANPINAR, Ahmet Hamdi. *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 7. Baskı, 1988.

TAŞER, Neslihan. "Yıldız Sarayı'nın Tarihçesi ve Yerleşim Planı", *Milli Saraylar Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*, Sayı:27, Aralık 2024, ss.5-21.

TEMPERLEY, Harold. *England and The Near East: The Crimea*, London: Longmans, Green and Co., 1936.

TERRY, Natalie & **MARGOLIS**, K. Gross. "Serotonergic Mechanism Regulating the GI Tract: Experimental Evidence and Therapeutic Relevance", *Handbook of Experimental Pharmacology*, Vol.239, ss.319-342.

THORPY, Michael, J. "Chapter 1: History of Sleep Medicine", *Handbook of Clinical Neurology*, Pasquale Montagna & Sudhansu Chokroverty (ed.), Vol.98 (3rd Series), 2011, ss.1-24.

TOBLER, Irene. "Is Sleep Fundamentally Different Between Mammalian Species?", *Behavioural Brain Research*, 69/1-2, July-August 1995, ss.35-41.

TOKTAŞ, Neşe et al., "Nutritional Habits According to Human Chronotype and Nutritional Status of Morningness and Eveningness", *Journal of Education and Training Studies*, 6/3a, 2018, ss.61-67.

TONDO, Isabella. "Roma'da Günlük Hayat", *Antik Roma*, Umberto Eco (ed.), Leyla Tonguç Basmacı (çev.), İstanbul: Alfa Kitap, 2021, ss.292-302.

TONONI, G. et al. "Consciousness and Sleep" *Neuron*, 112/10, 2024, ss.1568-1594.

TOPAL, Alp Eren. *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi 1 (1868-1869)*, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2018.

TOPRAK, Zafer. "Aydınlatma", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt:1, İstanbul: Kültür Bakanlığı & Tarih Vakfı, 1993, ss.476-481.

TOPRAK, Zafer. "Tüketim Örüntüleri ve Osmanlı Mağazaları", *Cogito*, Sayı:5, Yaz 1995, ss.25-28.

TORDJMAN, Sylvie et al., "Melatonin: Pharmacology, Functions and Therapeutic Benefits", *Current Pharmacology*, 15/3, 2017, ss.434-443.

TOSH, John. *A Man's Place: Masculinity and the Middle-Class Home in Victorian England*, New Haven: Yale University Press, 199.

TURAN, Resul. "Kılıçzâde Hakkı (1872-1960), *Atatürk Ansiklopedisi*, 2021.

TÜRELİ, İdil. *Türk Sanatında Altı Köşeli Yıldız*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

TÜRKEL, Y. & **TERZİ**, M. "Talamus'un Anatomik ve Fonksiyonel Önemi", *Journal of Experimental and Clinical Medicine*, 24/4, 2009, ss.144-154.

UĞUR, A. & **KARABULUT**, R. "Osmanlı Devletinde Dış Borçlar ve Tasnifi (1854-1914), *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:23, Temmuz 2022, ss.17-36.

UNAT, Faik Reşit. "Ahmet III Devrine Ait Bir Islahat Takriri", *Tarih Vesikaları*, 1/2, 1941, ss.107-121.

URSAVAŞ, Ahmet & **EGE**, Ercüment. "Uyku Apne Sendromu ve Trafik Kazaları", *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 30/1, 2004, ss.37-41.

UZUNÇARŞILI, İsmail H. *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, 1988.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984.

ÜNAL, Ahmet. *Hititçe-Türkçe – Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat, 2016.

VAMVAKIAS, Dana A. "Why it id Critical to Know Your Dog's Normal Body Temperature", Interview, *American Kennel Club Canine Health Foundation*, 2015.

VANDENBOS, G. R. (ed.), *APA Dictionary of Psychology*, Noida: Maple Press, 2nd Edition, 2007.

WADLEY, Lyn et al., "Fire and Grass-Bedding Construction 200 Thousand Years Ago at Border Cave, South Africa", *Science*, Vol.369, 2020, ss.863-866.

WARREN, Kerryn et al., "Chapter 9: Early Hominins", *Explorations: An Open Invitation to Biological Anthropology*, Beth Shook et al. (ed.), Virginia: American Anthropological Assosication Publishing, 2nd Edition, 2024, ss.319-375.

WARREN, N.B. & **CAMPBELL**, T. H. "The Sleep-Deprived Masculinity Stereotype", *Journal of the Asossication for Consumer Research*, 6/2, 2020.

WATERHOUSE, J. "Sleep and Mental Performance: Effects of Time-Zone Transitions", *Encyclopedia of Sleep 1*, Clete Kushida (ed.), London: Academic Press, 2013, ss.189-196.

WATERHOUSE, J. et al. "Daily Rhythms of the Sleep-Wake Cycle", *Journal of Psychological Anthropology*, 31/1:5, 2012.

WATTS, Karen. "The Field of Cloth of Gold: Arms, Armour and the Sporting Prowess of King Henry VII and King Francis I", *The Medieval Tournament as Spectatle: Tourneys, Jousts and Pas d'Armes 1100-1600*, Alan V. Murray & K. Watts (ed.), Woodbridge: Boydell Press, 2020, ss.208-237.

WEBB, W.B. "A History of the Scientific Study of Sleep", *Encyclopedia of Sleep 1*, Clete Kushida (ed.), London: Elsevier Academic Press, 2013, ss.2-7.

WHITELOCK, Anna. *Elizabeth's Bedfellows: An Intimate History of the Queen's Court*, London: Bloomsbury, 2013.

WICHLINSKI, L. J. "Adaptive Solutions to the Problem of Vulnerability During Sleep" *Evolutionary Psychological Sciences*, Vol.8, 2022, ss.442-477.

WIESSNER, Polly W. "Embers of Society: Firelight Talk Among the Ju/'hoansi Bushmen", *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111/39, 2014, ss.14027-14035.

WILKINSON, Kathryn. *Kökenleri ve Anlamlarıyla Semboller & İşaretler: Binlerce Yıllık Görsel Bir Yolculuk*, Seda Toksoy (çev.), İstanbul: Alfa Kitap, 2. Baskı, 2011.

WINN, Philip (ed.), *Dictionary of Biological Psychology*, Oxfordshire: Routledge Press, 2001.

WISHNITZER, A. *Alaturka Saatleri Ayarlama: Geç Osmanlı'da Zaman ve Toplum*, Ercan Ertürk (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2020.

WISHNITZER, Avner. *Gece Çökerken: Osmanlı'da Gece Hayatı*, Can Gümüş İspir (çev.), Ankara: Fol Kitap, 2023.

WOLF-MEYER, Matthew. "Where Have You All Our Naps Gone? Or Nathaniel Kleitman, The Consolidation of Sleep, and The Historiography of Emergence", *Antrophology of Consciousness*, 24/2, 2013, ss.96-116.

WOOD, Bernard. "Birth of *Homo erectus*", *Evolutionary Anthropology*, 29/6, 2020, ss.293-298.

WOODLEY, M. M. A. et al., "Circadian Leaf Movements Faciliate Overtopping of Neighbors", *Progress in Biophysics and Molecular Biology*, Vol.146, 2019, ss.104-111.

WORTHMAN, Carol M. "Chapter 6: Family Influences on Sleep: Comperative and Historical-Evolutionary Perspectives", *Family Contexts of Sleep and Health Across the Life Course*, Vol.8, Susan M. McHale et al. (ed.), Cham: Switzerland, 2017, ss.123-151.

WRANGHAM, Richard W. & **CARMODY**, Rachel N. "Human Adaptation to the Control of Fire", *Evolutionary Anthropology*, 19/5, 2010, ss.187-199.

WRANGHAM, Richard W. et al., "The Raw and The Stolen: Cooking and the Ecology of Human Origins", *Current Anthropology*, 40/5, December 1999, ss.567-594.

YILDIZ, Yasin. (yay.), *Dolmabahçe Sarayı*, Ankara: TBMM Basımevi, 2. Baskı, 2016.

YILMAZ, Onur. "Bölüm 1: Kronobiyolojiye Giriş", *Kronobiyoloji ve Sirkadiyen Ritim*, Pınar Güzel Özdemir (ed.), Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2022, ss.1-9.

YOUNG, Charles Duke. (tra.), *The Deipnosophists or Banquet of the Learned of Athenaeus*, London: Henry George Brown, 1854.

YÜKSEL, Ayşe E. "Sultan II. Abdülhamid'in Sanat Hâmiliği", *Sanat Tarihi Dergisi*, 16/2, Ekim 2017, ss.261-293.

ZERUBAVEL, Eviatar. "The Standardization of Time: A Sociohistroical Prspectives" *American Journal of Sociology*, 88/1, 1982, ss.1-23.

ZHAO, Zhi-Chun et al., "Research Progress about the Effect and Prevention of Blue Light on Eyes", *International Journal of Ophthalmology*, 11/12, 2018, ss.1999-2003.

ZHUANG, Zhi et al., "Chinese Kang as a Domestic Heating System in Rural Northern-China – A Review", *Energy And Buildings*, 41/1, January 2009, ss.111-119.

ZISAPEL, Nava. "New Perspectives on the Role of Melatonin in Human Sleep, Circadian Rhythms and Their Regulation", *British Journal of Pharmacology*, 175/16, ss.3190-3199.

ZOU, Haowen et al., "Chronotype, Circadian Rhythm and Psychiatric Disorders: Recent Evidence and Potential Mechanisms", *Frontiers Neuroscience*, Vol.16, 2022.

EKLER

Ek 1

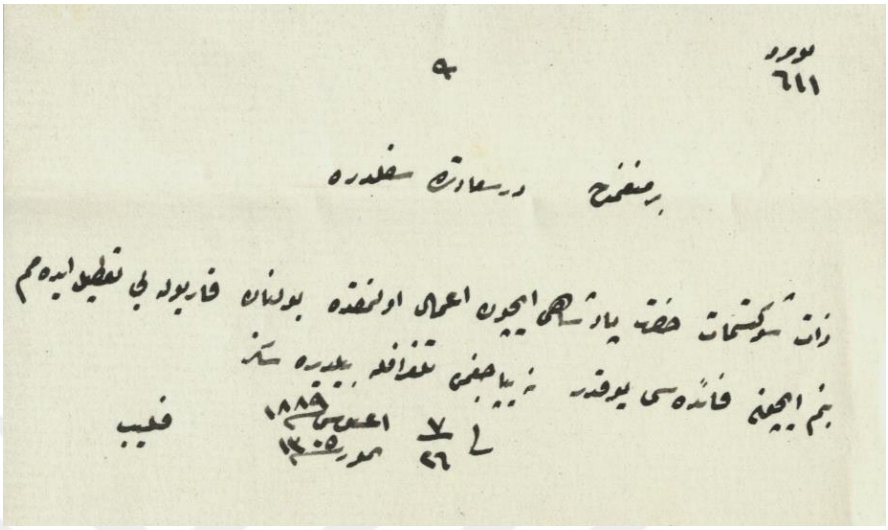

Padişah için yapılan karyola siparişini iptal edemeyeceğine dair Phillips imzalı telgraf.
Kaynak: BOA, Yıldız Perakende Evrakı Posta ve Telgraf Nezareti Maruzatı [Y.PRK.PT.], Gömlek No: 5, Sıra No: 39, H-10/12/1306 (Miladi: 7 Ağustos 1889), 2a.

Ek 2

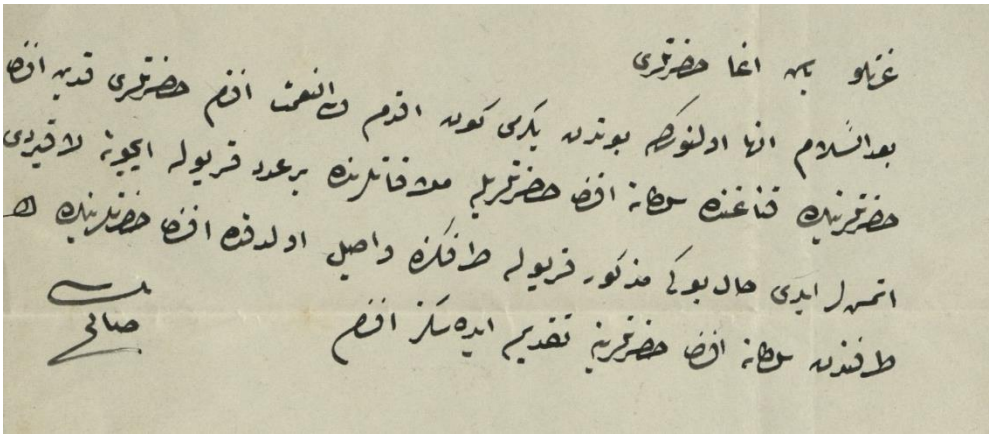

Kadın Efendi ile Sultane Efendi'nin bir karyola için atıştıkları
Kaynak: BOA, Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal, [Y.PRK.AZJ.], Gömlek No: 12, Sıra No: 17, H-29/12/1304 (Miladi:18 Eylül 1887), 1a.

Ek 3

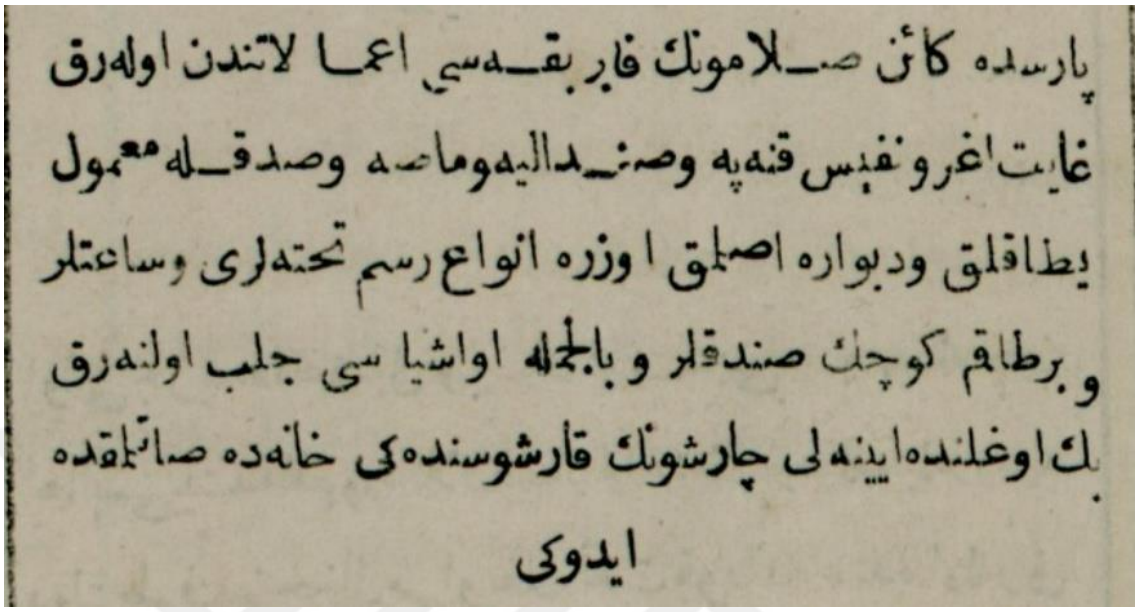
پارسده کائن صلامونك فابریقه سی اعما لاتندن اولهرق
غایت اغرو نفیس قنه په وصنعدالیه وماعده وصدقله معمول
یطاقلق ودیواره اصلمق اوزره انواع رسم تحتدلری وساعتلر
و برطاقم کوچك صندقلر و بالجمله اواشیا سی جلب اولنهرق
بك اوغلنده ایینه لی چارشونك قارشوسنده کی خانه ده صاتلمقده
ایدوکی

Ceride-i Havadis gazetesinde yer alan mobilya mağazası reklamı.
Kaynak: Ceride-i Havadis, Sayı No:870, 6 Cemaziyelahir 1274 (Miladi: 22 Ocak 1858), s.4.

Ek 4

سلانیك بونمارشه‌سی

اسانبول باغچه قپوسنده ترامواى جاده‌سی نومرو ٤٧،٤٩

صدلیك بر سنان فابریقه‌سنك

مشتریلرینك اظار رغبته عرض ایدیلیر که اشیانك نفاست و ظرافتیله مشهور اولان (ون مارشه) درکتوری اخیراً اوروپایه سیاحت ایدرك سوك موده بر چوق اشیا جلب ایلمشدر. ذوق وصنعتك بر نمونه بدیعی کورمك استیانلر داڑه‌مزی حسن طبعله موانی بر صورتده تزین وتفریش ایلمکی آرزو ایدرلر (ون مارشه‌لك) کثرتی اولدیغی پارس مالفریه و بالخره اعوانی حادثه تدقیقدن کچیرمکسزین هیچ بر مغازه‌دن اشیا مبایعه ایتمامیدر. الله کوچك الك قیمتسز اشیاسنه بیله اثر ظرافت اطباع ایتدرمك (ون مارشه) لك خاصه تمیزیدر. نفاست وظرافتله مزاجی جمع ایلمسی ایکنجی صنعت ممتازه‌سی عد اولنه بیلیر. (ون مارشه) مردلو اشیای جامع اوانی حسابله مشتریلری وقت ضیاعندن قورتارمقده اولدیغی ده نظر دقته آلنه‌جق شیلردن دکلدر. خارجدن وقوع بولان سپارشلری ده کال سرعتله ایفا ایلر. باشلیجه اشیای شونلردر. فایانس کومانك بیوك چوراپ مندیل اسفارین ترتك آویزه آصمه وطرابلس لامپاری مشهور فرسنوال فابریقه‌سنك کومانی و آپاق چاك فنجان و طاقی صفلری وتیپلر بیوك لان طباق وچای طاقلری وقهوه فنجانلری پاس فابریقه‌لرینك سفرلکدن آتیلوردوکوش اوزرینه اتلر کوکی ایکه‌لری یوزکن کیدالفلر کوپی باجوس شمسیه‌لر توتون وسیکاره قوطولری سیکاره‌لقلر پوبلی فابریقه‌لری وصابونلری چاصه چوبقلری مرتوع بلور طقمی هوا غازی لامپاری اوروپا کاری شکرلقلر چتولاملر حاملی یوزبك چشید هدیه‌لك اشیای تحایه وغیره فوانلر چوبوق عرعاری اوبونجاقلر بلدزلی وقدیفه‌لی قاپاق فوانوق صندالیه طقمی آینه قولسوارلر فوزیکا اشیالریله ماسکه‌لری اون ایکی فروشه یکی ایجاد اداره لامپاری و سائره

Selânik Asır gazetesinde yer alan Selânik Bonmarşesi reklamı.
Kaynak: Asır, Sayı No: 897, 8 Cemaziyelevvel 1322 (Miladi: 21 Temmuz 1904), s.4.

Ek 5

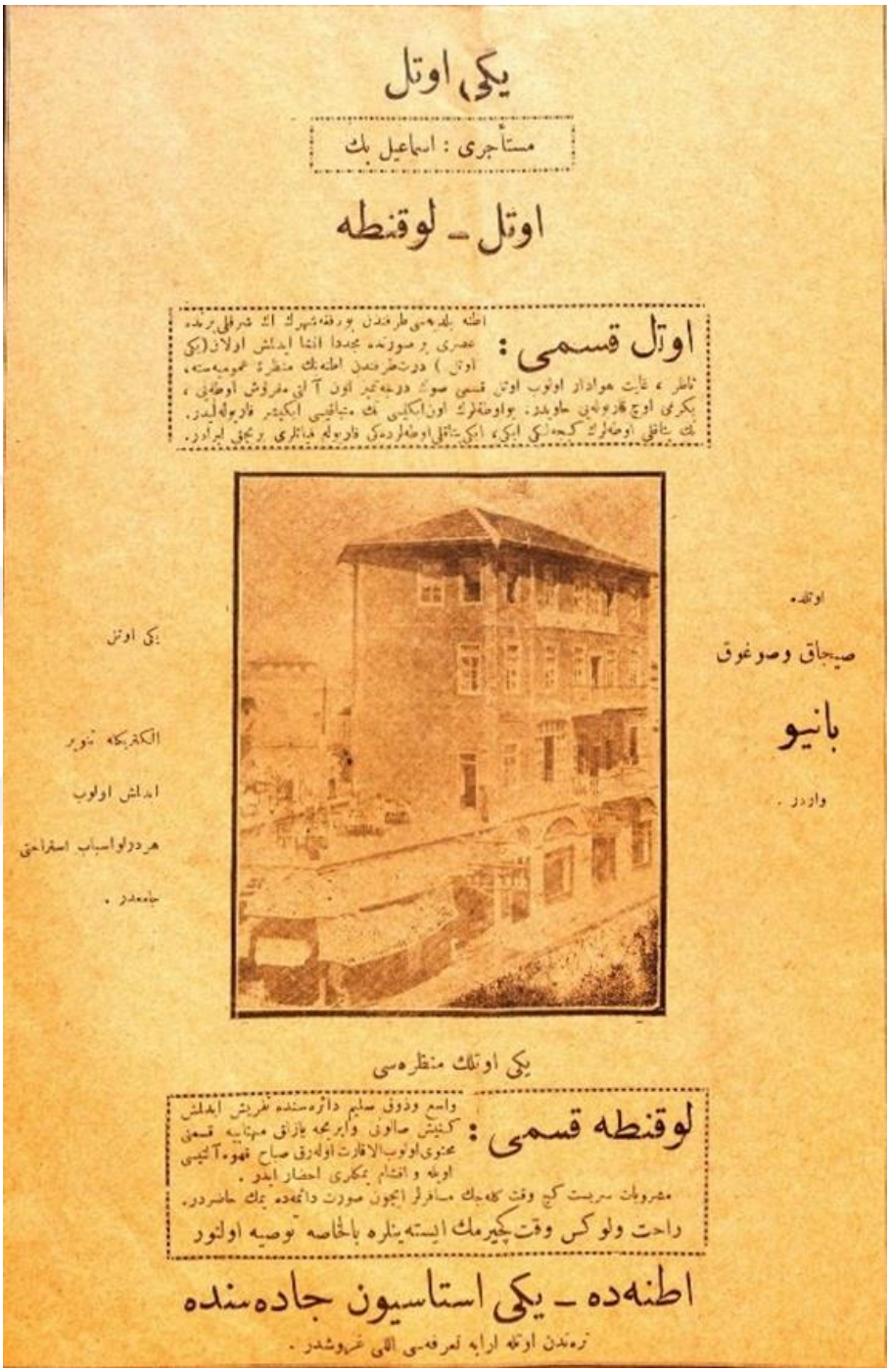

Adana Rehberi gazetesinde yer alan Yeni Otel reklamı.
Kaynak: Cemâl Nâdîr (sor.),"Ticari ve İktisadî Adana Rehberi", *Türkiye Salon ve İlanat Gazetesi*, Sayı No: 1, İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1927, s.9.

Ek 6

ساعت غوغاسی

برقاچ کوندر دوام ایدن شدتلی حرارت دون برفیرطنه تولیدایتدی. آزقالدی یومروقار طولو کبی یاغه جقدی. صحیح ، بوفیرطنه‌نك مجلس مبعوثانده قویمش اولدیغی سویله‌مکی اونوتیورز. مجلس مبعوثان آچیله‌لی بری بوقدر یاتیردی اولامشدی. مجلس مبعوثان اعضالرنجه کامل پاشانك مستبدانه حرکتندن، مشروطیته مغایر تشبثاتندن دها مهم تلقی ایدیلن، بوقدر یاتیرتی‌یه سبیت ویرن مسئله‌نك نه اولدیغنی بیلیرمیسکز؟ بره قارشی یوز بیك احتمال ایله ادعا اولنه بیلیرکه قابل دکل بیلنمز. عدم مرکزیت، مکتبلر، تدریسات، کلیسالر مسئله‌سی ..؟ خایر خایر. دها مهم، دها مهم: ساعت غوغاسی !

لطیفه ایتدیکمزه حمل اولونماسون. دون مجلس مبعوثانی چوربایه جویرن کورولتو برساعت غوغاسندن نشئت ایتمشدر. مبعوثلرمزدن بزدات مجلسك مساعیسنه دها زیاده انتظام ویرمك آرزوسیله کندنجه بك معصوم کوردیکی برتکلیفده بولنور. وسطی ساعتك قبول ایدلمسنی تکلیف ایدر.

وای افندم وای. وسطی ساعت‌ها! آمان یارنی، بونه کورولتو! دنیانك بوتون ساعتلری چین چین جالسه مجلسك ایچی بوقدر اوتدیرمزلردی. بوساعت مسئله‌سی نه‌مهم ایمش که ترکچه‌یی بك ایی آکلامیان بعض مبعوثلرمز بیله «شریعته مغایر» دیه باغریبوزلردی. حالبوکه اعتراض ایدن مبعوثلرمزدن بعضیلرینك ساعتی وسطی ساعت اوزرینه عیار ایدلمش اولدیغنده شبهه یوقدر. بوکون بیروتده، اسکندریه‌ده، قاهره‌ده هپ وسطی ساعت قوللانیلیور، ازمیر، سلانیك کبی مرکزلرده‌ده برجوق ارباب تقوانك ساعتی وسطی ساعت ایله عیار ایدلمش. فقط ورق مهر وقایی کیم اوقور، کیم دیکلر. شریعت غرای اسلامیه عقل وحکمت، علم وفن اوزرینه مؤسس اولدیغی، حقایق قیه‌نك هیچ بری شرع شریفه مغایر اولمادیغی جهتله قوللاندیغمز ساعتلردن دها قوی اولان وسطی ساعتك هیچ بر محذوری اولمدیغی آشکاردر. ساعتك مبدئی اولق اوزره وقت ظهرك اختیار ایدیلوب ایدلمسنك احکام شرعیه ایله نه مناسبتی اولور؟ فقط سیکیرلر اوقدر قیزیشمش که اوقات برسوء تفهم حاصل اولور اولماز ایش علولندی. آتش صاچاغه صاردی. بناءً علیه دونکی تلاشدن طولایی براز کوله‌رك مبعوثلرمزك سیکیرلرینی یاتیشدیردقدن صوکره جدی ایشلره کافی السابق دوام ایده جکلرینی امید ایلرز .

Hüseyin Cahit'in (Yalçın) Tanin gazetesinde yayımladığı *Saat Kavgası* başlıklı makalesi.
Kaynak: Hüseyin Cahit, "Saat Kavgası", *Tanin*, Sayı No: 280, 24 Cemaziyelevvel 1327 (Miladi: 13 Haziran 1909), s.1.